

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2018 • 14 €

Vuoden 1918 muistot ja vaikutushistoria

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

116. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Aura Korppi-Tommola, Marja
Jalava, Risto Jussila, Kaarina Palojärvi, Kari Salmi
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen.

Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os.

<http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa:

<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2018: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €.

Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48.

Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2016 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Vuoden 1918 sisällissota kosketti suomalaisia monin eri tavoin. Naisia ompelemassa varusteita valkokaartille ennen Helsingin valtausta. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, HK19840312:225.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva-aikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen, Vuoden 1918 jälkivaikutus 115

Katsaus

📖 *Marko Tikka*
Hitaasti koottu palapeli – Suomen sisällissota
historiankirjoituksessa 118

Artikkelit

📖 *Virva Liski*
”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina
silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin” –
Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan
punavankileirillä kesällä 1918 126

📖 *Tiina Lintunen ja Kimmo Elo*
Valtiorikosoikeuteen joutuneiden punaisten
naisten verkostot Porin alueella vuonna 1918
139

📖 *Ville Sarkamo*
Kiveen hakattu historia – Sotamuistomerkit
sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina
ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina
1918–1939 153

📖 *Michael Halila*
Suomen armeija ja kansalaissodan pitkä varjo
– Jääkärien sotataito 1918–1939 167

Katsaukset

📖 *Tuomas Tepora*
Satavuotinen sota? – Sisällissodan muistami-
sesta ja historiakulttuurista 181

Rami Mähkä
Suomen sisällissodan vaikutushistoriat 189

Historia ja fiktio

Jussi Ojajärvi
Alussa oli ristiriidat – Väinö Linna sisällis-
sodan käsittelijänä 197

Keskustelu

Timo Soikkanen
Sorsa, Kekkonen ja Koivisto 205

Näkökulma

Ville Jalovaara
Ensimmäisen maailmansodan pitkä varjo
ei jätä Armeniaa rauhaan 209

Arvioita

Roger Picard
Salonkien aika (*Johan Stén*) 211

Raimo Pullat
Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil
(*Pirjo Korkiakangas*) 213

Alpo Juntunen
Sveaborg – Helsingin suoja ja Pietarin etuvar-
tio 1808–1918 (*Jyrki Paaskoski*) 214

Martti Ajo
Punainen eskatologia – Jumalan valtakunta ja
työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aat-
teellisessa ajattelussa ja kristillissosiaalisessa
toiminnassa vuoteen 1924 (*Ilkka Huhta*) 216

Matti Lackman
Kullervo Manner – Kumouksellisen muoto-
kuva (*Erkki Vettenniemi*) 218

Marjo Liukkonen
Hennalan naismurhat 1918 (*Virva Liski*) 219

Reetta Laitinen (toim.)

Sisaret 1918 (*Tiina Männistö-Funk*) 221

Niina Naarminen

Naurun voima – Muistitietotutkimus huumorin merkityksestä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä (*Maria Vanha-Similä*) 223

Niklas Jensen-Eriksen & Elina Kuorelahti

Suuri affääri – Helsingin Sanomien yrityshistoria 1889–2016 (*Pasi Nevalainen*) 224

Seppo Hentilä

Pitkät varjot – Muistamisen historia ja politiikka (*Sirkka Ahonen*) 226

Mikko Myllykangas ja Petteri Pietikäinen (toim.)

Ajatusten lähteillä – Aatteiden ja oppien historiaa (*Tuomas Laine-Frigren*) 227

Maarit Leskelä-Kärki

Toisten elämät – Kirjoituksia elämäkerroista (*Anu Lahtinen*) 229

Tiedemaailma

Heikki Halila

Suomen valtiokalenteri historiallisena lähdeveksena 231

Abstraktit · Abstracts 234

Historian Ystävä 240

■ Tampereen museot ja VisitTampere toivat alkuvuodesta 2018 vuoden 1918 henkilöhaamot keskelle nyky-Tampereen katukuvaa. Kuva: Saana Säilynoja. Lähde: Vapriikin kuva-arkisto.

Vuoden 1918 jälkivaikutus

Jos *Historiallinen Aikakauskirja* loppuvuoden 1917 saatesanoissaan oli iloinnut itsenäisyyttä ja historioitsijoiden osaksi tulevia ”Suomen historian suurtehtäviä”, vuoden 1918 lopussa tunnelma oli aivan toinen. Hajanaiseksi jääneen vuoden 1918 vuosikerran kirjoitukset julkaistiin saatesanoin, joissa toivottiin parempia aikoja, mutta todettiin että sotatila oli ”erityisesti polkenut sellaista hiljaista sivistystyötä ja julkaisutoimintaa, joka, kuten Historiallisen Aikakauskirjan toiminta, on ollut syrjässä päivän pauhaavasta elämästä”.¹ Historiallisten seurojen toimintaraporteissa vilahtelivat maininnat punaisesta kapinasta, äärimmillen yltyneestä nälänhädästä ja vuoden 1918 aikana koetusta raaimmasta pakanuudesta.²

Vuotta myöhemmin vapaussodan, ja tuolloin nimenomaan vapaussodan, historiankirjoitus oli jo kovassa vauhdissa. Loppuvuodesta 1919 tuolloinen filosofian kandidaatti, aiempi jääkäri-värväri ja tuleva yleisen historian professori Arvi Korhonen julkaisi ”Katsauksen itsenäisyyskirjallisuuteen”. Siinä hän kävi läpi jääkäri liikkeen ja sotatapahtumien historiaa, aihetta käsitteleviä muistelmia, elämäkertoja ja muita tulkintoja.

Ei ole yllätys, että *Historiallinen Aikakauskirja* sitoutui vapaussodan historian tulkintaan – muu tuskin olisi ollut ajateltavissa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että tulkinnasta olisi vallinnut yksimielisyys. Korhonen kiinnitti huomiota tulkin-

toja koskeviin erimielisyyksiin ja puoluesidonnaisuuksiin ja toivoi, että tuleva tutkimus pystyisi ”ilman sivutarkoituksia” tutkimaan Suomen itenäistymisen vaiheita. Hänen loppuhuomionsa kiteyttää samalla tuolloin hyväksytyjen tulkintojen rajat:

Ken ei ole aivan puoluevimman sokaisema, hänen täytyy nähdä, että eri tahoilla ja aivan eri keinoja käyttävä työ, joka on saattanut kaivaa syviä juopia eri kansalaisryhmien välille, kuitenkin on koitunut yhteiseksi hyväksi [...] Niin suomettarelainen kuin perustuslaillinen, niin ruotsalainen kuin suomalainen, niin entente- kuin saksalaismielinen suunta ovat osaltaan voineet palvella itsenäistymisen asiaa. Tulevaisuuden tehtävä on lausua tuomionsa, minkä verran on nähtävä sosialistiemme toiminnassa muuta kuin johtajien vallanhalusta johtunutta kansankavallusta ja harhaan johdettujen laumojen sokeaa vaistoa.³

Tätä pääkirjoitusta kirjoitettaessa ollaan jo varsin pitkällä siinä tulevaisuudessa, jolle Korhonen uskoi tuomion lausumisen. Sosialistien toiminnan käsittely on laajentunut monenlaisiin suuntiin. Käsitys sodan kulusta ja luonteesta on muuttunut, vaikka yksimielisyyttä ei olekaan. Kuten ryhmä historiantutkijoita totesi toukokuussa 2018

1. Toimitus, Historiallisen Aikakauskirjan tilaajille ja ystäville. *Historiallinen Aikakauskirja* 16:1–5 (1918), 170.

2. Gunnar Sarva, Katsaus historiatieteellisten seurojen toimintaa lukuvuonna 1917–1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 16:1–5 (1918), 57–58, 76.

3. Arvi Korhonen, Katsaus itsenäisyyskirjallisuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 17:4 (1919), 393.

Historioitsijat ilman rajoja -yhdistyksen sivuilla, edes aika ei lopeta keskustelua eikä tarvetta keskustelulle.⁴

Tässä numerossa Marko Tikka vertaa vuoden 1918 tutkimusta hajalle menneen palapelin hitaaseen kokoamiseen. Kuten Tikan katsausartikkelista hyvin ilmenee, tutkimus on edennyt monenlaisten, osin rinnakkaisten ja ristiriitaisten keskustelujen kautta. Tulkintoihin ja tutkimusaiheisiin ovat vaikuttaneet sekä kasvava ajallinen etäisyys itse sisällissodasta että ajan mukana muuttuvat tutkimuksen painopisteet.

Painopisteiden muutokset ovat näkyneet myös *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla. Alkuvuosina keskustelua kävivät itse sodan kokeneet, ja muistin epäluotettavuus tuotiin esille eri yhteyksissä.⁵ Vuonna 1928 ilmestyneet vapaussodan kokoavat historiaesitykset kirjoittivat lehteen puheenvuoroja muun muassa kenraali Hannes Ignatiukselta ja kenraali Mannerheimiltä. Jälkimmäinen varoitti, että olisi ”enemmän kuin valitettavaa, jos se suuri ja valoisa, joka kirjoitettiin miekalla, nyt himmennettäisiin kynällä”⁶

Nyttemmin tuskin moni pahoittelee sitä, että kynä on osoittanut olevansa miekkaa mahtavampi. Viimeistään Jaakko Paavolaisesta alkaen vuoden 1918 tapahtumia on tarkasteltu yhä monipuolisemmin. Vapaussota on saanut rinnalleen monia muita nimityksiä, joita käytiin monipuolisesti läpi *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 2/1993. Tuolloin Pertti Haapala totesi pääkirjoituksessaan, että ”Suomessa käytiin vuonna 1918 monta sotaa yhtäaikaan ja näinollen asian yhden puolen nostaminen koko totuudeksi on totuuden peittämistä.”⁷ Sodan eri tulkintakehykset ovat myös usein koulukirjoissa pohdinnan ja keskustelun aiheena.⁸

Historiallisen Aikakauskirjan teemanumerossa huomio kohdistuu erityisesti vuoden 1918 jälkivaikutuksiin. Kuten Marko Tikka toteaa, vuoden 1918 tutkimukseen on uusimmassa tutkimus-

vaiheessa nostettu monia tärkeitä näkökulmia, mukaan lukien naisten kokemukset ja kohtalot. Tässäkin numerossa on kaksi artikkelia, joissa analysoidaan naisten verkostojen ja yhteistyön merkitystä heidän selviytymisessään vuoden 1918 vankileiriltä ja valtiorikosoikeudenkäynneistä. Virva Liski käsittelee muistitiedon ja arkistoaineiston valossa Santahaminan naisten selviytymistä, Tiina Lintunen ja Kimmo Elo analysoivat puolestaan Porin seudun naisten verkostoja ja tarkastelevat niitä uusin digitaalisin menetelmin.

Vuoden 1918 muistaminen on läsnä Ville Sarkamon artikkelissa, joka tarkastelee muistomerkikulttuuria sotienvälisenä aikana. Michael Halila puolestaan analysoi jääkärien sotataitoajattelua ja sen laajempia historiallisia kytköksiä. Tuomas Tepora ja Rami Mähkä pohtivat vuoden 1918 läsnäoloa tutkimuksessa ja nykypäivän keskustelussa. Esiin tulevat paitsi tutkimustulkintojen muuttuvat vaiheet, myös se, miten nykypäivän olosuhteet vaikuttavat sisällissota-keskustelussa selvästi paitsi menneeseen, myös nykypäivään. Lisäksi Jussi Ojajarvi käsittelee Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogiaa. Aikanaan historiantutkimukselle tietä näyttänyt kaunokirjallinen teos, joka monille on ollut tutkimustakin keskeisempi tulkinta, palautetaan takaisin kaunokirjallisuudeksi.

Verrattuna vuoden 1917 juhlavuoteen on tämänhetkinen muistovuosi kipeämpi ja vaikeampi. Keväällä 2017 kuohahtanut ”juhlarahakohu”, johon tässä numerossa viitataan useissa kohdin, herätti huolta siitä, millainen olisi sisällissodan merkkivuosi. Tällä hetkellä näyttää kuitenkin siltä, että valtakunnallisten ja paikallisten tapahtumien kirjo on antanut mahdollisuuden keskustella ja tarkastella sotaa varsin monipuolisesti. Lukuisat historiateokset, romaanit, näytelmät, näyttelyt ja tapahtumat ovat tuoneet esiin vuoden 1918 paikallisen ja henkilökohtaisen moninaisuuden. Sotamuistoja on käsitelty vieläpä sarjakuvataiteen keinoin, eräänä esi-

4. Sirkka Ahonen, Pertti Grönholm, Suvi Kansikas, Satu Lidman & Heino Nyssönen, Keskustelun historian tapahtumista ja tulkinnoista tulee olla vapaata ja kriittistä. *Historians without Borders / Historioitsijat ilman rajoja* 22.5.2018, <https://www.historianswithoutborders.fi/keskustelun-historian-tapahtumista-ja-tulkinnoista-tulee-olla-vapaata-ja-kriittista/> (28.5.2018).

5. Ks. esim. Korhonen 1919, 381–382, 384–385, 390; Hannes Ignatius, Suomen vapaussotaa koskevien teoksien arvostelu. (vastine) *Historiallinen Aikakauskirja* 27:2 (1929), 92.

6. G. Mannerheim, Vapaussota-teosten tarkastelun johdosta. *Historiallinen Aikakauskirja* 27:1 (1929), 58.

7. Pertti Haapala, Suuntaviivoja. (pääkirjoitus) *Historiallinen aikakauskirja* 91:2 (1993), 97.

8. Kimmo Katajala, Kansalliset käsitteet valinkauhassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115:4 (2017), 435–445.

merkinä albumi *Sisaret 1918*, jonka Tiina Mänistö-Funk arvioi tässä lehdessä. Vuosi 1918 on ollut läsnä myös sosiaalisessa mediassa, kun eri paikkakuntien tapahtumista on julkaistu blogi-, facebook- ja twiitti-uutisia.

Kiintoisaa on ollut myös seurata eri lähetystöjen järjestämiä luentoiltoja, joissa sisällissodan merkitys esimerkiksi Ruotsin ja Norjan poliittiseen elämään on tuotu esiin. Siinä missä itsenäistyminen vuonna 1917 jätti melko vähän paikallisia jälkiä tapahtumahetkellään, vuoden 1918 tapahtumissa ja muisteluisissa on vahvoja paikallisia merkityksiä. Samanaikaisesti sisällissota näyttäytyy yhä vahvemmin osana aikansa kansainvälistä konfliktivyyhteä.

Vuoden mediakeskusteluista äänekkäin on hiukan yllättäen liittynyt Hennalan naisvankikoulemiin vuonna 1918. Mediahuomio on kiinnittynyt erityisesti Hennalan naisvankeja käsittelevään sosiologian väitöskirjaan, josta enemmän kirjarvioissa tässä julkaisussa.⁹ Paavolaisensa, Ylikankaansa, Haapalansa, Lintusensa, Hakalansa ja Tukkisensa lukeneet historioitsijat ovat saattaneet hiukan yllättyä, kun mediassa on vilahdellut lausuntoja, joiden mukaan ”puhtoisten voittajien sankaritarina” olisi murtumassa vasta armon

vuonna 2018.¹⁰ Esimerkiksi käsillä olevan *Historiallisen Aikakauskirjan* sisällön olettaisi kyllä hyvin osoittavan, että tutkimus on jo pitkään ollut varsin moniäänistä. Tämä ei tietenkään tarkoita, että vuoden 1918 aiheet olisi tyhjennetty tai että uusia näkökulmia ei löytyisi esiin nostettaviksi.

Kuten Arvi Korhonen vuonna 1919 totesi, ”vielä vuosisatojenkin päästä, jolloin kaikki lähteet on jo käytetty, niitä tulkitaan ja arvostellaan eri tavoin”.¹¹ Historioitsijoiden tehtävänä on huolehtia siitä, että keskustelu tekisi mahdollisimman hyvin oikeutta sekä tutkimuskohteelle että tutkimustuloksia lukevalle yleisölle. ”Juhlarahakohut” ja vastaavat median hetkeksi valtaavat keskustelut tulevat ja menevät ja saattavat välillä turhauttaakin jyrkkyydessään. Samalla ne kuitenkin tarjoavat historioitsijoille ja historian ystäville tärkeää pohdittavaa siitä, miten voisimme paremmin avata eettisesti kestävä historian tutkimuksen menetelmiä ja periaatteita.

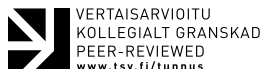
Toivotan *Historiallisen Aikakauskirjan* luki-joille lukuiltoa ja keskusteluintoa vuoden 1918 tutkimuksen parissa!

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

9. Marjo Liukkonen, *Hennalan naismurhat 1918*. Vastapaino 2018; ks. tutkija Virva Liskin arvio Liukkoksen teoksesta tässä numerossa s. 217–219. Ks. myös Tiina Lintunen & Marko Tikka, Miksi Hennalan vankileirin naiset surmattiin? *Helsingin Sanomat* 28.4.2018, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005660504.html> (25.5.2018). Keskustelua on koottu Agricola-verkkoon, ks. Tapio Onnela (toim.) *Muistitieto ja 1918 tapahtumat*. Agricolan julkaisusarja, osa 12, <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/muistitieto-ja-1918-tapahtumat/> (25.5.2018).

10. Voiko muistikuviiin luottaa? Väitös Hennalan joukkomurhasta syytti tutkijakiistan. *Kaleva* 5.5.2018; Anne Helaakoski, Voiko muistitietoon luottaa? *Kaleva* 9.5.2018.

11. Korhonen 1919, 393.

Marko Tikka

Hitaasti koottu palapeli

Suomen sisällissota historiankirjoituksessa

Suomen sisällissodan historiakuva oli kauan vajavainen, koska sitä, mitä oli tapahtunut, eivät aikalaiset osanneet, pystyneet, uskaltaneet tai halunneet julkisesti kuvata. Myöhemmin poliittisiin identiteetteihin jumiutuneet käsitykset ja tutkijan näkökulmasta poliittisesti leimatuksi tulemisen pelko estivät tutkimusta rakentamasta edes tasapuolista kuvaa sisällissodasta.¹

Aikalaisille sisällissodan historiallisessa kuvaamisessa syntyi kosolti ongelmia siksi, että sota sisälsi liikaa kokonaiskuvan rikkovia elementtejä. Jotta tutkimus olisi muodostanut ehjän tarinan, kuvaan sopimattomat tai kiusalliset asiat oli yksinkertaisinta jättää käsittelemättä.

Kun voittajien kertomuksessa suojeluskuntien toimintaa touko-kesäkuussa 1918 ei voitu luontevasti käsitellä, sitä ei tapahtunut. Selitettiin, että suojeluskuntien toiminta lakkasi taistelujen päätyttyä ja alkoi uudestaan elokuussa 1918 suojeluskunnista annetun asetuksen seurauksena. Touko-kesäkuuta 1918 leimasivat kuitenkin kaikissa paikallissuojeluskunnissa punaisten vankileirille passittamiset, kuulustelut, pöytäkirjojen laatimiset ja vapautettujen vankien valvonta. Kun tämä valtava operaatio ei historiankirjoituksen mukaan liittynyt itse asiaan, se unohdettiin.

Yhtä lailla hävinneelle puolelle tilanteen sodaksi eskaloituminen ja punakaartien synty-

prosessi olivat kauan vaikeita hahmottaa. Turvallisinta oli selittää, että vakiintuneen työväenliikkeen ulkopuolelta tulleet voimat, vuosina 1916 ja 1917 järjestöihin liittyneet, olivat synnyttäneet kapinan. Yhteisön ulkopuolelta tulleet syyllistyivät myös punaiseen terrorismiin, ja sotaa seuranneessa kostossa surmattiin paljon viattomia.

Palapelissä oli siis liikaa siihen sopimattomia osia, jotta kuva olisi saatu halutun kaltaiseksi. Sisällissota oli kauan vaikea aihe akateemiselle historianitutkimukselle siksikin, että se edusti mitä puhtaimmillaan historianitutkimuksen paradoksia: kaikki sellainen tapahtuneen tulkinta, mikä ei ollut neutraalia (siis kansallista ja usein myös konservatiivista), oli poliittista. Tämä taas rakensi raja-aitoja ihmisten välille tilanteessa, jossa historiankäsitystä ei pystytty erottamaan poliittisesta identiteetistä. Mennyt oli liian lähellä ja se oli liian kompleksinen käsiteltäväksi.

Sodan eri osapuolet kyllä rakensivat heti sodan päätyttyä tapahtuneesta omat tulkintansa. Yksiään tulkinta ei ole koskaan ollut kokonaan valitseva, vaikka esimerkiksi valtiollinen julkisuus (kouluopetus, erilaiset juhlapäivät, tapahtumat, patsaat jne.) olisi siihen pyrkinytkin. Vapausotatulkinnan valtakautena, eli 1920-luvulta 1960-luvulle, oli olemassa vähintäänkin kolme muuta tulkintaa sisällissodasta ja lisäksi se kertomus, jonka ihmiset kertoivat toisilleen. Näin on

1. Tämä teksti on enemmänkin tieteellinen essee kuin tieteellinen artikkeli. Pyrin tästä syystä pitämään alaviitteet minimaalaisina.

ollut myöhemminkin, ja on edelleen. Kun historiantulkinnat ovat olleet ristiriitaisia, fiktio on paremmin kyennyt selittämään kokemusta, joka on sisällissodasta ollut yleinen niin sodan valkoisilla, punaisilla kuin sodasta kärsineillä sivullisillakin. Siksi kirjallisuuden, elokuvien, musiikin ja näyttämötaiteen rooli sodan käsittelyssä on ollut aina keskeinen.

Vapaussotakertomuksen karikoissa

Sisällissodan kokeneet aikalaiset joutuivat ratkaisemaan ristiriidan kokemansa ja vallalla olleiden yleisten historiantulkintojen välillä. Vapaussotaselitys oli jokaiselle valkoisellekin epäuskottava – tai, vähintäänkin se poikkesi huomattavasti siitä, mitä ihmiset olivat kokeneet.

Vapaussotatulkinnan ensimmäiset piirteet rakennettiin heti sisällissodan päätyttyä erilaisissa tilapäisjulkaisuissa, mutta muotonsa tulkinta sai *Suomen vapaussota vuonna 1918* -kirjasarjassa (kuusi osaa 1921–1925). Siinä sota on etäännytetty kliiniseksi johtajien, joukkojen ja liikkeiden operaatioksi, tehtäväksi sotatieteen strategian oppitunnilla. Sama klassisen sotahistorian tapa hahmottaa sotaa näkyy toki myöhemminkin, vaikkapa *Suomen sota 1941–1945* -teossarjassa.

Klassinen sotahistoriallinen esitystapa muistutti aikalaisille vain etäisesti sitä, mikä oli tapahtunut. Tämä oli luonnollista, sillä työn toteutaneiden aikakauden ammattisotilaiden tapa kuvata sotaa muistutti eräänlaista strategista sotajoukkojen liikkeiden raportointia, jota se ei sodan kokeneille aikalaisille ollut. Sodan kokeneet valkoiset ja punaiset olivat sotaan koulutamattomia siviilejä, joiden kokemus oli paitsi sekava, myös traumaattinen. Heille sotahistoriallinen puhe rintamista ja operaatioista oli joskus vaikeasti yhdistettävissä koettuun.

Se, ettei peili vastannut kuvaa, tuotti useita reaktioita. Ensimmäinen niistä oli eurooppalaisen rintamahengen sisäistäneiden valkoisten aktivistien versio sisällissodasta, *Suomen Vapaussota* -kirjasarja (kahdeksan osaa, 1922–1931). Verrattuna *Suomen vapaussota vuonna 1918* -kirjaan selkein erottava tekijä on teoksen kokijanäkökulma: aktivistiversio toi ihmiset historiaan siinä, missä *Suomen vapaussota vuonna 1918* kuvasi loogisesti toinen toistaan seuranneet taistelut upseerien johtamina sotaliikkeinä, joissa rivimiehet näkyivät lähinnä valokuvissa.

”Aktivistiversiota” varten koottu muistelma- materiaali on paikka paikoin hyytävää luettavaa. Aktivistit eivät kaihtaneet esimerkiksi valkoisen terrorin kuvaamista, vaikka nahkakansiin saakka näitä tarinoita ei juuri päästettykään. Vapaussota-aktivistit halusivat silti kirjoittaa kokemansa, ja keskeisenä motiivina näyttää olleen kliinisen historiantulkituksen antaman kuvan muuttaminen tapahtuneesta.

Koetun ja kirjoitetun ristiriita vallitsi koko maailmansotien välisen ajan historiantulkituksessa: 1930-luvulla merkittävin sisällissodan historiallinen kokonaisuus oli J. O. Hannulan kirjoittama *Vapaussodan historia* (1933, uudistettu 1938). Teoksen merkitystä kuvaa hyvin se, että siitä otettiin useita kansanpainoksia aina 1950-luvun lopulle saakka: teosta käytettiin myös historianopetuksen pohjana. Hannula vahvisti *Suomen vapaussota vuonna 1918* -teoksen tapaa kuvata sisällissota: hän muutti sodan loogiseksi, taitavasti rytmitettyksi taisteluhistorialliseksi kertomukseksi. Hannula kytki sisällissodan valkoiset kansalliseen itsenäisyystaisteluun liittämällä 1900-luvun alun aktivismin ja jääkäri liikkeen kansallisen itsenäisyyden ja vapaussodan valmisteluun. Sota oli ollut helmikuun manifestista liikkeelle lähteneen kansallisen kamppailun kristallisoituma. Hannula myös vahvisti kuvaa sodan vapaussotaluonteesta sijoittamalla taistelujen alkamisen Etelä-Pohjanmaalle – joka kronologisesti katsoen ei pidä paikkaansa – ja korostamalla Helsingissä käynnistynyttä kapinayritystä, jossa ikään kuin vanha (”sortokaudet”) ja uusi (”bolsevikit”) venäläinen uhka yhdistyivät. Kun Venäjän vallankumouksesta syntyneestä Neuvosto-Venäjältä tuli 1920-luvun mittaan uhka kansalliselle olemassaololle, sen torjuminen jo etukäteen, vapaussodassa, korosti sodan totaalista merkitystä. Vapaustaistelu oli paitsi murskannut sortovallan, myös estänyt tulevan sortovallan maihinnousun. Hannulan kehittänyt tulkintarakenne säilyi kauan ja näkyy vielä 1990-luvulla julkaistussa *Itsenäistymisen vuoden* -teossarjassa. Sota ei ollut tässä tulkinnassa eskaloitunut kriisi, vaan tietoisesti aloitettu vapaussota, johon ajattemattomien massojen kapinayritys toi kitkerän ristivalon.

Kuva sisällissodasta selkiintyi osittain, mutta paikoin Hannulan rakentama kokonaiskuva vei yhä kauemmas siitä, mitä sota oli ollut. Hannulle sota oli kansallinen taistelukertomus, jossa

maailmansodan merkitys oli häivytetty kauas, venäläisten osuutta korostettu ja saksalaisten rooli Suomessa kuvattu ohuesti. Saksalaisten joukkojen merkitystä maailmansodan aikana Suomessa ei yllättäen ole kyetty täyspainoisesti avaamaan ennen kuin vasta aivan viime vuosina.² Hannulan teos muistuttaa tuottamaltaan historiantulkinnalta Antti Tuurin romaania *Talvisota* (1984), josta historiaa tuntematon saattaisi päästä siihen käsitykseen, että eteläpohjalaiset sotivat yksin talvisodan Neuvostoliittoa vastaan ja voittivat sen.

Tietynlainen kliimaksi sotatieteen tarjoaman historiakuvan ja aikalaiskokemuksen väliselle ristiriidalle muodostui sodan 20-vuotismuiston yhteydessä vuonna 1938. Sekä punainen että valkoinen kokijataso saivat kaupallisen kustantajan kautta julkaistua muistelmansa sodasta: tämä kertoi osaltaan sisällissodan historiakuvaan ladattujen jyrkkien asetelmien laantumisesta suomalaisessa yhteiskunnassa. Jalmari Parikan *Viimeinen taisto* (1938), aikalaiskuvaus Karjalan rintaman taisteluista täytyi tosin puuteroida: Parikan tekstin rinnalla kulkee läpi kirjan majuri U. V. Rauanheimon sotatieteellinen selostus. Rauanheimon huomautuksista syntyy outo vaikutelma, niin kuin punaisten sotaa ei olisi vielä voinut hyväksyä historian toimijoiden itsenäisenä toimintana, vaan sitä täytyi selittää valkoisten toiminnalla ja analysoida valkoisen auktoriteetin voimalla. Onneksi kirjan voi mainiosti lukea ilman alaviitteitäkin.

Siinä, missä Parikan teos kuvasi punaista rintamaa, Paavo Susitaipaleen *Ahvola* (1938) oli valkoisen ruohonjuuritason sotilaan kokemuksen kuva. Susitaival kuvasi rintamamiehen kokemuksia ja sotaa kaikinensa niin realistisesti, kuin se 1930-luvun suomalaisessa konservatiivisessa julkisuudessa oli mahdollista. Teoksen saama suosio ja myönteinen palaute kertoivat osaltaan siitä, että tällaista kertomusta sodasta oli tarvittu. Samalla Susitaival kytki suomalaisen aktivistin kokemuksen eurooppalaiseen ensimmäisen maailmansodan rintamamieskokemukseen. Kirjassa korostui

sotakokemuksen ylevöittäminen ja ainutkertaisuuden ylläpitäminen. Sitä eivät ymmärrä poliitikot eivätkä Susitaipaleen avoimen halveksunnan kohteeksi joutunut ”sotareportteri”, joka konttaa takalinjoilla Susitaipaleen jaloissa, mutta kirjoittaa jälkeensä hurmiollisia sankaritarinoita. Kyseessä on mitä ilmeisimmin ”elämän ja kuoleman kentistä” kirjoittanut kirjailija Ilmari Kianto, johon kohdistunut iva on enemmän kuin purevaa.

Nimet ja luvut

Sodan hävinneiden puolella ei tulkinnassa hahmotettu vuosiin itse sotaa vaan sen tuhoja. Terroritilasto, omaisten kertomus siitä mitä uhreille oli tapahtunut, oli tämän tulkinnan keskeinen historiateos. Tuhon määrän ja sen epäoikeudenmukaisuuden tarkastelu olikin paitsi inhimillisesti ymmärrettävää, myös valkoisen Suomen todellisuudessa eräs harvoja tapoja, jolla vallitsevaan julkiseen kertomukseen pystyttiin tekemään hävinneiden puolelta reunamerkitöjä.

Muutamia pamfletteja lukuun ottamatta historialliseen tarkasteluun ei sisällissodan suhteen hävinneellä puolella päästy ennen 1930-luvun loppua; pienimuotoisia yrityksiä tähän suuntaan olivat muun muassa sosialidemokraattisten piirijärjestöjen toimittamat uhrijulkaisut.³ Ensimmäinen laajemmin sisällissodan poliittisia rakenteita, sodan tapahtumia ja väkivaltaa työväenliikkeen puolelta hahmotellut teos oli Emil Saarisen kirjoittama *Suomen punakaarti* (1938).⁴ Saarinen korosti työväenliikkeen roolia aktivismissa ja toi yhtenä ensimmäisistä historiantulkinnassa esiin työväenliikkeeseen 1916–1917 tulleiden voimien merkitystä kapinassa. Saarinen toi myös esille sisällissodan taustalla olleet taloudelliset, yhteiskunnalliset ja sosiaaliset tekijät: elintarvikepulan, inflaation, työttömyyden ja keinottelun.

Saarisen teksti oli ensimmäisiä sellaisia sisällissotaan johtanutta kehitystä analyttisesti tarkastelleita kuvauksia, jolla pyrittiin selittämään sotaa muutenkin kuin venäläisten bolševikkien masinoimana kapinana. Sille oli tarve paitsi tapahtuneen kannalta, myös eräänlaisena puo-

2. Toki saksalaisia ovat käsitelleet Yrjö Nurmio, *Suomen itsenäistyminen ja Saksa*. WSOY 1957; R. Arimo, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Studia Historica Septentrionalia 20. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1991; Hannu Rautkallio, *Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917–1918*. WSOY 1977 sekä Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala 2016.

3. *Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja. Hämeenlinna 1928 ja Kuoleman kentiltä. Muistosanoja vuoden 1918 ajoilta*. Hämeenlinna 1928.

4. Nimimerkillä Arvid Luhtakanta, *Suomen punakaarti*. E. A. Täckman 1938.

lustuspuheena punaisten syyllisyyttä vastaan, Neuvosto-Venäjän nousun myötä kun yleisty takaperoinen tulkinta vapaussodasta bolsevistisen kapinan tukahduttajana.

Vapaussotatulkinna keskeinen elementti oli käsitys punaisten maanpetturuudesta: työväenliike oli sen mukaan johdonmukaisesti käynyt kapinaan venäläisten vallankumouksellisten tukemana. Tulkinna lähtökohtana oli valtiorikos oikeuksia varten tutkintoasiainpäällikkö Gustaf Aminoffin johdolla laadittu selvitys *Kapinaliikkeen alkuvalmistelut, sen kehitys ja leviäminen tammikuun 31 päivään 1918*. Tämä heinäkuussa 1918 päivätty kirjanen pyrki johdonmukaisesti osoittamaan kapinan valmistelun työväenlehtien ja työväenjärjestöjen asiakirjojen avulla. Valtiorikos oikeuden valtio- ja maanpetostuomioiden oikeudelliselle pohjalle keskeinen yhteys venäläisiin jäi kuitenkin lopulta enemmän oletusten kuin dokumenttien varaan. Aminoffin promemoria oli kuitenkin taustalla paitsi kapinallisten tuomitsemisessa, myös valkoisten historiatulkinnassa.

Emootiolla vaikuttamiseen tosin tarttuivat sekä valkoisten että punaisten edustajat yhtä hyvin: siitä huolimatta, että terrori – ja kaikki muukin taistelujen ulkopuolinen toiminta – irrotettiin yhä historiakuvauksissa itse sodasta. Terrorista kirjoitettiin lähinnä poliittiseen vaikuttamiseen pyrkineissä pamfleteissa ja aikalaiskuvauksissa. Kansallisen Kokoomuksen vaalikirjanen *Punainen terrori Suomessa talvella 1917–1918* (1919) ilmestyi melkein yhtä aikaa Neuvosto-Venäjältä salakuljetetun *Porvarillinen hirmuvalta Suomessa 1918* (1918) ja Väinö Tannerin *Puolustuspuhe*-teoksen (1919) kanssa. Terrorin julkisen käsittelyn on täytynyt herättää surmattujen omaisissa ristiriitaisia tunteita – siitä huolimatta, että se osoitti uhreilla olleen merkityksensä.

Neuvosto-Venäjällä vuonna 1927 perustettu Suomen vallankumousliikkeen tutkijakunta pyrki tuottamaan sekin omilleen historiantulkintaa tapahtuneesta. Sen julkaisuista esimerkiksi *Punakaarti rintamalla* (1929) noudattelee rakenteeltaan ja näkökulmaltaan, ironista kylläkin, *Suomen vapaussota 1918* -teosta, vaiko ehkä ennemminkin *Kansa taisteli* -lehden tapaa kertoa

sodasta henkilökohtaisesti, mutta silti klassisen sotahistorian välineillä. Sota oli sitä muistelleille punakaartilaisillekin historiakuvauksessa strateginen peli. Kuvaukset noudattavat sotahistoriallista tapaa jäsentää joukkojen liikkeitä, sotatoimia ja tapahtumia samalla kun kerrotaan ”lahtarien silmittömistä julmuuksista.” Poliitiikka määritteli ne rajat, joissa sisällissodasta kerrottiin.

Työväenliikkeen tapa tulkita sotaa uhrien kautta sai jatkoa toisen maailmansodan jälkeen, jolloin sen omaksui sisällissodan keskeiseksi tulkintatavaksi kansandemokraattinen liike. Tämä johti osaltaan sosialidemokraattien tulkinna muutokseen; sisällissota oli Väinö Tannerin johdolla toki tulkittu jo 1920-luvulla SDP:ssä uudestaan, millä oli ostettu puolueen päivänpoliittinen salonkikelpoisuus.

Ensimmäinen uuden polven tulkinta, Matti Paasivirran teos *Suomi vuonna 1918* (1957) pyrki kuvaamaan uskottavasti poliittista kehitystä ja muun muassa selkiyttämään Suomen suhdetta keisarilliseen Saksaan. Koska vapaussodan poliittinen historia sisälsi yhtä lailla karikoita kuin sodan tulkintakin, Paasivirta sai osakseen kovaa kritiikkiä. Paasivirran tulkinnat olivat kuitenkin merkittävä akateemisen kentän tutkimuksellinen avaus konservatiivisen tulkinna ulkopuolelle.

Vielä 1960-luvun alussa poliittisen historian tutkimus ankkuroitui sekä yleisesti kerrotulla että akateemisen koulutuksen tasolla aktivistikerptomukseen. Sen rakenteen muodosti jatkumo Helmikuun manifesti 1899–sortovuodet–vapaussota, jossa tapahtumat olivat tekijöilleen kiveen hakattuja historiallisen toden ilmentymiä.⁵ Tilanetta vahvisti – tai oikeammin jumitti Suomen poliittinen positio, jossa Neuvostoliiton uhkan koettiin ulottuvan myös historiatulkintoihin: ellei vanhoista totuuksista pidettäisi kiinni, seuraukset saattaisivat olla arvaamattomia.

Ajat olivat kuitenkin muuttumassa.

Kansalaissotatulkinna valtakausi

Sisällissodan historiatulkinna käänne kohti kansalaissotatulkinnaa tapahtui 1960-luvun alussa. Väinö Linnan romaanitrilogian *Täällä Pohjantähden alla* vuonna 1960 ilmestynyt toinen osa antoi

5. Tätä kuvastaa hyvin vaikkapa *Oma Maa* -teossarjan uudistetun painoksen tätä historian vaihetta kuvaavat tekstit; ks. niiden tulkintoja teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. SKS 2014, mm. tekstissä Petri Karonen & Marko Tikka, Säätyjen edustajat, parlamentarismien puolustajat, s. 229–247.

mentaalaisella tasolla hävinneille synninpäästön vapaussotatulkinnaasta ja petturuudesta. Kirjasta käyty julkinen keskustelu myös kyseenalaisti akateemisen historiatulkinnan. Linnan romaanin vanavedessä syntynyt näköala, jota voisi luonnehtia kansalaissotatulkinnaaksi, vei sekimällä tavallaan historiantulkinnat vuodesta 1918 epätasapainoon. Valkoiset olivat sen valossa murhaajia, eivät sodan toinen osapuoli. Kansalaissotatulkinna kipein kohta, tulkinta valkoisesta terroristista, on Linnan rakentaman historiakuvan vuoksi niin vahva, että se vaikuttaa sisällissodan tulkintoihin edelleen.

Kansalaissotakertomuksessa valkoiset myös lakkasivat pitkälti näkymästä – aivan kuten punaisten rooli oli ollut vapaussotakertomuksessa. *Kansa liikkeessä* -teoksessa (1989) esitetty kysymys siitä, mihin Mellolan isäntä, Töyryn Arvo ja Yllön Uolevi, eli Linnan *Pohjantähti*-trilogian keskeiset valkoiset oikein hävisivät, oli erittäin aiheellinen.⁶ Sinänsä liike kohti kansalaissotatulkintaa oli hidasta: Jaakko Paavolaisen tutkimusten ohessa merkittävimmäksi kansalaissotatulkinna työkseen nousi 1960-luvulla Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968). Seuraavat merkittävät työt tuotti oikeastaan vasta Opetusministeriön asettama Punaisen Suomen historiakomitea 1980-luvun alussa.

Myös akateeminen tutkimus romutti lopullisesti vapaussotatulkinna. Keskeisenä tekijänä tässä oli Jaakko Paavolaisen niin sanottu terroristitriologia (1967–1971),⁷ joka todisti valkoisen kurinpalautuksen laajuuden punaiseen terroriin verrattuna. Toki Paavolainen teki ensin väitöskirjan punaisesta väkivallasta, muuten hänen mahdollisuutensa tarttua voittajien terroriin olisivat olleet olemattomat 1960-luvun Suomessa, jossa suuri osa 1920- ja 1930-lukujen valkoisen Suomen valtaapitäneistä ja myös terroriin osallistuneista valkoisista oli edelleen elossa.

Paavolaisen työ oli ja on yhä merkittävä, sillä taistelujen ulkopuolinen väkivalta, jonka Paavolainen nimitti terroriksi, oli aikalaisille tärkein

sodasta käsittelemättä jäänyt yksittäinen aihe. Terrorilla – väristä riippumatta – oli ollut suomalaiselle yhteiskunnalle kauaskantoisemmat seuraukset kuin millään muulla yksittäisellä sisällissodan ilmiöllä. Jos Stalinin puhdistukset Neuvostoliitossa edustivat Rentolan sanoin suomalaiselle kommunismille inestinin kaltaista kätettyä asiaa,⁸ Suomen sisällissodan terrori oli ollut samanlainen piilotettu haava suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen selvittäminen oli välttämätöntä sekä kansallisesti että paikallisesti. Kansakunnalle oli myös eduksi, että sen käsittely tapahtui aikalaisten vielä eläessä.

Paavolaisen työ oli urauurtava, mutta luonteeltaan tavallaan konsensustulkinta. Selittäessään terroria sotaan liittymättömillä syillä, poikkeushenkilöillä ja vihalla Paavolainen siirsi vastuun terroristista armeijoilta yksilöille. Rivimiehet ja lentävien osastojen päälliköt eivät olleetkaan toimineet käskystä, vaan omavaltaisesti. He olivat olleet poikkeusyksilöitä, eivät ylempiensä tahtoa noudattaneita sotilaita.

Paavolaisen tulkintaan vaikuttivat hänen käyttämänsä lähdeaineistot ja niiden syntyhistoria. Terrorin jälkeen syntyneiden lähdeaineistojen⁹ käyttö tutkimuksessa johti omaisten surutyön osana syntyneiden selitysten siirtymiseen tutkimukseen. Ne olivat omaisten käsityksiä, jotka eivät välttämättä perustuneet siihen, mitä oli tapahtunut. Paavolaisen tulkinnan yleisen hyväksynnän kannalta tällä oli kuitenkin suuri merkitys. Lähteet antoivat omaisille äänen: heidän surustaan oli tullut osa historiaa.

Paavolaisen terroristitulkinna kanonisoimiseen vaikutti myös paikallishistoriallinen tutkimus, joka otti Paavolaisen tutkimukset laajasti haltuunsa. 1970- ja 1980-luvun paikallishistoriat saattoivat tehdä tasapainottavan tulkinnan vuoden 1918 tapahtumiin käyttämällä yhtäältä vapaussotakirjallisuutta, toisaalta Paavolaisen ja Viljo Rasilan 1960-luvulla tuottamaa uutta tutkimusta. Rasilan työssä lähestyttiin koko sotaa ensi kertaa muiden muuttajien kuin historian tapahtumien

6. Martti Ahti, Tuntematon suojeluskuntalainen. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1989, 268.

7. Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918*, osa 1. *Punainen terrori*. Tammi, 1967; Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918*, osa 2. *Valkoinen terrori*. Tammi 1967; Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi 1971.

8. Kimmo Rentola, *Kenen joukossa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY 1994, 73.

9. Paavolaisen keskeisiä lähdekokoelmia olivat SDP:n kokoama ns. Terroritilasto sekä Tilastollisen Päätoimiston seurakuntaakohtaiset luettelot vuonna 1918 surmansa saaneista henkilöistä.

kautta: Rasilan tutkimus *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) olikin eräs keskeinen lähtökohta sille tutkimussuuntaukselle, jota Risto Alapuro ja Pertti Haapala veivät parikymmentä vuotta myöhemmin eteenpäin.

Jos Linna palautti punaisella puolella olleille ihmisarvon, Punaisen Suomen historiakomitean tutkimukset toivat heidät historiankirjoitukseen. Tässä mielessä sen aikaansaama teoskokonaisuus oli – tahtomattaankin – kansalaissotatulkinnan kliimaksi.

Väinö Linnaan linkittynyt kansalaissotatulkinna kiihtyi vähitellen samalla, kun 1990-luvun mittaan akateeminen tutkimus kiinnostui uudestaan sisällissodan historiasta. Kyseessä oli osittain luonnollinen paradigman kuolema, osittain tietoisesti tehty pesäero aikaisempaan traditioon.

Akateemisen tutkimuksen uusin vaihe

Siihen nähden, miten heikkoja vapaussota- ja kansalaissotaselitykset olivat, ne elivät yllättävän pitkään ja olemassaolollaan kertoivat osaltaan sodan traumaattisuudesta myös akateemiselle historianitutkimukselle.

Seuraava sisällissodan tutkimuksen murros ajoittuu viiden vuoden mittaiseen periodiin 1988–1993. Sisällissodan tutkimuksen uusimman vaiheen eritahoisina pisteinä oli kolme teosta, jotka olivat kaikki paitsi erilaisia, myös monella tavalla sisällissodan uuden tutkimuksen kannalta merkittäviä.

Sisällissodan historian uuden vaiheen teksti, 1990-luvun alussa julkaistu *Itsenäistymisen vuodet* (kolme osaa, 1993) on unohtunut syyttä suotta. Unohdus johtunee osin muista kuin tutkimusellisista syistä. Keskeinen teossarjan käyttöä hankaloittava tekijä on nimittäin täysin ulkokohtainen: tekstimassa on ehdettu kolmeen niteeseen, joista etenkin keskimmäinen, yli 700-sivuinen osa *Taistelu vallasta* (1993) on liki mahdoton lukea, koska kirja jo esineenä painaa yli neljä kiloa.

Itsenäistymisen vuodet hahmottelee varsin onnistuneesti sodan monimuotoisuutta. Monesta asiasta puuttui tosin 1990-luvun alussa vielä perustutkimusta, eikä voi olla myöskään toteamatta, että tietty konservatiivinen pohjavire värittää teoksen keskeisiä artikkeleita. Pyrkimys yleispätevään ja modernimpaan tulkintaan on kuitenkin hallitseva. Vaikka *Itsenäistymisen vuodet*-teossarja voidaan nähdä paitsi tämän teeman

kansallisen historiankirjoituksen viimeisenä suuren vihantana ja pääosin 1930- ja 1940-luvulla syntyneen tutkijapolven tuotteena, se myös osoittaa jo ilmeistä pyrkimystä sisällissodan päivitettyyn tulkintaan.

Uuden sisällissotaa kohtaan tunnetun yleisemmän kiinnostuksen lähtökohtana tavataan pitää *Itsenäistymisen vuodet*-teossarjan eräänlaista vastakirjaa, Heikki Ylikankaan teosta *Tie Tampereelle* (1993). Ylikankaan keskeinen oivallus oli yhdistää perinteisen sotahistorian rakenne ihmisten kokemuksiin virheineen ja epäloogisuuksineen. Hän toi myös korostetusti esiin taistelulentä tapahtuneen terrorin, antautuneiden ja vankien ampumiset. Sisällissodan silmitön raakuus välitettiin hyvin lukijakunnalle, jonka tajuntaa 1990-luvun alkupuolella käynnissä olleiden Jugoslavian hajoamisotien sotarikokset olivat avanneet. Ylikankaan tutkimuksen saama suosio osoitti uuden tulkinnan yleisen tarpeen, ja toimi myös yhtenä vaikuttimena akateemisen tutkimuksen kiinnostamiseen uudestaan sisällissodasta.

Ironista kylläkin, kaikkein merkittävin sisällissodan akateemiseen tutkimukseen vaikuttanut kirja ei koskettanut suomalaista sisällissodasta käytyä julkista keskustelua juuri lainkaan. Risto Alapuron *State and Revolution in Finland* (1988) oli nimittäin ilmestynyt englanniksi.

State and Revolution on 1990-luvulla käynnistyneen sisällissotatutkimuksen kannalta tärkein teos, sillä sen vaikutus näkyy jokaisessa uuden sukupolven akateemisessa sisällissotatutkimuksessa. Se, että teoksen julkaisua suomeksi on odotettu kolmekymmentä vuotta, kertoo jotakin olennaista paitsi kustannustoiminnasta, myös sisällissotaa jauhaneesta keskustelukulttuurista.

Alapuron työssä historiaa eivät selitä tapahtumat vaan rakenteet. Itse asiassa historian tapahtumat ovat vain esimerkkejä rakenteista. Tämä perinteisen poliittisen ja sotahistorian kronologian rikkonut tapa selittää sisällissotaa oli monella tavalla merkittävä näkökulman muutos. Se vapautti historian tutkimuksen poliittisesta painolastista – ei tosin poliittisesta leimatuksi tulemisesta – ja antoi mahdollisuuden sisällissodan tutkimiseen irrotettuna yhteiskunnassa vallitsevista historia-identiteeteistä. Vaikka Alapuroa onkin syyllistetty toimijoiden katoamisesta näkymättömiin historiassa, tutkimus vapautui diletantista historian moralisoinnista, johon aka-

teeminen tutkimuskin oli jo aivan riittävästi osallistunut.

Pertti Haapala vei Alapuron sisällissodan rakenteellisen analyysin vielä pidemmälle: hänen teoksessaan *Kun yhteiskunta hajosi* (1995) ei ole oikeastaan kronologiaa eikä edes sanottavamin historian tapahtumia. Historiasta otetaan sattumanvaraiselta vaikuttavia esimerkkejä, jotka kuvaavat kuitenkin osuvasti rakenteita ja niiden merkityksiä vuoden 1918 konfliktille. Vaikka teoksessa sotaa ei oikeastaan edes ole, se on eräs keskeisimpiä 1990-luvulla julkaistuja sisällissodan historian esityksiä.

Usein sanotaan, että uusin tutkimus on nostanut esiin ”unohdettuja” tai ”vaiettuja” seikkoja sisällissodasta. Itse asiassa kyse on ollut siitä, että monille asioille on annettu perustellusti ja oikeutetusti se paikka sisällissodan historiassa, joka niille kuuluu. Ne eivät ole outoja kuriositeetteja – kuten aseistetut naiset tai lapsisotilaat – tai ”sodan historiaan kuulumattomia asioita”, kuten vaikkapa vankileireistä ja terroristista tavattiin vielä 1990-luvulla sanoa, vaan osa sotaa, yksi tärkeä näkökulma siihen. Akateeminen tutkimus on 1990-luvulta alkaen tarkastellut sisällissodan sotajoukkoja, huoltoa, suojeluskuntalaisia, taisteluita, venäläisiä, saksalaisia, naisia, sodan epidemiologiaa, väkivaltaa. Se on antanut eväitä

hahmotella myös sisällissodan välitöntä muistamista, valkoisen Suomen ja suomalaisen kommunistisen liikkeen rakentumista sodan seurauksena.¹⁰ On uskaltauduttu menemään yhä tarkemmin hahmottelemaan paikallisesti sisällissodan tapahtumia, joskus inhorealisticellakin tasolla.

Akateemisen tutkimuksen katse on 2000-luvulla siirtynyt kuvaamaan tapahtumien sijaan sodan kokeneiden yksilöiden ja yhteisöjen kokemusta: myös sodan erityisryhmät, niin aseisiin tarttuneet naiset kuin sotaorvotkin ovat nousseet tutkimuskohteeksi.¹¹ Sisällissodan väkivaltaa on kuvattu Paavolaisen jälkeen useammassa tutkimuksessa, joissa kuitenkin keskitytään väkivallan organisoitumiseen ja toisaalta terrorismiin syyllystyneiden yksilöiden ja heidän toimintaympäristönsä kuvaamiseen.¹² Myös sodan jälkikäyt, sodasta paluu ja vaikutus 1920- ja 1930-lukujen kirkonkyläsuomessa on noussut uuden sisällissodatutkimuksen myötä kiinnostuksen kohteeksi.¹³ Valkoisen itseymmärryksen avaaminen on ollut jo useammankin tutkimuksen kohteena.¹⁴

Erittäin tärkeää on ollut tutkimuksen irrottaminen kansallisesta katseesta ja vuosien 1917–1923 Suomen asettaminen osaksi eurooppalaista kokonaisuutta. Suomen sisällissota oli eurooppalainen ensimmäiseen maailmansotaan kietou-

10. Tässä tarkoitetaan mm. teoksia Ali Pylkkänen, *Suojeluskuntalaiset – keitä he olivat? Vapaaehtoisten maanpuolustajien kerrostuneisuus 1917–1944*. Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1, 5. Maanpuolustuskorkeakoulu 2001; Lars Westerlund (toim.) *Venäläisurmat Suomessa 1914–22*. Osa 1. *Sotatapahtumat 1914–1922*. Osa 2.1. *Sotatapahtumat 1918–22*. Osa 2.2. *Sotatapahtumat 1918–22*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1–3/2004, VNK 2004; Tuomas Hoppu, *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918*. Gummerus 2017; Eila Linnanmäki, *Espanjantauti Suomessa. Influenssapanidemia 1918–20*. Bibliotheca Historica 95. SKS 2005; Pentti Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit, espanjantauti ja vankileirikatastrofi. Historiallisepidemiologinen näkökulma Suomen väestön korkeaan tautikuolleisuuteen*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 16/2007. VNK 2007. Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 657. SKS 1996; Outi Finngerros, *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 985. SKS 2004; Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Tauno Saarela ja KSL 1996.
11. Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikos oikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C 412. Turun yliopisto 2015. Mervi Kaarninen, *Punaorvot 1918*. Minerva 2008.
12. Marko Tikka, *Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90. SKS 2004; Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi 2007; Jukka Kekkonen, *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House 2016.
13. Miika Siironen & Esa Sormunen, *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia. Kansalaisyhteiskunta Polvijärvellä 1900–1933*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 97. Joensuun yliopisto 2009; Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Historiallisia tutkimuksia 230. SKS 2006.
14. Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 186. Suomen Tiedeseura 2010; Miika Siironen, *Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä: sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen Iisalmessa 1918–1933*. Helsingin yliopisto 2011.
15. Risto Marjomaa, *Maailmanvallankumouksen liepeillä. Vertaileva tutkimus Suomen sisällissodan kansainvälisistä ulottuvuuksista*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 4/2004. VNK 2004; Robert Gerwarth & John Horne (toim.) *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford Scholarship Online 2012. Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014.

tunut konflikti, ei ainutlaatuinen kamppailu idän ja lännen välissä.¹⁵

Sisällissotatutkimuksen uusi vaihe on saanut myös historian harrastajat liikkeelle. Kun 1990-luvun alkuvuosien uusisänmaallinen aalto tuotti historiikin lähes jokaisesta paikallissuojeluskunnasta ja Lotta Svärd -yhdistyksestä, 1990-luvun puolivälissä käynnistyi sisällissodan harrastaminen. Vaikka tämä taso on tuottanut lähinnä kiintoisia pikku detaljeja ja puhtaita ylilyöntejä, joiden kanssa akateeminen tutkimus on joutunut totuttelemaan elämään, niiden merkitys paikallishistorialle on ollut monella tapaa tärkeä.

Muutos on vaikuttanut myös tutkijayhteisön sisällä. Sisällissodasta tuli viimeistään 2000-luvun alun mittaan tutkijan stigmatisoivan aiheen sijaan hyvä brändi. Jos tutkijaa saatettiin vielä 1990-luvulla varottaa vuoden 1918 tapahtumien tutkimiseen liittyvistä riskeistä, nyt sisällissota on tutkijalle yksi osaamisalue muiden joukossa.

Sisällissota oli aikalaisille jotakin muuta kuin siitä kirjoitettu historia: poliittinen kertomus Suomen itsenäistymisestä oli tosin osittain vieläkin ima-

ginäärisempi. Sisällissodan historia sisälsi useita elementtejä, jotka jokainen ajatteleva kansalainen pystyi kiistämään. Toisaalta elettiin aikoja, jolloin imaginäärinen poliittinen historia oli muotia niin eurooppalaisissa demokratioissa kuin diktatuureissakin. Valitettavasti nuo ajat näyttävät olevan palaamassa, millä voimalla, sitä emme vielä tiedä.

Aika näyttää, onko sisällissodasta kirjoitettu uusien akateemien tutkimus yhtälailla aikansa lapsi kuin aikaisemmat kirjoitukset. Sisällissodan tutkimisen uusien vaihe on joka tapauksessa palauttanut paikoilleen todella suuren osan aikanaan särkyneen palapelin palasia. Näemme yhä selvemmin, yhä monipuolisemmin, ja käsitämme asioita paremmin myös kuvan ympäriltä. Se on aikaisempaa selvemmin osoittanut sen, miten sisällissota on yhteistä eurooppalaista historiaa, meidän historiaamme.

Dosentti, FT **Marko Tikka** työskentelee tutkijana historian oppiaineessa Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: marko.tikka@uta.fi.

Virva Liski

”Silliä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin”

Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918

Punavankileirejä koskevassa aiemmassa tutkimuksessa naisvankien pienempi kuolleisuus suhteessa miesvankeihin on jäänyt toteamuksen tasolle. Naisten pienen kuolleisuuden syiksi on mainittu naisten parempi vastustuskyky, huolellisempi hygienia, miehiä pienempi ravinnontarve sekä helpompi pääsy vankileirin keittiötoihin.¹ Ilmiö siis tunnetaan, mutta sitä ei ole tutkittu syvällisemmin. Tämä artikkeli käsittelee naispunavankien selviytymisstrategioita ja pärjäämistä tukeneita tekijöitä Santahaminan vankileirillä kesällä 1918. Tarkastelen selviytymisstrategioita vankileirielämän eri osa-alueiden kuten ravitsemuksen, vankityön, terveyden sekä erityisesti sosiaalisten suhteiden kautta. Osoitan, että vankileirin dynamiikassa oli hetkiä, jolloin

valtasuhteet olivat liikkuvampia, vaihtelevampia ja monimutkaisempia kuin mielikuva vangeista ja vartijoista antaa olettaa. Tulosten analysoinnin ja kontekstiin asettamisen apuna käytän kansainvälistä vankileiri- ja sotavankitutkimusta havainnollistaakseni Santahaminasta löytämiäni, mutta myös muualla esiintyviä piirteitä naisvankien selviämistrategioissa.²

Santahaminan vankileiri oli toiminnassa 17.6.–31.8.1918.³ Santahaminan noin tuhannesta naisvangista kuoli kesän aikana neljä, siis noin 0,4 % koko leirin vankimäärästä. Selviytyneiden joukko edustaa näin suurinta osaa leirin naisvangeista. Lisäksi Santahaminan selviytymisprosentti on maan kaikista vankileireistä korkein: punavankileirien yleinen kuolleisuus oli keskimäärin 15–16 %

1. Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi 1971, 330; Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujäättiläinen*. WSOY 2009, 350; Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun punaisten naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopisto 2015, 112.
2. Hyödynnän muun muassa Yhdysvaltojen sisällissodan sotavankileireistä, Neuvostoliiton Gulagista, Suomen neuvostovankileireistä sekä natsien keskitysleireistä tehtyjä tutkimuksia. Paul Schmolling, Human Reactions to Nazi Concentration Camps. A Summing Up. *Journal of Human Stress* 10:3 (1984), 108–120; Anne Applebaum, *Gulag. A History of the Soviet Camps*. Penguin Books 2003; Dora L. Costa & Matthew E. Kahn, *Surviving Andersonville. The Benefits of Social Networks in POW Camps*. NBER Working Series. NBER 2005; Jill Massino, Gender as Survival. Women’s Experiences of Deportation from Romania to Soviet Union 1945–1950. *Nationalities Papers* 36:1 (2008); Antero Holmila, *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat*. Atena Kustannus 2010; Mirkka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostovangit ja Suomi 1941–1944*. Unigrafia 2015.
3. Santahaminan vankileiri aloitti toimintansa aikana, jolloin vankileirijärjestelmä oli jo organisoitunut. Sodan loppuvaiheeseen ajoittuneet valkoisten kostotoimenpiteet ja kenttäoikeuksien teloitukset olivat loppuneet kesäkuun alkuun mennessä ja pahin kostomieliala oli laantunut. Punakaartilaisnaisia teloitettiin sodan loputtua eri arvioiden mukaan 400–500. Esimerkiksi Lahdessa teloitettiin toukokuun alussa Marjo Liukkosen mukaan 216 naispunakaartilaista tai seläiseksi epäiltyä. Marjo Liukkonen, *Hennalan naismurhat 1918*. Vastapaino 2018.

leirin vangeista.⁴ Santahaminan kuolleisuusprosentti (0,4 %) on myös koko maan naispunavankien kuolleisuusprosenttia (2,4 %) pienempi.⁵

Santahamina erottuu siis yksittäisten leirien sisäiseen kuolleisuuteen, koko maan vankileirikuolleisuuteen sekä koko maan naisten vankileirikuolleisuuteen verrattaessa huomattavasti edukseen. Näistä syistä on perusteltua tutkia ensinnäkin juuri Santahaminan naispunavankileiriä ja toisekseen paremman selviytymisen mahdollistaneita tekijöitä neljän vangin kuolinsyiden sijaan. Santahaminan kahden ja puolen kuukauden mittainen toiminta kesällä 1918 asettaa tutkimukselle myös kohtuullisen aikarajauksen. Lähdeaineistona käytän vankileirejä hallinnoineen Sotavankilaitoksen (SVL) asiakirjoja, punavankeja tuominneiden Valtiorikosoikeuksien ja Valtiorikosylioikeuden akteja sekä vankien muistelmia Työväen arkiston ja Kansan arkiston muistitietokokoomista.

Selviytymisstrategioita tarkastelemalla saadaan tietoa yksilöiden liikkumavarasta ja tavoista luovia yhteiskunnallisten ja kulttuuristen järjestelmien, tässä tapauksessa vankileirijärjestelmän, lävitse käyttäen hyväksi niiden sisäisiä epäjohdonmukaisuuksia ja aukkoja. Tutkimukseni mukailee historioitsija Giovanni Levin näkemystä siitä, että ihminen ei ole yksiselitteisesti rakenteiden vanki, vaan kykenee halutessaan taivuttamaan, manipuloimaan ja hyväksikäyttämään niitä omien tavoitteidensa saavuttamiseksi.⁶

Kansainvälisen vankileiriselviytymistutkimuksen perusteella on nimettävissä seitsemän perin universaaliala todennäköisemmän leiriselviytymi-

sen nimittäjä: 1) ystävät, 2) psykologiset pärjäämismekanismit, 3) yhteistyö vihollisen/vangitsijan kanssa, 4) toisten vankien ”saalistaminen” tai heistä hyötyminen, 5) nuoruus, 6) hyvä terveys ja fyysinen kunto sekä 7) silkka onni.⁷ Psykologisten pärjäämismekanismien⁸ muotoihin kuuluvat myötäsukainen toiminta vangitsijaosapuolen kanssa, vastarinta, aggressio, vankileirisysteemin huijaaminen tai manipuloiminen, altruistinen käyttäytyminen sekä sosiaaliset kytkökset.⁹ Näitä havaintoja ei ole aiemmin sovellettu suomalaisen punavankileirien tutkimuksessa.

Sosiaalisten verkostojen ja ystävyyden merkitys vankileiriselviytymiselle on todettu paitsi natsien keskitysleirien, myös Yhdysvaltain sisällissodan vankileirien ja Neuvostoliiton Gulagin osalta.¹⁰ Paul Schmolling (1984) jopa nostaa ystävyyden natsien keskitysleireiltä selviämisen tärkeimmäksi strategiaksi.¹¹ Dora L. Costa ja Matthew E. Kahn (2007) ovat tarkastelleet sosiaalisten verkostojen ja yhteistyön hyötyjä Yhdysvaltojen sisällissodan vankileiriselviytymiselle ja osoittaneet, että mitä tiiviimmät vankien väliset suhteet olivat, sitä suurempi selviämistodennäköisyys heillä oli.¹²

Ystävyyden ja ryhmäytyminen toteutuvat todennäköisimmin oman viiteryhmän jäsenten kanssa.¹³ Ystävien merkitys vankileirioloissa on suuri lisäravinnon hankinnan, sairaista huolehtimisen, psyykkisen jaksamisen, toisilta vangeilta ja vanginvartijoilta puolustautumisen ja jopa hyvän terveyden kannalta.¹⁴ Vankien välisen yhteistyön lisäksi sopivan yhteistyön vihollisen tai vangitsijaosapuolen kanssa on todettu lisäävän selviytymis-

4. Paavolainen 1971, 330.

5. Lintunen 2015, 112; Paavolainen 1971, 330; Lars Westerlund, *Naisten kuolleisuus vuoden 1918 sodassa*. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Sotavankilaitoksen vuosina 1914–22 surmansa saaneet*. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia 2004.

6. Giovanni Levi, *On microhistory*. Oxford 1993, 94–95.

7. Patricia Benner, Ethel Roskies & Richard S. Lazarus, *Stress and Coping under Extreme Conditions*. Teoksessa Joel E. Dimsdale (toim.) *Survivors, Victims and Perpetrators. Essays on Nazi Holocaust*. Taylor & Francis 1980; Applebaum 2003, 346; Costa & Kahn 2005; Schmolling 1984; Peter Suedfeld, Robert Krell, Robert E. Wiebe & Gary Daniel Steel, *Coping Strategies in the Narratives of Holocaust Survivors. Anxiety, Stress and Coping* 10 (1997), 153–179.

8. Pärjäämismekanismit ovat keinoja, joilla yksilö vähentää ympäristön aiheuttamia psykologisia vahinkoja ja negatiivisia vaikutuksia. Suedfeld et al. 1997, 156.

9. Benner et al. 1980; Suedfeld et al. 1997, 156.

10. Appelbaum 2003. Leo Eitinger, *Concentration camp Survivors in Norway and Israel*. Springer 1972. Schmolling 1984. Alexander Sohlzentsyn, *Gulag. Vankileirien saaristo. Taiteellisen tutkimuksen kokeilu*. Siberfelt 2012.

11. Schmolling 1984.

12. Costa & Kahn 2005.

13. Costa & Kahn 2005, 6.

14. Terveystutkimuksissa on todettu, että ystävyyden kokemus vaikuttaa immuunijärjestelmään ja neuroendokriiniseen systeemiin lisäten vastustuskykyä. Costa & Kahn 2005, 2.

mahdollisuuksia.¹⁵ Myös erilaisten palvelusten vaihtaminen vankien ja vanginvartijoiden kesken on yleismaailmallinen ilmiö, josta on esimerkkejä myös Suomen punavankileirijärjestelmää käsittelevässä aikaisemmassa tutkimuksessa.¹⁶

Aiemmissa vankileiri- ja selviämistutkimuksissa on myös havaittu, että sukupuolten väliset selviytymisstrategiat poikkeavat toisistaan. Psykologisten tutkimusten mukaan naiset liittoutuvat uhkaavassa ja stressaavassa ympäristössä todennäköisemmin keskenään suojellakseen itseään ja jälkeläisiään, kun taas miehet hyödyn-tävät samassa tilanteessa herkemmin taistelee tai pakene -strategiaa.¹⁷ Henkeä uhkaavassa tilanteessa naisten on todettu hakevan lohtua sosiaalisesta ympäristöstään ja kanavoivan resurssinsa ystävystymiseen, hoivaamiseen ja yhdessä selviämiseen.¹⁸

Esimerkiksi toisen maailmansodan aikaisilla saksalaisilla keskitysleireillä etenkin naisvangit perustivat niin sanottuja väliaikaisperheitä, joiden jäsenten selviytymismahdollisuuksia on pidetty parempana kuin perheisiin kuulumattomien.¹⁹ Koska naiset valitsevat miehiä todennäköisemmin yhteistyön yksilöiden välisen kilpailun sijaan,²⁰ voidaan olettaa, että vankileiri-ympäristössä naisilla on lähtökohtaisesti paremmat selviämismahdollisuudet ystävyyden ja yhteistyön suomien etujen turvin.

Selvyden vuoksi on sanottava, että sukupuoliin liitetyt käyttäytymismallit eivät päde aina ja kaikkiin; yksilöiden tasolla käyttäytyminen voi vaihdella ääripäästä toiseen.²¹ Sukupuolella on kuitenkin merkitystä tässä tutkimuksessa. Ajan poliittinen ja kulttuurinen toimintaympäristö,

perhe-elämä sekä sukupuolidiskurssi, joihin naiset sosiaalistuivat ennen vankeutta, vaikuttivat heidän suhtautumiseensa ja kokemukseensa vankeudesta.²² Sukupuoli saattoi toimia myös taktisena rajoitteena ja vastustuksen strategiaana. Samoin kuin muut identiteetit, myös sukupuoli voidaan mobilisoida sarron vastustamisen välineeksi.²³

Selviytymistä tukenet taustatekijät

Eräs tärkeimmistä vankileiriselviytymistä parantavista tekijöistä on nuoruus. Nuori ikä ja siihen useimmiten liittyvä hyvä fyysinen kunto auttavat kestäämään aliravitsemusta paremmin. Santahaminan osalta erittäin nuorten, ajan lain silmissä alaikäisten naisten osuus oli kaikkein suurin, 48 %. Tämä on lähes sama kuin koko maan alle 21-vuotiaiden naisten osuus kaikista tuomituista naisista (47,1 %). Myös 21–24 -vuotiaiden osuus Santahaminassa oli korkea, 22,6 % (koko maan osuus 17,7 %). Santahaminassa voidaan siis katsoa olleen suhteessa hieman enemmän nuorempia naisia kuin koko maan punavankileireillä keskimäärin. Alle 30-vuotiaiden osuus oli Santahaminassa huimat 81,7 %.²⁴

Myös kotipaikalla on merkitystä vankileiriselviytymiselle oleellisten ystävyys- ja yhteistyöverkostojen luomisessa. Vankileirilläkin sosiaaliset ryhmät muodostetaan tuttuuden perusteella. Saman kotipaikkakunnan, etnisen taustan, ikäluokan ja sosiaalisen aseman edustajat muodostavat yhteistyösuhteen herkemmin keskenään kuin omasta viiteryhmästä poikkeavien kanssa.²⁵ Vankikortistossa Santahaminassa vankina olleista naisista 974:n kotipaikka on tiedossa. Helsin-

15. Applebaum 2003, 331; Costa & Kahn 2005, 8.

16. Ilkka Jokipii, *Elämää Helsingin vankileireillä*. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.) *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918*. Gummerus 2015, 310–314; Paavolainen 1971, 129–134, 138–141.

17. Gary Charness & Aldo Rustichini, Gender Differences in cooperation with group membership. *Games and Economic Behavior* 72 (2011), 77–85; Danielsbacka 2015, 21.

18. Charness & Rustichini 2011; Shelley E. Taylor, Laura Cousino Klein, Brian P. Lewis, Tara L. Gruenewald, Regan A. R. Gurung & John Updegraff, Biobehavioral Responses to Stress in Females. Tend-and-Befriend, Not Fight-or-Flight. *Psychological Review* 107:3 (2000), 411–429; Shelley E. Taylor, Tend and Befriend. Biobehavioral bases of Affiliation under Stress. *Current Directions in Psychological Science* 16:6 (2006), 273–277.

19. Holmila 2010, 231–239.

20. Charness & Rustichini 2011.

21. Danielsbacka 2013, 20.

22. Massino 2008, 57.

23. Massino 2008, 57; Chela Sandoval, *Methodology of the Oppressed*. University of Minnesota Press 2000.

24. Santahaminan vankileirikortiston avulla olen koostanut Santahaminan heinäkuun alkupuolella ilmoitettua vankimäärää lähentelevän, 974 naista käsittävän joukon, jota käytän tässä artikkelissa analysoidessani vankien ikää ja kotipaikkaa. Kansallisarkisto (KA), Sotavankilaitoksen arkisto (SVL), Bc 61–Bc 68, Santahaminan vankileirikortisto.

25. Costa & Kahn 2005, 6.

gistä ja siihen kuuluneilta lähialueilta, kuten Helsingin maalaiskunnasta, oli kotoisin 151 vankia. Seuraavaksi suurin ryhmä vangeista oli Kotkasta, 77 vankia. Muutkin Kymijoen lähialueiden teollisuuskeskittymät ovat suuresti edustettuina: Haminasta 26, Loviisasta 20, Kymintehtaalta 37, Lahdesta ja Hollolasta 43, Iitistä ja Nastolasta 22 ja pelkästään Voikkaan tehtaalta 12 vankia. Silmiinpistäviä ovat myös läntisen Uudenmaan pieniltä työläispaikkakunnilta, kuten Vihdistä (33) ja Lohjalta (15) kotoisin olevien vankien lukumäärä.²⁶

Oman paikkakunnan ikätovereita kohtaan tunnetaan suurempaa myötätuntoa, mutta heitä kohtaan on myös kannattavampaa toimia solidaarisesti. Tällöin vastavuoroisuutta voi odottaa pidemmällä tähtäimellä. Ihmiset ovat myös yleensä hyvin tarkkoja omasta maineestaan moraalisena toimijana. Oman kylän ihmiset tietävät, mistä keskinäisen luottamuksen pettäneitä tai näiden perheitä kannattaa etsiä.²⁷ Samalta paikkakunnalta olevat kuuluivat myös usein samaan työyhteisöön, samaan punakaartiin

■ Kuva 1. Santahaminan ohella punakaartiin kuuluneita naisia pidettiin vangittuina myös esimerkiksi Suomenlinnan vankileirillä. Kuvaaja: Harald Natvig. Lähde: Historian kuvakokoelma, Museovirasto, HK19681123:2359.3.2.

ja heidät vangittiin ja siirrettiin leiriltä toiselle yhdessä. Esimerkiksi suuri osa Kotkan ja Haminan punakaartilaisnaisista vangittiin toukokuun alussa, siirrettiin Haminasta Tammisaaren vankileiriin toukokuun loppupuolella ja sieltä edelleen Santahaminaan kesäkuun lopussa.²⁸ Vangeilla oli aikaa rakentaa keskinäisiä suhteitaan, mutta myös sopia esimerkiksi Valtiorikosoikeuden tutkintotuomareille annetuista lausunnoista.²⁹

Suurin osa naisvangeista toimi siviilissä fyysisissä työläisammateissa, joten naiset olivat tottuneet ruumiilliseen työhön ja pitkiin työpäiviin.³⁰ Tämä oli selvä etu vähällä ravinnolla suoritettua vankityön jaksamiseksi. Santahaminan vankitöihin kuuluivat vankileirin ylläpitotehtävät, kuten veden ja puiden hankkiminen, siivoaminen, pyykkäys, keittiötöyt sekä vankileirillä säilytettä-

26. KA, SVL Bc 61–Bc 68, Santahaminan vankikortisto.

27. Costa & Kahn 2005, 6.

28. Vryo 15004; Vryo 23578; Vryo 4138, Vryo 4141. KA.; Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968. 6. Kansan Arkisto (KansA); Tuominen, Martta. 6B, 323.2 (471), 17. KansA; Korjus 2009, 166–178.

29. Ks. Costa & Kahn 2005, 16–17.

30. KA, Valtiorikosoikeuden ja Valtiorikosylioikeuden aktit; Suomen virallinen tilasto (SVT) XXIII. Oikeustilastoa 32. Helsinki 1923; Lintunen 2015, 71.

vän, Helsingin vankileirien yhteisen karjan paimennus. Työssäkäynnillä oli suuri merkitys niin vankien fyysiselle kuin henkisellekin pärjäämiselle.

Tärkein työnteon tuoma parannus oli siitä saatava lisäruoka-annos.³¹ Toimesta riippuen työssäkäynti myös mahdollisti omatoimisen lisäruoan hankkimisen. Vaikka vankileirillä tehty työ tuskin tuntui järin mielekkäältä, se sai kuitenkin ajan kulumaan joutuisammin kuin pelkästään kasarmilla maataessa. Jos vanki suoritti samankaltaista työtä kuin siviilielämässään, hän saattoi jopa hetkeksi unohtaa olevansa vanki.³² Holokaustia tutkineen Antero Holmilan (2013) mukaan kotielämän elementit, kuten ruoanhankinta, -valmistus ja käsityöt merkitsivät juutalaisnaisille jatkuvuutta ja normaaliutta keskitysleirillä.³³ Gulagista selvinneet naiset ovat myös kuvanneet saaneensa traditionaalisista feminiinisistä työmuodoista turvaa epävarmassa tilanteessa.³⁴

Vaikka naisvangit tekivät ruumiillisesti raskaita töitä, näyttää siltä, että he säästyivät sukupuolensa takia kaikkein rankimmilta vankitoilta. Santahaminan taloudenhoitaja tilasi Suomenlinnasta 100 miesvankia saaren ympäristössä hajallaan makaavan polttopuun keräämiseen ”ja muihin raskaampiin töihin, joihin ei voi naisvankeja käyttää”.³⁵ Kuten monissa muissakin vankileirijärjestelmissä, myös Suomen punavankileireillä naiset saivat vapautuksen tietyistä töistä vallitsevan sukupuolten roolijakokäsityksen perusteella.³⁶ Vankien päivittäin suorittamat työt eivät merkinneet naisille suurta alentumista tai aseman menetystä. Sen sijaan miespuolisille vangeille esimerkiksi siivoustöiden tekeminen on saattanut tuntua hyvinkin nöyryyttävältä.

Vankien pääasiallinen ravinto koostui leivästä, sillistä, kalliokalasta, voista sekä erilaisista jauhoista. Tarjolla oli vaihtelevasti myös soppajuuria, hapankaalia ja papuja.³⁷ Kaiken kaikkiaan Santahaminan vankiruoka oli samanlaista kuin muillakin punavankileireillä: riittämätöntä. Suuri osa leirin sairaalassa hoidettavista sairauksista johtui ravinnonpuutteesta ja kulkutaudeista. Näillä on tietenkin myös syy-seuraussuhde: nälkiintyneet vangit sairastuivat helpommin. Kaikki vangit kärsivät vankiruoan laadun seurauksena jonkinasteisesta ripulista tai päinvastaisesti ulostusvaikeuksista.³⁸

Vaikka maan vankileireillä kesän aikana riehuneita kulkutauteja esiintyi jonkin verran myös Santahaminassa, ne eivät päässeet leviämään epidemiaksi asti, sillä leirillä oli tarpeeksi tiloja sairaiden eristämiseksi terveistä. Myös naisten huolellisemmalla hygienialla ja tilojen suhteellisen hyvällä puhtaanapidolla oli varmasti merkitystä.³⁹ Useimmat muut leirin sairaalassa hoidettavat sairastapaukset liittyivät ravinnonpuutteen aiheuttamiin oireisiin. Sellaisia olivat muun muassa ”yleinen heikkous”, ”pyöritys”, ”kramppeja” ja ”pistos rinnassa”.⁴⁰ Potilaspäiväkirjasta löytyy myös muutama psyykkiseen sairauteen viittaava diagnoosi: yksi suoranainen psykoositaupaus sekä useita ”hysteria” -luokituksia.⁴¹

Synnytyksiä, raskauksia ja keskenmenoja oli yllättävän paljon. Tämä on jäänyt aiemmassa, joskin vähäisessä ja miesvankeihin keskittyneessä vankileiritutkimuksessa täysin huomioimatta. Esimerkiksi Jaakko Paavolainen viittaa koko maan osalta vain yhteen synnytystapaukseen, ja siihenkin vain kuriositeettina.⁴² Sairaalan potilaskirjasta löytyy kuitenkin 15 raskaana olevaa naista, joista

31. Santahaminan toiminta-aikana työvangin päiväannos piti olla 2300 kcal, kun taas työtä tekemättömän vangin annos oli vain 1800 kcal. KA, SVL He 1, Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat.

32. Applebaum 2003, 321–323.

33. Holmila 2013, 232.

34. Massino 2008, 65.

35. KA, Suomenlinnan sotavanki- ja pakkotyölaitoksen arkisto (SVLSuom), De 4 (Santahaminan sotavankileirin kirjekonseptit) no 28.

36. Applebaum 2003, 285; Holmila 2013, 234.

37. Paavolainen 1971, 182–208.

38. Paavolainen 1971, 182–208.

39. Kymmenen naisvangin siivousryhmä huolehti kasarmeista ja toinen kymmenen ryhmä käymälöiden tyhjentämisestä ja siisteydestä päivittäin. KA, SVLSuom Ea 1. Johtajalle ja keskuskansliaan saapuneet kirjeet; Richard Sievers, *Hälsö- och sjukvårdsförhållanden vid fånglägren i Helsingfors, på Sveaborg, Sandhamn och Mjölö efter frihetskriget 1918*. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1930.

40. KA, SVLSuom Ka 20.

41. KA, SVLSuom Ka 20.

42. Paavolainen 1971, 330.

kahdeksan oli raskauden loppuvaiheessa (6.–9.-kuulla). Santahaminassa lapsen synnytti viisi naista. Lapsista kolme oli tyttöjä ja kaksi poikaa. Kaikki vastasyntyneet on merkitty sairaalan päiväkirjaan terveinä.⁴³ Vangit saivat leirillä keskenmenoja raskauksien myöhäisissäkin vaiheissa. Esimerkiksi kuudennella kuulla raskaana olleen naisen kohdalla voidaan puhua jo kohtukuolemasta tai ennenaikaisesta syntymästä.⁴⁴ Osalla oli myös keskenmenon jälkeisiä komplikaatioita, kuten runsasta verenvuotoa. Näissä tapauksissa naiset olivat olleet kolmannella tai neljännellä kuulla raskaana.⁴⁵

Helsingin vankileirien ylilääkärin Richard Sieversin kuvaamana Santahaminan naisvangit vaikuttivat hämmästyttävän hyvinvoivilta, vaikka vankiruoka oli Sieversin havaintojen mukaan täsmälleen samanlaista kuin viereisen Suomenlinnan leirillä. Sieversin kliininen mielipide naisten pieneen kuolleisuuteen oli naisten luontaisesti parempi vastustuskyky.⁴⁶

Sieversin mukaan naisvangit olivat aina iloisia ja valmiina leikinlaskuun, innostuivat pienimmästäkin ilonaiheesta ja huolehtivat ulkonäöstään: he pynttäytyivät mielellään huiveihin ja shaaleihin, heidän vaatteensa olivat värikkäitä ja moitteettoman siistissä kunnossa.⁴⁷ Ylilääkärin arvion mukaan tämä oli paitsi huolettomille ja vastustuskykynsä huipulla oleville nuorille naisille luonteenomaista, myös Santahaminan kauniin luonnon aikaansaamaa mielenkeveyttä.⁴⁸ Keski-ikäisen miesylilääkärin nuoriin naisiin kohdistama katse oli yllättynyt, jopa ihaileva.

Todellisuudessa huumoria ja vitsailua esiintyikin vankien keskuudessa. Vanki Martta Tuominen muistelee leikinlaskun osuutta leirielämässä:

[...] me nuoret kun aina tahdoimme olla sellaisia rasavillia, niin tuppasimme keskenämme

nauramaan, niin se Valkonauhan Neiti heilutti sormeja ja sanoi: Tytöt, tytöt, johan te unohdatte itsenne! Ja sekös vasta nauruhermoja kutkutti.⁴⁹

Vankileirille palkattujen kristillisten kasvatustyöntekijöiden näkökulmasta leikinlasku ja nauru ei ollut sopivaa kurjassa asemassa oleville vangeille, joiden olisi päinvastoin pitänyt hartaudella surkutella osaansa, myöntää harhautuneisuutensa ja nöyrytyä kristilliseen katumukseen, toisin sanoen *muistaa* itsensä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut; vakavasta tilanteesta huolimatta leikkiä laskettiin esimerkiksi monen housukaartilaisen lyhyestä tukasta ja siitä, että varsinkin vankeuden alkuvaiheessa vartijat saattoivat erehtyä luulemaan tyttövankeja pojiksi näiden hiusten ja vaatetusten takia.⁵⁰ Vangit siis osasivat suhtautua tilanteeseensa itseironisesti. Koko vankeustilanteen absurdius, lyhyttukkaisiksi kynyttyt tyttövangit ja pelastuksesta antaumuksella saarnanneet kasvatustyöntekijät ovat luoneet vitsailulle otollisen ilmapiirin.

Leikinlasku, ja erityisesti vakaviin aiheisiin kohdistuva hirtehihumori ovat pärjäämismekanismeja. Natsien keskitysleirivankien muistelmassa esiintyy paljon hyvin vakavilla, jopa kauhistuttavilla asioilla, kuten tappamisella, kuolemalla ja kuolleiden ruumiilla vitsailua.⁵¹ Vakavilla asioilla vitsailu ei siis ole mitenkään epätyypillistä käytöstä poikkeusoloissa; päinvastoin se tarjoaa muuten alistetussa asemassa olevalle vallantunteen. Kun ihmiseltä on riistetty vapaus kontrolloida tilannettaan, jää hänelle oikeus kontrolloida reaktioitaan. Vangitsijoiden tai vankileirin henkilökunnan ominaisuuksille nauraminen on vähentänyt niiden vaikuttavuutta ja täten siirtänyt vallantunnetta vangeille. Huumori on sanallista aggressiota tai nimittelyä parempi vastustuksen

43. KA, SVLSuom Ka 20.

44. Lääkäri Zitting on merkinnyt raskaudet kuukausiarvioina. Nykyään raskausaika määritellään raskausviikkoina (rvk). Kuudennen kuukauden (n. 28 rvk) raskaus ylittää keskenmenoiksi määriteltävien raskauden keskeytymisten rajan (22 rvk). Kättilö Suvi Maarasen sähköpostiaastattelu 7.4.2016.

45. KA, SVLSuom Ka 20.

46. Sievers 1930, 13–14.

47. Sievers 1930, 13–14.

48. Sievers 1930, 14.

49. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta, 17.

50. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta, 17.

51. Linda E. Henman, Humor as a coping mechanism. Lesson from POWs. *Humor–International Journal of Humor Research* 14:1 (2008), 86–87.

strategia, sillä se synnyttää vitsailijalle vallantuntee ilman suoraa pelkoa rangaistuksesta.⁵² Onnistuneet lisäravinnonhankintastrategiat, siis leirijärjestelmän onnistunut huijaaminen ja manipulointi toimivat myös yhteisinä, voimaa ja vallantunnetta antavina vankien keskinäisinä vitseinä.

Maitoa ja verta

Vankileiriselviytyminen vaati vangeilta ravitsemuksellista kekseliäisyyttä. Leirin oma ruokatarjonta oli riittämätön, joten ravintoa oli saatava jostain lisää. Saarella paimennettava karja tarjosi ratkaisun akuuttiin ravinnonpuutteeseen. Annan Elin Janhusen kertoa kokemuksestaan yöpaimennessa:

Sitten siellä oli yksi mies, sitä kutsuttiin karjakoksi, ja joka nyt valvoi sitten meitä. Me kysyttiin sitten tältä karjakolta, että saadaanko me lypsää näistä lehmistä maitoa, kun me niitä täällä paimennetaan. Tämä karjakko sanoi, että tämä on sellaista karjaa, että tästä ei kukaan pysty mitään sanomaan eikä mitään lupaamaan, mutta kun te lypsätte niin, että minä en näe, niin hyvänänne pitäkää. Tämä oli ihminen [...]⁵³

Janhunen kuvaa, kuinka tämä karjakko, oikealta nimeltään järjestysmies Adolf Kuoppala, piti todella omasta puolestaan huolen sopimuksesta. Kun naiset aamuyöstä alkoivat lypsää, kuului astiaan roiskuvasta maidosta yön hiljaisuudessa melkoisen kova ääni. Kuoppala käänsi kanta-päänsä kohteliaasti aina siihen suuntaan, mistä ääni kuului, käveli toiseen suuntaan ja vältyi näin varsinaisesti näkemästä lypsytouhua. Janhusen mukaan lypsääniä kuului ympäri valtavaa kenttää, joten Kuoppala on saanut kävellä melkoista siksakkia.⁵⁴

Kuoppala oli saanut vankileirin taloudenhoitajalta Fredrik Rossanderilta tarkan kirjallisen

määräyksen vastuustaan valvoa, että ”kaikki maito viedään emännöitsijä Laineen haltuun. Katsokaa myöskin etteivät syrjäiset pääse lehmiä lypsämään ja ettei lypsäjät ota maitoa itselleen.”⁵⁵ Kuoppala uhmasi näitä määräyksiä tietoisesti.

Karjakko Kuoppalan ja vankien lypsyjärjestelmän vaikutukset näkyvät Santahaminan ja Suomenlinnan leirien taloudenhoitajien välisessä kirjeenvaihdossa: Rossander kirjoittaa 11.7.1918 Suomenlinnan taloudenhoitajalle maisteri Linkolle – jolle Santahaminassa lypsetty maito toimitettiin – seuraavasti:

[...] tänäkin aamuna jolloin saimme maitoa kokonaiset 50 litraa vähempi kuin eilen iltaisesta lypsystä. Niin on ollut sitä paitsi koko ajan. Toisesta lypsystä on voinut tulla 25–50% vähempi maitoa kuin toisesta. On myöskin otettava huomioon, että paimenet ja lypsäjät ovat vankeja, jotka vuorostaan tarvitsevat omat paimenensa ja työn valvojat [...]⁵⁶

Aamulypsyn maitomäärä oli siis jatkuvasti vähäisempi kuin iltalypsyn. Syyksi Rossander arvelee sonnien pelottamien lehmien hajaantumista tavoittamattomiin ympäri saarta.⁵⁷ On todennäköistä, että osa maidosta onkin jäänyt lypsämättä tästä syystä. Aamulypsyn jatkuva ja tasainen määrävaje kuitenkin kieli siitä, että Suomenlinnan maito meni yön aikana parempiin suihin.

Vastalypsetyn, rasvaisen maidon merkitys ravitsemuksen paranemiseen oli valtava, tai Janhusen sanoin: ”No eihän meillä enää mitään hätää siellä ollut, kun me saatiin maitoa.”⁵⁸ Paimennessa olevat naiset aloittivat myös hyödyllisen yhteistoiminnan vankileirin teurastamossa työskentelevien naisten kanssa: teurastamon väki pihisti teurastettaessa verta pulloon ja sai paimenilta vaihtokaupassa pullollisen maitoa.⁵⁹ Verestä ja maidosta keitettiin juustoa⁶⁰, jonka ravintoarvot olivat täysin eri luokkaa vaikkapa akanaiseen vankilaleipään verrattuna. Verimaitoa on kenties

52. Henman 2008, 88, 90.

53. Työväen Arkisto (TA), 172/2808, Elin Janhunen.

54. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

55. KA, SVLSuom De 4 (Santahaminan sotavankileirin kirjekonseptit), Taloudenhoitajan kirjekonseptit no 19.

56. KA, SVLSuom De 4, Taloudenhoitajan kirjekonseptit no 40.

57. KA, SVLSuom De 4, no 40.

58. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

59. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

60. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

keitetty yöaikaan: Rossander kirjoitti Kuoppalalle henkilökohtaisen nuhdekirjelmän siitä, että tämä oli antanut paimennaisten polttaa leirin koivuhalkoja öisissä paimennuotioissaan.⁶¹ Karjakko Kuoppalan on täytynyt huomata myös verivarkaudet. Hänen tuli henkilökohtaisesti valvoa jokaista teurastusta ja ilmoittaa veren, rasvan, lihan, rännyn, talin ja vuodan tarkka painomäärä kansliaan kunkin teurastetun eläimen kohdalla.⁶²

Tällä salavihkaisella yhteistyöllä moni sai voimansa takaisin. Ravintotilanteen paraneminen vaikutti suoraan myös pieneksi jääneeseen tautikuolleisuuteen. Suuren vankikasarmen toisessa kerroksessa eristyksessä olevat poliittiset naisvangit sekä työtä tekemättömät ja sairaat vangit olivat ravitsemuksellisesti heikommassa asemassa kuin työssäkäyvät vangit, jotka saivat suuremman ruoka-annoksen ja joilla oli, kuten edellä on osoitettu, erilaisia keinoja lisäravinnon hankkimiseen. Janhusen mukaan myös sisätiloissa viruville, heikommassa kunnossa oleville ja työtä tekemättömille vangeille salakuljetettiin maitoa ja verta pulloissa aina kun vain mahdollista.⁶³ Eristyksissä olevien vankienkin auttamiseksi keksittiin keino:

[...] aina kun me [työssäkäyvät vangit] illalla tultiin sitten sieltä niitä ruoka-annoksia hake-
masta, niin ne [eristetyt] avasi siellä toisessa
kerroksessa akkunat ja aina kun vahti käänsi
päänsä toisellepäin, niin silloin silliä hännästä
kiinni ja akkunasta sisälle, että oli sitä solidaa-
risuuttakin mukana.⁶⁴

Lisäravinnon hankkimisella oli avainasema vankien selviytymisessä. Ruoan jakaminen tilanteessa, jossa kukaan tuskin sai syödä kyllikseen, vahvisti vankien keskinäisiä suhteita. Vanki Emmi Lehtonen kertoo ystävyystään Martta Koskiseen seuraavasti:

Täällä Santahaminassa eräs tapaus, joka myös on jäänyt mieleen lähtemättömästi. Martta

joutui lehmien hoitajaksi ja pääsi ulos hän pyrki ja pääsi. Hän oli löytänyt jostain tuollaisen sääriluun, paksun säärilumpion, oliko se hevosen vai lehmän vai minkä luu, en minä tiedä, mutta löimme sen sitten tuollaisella saksalaisella sotilas rautalapiolla halki ja Martta antoi toisen puolen minulle ja se oli ihanaa imeskeltävää. Saimme jostain suolaa, ripotelimme sitä luun päälle ja imimme ydinrasvaa, sieltä tuli miellyttävä maku nälkäiseen suuhun ja niin meidän ystävyttemme tuli tälläkin tavoin sidottua ja läheisemmäksi.⁶⁵

Ruoan jakamisella oli siis selvästi myös rituaalinen ulottuvuus. Sen avulla vahvistettiin keskinäisiä suhteita ja osoitettiin myötätuntoa. Naisvankien välinen solidaarisuus ravintokysymyksessä näyttääkin olleen merkittävä. Ajan sukupuolirooleilla voidaan katsoa olleen merkitystä tässäkin asiassa; naisilla on todennäköisesti ollut miehiä paremmat ruoan hankinnan, valmistuksen ja arjen pienten talousongelmien ratkaisemisen valmiudet, joutuivathan he hoitamaan näitä asioita tavallisessa arjessakin ammatista riippumatta.⁶⁶ Harva työläistaustaisista nuorista naisista oli nauttinut ravitsemuksellisesta yltäkylläisyydestä ennen vankeusaikaansaakaan.

Santahaminassa naisvankien kesken vallinnut vastavuoroinen altruismi edellytti nähdäkseen joitakin psykologisia tekijöitä. Ensinnäkin jo aiemmin todettu omaa viiteryhmää kohtaan helpommin tunnettu myötätunto on edesauttanut vastavuoroisten suhteiden syntymistä. Erinäisten psykologisten tutkimusten mukaan sukupuolella on myös osansa asiassa; naiset turvautuvat miehiä herkemmin toisiinsa pärjäämistä vaativissa tilanteissa. Lisäksi yhteistyökäyttäytymisen on todettu lisääntyvän juuri naisilla silloin, kun oman viiteryhmän jäsenet ovat tarkkailemassa toimintaa selviämistilanteissa.⁶⁷

Useat naiset oli vangittu suuremman joukon mukana suhteellisen kaoottisissa olosuhteissa. Moni uskoi nopeaan vapautumiseen ja siihen,

61. KA, SVLSuom De 4, 22.7.1918.

62. KA, SVLSuom De 4, no 19.

63. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

64. TA, 172/2808, Elin Janhunen.

65. KansA, Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968, 6.

66. Holmila 2013, 232.

67. Charness & Rustichini 2009, 83.

että kaikki olikin vain erehdystä. Jos Santahaminan leiri olisi toiminut pidempään, kenties moraaliressurssit olisivat murtuneet ja pelitilanteesta olisi tullut kilpailullisempi. Toisaalta hyväksi havaitut selviytymisstrategiat saattoivat jatkua poissirrettyjen naisvankien keskuudessa muillakin vankileireillä.

Santahaminan sulkemisen jälkeen Suomenlinnaan siirrettyjen vankien kesken solidaarisuus ainakin säilyi. Martta Tuominen joutui vankityöstä kieltäytymisen takia putkaan, jolloin saman kasarmin entiset santahaminalaiset tytöt suostuttelivat sotilasvahdin tuomaan hänelle putkaan ruokaa ja lämpimän peitteen. Tuomisen putkarangaistus päättyi pian, sillä ”tytöt oli antaneet vartijalle sellaista pölyä, ja peloitelleet pahan päiväisesti [...] kyllä siellä sisällä huuto kävi kun ilmestyi. [...] Tytöt oli tyytyväisiä jälleen.”⁶⁸ Tuomisesta pidettiin erityisen hyvää huolta, sillä hän oli tyttövankiporukan nuorin, pienikokoinen ja pahansuisin.⁶⁹

Vankitovereiden leiriltä vapautumista juhlettiin myös iloisesti, vaikka ilmassa oli haikeutta porukan hajoamisen johdosta.⁷⁰ Perhemallin uudelleenrakentaminen vankileirin epämoraalisessa, epäloogisessa ja negatiivisessa todellisuudessa loi illuusion tilanteen normaaliudesta. Altruistinen käytös auttoi naisia myös identifioitumaan positiiviseen rooliin.⁷¹ Muista huolehtiminen siirsi omakuva pois passiivisen tai rikollisen vangin roolista moraalisen, ystävällisen henkilön identiteettiin.

Joukosta löytyy myös toisten vankien saalistajia; tällä viittaa omaa henkilökohtaista selviytymistä tukevaan hyödyntävoitteluun toisen vangin kustannuksella. Naisten välinen saalistaminen näyttää olleen kuitenkin epäsuorempaa kuin miesvankien kesken useammin tapahtuva väkivaltainen elintarpeiden ja hyödykkeiden ryöstäminen tai palvelusten hankkiminen uhkailemalla.⁷²

Kesäkuun lopussa Santahaminasta paennut helsinkiläinen Ida meni karkumatkallaan tutun helsinkiläisen kanssavangitun, Martan, palvelupaikkaan Yrjönkadulle. Ida valehteli Martan isännälle, tupakkakauppias Kautsanille, että edelleen vangittuna ollut Martta oli lähettänyt hänet hakemaan vaatteita vankileirille vietäväksi. Ida oli saanut Martan kenkiä, hameita, paitoja, alushousuja, nenäliinoja, sukkia ja puseroita sekä 10 markkaa rahaa tälle vietäväksi. Talonmiehen rouva oli vieläpä varustanut Idan runsailla ruokatarvikkeilla. Karkumatkalla oleva Ida oli pitänyt kaiken itsellään. Kiinnijäämisen ja leirille palauttamisen jälkeen Martta teki Rossanderille ilmoituksen asiasta, ja tarkistuksen jälkeen kaikki edellä mainitut Martan nimikirjaimilla varustetut vaatteet sekä rahat löytyivät Idan yltä sekä vankikasarmissa olleesta kätköstä.⁷³ Vankileiristä heinäkuun alkupuolella vapautunut helsinkiläinen Sylvi oli puolestaan mennyt edelleen vangittuna olleen Edlan siskon palvelupaikkaan pyytämään siskolta rahaa, ruokaa ja saippuaa Edlalle lähetettäväksi. Sisko oli antanut kaiken mitä pystyi. Sylvi oli pitänyt kaiken itsellään.⁷⁴

Nämä vangit siis hyödynsivät toisilta vangeilta saamia tietoja omiin tarkoituksiinsa. Saalistaminen näyttää kuitenkin tapahtuneen vasta leiriltä poispääsyn jälkeen. Vastavuoroisesta altruismista poikettiin vasta sitten, kun seurauksista ei jouduttu vastaamaan vankitovereiden edessä, siis kun moraalinen toiminta ei enää ollut oman viiteryhmän tarkkailun alaisena.⁷⁵ Idan tapaus oli tässä mielessä kiusallinen. Hän joutui palaamaan vankiyhteisöön petoksen paljastumisen jälkeen.

Yhteistyö vihollisen kanssa

Santahaminassa vakinaisia, palkattuja siviilivahteja oli 23. Näistä peräti 13 oli naisia. Naispuolisten siviilivartijoiden toimista tai vaikutuksesta vankileirillä on hyvin vähän viitteitä lähdeaineistossa, vaikka heitä oli enemmän

68. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

69. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

70. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.; KansA, Lehtonen Emmi, muistelmat 23.4.1968, 6.

71. Massino 2008, 65.

72. Miesvankien välisestä saalistamisesta ks. esim. Applebaum 2004, 320, 329–337; Tadeus Borowski, *Kotimme Auschwitz*. Like 2010; Costa & Kahn 2005; Solzenitsyn 2012.

73. KA, SVLSuom De 4.

74. KA, SVLSuom De 4, no 154.

75. Ks. Charness & Rustichini 2009, 83.

kuin palkattuja miesvahteja.⁷⁶ Rossander ojensi kahta naisvartijaa kirjeitse kahden eri huolimattomuustapauksen yhteydessä. Vahtinaisena työskennellyttä neiti Sireniä nuhdeltiin ruokatarvikeljetuksen yhteydessä jauhosäkkien jättämisestä lukitun varaston ulkopuolelle, minkä seurauksena säkit olivat tietenkin kadonneet.⁷⁷ Samoin vahti rouva Lappeteläinen sai muistutuksen vastuustaan jätettyään ruokavaraston oven lukitsematta ja poistuttuaan paikalta sillä seurauksella, että vangit pääsivät varastoon käsiksi.⁷⁸ Näiden tapahtumien tahallisuudella voidaan tietysti spekuloida; ehkä kyseessä oli huolimattomuus, ehkä moraaliresurssien hetkellinen läpimurto ja myötätunto.

Vahtipalvelusta suorittivat myös Sotavankilaitoksen lähettämät asevelvolliset vahtisotilaat Pohjois-Savon ja Karjalan rykmenteistä.⁷⁹ Leirin vahtisotilaiden myötätunnonosoitusten vaikutuksista vankien lisäravinnon hankinnalle on useita esimerkkejä. Ruokakellareissa tapahtuneista varkauksista on joitakin mainintoja taloudenhoitaja Rossanderin kirjeenvaihdossa.⁸⁰ Nämä varkaudet tapahtuivat vankien lukuun; siitä on todisteena Rossanderin intendentuurille lähettämät varkausraportit, joissa kiinni joutunut syyllinen mainitaan aina nimeltä.⁸¹ Koska ruokakellarit sijaitsivat lähellä vartioitua vankipihaa, vahtien on täytynyt katsoa varkauksia ainakin jossain määrin läpi sormien. Merkityksellisempi avunannon muoto oli vankien päästäminen kasarmialueen ulkopuolelle ilman luottovangin lippua:

Siellä sallivat vartijat heidän mennä joukoittain aidan alta noin puoli kilometriä vankilasta olevalta saksalaiselta kasarmilta ruokaa noutamaan.⁸²

Joidenkin sotilasvahtien ja vankien kesken näyttää vallinneen sopimus, jonka mukaan naiset saivat poistua ”joukoittain” leiriltä saksalaisten luo.⁸³ Käytäntö oli siinä määrin yleinen, että Santahaminan leirin johtaja Johan Adolf Dahlman uhkasi 19.7. päivätyssä kirjeessään päivystävää upseeria ankarilla seuraamuksilla, jos moinen saisi vielä jatkaa. Dahlman painotti, että ainoastaan hänen persoonallisesti allekirjoittamansa lupalapun omaava vanki, ”jolla on meidän luottamuksemme”⁸⁴, saisi poistua kasarmista ilman järjestysmiehen tai -naisen seuraa.⁸⁵ Lippukäytäntöä oli kierretty siten, että yhden vangin lupalapulla oli päästetty suuri joukko tämän laputtomia ystäviä ulos kasarmialueelta.⁸⁶

Koko Santahaminan dynamiikkaan vaikuttivat huomattavalta osaltaan saarella tukikohtaansa pitävät saksalaiset merisotilaat. He eivät kuuluneet valkoisen armeijan käskypiiriin, vielä vähemmän Sotavankilaitoksen henkilökuntaan, ja heidän läsnäolonsa näyttää tuottaneen avunannon tai vartioinnin tehostamisen sijaan pikemminkin päänvaivaa vankileirin henkilökunnalle:

Ilmoitamme täten, että täällä majailevat saksalaiset sotilaat edelleenkin esiintyvät hyvin mielivaltaisesti ja häiritsevät kaikella mahdollisella tavalla vankileirin järjestystä ja kun meidän vartiokunta on riittämätön pitämään heitä loitolla naisvangeista, niin pyydämme asian johdosta puoleltanne pikaisia, tepsiviä toimenpiteitä.⁸⁷

Santahaminan henkilökunnan kirjeenvaihdossa on havaittavissa naisvankilan ja saksalaisten kasarmin lähekkäisyyden aiheuttamaa sukupuolista jännitettä. Heti vankileirin alkupäivinä, ensimmäisten naisvankien saavuttua, Santaha-

76. KA, SVL Ec 5, Henkilökuntaa koskevat luettelot.

77. KA, SVLSuom De 4, no 6.

78. KA, SVLSuom De 4, no 25.

79. KA, SVLSuom De 4.

80. KA, SVLSuom De 4.

81. KA, SVLSuom De 4.

82. KA, Valtiorikosylioikeuden aktit (vryo) 15004.

83. KA, vryo 15004.

84. KA, SVLSuom De 4, no 235.

85. KA, SVLSuom De 4, no 235.

86. KA, SVLSuom De 4, no 235.

87. KA, SVLSuom De 4, Santahaminan apulaisjohtajan kirje kasvatusasiain päällikkö Kunilalle 28.6.1918.

minan johtajana ensimmäisen viikon ajan toiminnut J. H. Tunkelo kirjoitti SVL:n päällikölle:

Santahaminassa pitää naisvankila ehdottomasti erottaa piikkilangalla muusta alueesta, koska nyt sekä koti- että vierasmaalaiset sotilaat tungeksivat nykyisen piikkilanka-aitauksen vieressä käyttäytyen sopimattomasti ja röyhkeästi meitä johtajia kohtaan kun sävyisesti pyydetään poistumaan. On ehkäistävä huonoa tapaa kehittymästä tai jopa pahenusta tapahtumasta.⁸⁸

Kirjeessä mainitut asiaan kuuluvat ja kuulumatomat töllistelijät lienevät parveilleet leirin ympärillä muissakin kuin varsinaisissa seksuaalisten väkivallantekojen tarkoituksissa; suuri määrä naisia, ja vieläpä ihmeteltäviä naispunakaartilaisia samassa paikassa on riittänyt herättämään huomiota. Huoli naisvankien herättämästä, sopimattomaksi katsotusta käytöksestä oli sekä vankileirin johdon että kasvatushenkilökunnan päänvaivana. Henkilökunnan yrityksistä ja ilmoituksista huolimatta merisotilaita ei saatu kuriin. Johtaja Dahlman kirjoittaa SVL:n päällikölle 13.7.1918:

[...] saksalaisten sotilaiden puolesta koetaan asettaa mahdollisimman suurta vaikeutta järjestyksen pidossa laitokssamme. Saksalaisten kasarmien sisäpuolella meidän varmuusvahdit ei koskaan ole käyttäneet ampuma-asetta, sitä paitsi olisi tämä ollut mahdotonta kun tilatuita aseita ei vielä ole saatu. Määräys riippuu todennäköisesti siitä kun leirissä on koitettu estää naisia menemästä sotilaiden kanssa metsään josta ovat tavallaan koittaneet sitoa meidän toimintavapautta.⁸⁹

Kirjeestä käy ilmi, että saksalaiset olivat valittaneet SVL:lle siitä, että Santahaminan vartijat olisivat käyneet heidän kasarmialueellaan ammuskelemassa. Tästä on huomautettu Dahlmanille, joka kieltää syytöksen ja puolustautuu arvelemalla, että saksalaiset ovat suuttuneet leirin hen-

kilökunnalle näiden yritettyä estää ”naisia menemästä sotilaiden kanssa metsään”. Kyseessä oli oikeastaan arvovaltakiista; saksalaiset eivät ottaneet suomalaiselta päällystöltä käskyjä, he toimivat vankileirin säännöistä välittämättä, ampuivat leirin lehmiä ja loivat yhteyksiä naisvankeihin ilman, että asiaan voitiin puuttua. Tilanne oli leirijohdolle selvästi sietämätön.

Naisvankien omissa muistelmissa Santahaminan saksalaiset esiintyvät lempeinä ja avuliaina. Tammisaaren suuren vankisiirron mukana Santahaminaan saapunut Martta Tuominen kertoo, että laivarantaan oli kerääntynyt joukoittain suojeluskuntalaisia ja saksalaisia seuraamaan naisten saapumista. Tarkoitus oli, että kävelemään pystyvät naisvangit olisivat kantaneet sairaimmat kasarmiin. Tämä oli mahdotonta, sillä ravinnon puutteesta heikot naiset pystyivät hädin tuskin kävelemään omat vähäiset kantamuksensa mukanaan. Saksalaiset auttoivat sairaiden kantamisessa ja olivat kehottaneet suomalaisiakin miehiä tarttumaan parinpäihin. Suomalainen miesjoukko kuitenkin ”luikki tiehensä kun kääntyikin asiat toisin, heillähän tietenkin oli aikomus tulla meitä vain pilkkaamaan ja päällemme sylkemään kuten Haminan ’sivistyneet’ olivat keväällä meille tehneet”.⁹⁰

Perillä [kasarmilla] ne saksalaiset järjesti ne sairaat lavereilleen ja toivat myöhemmin ruokaa, ja lapsille toivat jälkeinkin päin. Sattui seuraava tapaus: eräs tyttö, joka oli hyvin sairas, aikoi lähteä käymälään ja saksalainen oivalsi mistä oli kysymys, niin talutti tytön sinne, avaten pöksyt ja laittoi istumaan, poistuen itse oven taakse odottamaan, tuoden tytön uudelleen laverilleen. [...] Tämä teki hyvän vaikutuksen meihin – emme pitäneet saksalaisia raakalaisina meitä kohtaan.⁹¹

Lisätodiste saksalaisten myötätuntoisesta suhtautumisesta naisvankeja kohtaan on se ennen tutkimaton seikka, että saksalaiset avustivat ainakin seitsemää naisvankia leiriltä pakenemisessa. He soutivat vankeja yöllä Santahaminan saarelta Laajasaloon, ja tarjosivat eräälle naisvangille jopa

88. KA, SVL Ec 2, Sotavankilaitoksen päällikölle saapuneet kirjeet, 20.6.1918.

89. KA, SVLSuom De 4.

90. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

91. KansA, 6B, 323.2 (471): Tuominen, Martta.

saksalaisen sotilaspuvun valeasuksi karkumatkalle.⁹²

Vankileirihallinnon käymässä, edellä esitetyssä merisotilaiden aiheuttamassa paperisodassa viitataan jatkuvasti vankien ja merisotilaiden seksuaaliseen kanssakäymiseen. Santahaminana koskevista naisvankien muistelmista puolestaan ei löydy edes vihjausta saksalaisten kanssa tapahtuneiden seksisuhteiden suuntaan. Tähän voi olla useita eri syitä. Vankileirien suomalainen, valkomielenhenkilökunta on ehkä nähnyt mitä on halunnut nähdä: siveellisesti rappeutuneita punaisia naisia haureudenharjoituksessa vierasmaalaisten kanssa. Saksalaisten punanaisille tarjoamalle avulle ja liittolaisuudelle on täytynyt löytää silkan inhimillisyyden ja empatian ulkopuolinen syy, sillä katkeran sodan jälkeen tällaisten tunteiden kohdistaminen punavankeihin ei kuulunut valkoisen puolen hyväksytyyn tunnerepertuaariin.⁹³ Punaisiin naisiin liitetyissä yliseksualisoiduissa mielikuvissa on myös seksuaalifantasian piirteitä. Porvarillisessa yhteiskunnassa tabuna pidetty pidäkkeetön himo yhdistettynä naisten alistaiseen asemaan vankeina oli omiaan herättämään fantastisia tulkintoja vankileirisuhteista.

Toisaalta seksisuhteet voivat puuttua vankien muistelmista siksi, että toimintamallia ei ole haluttu jälkipolvien tietoon tai sitä on myöhemmin hävetty. Kuten eräs Gulagista selviytynyt nainen kirjoittaa, vankileiriseksistä saatua hyötyä voisi kutsua moraalisesti rappeutumiseksi, mutta toisaalta sitä voi kutsua myös selviytymistarinaksi.⁹⁴ Natsien keskitysleireillä naisten erääksi keskeiseksi selviytymisstrategiaksi on niin ikään mainittu ”viekoittelevat toimintamallit, mahdollisesti jopa seksi”.⁹⁵

Myös saksalaisten merisotilaiden ja vankien välisiä sukupuolisuhteita on todennäköisesti jossain määrin esiintynyt. Saksalaisten sekä suomalaisten merisotilaiden ja vankien väliset suhteet

ovat luultavasti olleet vaihtokauppamuotoista. Seksi tai seksuaalissävyytteinen kanssakäyminen toimi vaihdon välineenä. Santahaminassa vankileirialueelta poistuminen ja saksalaisten kasarmille meneminen näyttää olleen vakiintunut lisäravinnon hankintatapa. Kohtaamiset vaikuttavat olleen naisten puolelta vapaaehtoisia.⁹⁶

Vastavuoroisesti vangit saivat ruokaa, apua leiriltä pakenemiseen sekä, mikä huomionarvoisinta, tärkeän liittolaisen vankileirijärjestelmää vastaan. Merisotilaat toimivat eräänlaisena leirin kolmantena osapuolena ja vaikuttavat osaltaan tasapainottaneen naisvankien alisteista asemaa suhteessa kaikkivaltaiseen vankileiriorganisaatioon. Saksalaisten kasarmi oli naisvankien oma pakopaikka, jonne leirin henkilökunnalla ei ollut asiaa. Saksalaiset jopa uhmasivat Dahlmania virkamiesteitse tekemällä väärän ilmoituksen leirin sotilasvartijoiden aseellisesta interventiosta saksalaisten alueelle.⁹⁷

Lopuksi

Santahaminen vankileirin naiset organisoivat tehokkaan vaihdantajärjestelmän, jossa eri tehtävissä toimineet vangit hyötyivät monipuolisesti lisäravinnonhankinnan tuloksista. Hyöty ulotettiin koskemaan myös niitä, joilla ei ollut terveytensä tai vaaralliseksi katsotun vangin asemansa puolesta mahdollisuutta hankkia lisäravintoa. Kasarmeihin salakuljetettiin maitoa ja verta, ja työvankien lisäannokset jaettiin niitä kipeimmin tarvitseville vangeille. Santahaminan vankien kesken vallitsi siis omaa viiteryhmää kohtaan tunnettuun solidaarisuuteen perustuva yhteistyön ja avunannon malli, joka oli merkittävää ravitsemuksellisten olojen paranemiselle. Tämä solidaarisuus ei kuitenkaan sulkenut kaikkia piiriinsä ja vaikutti ennen kaikkea vankeusaikana; vankileiriltä ja sitä myöten toisten vankien tarkkailun vaikutuspiiristä poislähteneet naisvangit hyödynsivät vankileirillä saamiaan tietoja yksi-

92. KA, vryö 15004; SVLSuom De 4.

93. Valkoisten sotapropagandassa hyödynnettiin vielä kesällä 1918 voimakasta punaisten epäinhimillistämistä, ja laajalti uskottiin, että vain vankien säälimättömällä ja ankaralla kohtelulla kapinoiva työväki kyettäisiin palauttamaan ruotuun. Juha Siltala, *Sisällissodan psykohistoria*. Otava 2009, 464–470.

94. Applebaum. 2003, 288.

95. Holmila 2013, 232. Viitattu Sybille Milton teoksessa Renate Bridenthal, Atina Grossmann & Marion Kaplan (toim.) *When biology became destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*. Montly Review Press 1984, 311.

96. Vapaaehtoisuudella tarkoitan vankileirin rajaaman tilan sisällä tapahtuvia päätöksiä, jotka ovat lähtökohtaisesti eivapaaehtoisia.

97. KA, SVLSuom De 4. Johtaja Dahlmanin kirje SVL:n päällikölle 13.7.1918.

öllistä selviytymistään tukeviin, toisten vankien kustannuksella tapahtuviin strategioihin.

Leirin siviilihenkilökunnan vankeja kohtaan osoittama myötätunto ilmeni yksittäisten henkilöiden toimissa. Leirin karjakon vangeille antamalla lypsyluvalla, taipumuksella katsoa teurastamisen yhteydessä tapahtuneita välistä-vetoja läpi sormien, ruokavarastojen useilla varkaustapauksilla, ruokatarvikkeiden varastoinnin yhteydessä tapahtuneilla huolimattomuuksilla sekä sotilasvahtien vankeja kohtaan tuntemalla myötätunnolla oli merkittävä vaikutus vankien lisäravinnonhankintamahdollisuuksiin. Arki-seksi muotoutunut käytäntö päästää vangit poistumaan kasarmialueelta lupalipullisen vangin kanssa mahdollisti vankien kohtaamiset saksalaisten ja suomalaisten merisotilaiden kanssa.

Merisotilailla oli karjan ohessa avainasema vankien lisäravinnonhankinnassa. He antoivat vangeille ruokaa, mutta myös horjuttivat leirillä vallitsevia valtasuhteita. He muodostivat naisvankien kanssa omaneduntavoittelulle, kaupankäynnille ja myötätunnolle perustuvan liittolaisuuden suomalaista vankileiriorganisaatiota vastaan. Kanssakäymisellä on ollut vangeille paitsi ravitsemuksellinen, myös psyykkisesti voimaannuttava merkitys. Vangit saivat merisotilailta osakseen positiivista huomiota, joka on varmasti tuntunut hyvältä tilanteessa, jossa heihin on suhtauduttu halveksuen ja syyllistäen.

Normaalin inhimillisen kanssakäymisen merkitystä stressaavassa poikkeustilassa ei voi väheksyä. Sukupuolisuhteiden pontimena on voinut olla kiitollisuus inhimillisestä kohtelusta, kaupankäynninomainen hyödykkeiden vaihto tai yksinkertaisesti kiinnostus, halu ja himo. Niin vangit kuin merisotilaatkin olivat Santahami-

nassa vasten tahtoaan, pääosin nuoria ja yksinäisiä. Suhde on voinut olla emotionaalisesti ja fyysisesti palkitsevaa molemmille osapuolille. Merisotilaat käyttivät hyväkseen vankien lähtökohtaisesti alisteista asemaa omiin seksuaalisiin tarpeisiinsa, mutta he tarjosivat vastakaupaksi selvää liittolaisuutta vankileirijärjestelmää vastaan. Merisotilaiden panos vankien pakomatkojen järjestämisessä oli myös huomattava. Tämä vahvistaa käsitystä merisotilaiden vankeja kohtaan tuntemasta myötätunnosta ja välinpitämättömyydestä valkoista vankileiriorganisaatiota kohtaan. Havaintoni saksalaisten ja naispunavankien suhteista laajentavat käsitystä saksalaisten vuoden 1918 miehitysjän toiminnasta Suomessa.

Nähdäkseni selviytymisstrateginen viitekehys tarjoaa punavankitutkimukseen sen kaipaamaa lähestymistavan muutosta. Sisällissotatutkimuksessa paljon huomiota saanut punaisten sotaa edeltävä ja sodanaikainen aktiivinen toimijuus on loppunut tutkimuksellisesti vankileiri-aikaan. Tälle on tietysti perusteet vankileireillä koetun nälän ja joukkokuolemien takia. Leireiltä kuitenkin selvisi suuri määrä ihmisiä, jotka jatkoivat elämäänsä kokemuksiansa kanssa ja niistä huolimatta. Selviämisen syiden huomiotta jättäminen tai ihmisten oman toimijuuden sivuuttaminen tässä yhteydessä on ollut tutkimuksellinen aukko, jota olen osaltani tässä artikkelissa paikannut. Vankileiriselviytyminen ei ollut silkkaa sattuman-kauppaa.

FM **Virva Liski** työskentelee tohtorikouluttavana Helsingin yliopistossa historian oppiaineessa.

Sähköposti: virva.liski@helsinki.fi.

Tiina Lintunen & Kimmo Elo

Valtiorikosoikeuteen joutuneiden punaisten naisten verkostot Porin alueella vuonna 1918

Suomen sisällissodan jälkeen 5533 naista joutui valtiorikosoikeuteen syytettynä punaisten tukemisesta. Esitutkintavaiheessa naisilta tiedusteltiin muun muassa sitä, miksi he olivat liittyneet punakaartiin. Yleisimmäksi selitykseksi nousi punakaartin maksama hyvä palkka, mutta monet perustelivat lähteneensä kaartiin jouduttuaan painostuksen kohteeksi tai intouduttuaan ryhmän mukaan. Oikeudessa annetut selitykset eivät toki aina vastanneet totuutta, vaan syytetyt ovat pyrkineet puolustelemaan tekojaan. On kuitenkin totta, että erilaisilla sosiaalisilla viiteryhmillä, kuten sukulaisuudella, paikallisella työväenyhdistyksellä ja vaikkapa työyhteisöllä, on ollut vaikutusta naisten asennoitumiseen ja päätökseen lähteä punakaartin toimintaan mukaan. Millaisia kytköksiä näillä naisilla oli keskenään?

Jotta voidaan selvittää valtiorikosoikeuteen joutuneiden naisten keskinäisiä suhteita, on syytä rajata otos tietyille alueelle. Tiina Lintunen on tutkinut Porin seudulta kotoisin olleita valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 päätyneitä naisia. Naisia on 267 ja he työskentelivät pääsääntöisesti sairaanhoito- ja huoltotehtävissä. Tässä artikkelissa analysoimme näiden naisten keskinäistä verkostoitumista ja hyödynnämme tutkimuksessa verkostanalyysin metodeja. Porin seutu on valikoitunut tutkimuskohteeksi siksi, että se sijaitti lähellä rintamalinjaa, oli punaisten vankka tukikohta ja siellä oli työväenliikkeellä vahva jalansija. Lisäksi Turun ja Porin läänistä tuomittiin punaisia naisia valtiorikosoikeuksissa toiseksi eniten Hämeen läänin jälkeen.

Tämän tutkimuksen metodina on sosiaaliseen verkostanalyysiin perustuva historiallinen verkostanalyysi. Verkostanalyysiä on viimeisten vuosien aikana sovellettu enenevässä määrin myös historiallisten ilmiöiden tutkimuksessa. Erityisen hyvin menetelmän on havaittu soveltuvan henkilö- ja tapahtumahistorian tutkimusongelmiin, koska verkostanalyysi tarjoaa tutkijoille monipuoliset välineet havainnoida, analysoida ja visualisoida historiallisten tapahtumien taustalla piileviä yhteyksiä ja vuorovaikutussuhteita. Nyt käsillä olevassa tutkimuksessa erityisen kiinnostavana voidaan pitää verkostoissa esille nousevia sosiaalisia vuorovaikutusrakenteita, koska niiden kautta voidaan havainnoida ja analysoida menneisyyteen liittyviä sosiaalisia suhteita ja näiden kannalta keskeisiä toimijoita, ja siten kirkastaa esiin olennaisia elementtejä kontekstiorientoituneen tulkinnan lähtökohdiksi.

Nyt käsillä oleva artikkelimme sijoittuu digitaalisen historian tutkimuksen kenttään, jossa tavoitteena on hyödyntää tietojenkäsittelytieteiden piirissä kehitettyjä aineistonkäsittely- ja analyysimenetelmiä historian tutkimukselle ominaisten kysymysten tutkimisessa.¹ Digitaalisen historian tutkimuksen sisällä lähestymistapamme puolestaan sijoittuu eksploraatiivisen tutkimuksen alueelle. Eksploraatiivisella tutkimuksella tarkoitamme tutkimusta, jonka tavoitteena on kehittää uusia tapoja lähestyä olemassa olevia aineistoja uusien kysymysten, näkökulmien ja tutkimusalueiden löytämiseksi.² Kirjoittajien suhde digitaaliseen tutkimukseen on siten yhtäältä tekemistä ja

1. Hyvänä johdatuksena digitaalisen historian tutkimuksen kenttään, ks. Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Historia Mirabilis 12. Turun Historiallinen yhdistys 2016.

2. Ks. esim. Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner, & Jeffrey Schnapp, *Digital Humanities*. The MIT Press 2012; Frédéric Clavert & Serge Noiret (toim.) *L'histoire contemporaine à l'ère numérique / Contemporary History in the Digital Age*. Peter Lang 2013; Antti Ukkonen, Big Data ja laskennalliset menetelmät. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Vastapaino 2013, 274–304.

kehittämistä painottava, toisaalta välineellinen³. Ensimmäinen siksi, että artikkelimme keskiössä ovat historiallisista lähteistä muodostettavien määrällisten digitaalisten aineistojen analyysitavat ja näiden soveltuvuuden arviointi. Jälkimmäinen, välineellinen ote näkyy puolestaan siinä, että sovellamme digitaalisia analyysivälineitä sekä löytääksemme uusia näkökulmia aineistoon (eksploratiivisuus) että rakentaaksemme menetelmiä hyödyntämällä tietynlaista, alueellisia sosiaalisia suhteita korostavaa tulkintaa sisällissotaan osallistuneiden naisten keskinäisestä dynamiikasta.

Artikkelissa tuomme esille, miten naiset olivat kytkeytyneet toisiinsa ja käsittelemme nimenomaan heidän ennen sisällissotaa muodostuneita verkostojaan. On tärkeää tietää, miten verkostot ovat syntyneet ja toimineet, jotta myöhemmin voidaan arvioida, millainen vaikutus niillä on ollut naisten toimintaan. Kiinnostavaa on myös analysoida, minkälaisia laadullisia yhteyksiä naisten väliltä löytyy ja millaiset henkilöt osoittautuvat voimakkaimmiksi yhdistäviksi solmukohdiksi eri ryhmittymien välillä. Verkostoanalyysin avulla pyrimme päättämään, millaisia olivat valtiorikosoikeuteen joutuneiden työläisnaisten toimikentät ja suhteet 1910-luvun lopulla. Näillä suhteilla oli myös keskeinen merkitys sisällissodan jälkeen, sillä vahvat sosiaaliset verkostot auttoivat naisia sopeutumaan henkisesti ja taloudellisesti raskaaseen arkeen oikeudenkäyntien jälkeen.

Arkistoaineistot tutkimuksen pohjana

Risto Alapuro on todennut, että jos halutaan tutkia organisoitumisen juuria, on rajoituttava tarkastelemaan jotakin paikkakuntaa, paikallista yhteisöä.⁴ Tämä on erityisen oleellista, kun tutkitaan ihmisiä yhdistäviä verkostoja. Olemme valinneet analyysimme kohteeksi naiset, jotka olivat kotoisin Porin kaupungin, Porin maalaiskunnan ja Ulvilan alueelta. Nuo kolme kuntaa muodostivat 1900-luvun alussa symbioottisen alueen, jonka sisällä työläiset kävivät töissä naapurikuntien puolella ja olivat aktiivisesti järjes-

täytyneitä. Esimerkiksi Ulvilan Toejoen asukkaat työskentelivät Porin pohjoisosan teollisuuslaitoksissa ja kuuluivat sikäläisiin ammattiosastoihin. Alue oli hedelmällinen valinta tutkimuskohteeksi, sillä se sijaitsi sisällissodan aikaan rintamalinjan tuntumassa, minkä vuoksi siellä oli paljon punaisia joukkoja ja siten myös naiset osallistuivat ahkerasti punakaartia tukeviin toimiin. Viljo Rasilan mukaan punaisten kannatus oli Satakunnassakin korkeampaa juuri vauraamilla alueilla, missä väestö oli aktiivista ja yhteiskunta dynaaminen.⁵

Tutkimuksessa ovat mukana kaikki tuolta alueelta valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneet naiset, yhteensä 267 naista. Artikkelissa käytetty aineisto perustuu Kansallisarkiston valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden akteihin, Työväen Arkiston sekä sisällissotaa käsitteleviin kokoelmiin että Porin ja Ulvilan työväenyhdistysten ja ammattiosastojen arkistoihin. Lisäksi aineistona on käytetty seurakuntien rippikirjoja ja maistraattien henkikirjoja sekä Porin kaupunginarkiston kokoelmia. Valtiorikosoikeusaineiston osalta aineisto on kattavaa ja kutakuinkin yhdenvertaista kaikkien naisten osalta, toki on syytä suhtautua näihin aineistoihin kriittisesti ja muistaa, missä olosuhteissa asiakirjat on laadittu. Siksi esimerkiksi työväenliikkeen jäsenyyttä koskevia seikkoja on tarkastettu vertailemalla tietoja yhdistyksiltä itseltään säilyneisiin materiaaleihin. Seurakuntien arkistot puolestaan osoittautuivat tärkeiksi tarkasteltaessa naisten kotipaikkoja. Ne paljastivat myös naisten sukulaisuussuhteet.

Historiallinen verkostoanalyysi tutkimusmenetelmänä

Historiantutkimuksessa kiinnostus kohdistuu useimmiten asioiden, tapahtumien, ilmiöiden ja ihmisten välisiin vuorovaikutussuhteisiin, näistä muodostuviin kokonaisuuksiin sekä vuorovaikutusrakenteessa ajan mukana tapahtuviin muutoksiin. Erityisesti viime vuosien aikana sosiaaliin verkostoanalyysiin perustuva historiallinen verkostoanalyysi on lisännyt suosiotaan myös

3. Itsepositiivisuuden perustana käytämme Haverisen ja Suominen artikkelissaan esittämää digitaalisen tutkimuksen digitaalisten ihmistieteiden tutkimuksen nelikenttämallia. Ks. Anna Haverinen & Jaakko Suominen, Koodaamisen ja kirjoittamisen vuoropuhelu? Mitä on digitaalinen humanistinen tutkimus. *Ennen ja nyt* 2 (2015), <http://www.ennenjanety.net/2015/02/koodaamisen-ja-kirjoittamisen-vuoropuhelu-mita-on-digitaalinen-humanistinen-tutkimus/> (26.11.2017).

4. Risto Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. WSOY 1994, 14.

5. Viljo Rasila, *Kansalaisodan sosiaalinen tausta*. Tammi 1968, 120.

historiantutkijoiden keskuudessa, mikä on osaltaan vahvistanut digitaalisten tutkimusmenetelmien asemaa myös historiantutkimuksessa.⁶

Verkostotutkimuksen juuret ulottuvat aina 1800-luvun loppupuolelle,⁷ mutta vasta tietokoneiden yleistymisen ja erityisesti verkostojen graafiseen esittämiseen eli visualisointiin tarkoitettujen helppokäyttöisten ohjelmistojen tarjonnan laajeneminen on lisännyt humanististen ja yhteiskuntatieteiden kiinnostusta verkostotutkimusta kohtaan. Kehitystä ovat luonnollisesti tukeneet ne tietoteknisesti orientoituneet digihistortieteilijät, jotka ovat pyrkineet räätälöimään perinteisen verkostotutkimuksen menetelmiä paremmin ihmistieteiden kannalta relevanttien kysymysten tutkimukseen soveltuviksi.⁸ Voimakas nojautuminen juuri tietojenkäsittelytieteiden piirissä kehitettyihin algoritmeihin on ohjannut myös digitaalisten ihmistieteiden kehitystä, mistä syystä suurin kiinnostus on kohdistunut tekstimuotoisten historiallisten aineistojen hyödyntämiseen erityisesti tekstinlouhinnan menetelmiä hyödyntäen.⁹

Menetelmällisesti verkostotutkimuksen anglosaksiseen, määrällistä tutkimusotetta painottavaan haaraan kuuluvan verkostotutkimuksen formaalina perustana on luonnontieteissä laajasti sovellettu graafiteoria. Graafiteorian mukaan verkostolla tarkoitetaan pisteistä (*nodes, vertices*) ja niitä yhdistävistä viivoista (*edges*) muodostuvaa graafia.¹⁰ Verkoston pisteitä ja viivoja voidaan rikastaa liittämällä niihin niiden ominaisuuksia tarkentavia attribuutteja, joita voidaan edelleen hyödyntää varsinaisessa analyysissä. Verkoston rikastamisen kautta pyritään siihen, että formaalisti mallinnettu verkosto kuvaisi mahdollisimman hyvin kohteena olevaa ilmiötä. Tämä on olennaista myös siksi, että verkostotutkimuksessa

juuri verkoston rakenne, topologia, on analyysin ensisijainen kohde.

Verkostoanalyttisesti orientoitunut tutkimus analysoi tarkastelukohdettaan solmujen ja niiden välisten yhteyksien pohjalta muodostuvana rakenteena. Lähtökohtana on siis oletus tarkasteluun valittujen yksiköiden (verkoston solmujen) ja näiden välillä vallitsevien suhteiden (linkkien) merkityksellisyydestä kohteena olevan laajemman ilmiön ymmärtämiseksi. Verkostoanalyysin, ja etenkin verkostojen graafisen visualisoinnin, oletetaan siis kirkastavan tutkimuskohteesta esiin sellaisia rakenteellisia piirteitä, joita tutkija ei muilla keinoin voisi löytää. Vaikka analogia ei olekaan aukoton, rinnastamme tutkimusprosessin tasolla verkostotutkimusta kautta konstruoidut verkostot ja niiden rakennetta kuvaavat tunnusluvut (nk. verkostometriikat) tilastollisen mallinnuksen kautta saataviin tilastollisiin tunnuslukuihin. Molempien kautta on mahdollista saada määrällistä tietoa aineistoon sisältyvien muuttujien keskinäisistä suhteista. Tämän tiedon kontekstiorientoituneen tulkinnan odotetaan tuottavan parempaa ymmärrystä kohteena olevasta ilmiöstä.

Tässä artikkelissa hyödynnetty primaariaineisto valmisteltiin verkostotutkimusta varten kolmessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa historiallisista dokumenteista poimittiin tiedot tarkasteluun valittujen naisten sosiaalisille suhteille olennaisista taustamuuttujista. Näihin kuuluivat nimen ja asuinpaikan ohella tiedot jäsenyyksistä työväenyhdistyksissä ja ammattiosastoissa. Päädyimme näiden muuttujien analysointiin, koska yhdistykset ovat kollektiivista toimintaa tarkasteltaessa yksi keskeisimmistä organisaatiomuodoista.¹¹ Nämä tiedot järjestettiin taulukkomuotoon niin kutsutuksi affi-

6. Tuoreena esimerkkinä suomalaisesta, historiallista verkostotutkimusta soveltavasta tutkimuksesta, ks. Kimmo Elo & Olli Kleemola, Verkostotutkimus historiallisten aineistojen eksploratiivisena analyysimenetelmänä. Esimerkkinä sotavalokuvat. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:4 (2015), 412–428.

7. Ks. Kai Eriksson (toim.) *Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa*. Gaudeamus 2015.

8. Laajemmin aiheesta, ks. esim. Elo (toim.) 2016.

9. Ks. esim. Alan Liu, The State of the Digital Humanities. A Report and a Critique. *Arts and Humanities in Higher Education*, 11:1–2 (2012), 8–41; Steven E. Jones, *The Emergence of the Digital Humanities*. Routledge 2013; Matthew K. Gold & Lauren F. Klein (toim.) *Debates in the Digital Humanities*. University of Minnesota Press 2016, <http://dhdebates.gc.cuny.edu/book/2> (1.12.2017).

10. Hyvänä johdatuksen graafiteoriaan, ks. Keijo Ruohonen, *Graafiteoria*. Tampereen teknillinen yliopisto 2013, <http://math.tut.fi/~ruohonen/GT.pdf> (7.5.2018). Verkostotutkimusta ja verkostotutkimusta laajemmin, ks. esim. Christina Prell, *Social Network Analysis. History, theory and methodology*. SAGE 2012; Kai Eriksson, (toim.) *Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa*. Gaudeamus 2015.

11. Alapuro 1994, 14.

aatiomatriisiksi, jossa jokainen rivi vastaa yhtä tarkastelluista naisista, sarakkeet puolestaan tarkasteluun valittuja taustamuuttujia. Tämä perustiedot sisältänyt taulukko siirrettiin R-tilastohjelmistoon jatkoanalyysiä varten. Toisessa vaiheessa perustietojen perusteella luotiin varsinainen verkostodata luomalla linkkejä samaan työväenyhdistykseen tai ammattiosastoon kuuluneiden ja samassa kaupunginosassa asuneiden naisten välille. Kolmannessa vaiheessa muodostettu verkostoaineisto siirrettiin Visone-verkostoanalyysiohjelmistoon¹² verkostojen visualisointia ja jatkoanalysointia varten.

Punaisten naisten verkostot Porin alueella

Tarkastelemme seuraavassa analyysissä primääriaineistomme perusteella muodostettua verkostodataa kolmesta eri näkökulmasta. Analyysien tavoitteena on havainnollistaa, millä tavoin historiallista verkostoanalyysiä voidaan soveltaa sosiaalisten suhteiden kautta rakentuvan historiallisen todellisuuden rekonstruoinniseksi ja analysoinniseksi. Analyysimme punaisena lankana ovat erilaiset näkökulmat Porin seudulla asuneiden naisten ammattiosasto- ja työväenyhdistysjäsenyyksien kautta rakentuneisiin sosiaalisiin verkostoihin. Analyysin lähtökohtana ovat verkostojen graafiset esitykset eli visualisoinnit, joiden kautta nostamme esille analyysimme kannalta kiinnostavia näkökulmia Porin seudulla asuneiden punaisten naisten sosiaalisten verkostojen merkityksestä.

Aloitamme tarkastelun kokonaisverkostosta (Kuvio 1), jossa verkoston solmut esittävät kukin yhtä aineistoomme sisältyvistä naisista. Naisten välille edellisessä luvussa kuvatulla tavalla muodostetut linkit on ”laadullistettu” käyttämällä eri värejä erottamaan erityyppiset sosiaaliset suhteet toisistaan. Samaan työväenyhdistykseen kuulumisen kautta syntyneet sosiaaliset suhteet on esitetty verkostograafissa vihreällä värillä, kun taas samaan ammattiosastoon kuulumisen kautta muodostuneet suhteet on esitetty punai-

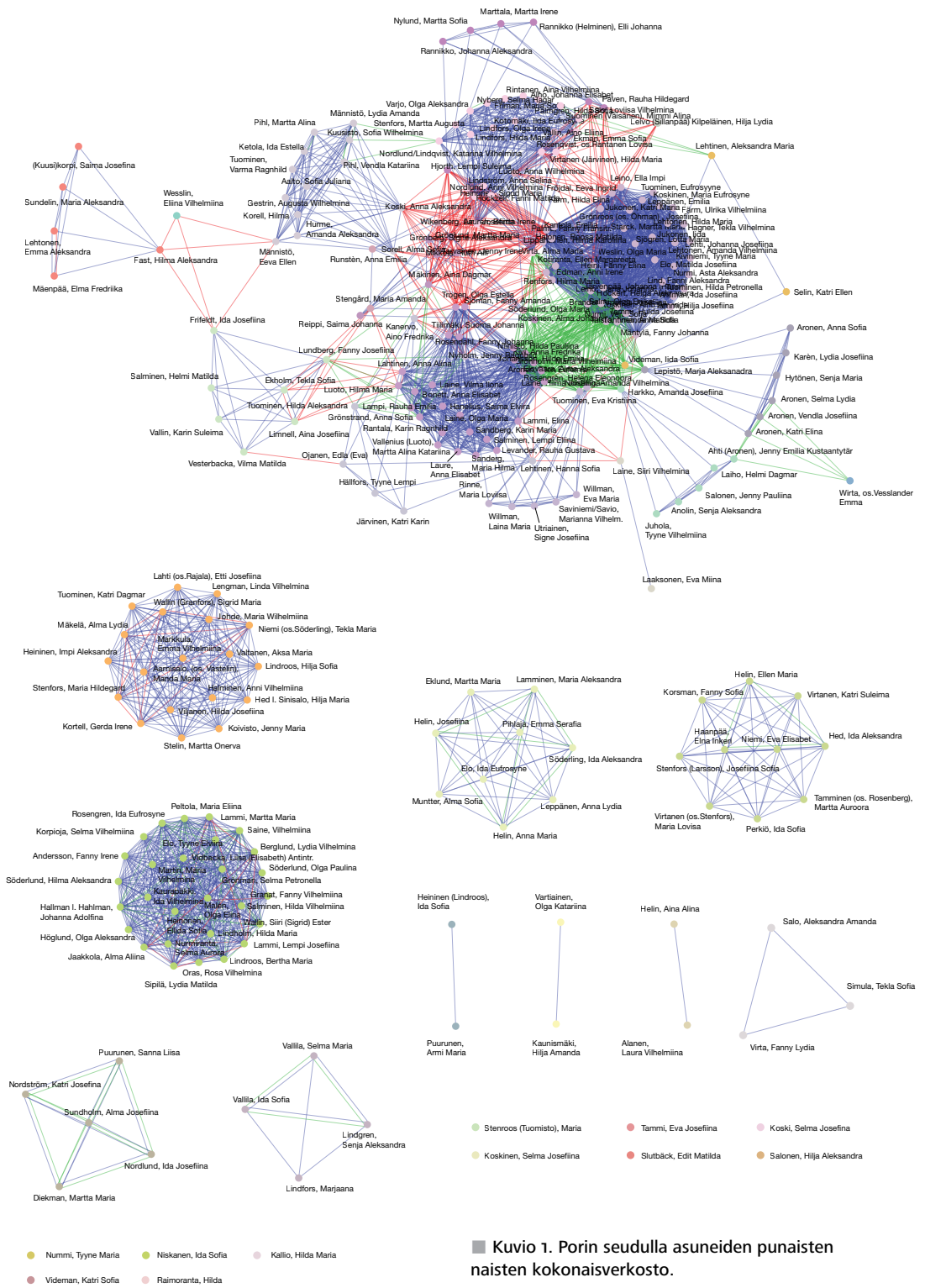
sella värillä. Sinisellä värillä verkostograafissa esitetyt yhteydet perustuvat asumiseen samassa kaupunginosassa. Vaikka samaan linkkityyppiin kuuluvat linkit on kuvattu graafissa samalla värillä, linkkiryhmiä sisäinen heterogeenisyys on säilytetty. Toisin sanoen, esimerkiksi eri työväenyhdistykset muodostavat omat, toisistaan erilliset verkostonsa, joiden välillä on yhteyksiä vain, jos sama nainen on ollut jäsenenä molemmissa yhdistyksissä.

Kokonaisverkosto muodostuu kaikkiaan 22 komponentista eli osaverkostoista, joiden välillä ei ole linkkejä. Näistä komponenteista 11 muodostuu vain yhdestä solmusta eli kyse on naisista, joilla ei ole sen paremmin asuinpaikan kuin työväenyhdistys- tai ammattiyhdistysjäsenyyden kautta muodostuneita sosiaalisia suhteita verkoston muihin naisiin. Nämä naiset, joilla ei nyt tarkasteltujen sosiaalisten taustamuuttujien valossa ollut lainkaan kontakteja muihin verkoston naisiin, olivat ennen sotaa olleet kotona hoitamassa miehensä taloutta, toimineet piikoina tai olleet itsenäisiä käsityöammatin harjoittajia. Enemmistö heistä asui maaseudulla Porin maalaiskunnan tai Ulvilan pienemmissä kylissä kaukana teollistuneemmasta keskuksesta. Nämä kontaktien ulkopuolelle jääneet naiset muodostavat kuitenkin selkeän vähemmistön, heitä on vain neljä prosenttia tutkituista.

Verkoston suurin osaverkosto, verkostoanalyysitermein ilmaistuna jättiläiskomponentti, erottuu myös rakenteellisesti muista poikkeavana graafin yläosassa. Jättiläiskomponenttiin kuuluu yhteensä 172 naista (64 prosenttia koko verkostosta), joiden välillä on lähes 2500 linkkiä. Vaikka linkkien suuri määrä selittyy osin myös verkostodatan muodostamismenetelmällä¹³, jättiläiskomponentin rakenteessa huomio kannattaa kiinnittää komponentin keskellä olevaan tihtentymään, joka muodostuu yhtäältä ensisijaisesti ”puuvilla- tehtaalaisten ammattiosastoon”, toisaalta ”Porin työväenyhdistykseen” kuuluneiden naisten sosiaalisista verkostoista. Maantieteellisesti tarkas-

12. Visone on avoimeen lähdekoodiin perustuva ilmainen, käyttöjärjestelmästä riippumaton ohjelmisto, joka tarjoaa verkostojen graafisen esittämisen ohella myös kattavan välineistön erilaisten verkostoanalyysien toteuttamiseksi. Ohjelma on ladattavissa ilmaiseksi projektin kotisivuilta (<http://visone.info/>). Visone soveltuu parhaiten pienten ja keskiuurten verkostojen, so. alle kymmenestä tuhannesta solmusta koostuvien verkostojen, käsittelyyn.

13. Saman sosiaalisen taustamuuttujan jakaneet naiset muodostavat aliverkoston, jonka jokainen jäsen on kytköksissä kaikkien muiden, samaan aliverkostoon kuuluvien naisten kanssa. Vaikka tämä menetelmä nostaakin kokonaisverkoston linkkien määrää, on se samalla vakiintunut tapa mallintaa esimerkiksi järjestöjen tai yhdistysten muodostamaa sosiaalista todellisuutta.

■ Kuvio 1. Porin seudulla asuneiden punaisten naisten kokonaisverkosto.

tellen verkostot linkittivät yhteen Toejoen sekä Porin V ja IV kaupunginosien asukkaina olleita naisia. Huomio kannattaa kiinnittää etenkin naisiin, jotka asuivat eri alueilla, mutta olivat jäseninä samoissa organisaatioissa. Voidaan tehdä se oletus, että näiden sosiaalisten suhteiden kautta yhdistyksissä ja ammattiosastoissa esille nousseet asiat levisivät myös maantieteellisesti. Laajemmin tarkasteltuna juuri näiden linkkien rooli näyttäisi olennaisen tärkeältä jättiläiskomponentin rakenteelle. Eri asuinalueilla asuneiden naisten sosiaalinen vuorovaikutus näyttää rakentuneen juuri sellaisten yhdistysten tai ammattiosastojen varaan, joissa oli jäseniä monelta eri asuinalueelta.

Jotkut osaverkostoista osoittautuvat aina viimeiseksi kuin toiset. Työväenyhdistys ja ammattiosastot olivat selkeästi suurin naisia yhdistävä tekijä. Valtiorikosoikeuteen joutuneista naisista peräti 69 % oli kuulunut työväenliikkeeseen. Ei toki ollut ihmeäkään, että kaartiin kuului työväenliikkeen aktiiveja. Sitä paitsi sodan alussa huoltoon ja sairaanhoitoon palkattiin nimenomaan jo hieman varttuneempia naisia, joita haluttiin palkita aktiivisesta toiminnasta aatteen hyväksi näillä hyväpalkkaisilla töillä. He myös nauttivat aatteellisuutensa vuoksi punakaartin johdon luottamusta. Lisäksi on syytä muistaa, että näiden aktiivijäsenten lisäksi työväenliikkeen liepeillä oli myös henkilöitä, jotka suhtautuivat aatteeseen myötämielisesti, lukivat paikallista *Sosialidemokraatti*-lehteä ja osallistuivat työväenyhdistysten järjestämiin tilaisuuksiin, vaikkeivät jäsenmaksua maksaneetkaan.¹⁴ Risto Alapuron mukaan tämänkaltaiset ydinryhmän ympärillä toimineet henkilöt kuuluivat samaan sosiaaliseen verkostoon aktiivijäsenten kanssa ja yhteisen verkoston keskuspaikkana toimi usein työväentalo.¹⁵ Puna-

kaartiin päätyi töihin suurella todennäköisyydellä myös näitä työväenliikkeen ”hang around”-tyyppejä.

Tietyt ammattiosastojäsenyydet, kuten Porin puuvillatehtaan ammattiosasto tai Pihlavan sahan ammattiosasto, paljastavat naisten toimineen samoilla työpaikoilla, jolloin heillä on ollut mahdollisuus törmätä toisiinsa päivittäin. Työpaikalla tapahtuvalla suostuttelulla, painostuksella ja innoittamisella on aiemmissa tutkimuksissa todettu olleen merkitystä kaartiin liittyessä sekä miesten että naisten keskuudessa. Esimerkiksi Valkeakosken naiskaartilaisista jopa 63 % oli työskennellyt ennen sotaa samassa pape-ritehtaassa. Hyvinkäällä puolestaan 4/5 punakaartilaisuudesta epäillyistä naisista oli ollut työssä samassa villatehtaassa ja valtaosa heistä oli lisäksi kuulunut kutomotyöläisten ammattiosastoon.¹⁶ Verkostossamme Porin puuvillatehtaan ammattiosastolaisten runsas edustus valtiorikosoikeuteen päätyneissä naisissa toimii vastaavasti esimerkkinä siitä, miten tehdasyhteisössä naiset ovat todennäköisesti keskustelleet kaartiin liittymisestä ja rohkaisseet toisiaan osallistumaan toimintaan. Joillakin työpaikoilla ammattiosastoilla oli erittäin vahva asema. Esimerkiksi Pihlavan sahalta työskennellyt Gerda Kortell kertoi oikeudessa, ettei sahalta voinut olla töissä kuulumatta ammattiosastoon.¹⁷ Miesten kohdalla ammattiosastot ryhtyivät myös itsenäisesti muodostamaan omia joukkojaan. Esimerkiksi Helsingissä kirvesmiehillä ja suutareilla oli omat komppaniansa. Tavallisemmin kaarteja perustivat kuitenkin työväenyhdistykset.¹⁸

Myös perheillä oli merkitystä kaartiin liittyttäessä. Tämän tutkimuksen naisista 50 oli sukua keskenään. Eniten joukosta löytyi äitejä ja tyttäriä, mutta myös jonkun verran sisaria sekä anoppeja

14. Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Annales Universitatis Turkuensis. Turun yliopisto 2015, 75–77.

15. Alapuro 1994, 102–103.

16. Varpu Anttonen, *Valkeakosken naiskaarti Suomen sisällissodassa 1918*. Historian pro gradu -työ. Tampereen yliopiston historiatieteen laitos 2009, 33, 40; Essi Ylitalo, *”Innokas punikki”. Hyvinkään punakaartilaisnaiset sisällissodan jälkiselvittelyissä 1918*. Poliittisen historian pro gradu -työ. Helsingin yliopiston politiikan ja talouden tutkimuksen laitos 2011, 17–18, 84; Tuomas Hoppu, *Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus*. Ajatus kirjat 2008, 73–75; Aimo Klemettilä, *Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö*. Tampereen yliopisto 1976, 241. On toki syytä todeta, että aseelliseen toimintaan ryhtyneitä naisia on tarvinnut todennäköisesti innostaa enemmän kuin turvallisempiin huoltotöihin hakeutuneita.

17. Toki tähänkin lausuntoon on suhtauduttava kriittisesti ja muistettava, missä olosuhteissa se on annettu. Yhtä kaikki, saha-alalla Porin seudulla järjestäytyneisyys näyttää olleen poikkeuksellisen korkea. Lintunen 2015, 75.

18. Marja-Leena Salkola, *Työväenkaartiin synty ja kehitys punakaarteiksi 2. Punaisten Suomen historia 1918*. Opetusministeriö Punakaartin historiakomitea 1985, 68ff, 422.

ja miniöitä. Lisäksi lähes jokaisella naisella oli punakaartissa joku perheen miehistä. Se saattoi olla puoliso, isä, veli tai oma poika. Tässä artikkelissa emme kuitenkaan keskity tarkastelemaan sukulaissuhteita, koska liian monen muuttujan tarkastelu samanaikaisesti tekee verkostoista sekä visuaalisesti että analyttisesti vaikeaselkoisia ja vaikeasti tulkittavia. Verkostoanalyysin tavoitteenahan on kirkastaa esiin verkstorakenteen olennaisia piirteitä, ei hämärtää niitä ”ylirikastamalla” verkostoja liian monella muuttujalla.

Kokonaiskaaviosta voidaan havaita, että joidenkin kaupunginosien ja kylien asukkaat ovat olleet innokkaampia liittymään punakaartiin kuin toiset. Vilkkaimmat liittymisalueet olivat luonnollisesti työläiskaupunginosissa, joissa asui paljon potentiaalisia liittyjä, mutta joiden asukkaisiin kuului myös paljon työväenliikkeen aktiiveja, jotka levittivät ympäristöönsä tietoa aluillaan olevasta vallankumouksesta ja siihen liittymisen tärkeydestä. Alueellinen perspektiivi nousee verkostoissa tavallista merkittävämmäksi, kun tarkastellaan pienempiä ja suljetumpia yhteisöjä. Erillään muusta ympäristöstä olevien pien-

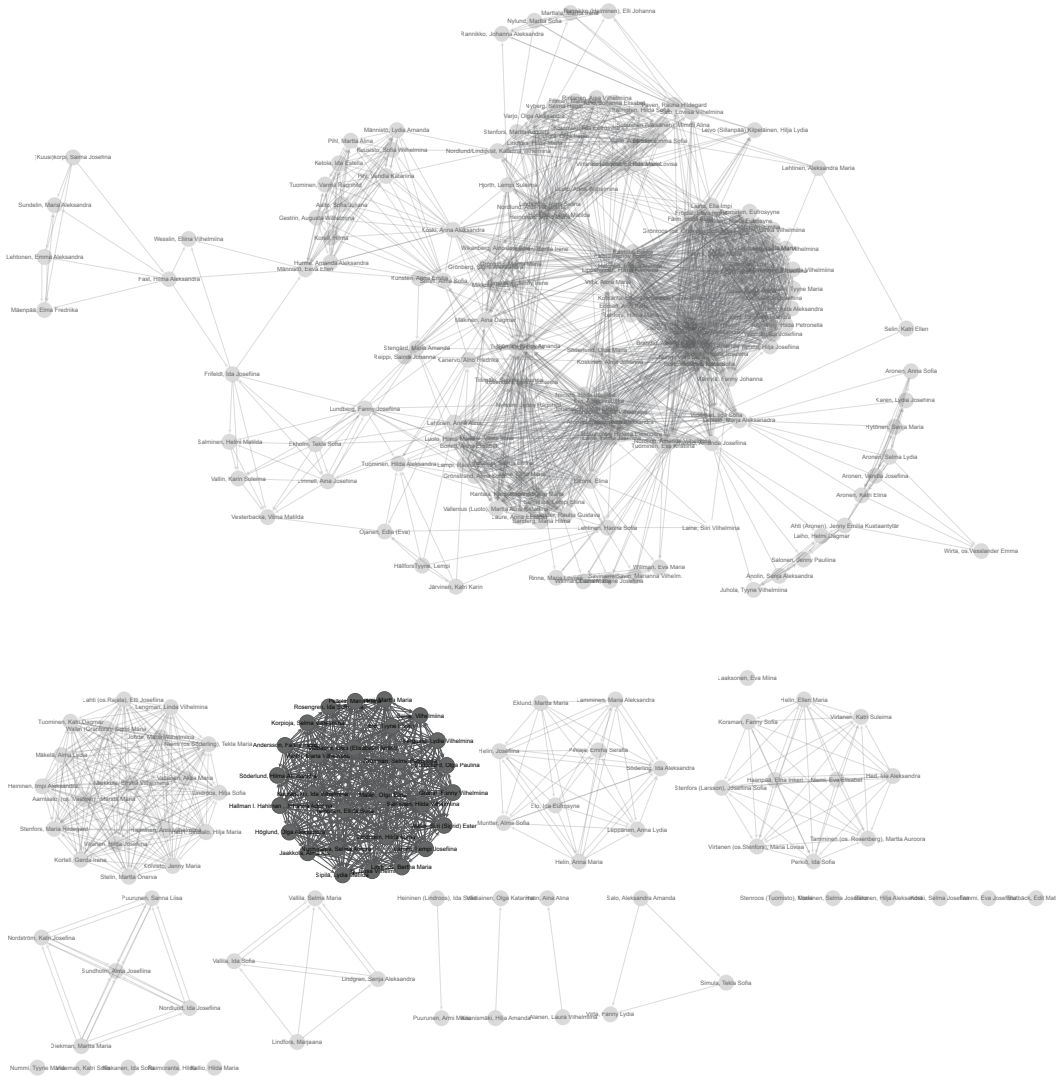
■ Kuva 1. Porin puuvillatehdas oli merkittävä naisten työllistäjä. Tehtaalaiset olivat järjestäytyneet omaan ammattiosastoonsa ja osa heistä siirtyi punakaartin palkkalistoille keväällä 1918. Lähde: Suomen Elinkeinoelämän keskusarkistosta.

ten yhteisöjen sisäiset verkostot ovat tavallisesti tiiviit. Laatomassamme kokonaisverkostossa tällaisen oman mielenkiintoisen osaverkoston tarjoaa Reposaaari.

Seuraavaksi siirrymmekin tarkastelemaan Reposaaaren alueen sosiaalisia suhteita. Verkostotutkimuksessa on jo pitkään kiinnitetty huomiota maantieteellisen läheisyyden merkitykseen sosiaalisten verkostojen muodostumisessa¹⁹, minkä lisäksi organisaatioiden, yhdistysten tai vastaavien sisäiset sosiaaliset suhteet ovat olleet yksi verkostotutkimuksen perinteisimmistä tutkimuskohteista.²⁰ Reposaaaren valintaa nyt käsillä olevan tutkimuksen puitteissa puoltaa sen mielenkiintoinen erityisasema. Noin 2500 asukkaan yhdyskunta Reposaaari kuului hallinnollisesti Porin kaupunkiin, mutta se sijaitsi fyysisesti kaukana kaupungista, alueiden väliin sijoittui

19. Esim. Hilde Bras & Theo van Tilburg, Kinship and Social Networks. A Regional Analysis of Siblings Relations in Twentieth-Century Netherlands. *Journal of Family History* 32:3 (2007), 296–322; Carl Knappett, *Network Analysis in Archaeology. New Approaches to Regional Interaction*. Oxford University Press 2013.

20. Suomalaisessa kontekstissa organisaatioiden sosiaalisten suhteiden tutkimuksen pioneereihin voidaan lukea Mauno Koiviston väitöskirja *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa* (Turun yliopisto 1956).

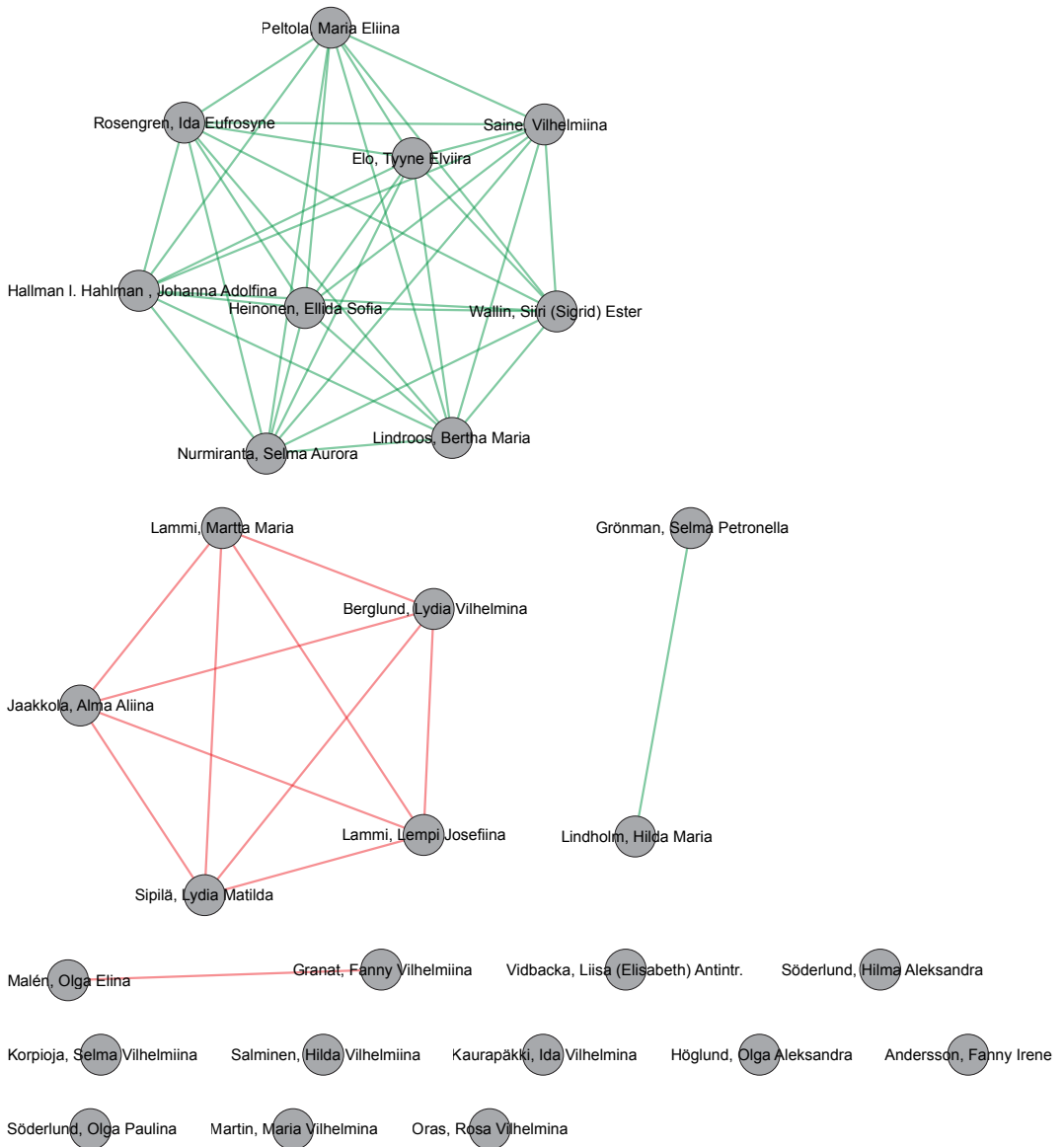
■ Kuvio 2. Reposaaren verkosto osana kokonaisverkostoa (vasen graafi).

laaja Porin maalaiskunta. Reposaarella oli oma erityinen asemansa, sillä siellä oli oma kirkko, kirkonpalvelijat ja -kirjat. Reposaarelaiset pyrkivätkin koko 1900-luvun alun ajan irtautumaan kaupungista ja perustamaan itsenäisen kunnan siinä kuitenkin onnistumatta.²¹ Tämä itsenäisyys ja eristäytyneisyys näkyy hyvin myös siinä, että reposaarelaiset ovat kokonaisverkostossa erillään Porin kaupungin suuresta sosiaalisesta verkostosta. Heidän oma verkostonsa on pieni, mutta tiivis.

Kuvion 2 vasemmanpuoleisessa graafissa on kuvattu Reposaaren verkosto osana alkuperäistä

kokonaisverkostoa, oikeanpuoleisessa graafissa puolestaan on esitetty Reposaaren sisäiset sosiaaliset suhteet siten, että verkostosta on poistettu asuinpaikkaan liittyneet linkit. Vasemmanpuoleisessa graafissa olemme käyttäneet visuaalisointitekniikkaa, joka häivyttää taustalle muut kuin Reposaassa asuneiden naisten sosiaaliset suhteet, kirkastaen näin esiin Reposaaren verkoston aseman osana kokonaisverkostoa. Kuten voidaan havaita, Reposaari muodostaa oman,

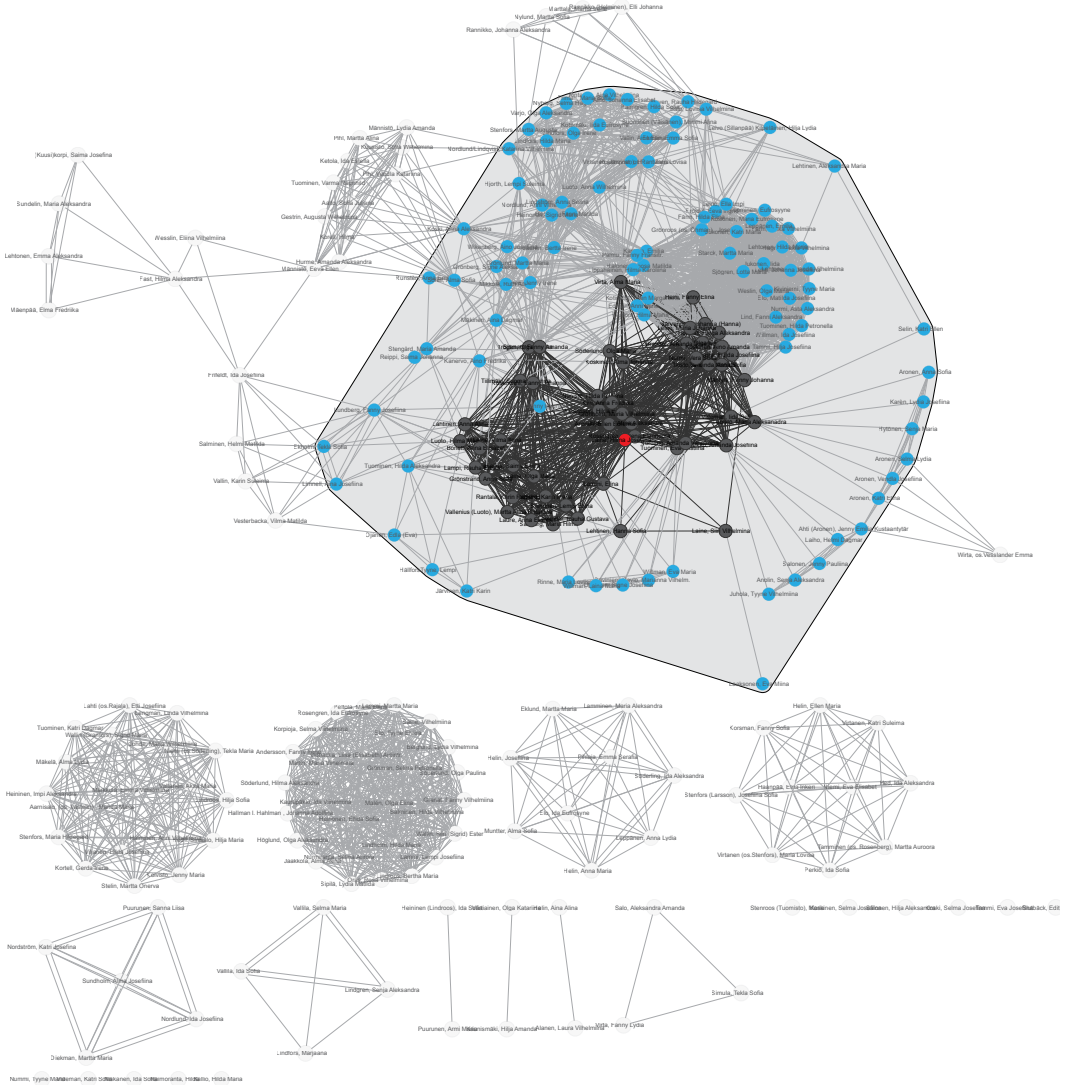
21. Lintunen 2015, 61.

■ Kuvio 2. Reposaaren alueen sisäiset sosiaaliset suhteet (oikea graafi).

erillisen komponentin – siis oman sosiaalisen todellisuutensa – johon kuuluneet naiset eivät olleet kytköksissä muiden alueiden naisiin sen paremmin työväenyhdistysten kuin ammattiosastojenkaan kautta. Reposaaren sisällä (Kuvio 2, oikeanpuoleinen graafi) merkittävimmät sosiaaliset verkostot rakentuivat Reposaaren työväenyhdistyksen ja Reposaaren sahatyöläisten ammattiosaston kautta. Mielenkiintoista on, että yksikään alueella asuneista naisista ei näytä kuuluneen molempiin. Myös Reposaaren konteks-

tissa voidaan tehdä se oletus, että verkostoihin kuulumattomat naiset saivat tietoa yhdistysten ja ammattiosastojen piirissä esille nousseista asioista, koska pienellä maantieteellisellä alueella poliittinen suuntautuneisuus vahvisti sosialistinaisten yhteisöä myös formaalien rakenteiden ulkopuolella. Myös aiemmissa tutkimuksissa on

havaittu toimijoiden alueellisen läheisyyden vahvistavan verkostoitumista.²²

Reposaari eroaa muista alueista siinäkin suhteessa, että siellä punakaartiin liittyneiden naisten järjestäytyneisyysaste oli kaikista korkein ollen peräti 82 prosenttia. Yhteensä kaikkien tutkittujen naisten kohdalla vastaava luku oli 69 prosenttia. Reposaari oli yleisesti ottaen vahvaa vasemmiston aluetta, johtuen lähinnä väestörakenteesta. Saaren asukkaista suuri enemmistö oli nimittäin köyhää työläisväestöä. Marraskuussa 1917 suur-

■ Kuvio 3. Hilma Laineen ympärille rakentunut verkosto osana kokonaisverkostoa.

kon aikana työläisten ja porvarien välit kärjistyivät saarella äärimmilleen. Punaisten ottivat kylässä vallan, määräsivät passipakon, suorittivat lukuisia pidätyksiä ja tekivät kotietsintöjä porvarien kodeissa. Punaisten toimien kohteeksi päätyivät muun muassa laivanvarustaja Werner Hacklin ja

22. Bras & Tilburg 2007.

kauppias Frans Koskinen. Molemmat olivat miehiä, jotka seuraavana vuonna istuivat paikallisen suojeluskunnan esikunnassa kirjoittamassa lausunnoita syytetyistä valtiorikosoikeuteen.²³

Reposaaren työläisten toiminnasta työväenliikkeessä ja aktiivisuudesta sen puitteissa syksyllä 1917 oli heille selkeästi haittaa, sillä yhtä lukuun ottamatta kaikki sikäläiset naiset arvioitiin valtiorikosoikeuteen toimitetuissa lausunnoissa kielteiseen sävyyn. Naisten sodanaikainen toiminta kaartissa ei ollut millään tavoin silmiinpistävää. Muita ankarampi asennoituminen heihin näyttäisi johtuneen nimenomaan poliittisista yhteyksistä, sillä keskeisissä työväenliikkeen tehtävissä toimineita naisia kuvattiin lausunnoissa usein agitaattoreiksi ja ”kiivaiksi punaisiksi muijiksi”, joiden tulisi saada ankara rangaistus.²⁴

Verkostoja tarkasteltaessa jotkut henkilöt ovat keskeisemmässä roolissa kuin toiset. He kuuluvat useampaan kuin yhteen ryhmään, jolloin he toimivat tietoa siirtävinä linkkeinä näiden eri joukkojen välillä. Verkostotutkimuksen näkökulmasta voimme puhua, Mark Granovetterin jo 1970-luvulla esittämän teorian mukaisesti, ”heikoista linkeistä”. Alkuperäisessä artikkelissaan²⁵ Granovetter tutki työpaikkaa vaihtaneiden henkilöiden sosiaalisten suhteiden vaikutusta tietoon tarjolla olevista työpaikoista ja päätyi jakamaan sosiaalisten verkostojen linkit kahteen päätyyppiin, heikkoihin ja vahvoihin. Teoria korostaa verkoston eri osia toisiinsa kytkevien heikkojen linkkien merkitystä verkoston sisäiselle vuorovaikutukselle. Omassakin aineistossamme havaitut heikot linkit – siis linkit kahteen eri työväenyhdistykseen tai ammattiosastoon kuuluneiden naisten välillä – mahdollistavat tiettyyn osaverkostoon kuuluville yhteyden sellaisiin toimijoihin, joihin hänen olisi muuten hyvin vaikeaa, jollei mahdotonta saada yhteyttä. Tai kääntäen ilmaistuna: jos näiden kahden toimijan välinen heikko linkki poistetaan, osaverkostojen välinen vuorovaikutus vaikeutuu olennaisesti tai katkeaa

kokonaan. Granovetterin teoriaa on sittemmin testattu erilaisissa yhteyksissä, ja tutkimukset ovat pääsääntöisesti antaneet tukea alkuperäiselle ajatukselle.²⁶ Omassa aineistossamme heikot linkit siis mahdollistivat tiedonkulun esimerkiksi asuinalueiden tai ammattiosastojen ja työväenyhdistysten välillä.

Millaiset henkilöt näyttävät tämän tutkimuksen puitteissa päätyneen tällaisiksi avainhenkilöiksi, joiden välille muodostuu sellaisia linkkejä, joiden poistaminen katkaisee yhteyden eri aliverkostojen välillä? Tavallisesti he olivat työväenliikkeen aktiiveja, jotka saivat kokouksissa tietoa päätöksistä ja tulevista suunnitelmista ja olivat valmiita jakamaan tätä tietoa eteenpäin. He kuuluivat sekä työväenyhdistykseen että ammattiosastoon ja olivat työelämässä mukana olevia naisia.

Viimeinen analyysimme tarkastelee erästä verkoston solmuhenkilöä. Porin punakaartiin kuuluneiden naisten verkoston voimahahmo oli epäilemättä Hilma Laine. Analysoimme hänen asemaansa ja merkitystään koko alueella asuneiden punaisten naisten sosiaalisissa verkostoissa.

Hilma Laineen ympärille rakentuva verkosto on visualisoitu samalla tavalla kuin kuvion 2 vasemmanpuoleinen graafi eli himmentämällä Hilman sosiaalisen verkoston ulkopuolelle jäävät kokonaisverkoston osat ja korostamalla hänen oman sosiaalisen verkostonsa rakennetta (Kuvio 3). Hilma Laine itse on merkitty graafiin punaisella värillä, minkä lisäksi hänen niin kutsuttu ego-verkostonsa eli ne naiset, joihin Laineella oli suoria sosiaalisia yhteyksiä, on merkitty tummanharmaalla värillä. Näiden naisten lisäksi sinisellä värillä on esitetty ne naiset, joihin Hilma Laineen ego-verkoston jäsenillä oli yhteyksiä.

Verkoston perusteella Hilman sosiaalisen verkostoitumisen keskeinen foorumi oli ”Porin työväenyhdistys”, minkä lisäksi hänellä oli suhteita ”Porin sosialidemokraattien nuoris-osastoon” sekä palvelijain-, puuvillatehtaalisten, räätälien

23. Lintunen 2015, 76, 132.

24. Lintunen 2015, 132f.

25. Mark Granovetter, The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78:6 (1973), 1360–1380.

26. Esim. James D. Montgomery, Job Search and Network Composition. Implications of the Strength-of-Weak-Ties Hypothesis. *American Sociological Review* 57:5 (1992), 586–596; James D. Montgomery, Weak Ties, Employment, and Inequality. An Equilibrium Analysis. *American Journal of Sociology* 99:5 (1994), 1212–1236; Valery Yakubovich, Weak Ties, Information, and Influence. How Workers Find Jobs in a Local Russian Labor Market. *American Sociological Review* 70:3 (2005), 408–421; Garret Maher & Mary Cawley, Social networks and labour market access among brazilian migrants in Ireland. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:14 (2015), 2336–2356.

■ Kuva 2. Hilma Laine toimi sisällissodan jälkeen lukuisissa luottamustoimissa, mm. Porin kaupunginvaltuutettuna yli 25 vuoden ajan. Lähde: Satakunnan Museon kuvakokoelma.

sekä tulitikkutehtaalaiden ammattiosastoihin. Maantieteellisesti tärkein alue näyttäisi olleen Porin VI kaupunginosa. Kaikkiaan Hilma Laineen ego-verkostoon kuului 49 naista, laajemman sosiaalisen verkostoitumisen piirissä naisia oli kaikkiaan 146 eli yli puolet koko verkoston naisista.

Miten Hilma nousi tähän keskeiseen asemaan? Hilma Laine (os. Nousio) innostui työväenliikkeen toiminnasta jo nuorena ja pysyi aatteelle uskollisena koko ikänsä. Hilma Nousio muutti maalaiskunnasta Porin kaupunkiin työn perässä ja muiden maalaistyttöjen tapaan päätyi herrasväen palvelijaksi. Hilma oli kuitenkin siitä poikkeuksellinen tapaus, että jo parin vuoden työskentelyn jälkeen hänellä oli vahva näkemys siitä, että työntekijöiden oloja tuli parantaa ja hän ryhtyi toimeen. Täytettyään 22 vuotta hän perusti muutamien muiden naisten kanssa Poriin

vuonna 1903 palvelijattarien paikallisosaston toimien myös sen puheenjohtajana. Hilma liittyi työväenpuolueeseen ja hänen poliittiset kontaktinsa laajenivat merkittävästi, kun hänet valittiin perustavassa kokouksessa paikallisen vaalipiirin sosialidemokraattiseen piirijärjestöön. Piirijärjestöön liittyminen toi uuden ulottuvuuden Hilman elämään myös henkilökohtaisella tasolla, sillä hän tapasi siellä tulevan miehensä. Vuonna 1909 Hilma solmi omantunnon avioliiton piirisihtööri Vilho Laineen kanssa ja ryhtyi käyttämään miehen sukunimeä. Hilma oli käynyt ainoastaan rippi- ja kiertokoulun, mutta oli epäilemättä hyvin teräväpäinen. Hänen kykynsä huomattiin ja hänet palkattiin porilaisen *Sosialidemokraatti*-lehden toimitukseen avustajaksi. Hänestä tuli myös puolueen Porin naisosaston sihteeri. Hilman kontakteista ja nauttimasta luottamuksesta kertoo sekin, että hänet valittiin vuonna 1912 Porin työväenyhdistyksen ensimmäiseksi naispuheenjohtajaksi. Pesti ei kestänyt montaa kuukautta, mutta oli kuitenkin edistysellistä tuohon aikaan. Hän oli siis ennen sisällissotaa kytköksissä hyvin monella tasolla työväenliikkeeseen.²⁷

Hilman taustasta johtuen ei ollut yllätys, että sisällissodan sytyttyä paikallinen työväenneuvosto valitsi Hilman merkittäviin tehtäviin. Luototehtäviin haluttiin henkilöitä, jotka olivat osoittaneet aatteelle uskollisiksi ja jotka tunnettiin hyvin. Hilman laajat verkostot työväenliikkeessä johtivat hänet Porin työväenneuvoston valitsemaan poliittiseen jaostoon, punaiseen kaupunginvaltuustoon ja lopulta myös paikalliseen vallankumousoikeuteen. Sodan käännyttyä tapiolliseksi Hilma ja hänen miehensä ymmärsivät, että näillä meriiteillä oli parasta lähteä pakoon ja yrittää päästä rajan yli Venäjälle. Heidän pakoamatkansa katkesi kuitenkin jo Hollolan kohdalla ja heidät vietiin Hämeenlinnan vankileirille. Esikuvusteluissa Hilma luokiteltiin tehtäviensä vuoksi ensimmäiseen vaarallisuusluokkaan ja määrättiin pidettäväksi vangittuna oikeudenkäyntiin asti. Elokuussa Hämeenlinnan valtiokosoikeus tuomitsi hänet neljäksi vuodeksi kuritushuoneeseen sekä menettämään kansalaisluottamuksensa kuudeksi vuodeksi. Syyttäjä nosti lauselmassaan esille erityisesti sen, että Hilma oli toiminut vallankumousoikeuden jäsenenä ja liittynyt kapinallisiin tietoisena näiden

27. Lintunen 2015, 73, 211.

pyrkimyksestä kumota laillinen hallitus. Yleisten armahdusten ansiosta Hilma vapautui vankilasta marraskuussa 1918. Puoliso Vilho kuoli vankilassa samana syksynä.²⁸

Vanhat verkostot kannattelivat Hilmaa sodan jälkeen. Hän vapautui marraskuussa ja jo joulukuussa 1918 hän oli mukana virittelemässä sosialidemokraattista toimintaa Porissa. Tämän yhdistystoiminnan kautta hän oli myös järjestämässä apua punaisille perheille, joiden elättäjä oli joko kuollut tai vankilassa. Työpaikkakin löytyi edelleen puolueen parista, sillä hänestä tuli Satakunnan sosialidemokraattisen piirijärjestön toimistonhoitaja, missä tehtävässä hän toimi lähes 30 vuoden ajan. Hilma palasi heti sodan jälkeen Porin sosialidemokraattisen naisyhdistyksen hallitukseen ja toimi sen puheenjohtajana, sihteerinä ja rahastonhoitajana pitkiä ajanjaksoja vuosien 1918–1952 aikana. Hilma oli mukana myös osuustoiminnassa, sillä hän kuului muun muassa Osuusliike Kansan hallintoneuvostoon ja edustajistoon.²⁹

Huolimatta osallisuudestaan punaisten toimintaan ja saamastaan valtiorikostuomiosta, Hilma Laine saavutti Porissa yhteiskunnallisesti merkittävän aseman ja oli yhteisön arvostettu jäsen. Hän kuului Porin kaupunginvaltuustoon yli 25 vuoden ajan vuosina 1922–1948 sosialidemokraattien edustajana ja hänellä oli lukuisia muita kunnallisia luottamustoimia lautakunnissa ja kansakoulujen johtokunnissa.³⁰ Hilmallalla oli monisyiset ja vahvat verkostot omiin joukkoihinsa, mutta luottamustoimiensa myötä hän kykeni luomaan toimivat suhteet myös porvariston suuntaan. Hilma ei avioitunut uudelleen, eikä hänellä myöskään ollut lapsia. Tämä oli osaltaan vaikuttamassa siihen, että Hilma pystyi näin täysipainoisesti osallistumaan yhteiskunnalliseen toimintaan.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa analysoimme sosiaalisten viiteryhmiä, ensisijaisesti asuinpaikan sekä työväenyhdistys- ja ammattiosastojäsenyyden, mer-

kitystä sisällissodan jälkeen valtiorikosoikeuteen joutuneiden, Porin alueella eläneiden ”punaisten naisten” sosiaalisten verkostojen rakentumiselle ja verkostojen sisäiselle vuorovaikutukselle. Läh- tökohtanamme oli oletus, että näillä sosiaalisilla suhteilla olisi ollut merkittävä vaikutus naisten asennoitumiseen ja päätökseen lähteä (tai olla lähtemättä) mukaan punakaartin toimintaan.

Verkostot osoittavat kaartissa olleiden naisten tulleen ryppäinä tietyistä kaupunginosista ja kylistä, jolloin heidän voidaan olettaa keskustelleen kaartiin liittymisestä arkipäiväisessä kanssakäymisessään omassa naapurustossaan. Tuloksista on nähtävissä, että työväenyhdistykset ja ammattiosastot ovat yhdistäneet eri alueilta tulleita naisia, jolloin naiset ovat pystyneet levittämään tietoa aatteesta ja liikkeen suunnitelmista myös laajemmin omaan sosiaaliseen verkostoonsa, mikä käsitti muun muassa sukulaiset, ystävät ja naapurit.

Kaikkien naisten työpaikkoja ei ole tiedossa, mutta ammattiosastojäsenyydet osoittavat osan naisista toimineen samoissa työpaikoissa, jolloin heillä on ollut mahdollisuus olla kontaktissa päivittäin ja keskustella myös vallankumouksesta ja puntaroida punakaartiin liittymistä yhdessä. Graafien avulla pystytään myös osoittamaan tiettyjen avainhenkilöiden keskeinen merkitys näissä vuorovaikutusverkostoissa. Varsinkin heikkojen linkkien merkitys avautuu vasta kuvaajien avulla.

Näillä havaituilla verkostoilla oli merkitystä paitsi sotaan liittyessä myös sodan jälkeen. Naisten vapauduttua vankileireiltä ja yrittäessä jatkaa elämäänsä oli sosiaalisilla verkostoilla suuri merkitys. Ne tarjosivat ensinnäkin konkreettista tukea. Naapurusto ja suku auttoivat lastenhoidossa ja elintarvikkeiden saannissa. Työväenyhdistykset keräsivät perhettään elättäville punaleskille avustuksia ja yhdistysten kautta saatuja suhteita hyödynnettiin esimerkiksi myös ruokapakettien toimittamisessa vankileireillä oleville miehille.³¹ Näiden konkreettisten aputoimien lisäksi verkostoilla oli suuri henkinen merkitys. Kun omasta naapurustosta oli paljon muitakin

28. Kansallisarkisto (KA), valtiorikosylioikeuden akti 8395; KA, valtiorikosoikeuden syyttäjistön arkisto AÅ 447 Pori, Porin vallankumousoikeuden pöytäkirja 22.3.1918; Työväen Arkisto, Porin sos. dem. kunnallisjärjestön pöytäkirjat 1917–1926 329.5, Työväenneuvoston kokous 31.1.1918 ja Työväenneuvoston valitseman valtuuston kokous 21.3.1918; Lintunen 2015, 211–212.

29. Lintunen 2015, 212.

30. Lintunen 2015, 212.

31. Lintunen 2015, 179f.

seisonut punaisten joukossa, oli valkoisen yhteisön taholta tulevaa painetta helpompi kestää.

Saavutetut empiiriset tulokset osoittavat, että verkostoanalyysi tutkimusmenetelmänä tarjoaa hyvät lähtökohdat kirkastaa esiin historiallisten ilmiöiden takana vaikuttaneita sosiaalisia vuorovaikutusrakenteita. Kuten olemme edellä osoittaneet, rekonstruoimamme verkostot tavoittavat varsin hyvin vuoden 1918 alussa vallinneen sosiaalisen todellisuuden Porin alueella, tarjoten siten hyvät lähtökohdat verkostojen kontekstiorientoituneelle tulkinnalle.

Samalla on kuitenkin hyvä muistaa, että käyttämämme sosiaaliset taustamuuttajat – huolimatta niiden historiallisesta relevanttisuudesta – mallintavat vain osaa sosiaalisen vuorovaikutuksen kentästä. Siten verkostomme eivät missään nimessä kuvaa täydellisesti niiden kohteena olevaa historiallista tilannetta. Jatkotutkimuksissa olisikin kiinnostavaa pohtia, mitkä muut, historiallisista aineistoissa dokumentoidut tekijät antavat tietoa tuon ajan sosiaalisesta todellisuudesta ja vuorovaikutuksesta, ja miten nämä tekijät voisi rikastaa osaksi verkostodataa. Luonnollisesti tähän liittyy kysymys, tuovatko uudet muuttajat jotakin olennaista uutta sosiaalisten verkostojen analyysiin ja siten auttavat meitä ymmärtämään paremmin kohteena olevaa ilmiötä.

Sanomattakin on selvää, että verkostomme tarjoavat vain välillisen näkökulman itse sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Koska meiltä puuttuvat sekä kirjalliseen että suulliseen vuorovaikutukseen liittyvät aineistot, emme nykytilanteessa pysty mallintamaan esimerkiksi nyt tarkasteltujen naisten välistä kirjeenvaihtoa tai muuta suoraa

kommunikaatiota. Olemme edellä parhaamme mukaan pyrkieneet siltaamaan näitä rakenteellisia aukkoja verkostoissamme suhteuttamalla ja tulkitsemalla verkostojen kautta avautuvaa kuvaa suhteessa aihepiiriin laajaan tutkimuskenttään.

Historiallisten ilmiöiden taustalla piilevät sosiaaliset suhteet ja sosiaalinen vuorovaikutus ovat ehkä yksi historiantutkimuksen eniten tutkituista aiheista, puhuttiinpa sitten makro-, meso- tai mikrohistoriasta. Tutkimuksen valtavirrassa näitä tarkastellaan kuitenkin useimmiten henkilöhistorian näkökulmasta, vahvasti historiallisen menetelmän ohjaamina. Olemme tässä artikkelissa lähestyneet aihetta digitaalisen, eksploratiivisen historiantutkimuksen välinein ja menetelmin. Toivomme, että esittämämme tulokset toimisivat kannustimena ja esimerkkinä muille tutkijoille siitä, miten moderni historiantutkimus voi hyödyntää laskennallisten tieteiden piirissä kehitettyjä menetelmiä omien, historiantutkimukselle tyypillisten ilmiöiden ja ongelmien tutkimisessa.

Alkuperäiset graafit löytyvät Historiallisen Aikakauskirjan internet-sivuilta.

VTT **Tiina Lintunen** työskentelee Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa poliittisen historian yliopisto-opettajana.

Sähköposti: tiina.lintunen@utu.fi.

Dosentti, VTT **Kimmo Elo** työskentelee Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa poliittisen historian yliopistonlehtorina.

Sähköposti: kimmo.elo@helsinki.fi.

Ville Sarkamo

Kiveen hakattu historia

Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939

Mikä kaiverretaan kiveen, on tarkoitettu kestäväksi ikuisesti, mutta sen sisältämää sanomaa tulkitaan aika- ja kulttuurisidonnaisesti. Muistomerkit sijaitsevat keskeisillä paikoilla tai paikoissa, joissa on tapahtunut jotain muistamisen arvoiseksi katsottua. Se, mitä ja millä tavalla ympäristössä muistetaan, on kaikkea muuta kuin neutraalia, vaikka yhteiskunnallisesti vakaisissa oloissa muistomerkit herättävät harvoin voimakkaita tunteita. Kun yhteiskunnalliset erot kärjistyvät, muistomerkit nousevat helposti kulttuurikamppailujen keskiöön. Muistomerkkejä kaadetaan, poistetaan, siirrellään, tärvellään ja uudelleen pystytetään vallankumousten ja valtasuhteiden muuttuessa.

Tuoreessa muistissa on erityisesti Yhdysvalloissa etelävaltioiden sisällissodan kenraalien patsaiden poistamiskohu, joka yltyi yhden ihmishengen vaatineiksi mellakoiksi vuonna 2017. Viron Pronssisoturikiista vapun ja voitonpäivän alla vuonna 2007 synnytti ulkopoliittisen kiistan ja mellakoita, jotka vaativat myös ihmishengen.¹ Myös Suomessa vuoden 2017 kohu Rahapajan Kansalaissota-juhlarahasta, jossa kuvattiin punaisten teloitusta, osoitti, kuinka eri tavalla metalliin tai kiveen hakattuun kerrontaan

suhtaudutaan verrattuna kirjoitettuun tekstiin tai valokuvaan.²

Suomessa muistomerkeillä oli erityinen rooli juuri itsenäistyneessä tasavallassa, jolloin voidaan puhua kokonaisesta sotamuistomerkkien pystytysliikkeestä. Muutamassa vuodessa suomalaisen maisema täyttyi muistomerkeistä, joita oli sitä ennen ollut vain kourallinen.³ Niillä rakennettiin vuoden 1918 voittaneiden valkoisten arvojen mukaista kansakuntaa. Muistomerkit edustavat historiakulttuuria ja historiakulttia. Ne esittävät pystyttäjiensä käsitystä menneisyydestä, sillä historiakuvan hallitsemisella pyritään vaikuttamaan ja kontrolloimaan nykyisyyttä, sekä hahmottamaan tulevaisuutta.⁴

Tässä artikkelissa tutkin Suomen itsenäistymisen ja erityisesti vuoden 1918 tapahtumien synnyttämää historiakulttuuria vuosien 1918–1939 välillä pystytettyjen sotamuistomerkkien näkökulmasta. Mitä julkilausumattomia tarkoituksia muistomerkeillä oli? Miten vaikeneminen sodan brutaaliudesta näkyy sotamuistomerkeissä? Miten ristiriitaisuuksien lieventyminen sekä paikalliset ja alueelliset erot näkyvät muistomerkeissä? Analysoin muistomerkkejä pystytysajankohtansa kontekstissa arvioimalla motiiveja, muistotek-

1. Esim. *Helsingin Sanomat* vapun alla 2007 ja kulttuuritaistelusta Kaja Kunnas, Kulttuuririidat roihahtivat Virossa. *Helsingin Sanomat* 29.5.2009; Yhdysvaltain Charlottesvillen patsasmellakoista esim. Mika Hentunen, Yliajo vaati kuolonuhrin Charlottesvillessä – Yhdysvaltalaispoliitikot tuomitsevat väkivallan ja kiihkoilun. *Helsingin Sanomat* 13.8.2017.
2. Esimerkiksi Jari Strömberg & Maria Stenroos, Rahapaja julkaisi teloituksesta juhlarahan – Orpo toivoo että raha vedetään pois. "Mauton". *Yle* 25.4.2017. Myös *Helsingin Sanomat*, *Uusi Suomi* ja maakuntalehdistö uutisoivat kohua laajasti.
3. Vrt. Anna Sirola, *Puhukoon paatinen pylväis. Vuoden 1918 vapaussodan sankarihautojen muistomerkit ja vapaudenpatsaat*. Väyläkirjat 2017, 11–13.
4. Sotamuistomerkeistä ja sotakuolemakultista erityisesti. Reinhart Koselleck, Kriegerdenkmale als Identitätsstiftung der Überlebenden. Teoksessa Odo Marquard & Karlheinz Stierle (toim.) *Identität*. Fink 1979, 255–276. Artikkelin on julkaistu myös englanniksi: Reinhart Koselleck, War Memorials as Identity Formation of Survivors. Teoksessa Reinhart Koselleck (toim.) *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press 2002; Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press 1995; Ken Inglis, *Sacred Places. War Memorials in the Australian Landscape*. Miegunyah Press at Melbourne University Press 1998. Katso myös Sirola 2017, 11–13.

tejä sekä käyttämällä haastattelu-, sanoma- ja aikakauslehtiaineistoa. Suppeiden perustietojen ja olemassa olevien kuvausten yhdistämisellä luon kuvaa suomalaisen sotakultin korostamista arvoista sekä siitä, mitä ilmiö kertoo yleisemmin sotien välisen ajan suomalaisesta yhteiskunnasta.

Esittelen paikallistasolla (erityisesti Viipuri, Helsinki, Tampere, Lahti, Turku, Oulu, Hanko, Vaasa, Joensuu, Isokyrö, Keuruu) muutamia keskeisiä sotamuistomerkkejä, sekä niihin liittyviä tapahtumia. Aikavälillä pystytettyjen sotamuistomerkkien määrää ei voi yksiselitteisesti määrittellä, sillä periaatteessa jokainen sankarihauta tai jonkun toteuttama muistolaatta on muistomerkki. Myös monet rakennelmat kuten sillat, tiet tai muurit voidaan käsittää tai nimetä muistomerkeiksi. Tässä artikkelissa sotamuistomerkiksi käsitetään kuitenkin joidenkin henkilöiden yhteisenä toimena julkiselle paikalle esiintuotu laatta tai patsas, jonka on tarkoitus muistuttaa jostakin sotaan liittyvästä tapahtumasta.⁵ Artikkelin päätutkimusaineistona on käytetty itse sotamuistomerkkejä patsasteksteineen, sekä eri julkaisuissa esitettyjä kuvia tai tietoja niistä, erityisesti Antero Tuomiston kokoavaa katalogia *Sotiemme muistomerkit* suomalaisista muistomerkeistä kautta aikojen, jossa hän esittelee 44 vuoden 1918 tapahtumien muistomerkkiä vuosilta 1918–1939, sekä 50 vuosina 1920–1941 pystytettyä historiallisten sotien muistomerkkiä.⁶

Artikkelin tutkimusmetodiikka vertautuu Jay Winterin *Shadows of War, A Social History of Silence in the Twentieth Century* -teoksessa julkaistussa artikkelissaan esittelemään kulttuurisen hiljaisuuden tutkimukseen. Teos käsittelee hiljaisuuksien keskeytyttä. Tietty tapahtumaketju on luonut aikalaisille traumaattisen kokemuksen, josta on vaiettava. Vaiettu on kuitenkin

länän eleytyssä ja ihmiset oireilevat sitä vahvistaen näin vaietun olemassaolon. Hiljaisuus on korvattava jollakin muulla.⁷ Saksalaisen Reinhart Koselleckin käsitteellistämä *Heroische Totenkult*, sankarikuolemakultti, toimii toisena teoreettisena lähtökohtana sankarillisen kuolemankultin ymmärtämisessä.⁸ Esitän, että vuoden 1918 sodan jälkeisessä Suomessa vallitsi vaiettu konflikti, jota ei pystytty käsittelemään suoraan vaan sen tilalle syntyi sotatapahtumia oikeuttava kultti, joka sotamuistomerkkien välityksellä juurrutti kansan mieliin ”valkoisen hegemonian” sanelemaa kuvaa suomalaisuudesta.

Suomessa syntyi sisällissodan jälkeen masiivinen valkoinen sotamuistotraditio vapaus-sotamuistelmiseen, sotamuistomerkkeineen ja toukokuun 16. päivän juhlineen sodan ylevöittä-miseksi.⁹ Tämän lisäksi Suomen historia uudelleenarvioitiin kauttaaltaan erittäin sotaisaksi. Esi-isien käymät taistelut ja niiden esimerkin opettaminen nuorille loivat vapaustaistelulle oikeutuksen, velvoituksen, historiallisen jatkumon ja tulevaisuuden. Samanaikaisesti kun Suomessa pystytettiin vuoden 1918 sotamuistomerkkejä, ympäri maata pystytettiin yhtä lailla varhaisempaa (sota)historiaa kuvaavia muistomerkkejä.¹⁰ Syntyi tarina ikiaikaisesta sotaisasta suomalaisuudesta.

Sotamuistomerkit ovat kuvakieleltään, motiiveiltaan, iskusanoiltaan ja muistolaatoiltaan monitahoisia symboleja. Muita moderniin nationalismiin kuuluvia symboleita ovat esimerkiksi liput ja vaakunat. Moderniin nationalismiin kuuluva totemismi liittyy oleellisesti muistomerkkien kunnioittamiseen, jolloin kyseessä on yhteisön itsepalvonta. Symbolit ovat keskeisesti länän rituaaleissa, joita suoritetaan toteemin ympärillä. Yhteisön järjestymisessä hierarkia ja eri ihmisten

5. Ulla-Maija Peltonen katsoo muistomerkkien kokonaismäärän sadoiksi. Anna Sirola esittelee teoksessaan ”Puhukoon paatinen pylväs” yhteensä 404 vapaussodan sankarihautaa tai muistomerkkiä.

6. Antero Tuomisto, *Sotiemme Muistomerkit*. Suomen matkailuliitto. Gummerus 1990. Lukumäärät laskettu eri aikojen muistomerkeistä poimimalla.

7. Winter Jay, Thinking about Silence. Teoksessa Efrat Ben Ze'ev, Ruth Ginio & Jay Winter (toim.) *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Cambridge University Press 2010, 3–31.

8. Koselleck 1979; Riitta Kormano, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun Yliopiston julkaisuja C 396. Turun yliopisto 2014; Nadine Rossol, Commemoration, Cult of the Fallen (Germany). Teoksessa Ute Daniel et al. (toim.) *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin 8.10.2014.

9. Erityisesti Aapo Roselius, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi 2013; Yleisestä kehityksestä ja uusimmista sodan tulkinnoista erityisesti tuore yleisesitys Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014. Julkaistu suomeksi nimellä *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus 2018.

10. Sotamuistomerkit ja Tuomisto 1990 katalogi.

roolit, kuten miesten ja naisten, nuorten ja lasten, ovat tarkasti määriteltyjä aseman, sukupolven ja sukupuolen mukaisesti.¹¹

Suomalaisesta muistomerkkeihin liittyvästä tutkimuksesta on mainittava erityisesti Ulla-Maija Peltosen *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* vuodelta 2003.¹² Hän on tutkinut muistomerkitraditiota vuosien 1918 tapahtumista ja paikantanut pystytetyksi yli 300 muistomerkkiä, joista valkoisia 96 % ja punaisia 4 %. Anna Sirolan vuonna 2017 julkaistu teos *Puhukoon paatinen pylvä: Vuoden 1918 vapaussodan sankarihautojen muistomerkit ja vapaudenpatsaat* sisältää kuvailut yhteensä 404 sankarihaudasta tai muistomerkestä sekä noin 30-sivuisen analyttisen yleiskatsauksen ilmiöstä.¹³

Riitta Kormanon taidehistorian alan väitöskäytännössä *Sotamuistomerkki Suomessa: Voiton ja tappion modaalista sovittelua* tarkastellaan suomalaisia sotamuistomerkkejä taiteentulkinnalla painottuen taidehistorialliseen tulkintaan. Kormanon ja Sirolan teokset avaavat kiinnostavan näkökulman muistomerkkien syntyproses-

■ Kuva 1. Viipurin sankaripatsas (Gunnar Finne), Helioksen valokuvapostikortissa. Ensimmäisten muistomerkkien kuvakieli oli sodan tarkoituksen ja sankariuhrien pyhittämistä ja ylevöittämistä. Lähde: Museovirasto.

siin erityisesti teosten valmistumiseen liittyvien konkreettisten kiistojen, näkökulmien, taiteellisen vapauden ja poliittisten tarkoituserien, kulttuurisen sovinnaisuuden ja rahoittajien toiveiden ristiriitojen esiin nostajana. Peltosen ja Sirolan tutkimuksissa ei ole Kormanon tapaan huomioitu aikakauden laajempaa historiakulttuuria, sillä aikavälillä pystytettiin muistomerkkejä myös historiallisten taistelujen muistoksi. Artikkelissa on hyödynnetty myös aikaisempia paikallishistoriallisia, usein museoiden julkaisemia muistomerkkeihin liittyviä kuvauksia.

Valkoisen vallan vakiinnuttaminen vapaudenpatsain ja sotamuistomerkkein

Vapaussodan muistomerkkien pystyttämisen ensimmäisenä vaiheena voidaan pitää sodan aikana tai sen jälkitunnelmissa heränneitä hank-

11. Katso Erityisesti Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja rajat Suomessa 1917–1945*. Yliopistopaino 2011.

12. Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKST 894. SKS 2003.

13. Sirola 2017.

14. Roselius 2013; Sirola 2017, 16–19.

keita, joiden julkilausuttuina tavoitteina oli halu ikuistaa sota ja siinä osoitettu sankaruus jälkipolville. Jo sodan lopussa ja heti sen jälkeisessä yhteisöllisen humaltumisen tilassa, jonka Aapo Roselius on nimennyt ”Isänmaalliseksi kevääksi”, esitettiin tarve voitollisen sodan ikuistamiselle sekä saavutetun vapauden ylistämiselle.¹⁴

Sisällissodan tapahtumien aiheuttama tunnekuohu synnytti tarpeen kuvata sotaa taiteen ja kirjallisuuden keinoin yleisenä vapausotaromantiikkana, verihurmeisina taistelukuvausina tai punaisen osapuolen tragediana.¹⁵ Ihmisten hämmennys ja käsittämisen tarve oli kanavoitava valtaapitävien taholta voittajien totuudeksi ristiriitaisten ja monitulkintaisten kertomusten ja huhujen maailmassa. Punaisen vallankumouksen luokkasotaluonne oli häivyttävä, mutta myös kevään 1918 suurisuuntaisimmat verihurmeet oli maltillistettava. Sodalle oli luotava kertomus, jonka pohjalta kansakuntaa voitiin rakentaa. Erkki Kivijärven *Suomen vapaussota*, Kenraali Hannes Ignatiuksen ja Vapaussodan historian komitean *Suomen vapaussota vuonna 1918* sekä Kai Donnerin, Th. Svedlinin sekä Heikki Nurmion *Suomen vapaussota* -teossarjat julkaisiin jo vuosien 1921–1931 aikana. Näitä täydensi J. O. Hannulan *Suomen vapaussodan historia*, joka ilmestyi vuonna 1933.¹⁶

Vapaussodan historian lisäksi Suomen menneisyys rakentui erityisen sotaisaksi ja historioitsijat kuten J. O. Hannula, K. O. Lindeqvist, Arvi Korhonen ja Einar W. Juwa (Juvelius) korostivat Sakari Topeliuksen ja Yrjö Koskisen viitoittamalla tiellä Suomen kansan ikaikaista taistelua.¹⁷ Kaikenlainen historiakirjoittelu sekä vapausotatarinat täydensivät ja syvensivät yhteisön hegemonista kertomusta. Historiaprospektiivi oli erittäin syvä, mutta vahvasti kansallinen, esimerkiksi

Suomen sotaväki -teos vuodelta 1936 ulotti historiakatsauksensa muinaissuomalaisiin ja heidän aseisiinsa.¹⁸

Valkoinen isänmaallisuus sisälsi myös piilevän tarkoituksen, joka konkretisoitui paikallistasolla sotamuistomerkkeihin. Niiden tuli osoittaa paikakunnilla vallinnutta uutta valkoista suomalaista arvomaailmaa. Ensimmäiset suurisuuntaiset patsashankkeet toteutuivat paikkakunnilla, missä oli taisteltu verisimmin ja missä valkoisten toteuttamat teloitukset olivat olleet kiivaimpia.¹⁹ Voiton, ja nimenomaisesti käytyjen taistelujen, sinetöinti ja oikeuttaminen toteutettiin siten symbolien ja toteemin, eli sotamuistomerkkin avulla.²⁰ Saavutettu voitto haluttiin ikuistaa kiveen jonka tuli sijaita keskeisellä paikalla, jolle voitaisiin tehdä kunniakäyntejä.

Ketkä muistomerkkejä pystyttivät? Aloitteentekijöitä olivat monesti keskeiset poliitikot ja liikemiehet, toimeenpanijoina useimmiten paikalliset suojeluskunnat. Lisäksi patsaiden toteutusta varten perustettiin toimikuntia, joissa oli mukana kuvataiteen, arkkitehtuurin, politiikan, puolustusvoimien ja talouselämän vaikuttajia. Alusta asti sotamuistomerkkien pystytystoimintaa varten organisoidut komiteat pyrkivät esittämään hankkeet kansan tahtona ja ilmaisuna, joten oli ensiarvoisen tärkeää kerätä varoja hankkeisiin kansalta. Kuitenkin aloitteellisina toimijoina oli useasti varakkaita kauppiaita tai teollisuusmiehiä kuten Erik Hartman ja Gösta Serlachius Vaasassa. Idean ja suopeuden Vaasaan pystytettävästä Suomen vapauden muistomerkistä esitettiin olevan lähtöisin Mannerheimilta. Keräyksillä oli tarkoituksena julkituoda kansan tuki hankkeille. Moni hanke eteni nopeasti, mutta toiset viivästyivät.²¹

Pienempien muistomerkkien kohdalla pystyttäjiä olivat paikalliset historialliset seurakunnat, suo-

15. Esim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 758. SKS 1999.

16. Erkki Kivijärvi, *Suomen vapaussota 1918*, osat I–III. Ahjo 1918–1919; Hannes Ignatius, *Suomen vapaussota vuonna 1918*, osat I–VI, Vapaussodan historian komitea & Otava 1921–1925; Kai Donner, Th. Svedlin, Heikki Nurmio, *Suomen Vapaussota*, osat I–VIII. Gummerus 1921–1931; J. O. Hannula, *Suomen vapaussodan historia*. WSOY 1933.

17. Esim. Ville Sarkamo, *Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*. Jyväskylä Studies of Humanities 167. Jyväskylän yliopisto 2011; Sirkka Ahonen, *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus 2017.

18. Wolf Halsti, *Suomalaisia soturikuvia eri ajoilta*. Teoksessa *Suomen sotaväki*. WSOY 1936, 5–30.

19. Teloituksista sotatoimien osana erityisesti Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca historica 90. SKS 2004.

20. Toteemin käsitteestä erityisesti Tepora 2011, 43–45.

21. Katarina Andersson, Vuoden 1918 tapahtumien muisto. Teoksessa Marianne Koskimies-Envall (toim.) *Verta hangella. Pohjalainen näkökulma vuosien 1917–1918 tapahtumiin. Blod på drivan. Händelserna 1917–1918 ur ett österbottniskt perspektiv*. Pohjanmaan museon julkaisuja nro 20. Pohjanmaan museo 1999, 245–267; Katso myös Sirola 2017, 19–22.

jeluskunnat tai puolustusvoimien yksiköt. Patsashankkeiden suunnittelijoissa ja toteuttajissa vilahtelevat sellaiset nimet kuin Akseli Gallen-Kallela, Viktor Jansson, Väinö Aaltonen, Matti Visanti, Yrjö Liipola, Armas Lindgren, Aarno Karimo sekä lukuisat keskeiset poliitikot ja kenraalit.²² Anna Sirolan mukaan taidehistoriassa on ollut tapana niputtaa vapaussodan muistomerkit yhdeksi merkityksettömäksi massaksi.²³ Tekijät kuitenkin edustivat aikansa parhaimmistoa ja kuvakieli ja motiivit ovat vaihtelevia. Käsitteet sotamuistomerkeistä kertovatkin yleensä enemmän kulttuuri- ja tutkijapiirien asenteellisuudesta ja ennakkoluuloista kuin itse muistomerkeistä.

Vuosina 1918–1939 pystytetyt vapaussodan muistomerkit Antero Tuomiston aineiston mukaan:

Kokonaismäärä: ²⁴	44
Teemoittain:	
Taistelun muistomerkki:	20
Vapauden muistomerkki:	9
Muistomerkki saksalaisille:	3
Upseerikurssin paikka:	3
Punaterrorin uhreille:	2
Itsenäisyyden muistomerkki:	1
Viron vapaussotaan lähtö:	1
Punaisten muistomerkki:	3

Sotamuistomerkkien teemoissa korostuivat siis erityisesti käydyt taistelut. Keskeisimmät ja suurisuuntaisimmat valkoisten voittoa glorifioineet heeros-patsashankkeet toteutettiin heti sodan jälkeen Viipuriin (1919), Tampereelle (1921) ja Lahteen (1921). Ensimmäinen suurisuuntainen patsashanke toteutui siis Viipurissa, missä valkoinen suomalaisuus koettiin uhatuimmaksi ja lähimenneisyyden tapahtumat olivat kaikkein vaikeimmat. Venäläisten teloituksiksi yltyneen etnisen puhdistuksen jälkeen paikkakunnalla ei myöskään voinut olettaa esiintyvän hanketta hidastavia ristiriitaisuuksia.²⁵

Karjala oli muutenkin ollut sisällissodassa vahvasti valkoista aluetta. Uhripyhättö syntyi Torkkelinpuistoon uuden tuomiokirkon edustalle, minne pystytetyssä patsaassa antiikin heeros esiintyy oikea käsi koholla korkeassa polviasennossa pyyhe vyötäisillään. Patsas vartioi sankarihautojen ympäröimää nelikulmaista pyhättöä. Viipurissa käytyjen taistelujen yhteydessä suomalaiset kaatoivat myös Pietari Suuren patsaan ja sen paikalle pystytettiin myöhemmin vielä toinen patsas; itsenäisyyden patsas, jossa graniittinen Suomen leijona tuki käpälällään Suomen vaakunaa.²⁶

Viipurin rivakat ja suurisuuntaiset patsashankkeet, muistomerkkien pystytys ja venäläisyyteen viittaavien merkkien kaataminen ja toiminnan kiireellisyys ja perusteellisuus viittaavat etnisen puhdistuksen viimeistelyyn. Toiminnan motiiveja voi varmaan luonnehtia yhtä paljon suunnitelmallisiksi kuin spontaaneiksi. Viipurin muistomerkit säilyttivät kamppailun symbolisen merkityksen myöhemminkin. Venäläiset poistivat itsenäisyydenpatsaan leijonan vuonna 1940 talvisodan rauhanteon jälkeen. Nykyisin leijona löytyy Monrepos'n puistosta ilman jalustaa ja Pietari Suuren patsas on palautettu vanhalle paikalleen.²⁷

Tampereen vapaudenpatsaana tunnettua sisällissodan muistomerkkiä kohtaan syntyi voimakas vastakulttuuri jo hankkeen suunnitteluvaiheessa. Tampereen kaupunginvaltuusto käsitteli patsaan kohtaloa, sillä heti ensimmäisten kunnallisvaalien jälkeen valtuustossa istui sosialidemokraattinen enemmistö. Se vetosi rahapulaan halussaan estää patsaan pystytyksen. Porvaripuoli esitti vastavetona, että hanketta olisi pitänyt vastustaa jo suunnitteluvaiheessa. Tähän sosialidemokraatit totesivat, että silloisessa tilanteessa vastustuksen esittäjä olisi ”viety mäkeen” eli teloitettu. Tilanteeseen puututtiin jopa Pohjanmaalta saakka ja varoiteltiin niitä, jotka tahovat häväistä vapaussodan perinnön. Kiistoista huolimatta patsas pystytettiin. Viktor Janssonin

22. Tuomisto 1990; Kormanen 2014; Sirola 2017. Tiedot patsaiden esittelyistä.

23. Sirola 2017, 25. Katso myös Liisa Lindgren 2000, *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 782. SKS 2000, 171; Kormanen 2014, 97.

24. Laskettu Tuomisto 1990 teoksen pohjalta. Kokonaismäärä antaa kuvan etupäässä keskeisistä muistomerkeistä, joita Tuomisto on pioneeriössänsä 1990-luvulla kartoittanut.

25. Viipurin valloituksesta erityisesti Teemu Keskisarja, *Viipuri 1918*. Siltala 2013.

26. Katso kuvat esim. Kormanen 2014.

27. Kormanen 2014, 101.

suunnittelema vapaudenpatsas pystytettiin Tampereen Hämeenpuistoon vuonna 1921. Patsaan mallina toimi nuori teologian ylioppilas Elias Simojoki. Ideaalivartaloineen antiikin heeroskuvaston mukainen mieshahmo pitelee miekkaa ylhäällä voiton merkinä. Rankaisevan oikeuden symbolin, miekan, on tulkittu osoittavan uhkaavasti kohti työväentaloa.²⁸

Työväen suussa patsas taipui lahtaripatsaaksi tai ”Rummin Jussin patsaaksi” tunnetun ”jämsäläislahtarin”, eli Johannes Fromin mukaan. From oli päätekijänä runsaasti tunteita kuohuttaneissa murhissa, jotka kohdistuivat sodasta sivussa pysyneisiin työväenaktiiveihin ja sivullisiin Jämsässä ja muualla Suomessa.²⁹ Patsaan nimittely oli osoitus vahvana eläneistä antipatioista. Kun julkinen punaisten muistaminen oli tukahduttettu, sodan muistaminen purkautui työväestön piirissä ivaavana vastakulttuurina. Punaiset saivat oman Jussi Hietasen suunnitteleman muistomerkinsä Tampereen Kalevankankaalle vasta vuonna 1941.³⁰

Myös Lahteen kohosi pikaisesti oma muistomerkki. Helsingistä, Hangosta ja Loviisasta poiketen keskeinen muistomerkki pystytettiin nimenomaan valkoiselle armeijalle paikkakunnan valloittaneiden saksalaisten muistomerkkinä jäädessä selvästi toissijaiseksi. Lahdessa seisoo ylväänä toinen Viktor Janssonin veistämä patsas, joka on pystytetty vuonna 1921. Tässä alaston heeros esiintyy vasen käsi koholla ja sotakypärä oikeassa kainalossa. Siten kaupungit, joissa oli käyty verisimmät taistelut ja silmiinpistävimmät puhdistukset, olivat niitä, joissa kuvakieli oli kaikkein korkeinta ylevyyttä tavoittelevaa ja niihin muistomerkki nousi myös ensimmäisenä.

Saman tyyppinen antiikin heeros esiintyy milloin soihtu, kypärä, kilpi tai miekka mukanaan myös pienemmissä muistomerkeissä (muun muassa Loimaa 1921, Savonlinna 1921, Rautu 1921, Lapua 1922, Mikkeli 1922). Patsaiden antiikista juontuvat motiivit ja alastomuus kuvaavat val-

koisten aatteellista puhtautta ja sotimisen oikeutusta.³¹ Antiikin heerospatsaiden lisäksi monissa 1920-luvun alun patsaissa esitettiin aikalaismiestä, mutta tällöin kuvitus on aina maltillista ja hillittyä. Esimerkiksi Ilmari Wirkkalan Keuruun (1921) ja Nurmeksen (1921) valkoisten sankaripatsaissa seisoo maltillisesti suojeluskuntalainen/valkoisen armeijan aikalaismies.³²

Aapo Roselius on pohtinut teoksessaan *Teloittajien jäljillä*, miten vuoden 1918 valkoisen terrorin käsittely ei ollut sodan jälkeen mahdollista. Roselius esittää, ettei teloitusten vaikutusta pidä aliarvioida vapausotamuiston syntyisessä. Sen sijaan että valkoinen puoli olisi tuominnut tapahtuneen ja myöntänyt laittomuudet, se pyrki kaikin keinoin estämään teloituksista puhumisen ja leimasi kaikki puheet vasemmiston propagandaksi ja perättömiksi huhuiksi. Hänen mukaansa valkoisten kaatuneiden palvomisen, sankaripatsaiden pystyttämisen, sankarimyyttien luomisen ja alituisen punaisen terrorin raakuudesta muistuttamisen tuli osoittaa, ketkä olivat isänmaan todelliset uhrat.³³

Soturikansamyytin ja -kultin rakentaminen nousee suomalaisessa kuvastossa vahvasti esiin. John Keeganin mukaan jokaisessa kulttuurissa esiintyy soturikulttuuri välillä näkyvämpänä, välillä piilevämpänä. Vuosien 1918–1939 Suomessa tämä kultti oli vahvasti esillä erityisesti sodanjälkeisinä lähivuosina ja näyttävästi muun muassa Vaasassa vapaussodan 10-vuotisjuhlintana vuonna 1928 kadulle pystytettyine väliaikaisine riemukaarineen. Itsenäistä voittoa valkoista Suomea palvottiin eri symbolein, juhlin, kirjoituksin, nimeämisin sekä poikkeuksellisen vahvan antiikista juontuvan heeros-kuvaston avulla.³⁴

Seppo Knuutilan mukaan nuorille kansakunnille on tyypillistä kuvittaa itseään miehistä voimaa kuvaavien symbolein.³⁵ Silti antiikin heeros-kuvaston keskeisyys vaikuttaisi eurooppalaisessa kontekstissa poikkeukselliselta verrattuna

28. Kormanen 2014, 148–152; Sirola 2017, 383–384.

29. Jukka Rislakki, *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa*. Uudistettu ja laajennettu laitos. Ajatus Kirjat 2007; Sakari Virkkunen, Rumminjussi. *Suomalainen fraasisanakirja*. Kivistä Kekkoseen. Otava 1974, 151.

30. Työväenliike.fi tietokanta punaisten muistomerkeistä.

31. Symboliikasta erityisesti Kormanen 2014; Katso myös Sirola 2017, 26–27.

32. Kormanen 2014, 158, 281; Sirola 2017, 61.

33. Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi 2007, 27.

34. John Keegan, *A History of Warfare*. Random House 1993; Andersson 1999, 245–267.

35. Knuutila 1999. Lukuisien kuvahakujen perusteella I maailmansodan muistomerkkikuvasto näyttää olevan vahvasti aikalaisotilaiden kuvausta.

muihin ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneisiin maihin sekä eurooppalaisiin suurvaltoihin. Tyypillisimmät ensimmäisen maailmansodan muistomerkit olivat kuvastoltaan aikalaissotilaita univormuissaan.³⁶

Vastaaventyypistä heeros-kuvastoa löytyy kuitenkin erityisesti australialaisista sotamuistomerkeistä, joita on tutkinut erityisesti Ken Inglis teoksessaan *Sacred Places*. Tekijän kansallisuus ei ole yllättävä, sillä teos käsittelee sotamuistomerkejä ja niiden kulttuurista roolia Australiassa, jossa I maailmansodan merkitys ja sen muistaminen, Anzac-traditio, on edelleen kansallisen tarinan keskiössä.³⁷ Vertailukohteen löytäminen maapallon toiselta puolelta voi äkkiseltään tuntua yllättävältä, mutta kyseessä on Suomen tapaan nuori kansakunta, jolle sotakokemus on historiakulttuurin keskiössä.³⁸ Lisäksi kuvaston käytössä on silmiinpistävästi vaietun peittämistä. Valtavat, temppelein kokoluokan saavuttavat antiikin heeros-kuvastoa ilmentävät sotamuistomerkit, erityisesti Melbournen *Shrine of Remembrance*, Canberran *Australian War Memorial* sekä Sydneyn *Anzac Memorial* kytkeytyvät maan symboliseen ja ideologiseen haltuunottoon.

Pohjalaiskorostunut esi-isien sotamuistomerkitraditio

Valkoisen Suomen pääkaupungissa Vaasassa oli pystytetty patsastoinikunta vapaustaistelun ikuistamiseksi jo vuonna 1919. Alkuperäinen suunnitelma 1920-luvun alussa oli *apoteoosi*, käytännössä vapaudenpyhätön rakentaminen sankariteoin kunnostautuneen ihmisen ylistämiseksi ja jumaloinniksi. Ajatuksena oli selvästi vapaussodan näkeminen pyhänä sotana, jota olisi ylistettävä omassa temppelessään. Suunnitelma eli edelleen ja ajankohtaistui sodan 10-vuotisjuhlien lähestyessä. Tällöin toimikunnan jäsen Akseli Gallen-Kallela totesi kirjeessään kenraaliluutnantti Hannes Ignatiukselle ajan olevan temppeleliajatukselle liian varhainen ja poliittisten olojen (sosialidemokraattisen Tannerin hallitus) olevan hankkeelle sopimattomat.³⁹

■ Kuva 2. Napuen taistelun muistomerkki (Matti Björklund-Visanti). Historiallisten taisteluiden muistomerkeistä Isonkyrön Napuen taistelun 1714 muistomerkki painii monumentaalisuudellaan omassa luokassaan. Lähde: *Suomen Kuvalehti* 27/1920.

Vuonna 1935 suunnittelussa oltiin jo monien vaiheiden jälkeen päädytty Vaasan kauppatorille pystytettävään patsaaseen. Suunnittelukilpailun voitti Yrjö Liipolan miekkaa heiluttava ”Pohjan poika rynnistää” -patsas.⁴⁰ Suurusuuntaiselle hankkeella ei siis ollut umpivalkoisella alueella niin suurta tarvetta, että hanke ja julkisen tilan haltuunotto olisi ajettu läpi heti sodan jälkeen. Yhtenäinen sotakokemus ja muisteluhistoria eli ilman vahvaa ja keskeistä muistutusta siitä, miten sodasta tuli ajatella. Myös vapaussodan kaksivuotisjuhlaparaatissa 16.5.1920 puheet olivat esimer-

36. Yleiskatsauksen ensimmäisen maailmansodan muistomerkeistä saa internetistä hakuohjelmien kuvahauilla.

37. Inglis 1998; Joan Beaumont, *Broken Nation. Australians in the Great War*. Allen & Unwin 2014.

38. Ville Sarkamo, artikkelikäsitelmäkirjoitus.

39. Holm Dan, Psykkisen hygienian näkökulma. Joitakin kuvaideoita vuoden 1918 sodasta. Teoksessa Marianne Koskimies-Envall (toim.) *Verta hangella. Pohjalainen näkökulma vuosien 1917–1918 tapahtumiin. Blod på drivan. Händelserna 1917–1918 ur ett österbottniskt perspektiv*. Pohjanmaan museon julkaisuja nro 20. Pohjanmaan museo 1999, 233–243.

40. Holm 1999, 233–243.

kiksi Turussa tai Helsingissä pidettyjä puheita uhmakkaampia.⁴¹

Historiallisen Etelä-Pohjanmaan alueelle syntyikin vahva vapaussodan muistelukulttuuri. Vapaussodan muistohalli rakennettiin vuonna 1930 pyhätöksi hiljattain valmistuneeseen Pohjanmaan Museoon Vaasaan. Paikallisia heeros-tyyppisiä sotamuistomerkkejä nousi sodan jälkeisinä vuosina esimerkiksi Jalasjärvelle (1920), Teuvalle (1921), Lapualle (1922) sekä Kokkolaan (1924), mutta heti sodan jälkeen ei Pohjanmaalle noussut merkittäviä suurusuuntaisia vapaussodan muistomerkkejä, jollei sellaisena pidä Kokkolan patsasta. Sen sijaan erityisesti Pohjanmaalla, mutta toki muuallakin, korostettiin vapaussodan historiallista jatkumoa esi-isien taistelujen kunniaksi pystytetyillä sotamuistomerkeillä.⁴²

Valkoisen Suomen historiakulttuurissa erityisesti Ruotsin ajan sodat rinnastettiin vahvasti vuoden 1918 tapahtumiin. Luonnonkivi oli valitseva esteettinen suuntaus ja motiivi, joka satoi taistelut isänmaan peruskallioon.

Vuosien 1919–1941 Suomessa pystytetyt historiallisten sotien sotamuistomerkit. Laskettu Antero Tuomiston (1990) teoksesta:

Määrä:	Sota:
1	Kustaa I:n Venäjän sota (1555–1557)
3	Pitkäviha (1570–1595)
6	Nuijasota (1596–1597)
1	Kustaa II Aadolfin Venäjän sota (1609–1617)
1	Kolmikymmenvuotinen sota (1618–1648)
1	Kaarle X Kustaan Pohjan sota / ”ruptuurisota” (1656–1658)
7	Suuri Pohjan sota (1700–1721)
2	Hattujen sota (1741–1742)
9	Kustaa III:n Venäjän sota (1788–1790)
19	Suomen sota (1808–1809)
50	Yhteensä

Suuren Pohjan sodan vuonna 1714 käydyn Napuen taistelun paikalla oli jo taistelun 200-vuotispäivänä vuonna 1914 pidetty viranomaisia uhmaava pidätyksiin johtanut juhla.⁴³ Siten ei ole yllättävää, että Isossakyrössä toteutettiin massiivinen kuusikon keskellä sijaitseva uhripyhätönomainen Napuen taistelun muistomerkki nopeasti sodan jälkeen vuonna 1920. Vertailukohtana ajan hengen mahtipontisuudesta voinee pitää varsin maltillisen kokoista Kostianvirran taistelun 200-vuotisjuhlan muistomerkkiä vuodelta 1913, jossa tekstinä lukee ainoastaan ”KOSTIA”. Napuen komean luonnonkiven ympärille kuusikkoon rakennettu pyhättö sisältää uhmakkaat muistosanat⁴⁴:

Tässä vuodattivat verensä isonvihan aikana Suomen viimeiset vartiat kuolevaa maatansa puolustaessaan.

Myöhemmin laattaan lisättiin Kyösti Wilkunan sanat:

Elpynyt Isänmaa pystytti patsaan muistoksi isien urhokkaiden 1920.

Pohjanmaan lakeudet. Te voitte todistaa, että me taistellesamme tällä kentällä, emme tuumaakaan horjahtaneet velvollisuuden ja isänmaanrakkauden tieltä, vaan kaadumme paikallemme lähes viimeiseen mieheen, jättäen tuleville polville perinnöksi seisoa kovina aikoina isänmaan puolesta, niinkuin me tällä kentällä seisomme, sekä tarvittaessa, kaatua viimeiseen mieheen niinkuin me tällä kentällä kaadumme.

Napuen taistelukentän läheisyydessä sijaitsevan uhripyhätön sanat kertoivat sinänsä vuodesta 1714, mutta heijastivat suoraan parin vuoden takaisia sotatapahtumia ja oman aikansa arvoituksia. Erityisen tärkeäksi nähtiin esi-isien uhraukset ja nykyisen sukupolven toteuttama työn jatkaminen. Sodat velvoittivat myös valistamaan

41. Maaherra Sarlinin puhe. *Ilkka* 17.5.1920; *Vaasa-lehti* 17.5.1920; *Ilkka* 17.5.1920; *Vaasa-lehti* 17.5.1920; *Helsingin Sanomat* 17.5.1920; *Turun Sanomat* 17.5.1920; *Helsingin Sanomat* 17.5.1920.

42. Tiedot muistomerkeistä Tuomisto 1990; Kormanen 2014; Sirola 2017.

43. Napuen taistelu. Sotatieteellis-historiallinen tutkielma. Suomen K:lle kirjoittanut kenraali K. Adaridi. Napuen taistelulle omistettu numero. *Suomen Kuvalehti* 27/1920.

44. Patsasteksteistä eli inskriptioista Sirola 2017, 31–33.

nuorisoa. Esimerkiksi 1930-luvulla koululaiset kävivät vierailulla muistomerkillä. Nuoruuttaan muisteleva vuonna 1927 syntynyt nainen kuvaili nuorena tyttönä hiihtäen tehtyä luokkaretkeä myöhemmin seuraavasti:

Kun kävin kansakoulua pienessä kyläkoulussa tehtiin hiihtoretki Napuen patsaalle kevättalvella vuonna 1937. Sinne tuli matkaa 6 km, aika matka kun piti hiihtää vielä takaasinkin. [...] Koko hiihtomatkan kohokohta oli kun matkan varrella oli kaffila, tulomatalla mentiin sinne, sai ostaa limunaatia ja sian [munkkipossu], rahan piti jokaisen varata kotua.⁴⁵

Tapaus kuvanee muistomerkkien ja ylipäänsä koulun vierailukohteiden solahtamisesta arkisen kokemusmaailman taustalle, ei niinkään keskiöön.

Myös nuijasota inspiroi muistomerkkin pystyttäjiä 1920–1930-luvuilla kokonaisen kuuden muistomerkkin verran: Ilmajolle pystytettiin vuonna 1925 peräti kaksi muistomerkkiä; sekä 24.2.1597 käydylle Santavuoren taistelulle että nuijamiespäällikkö Jaakko Ilkalle. Nokian taistelu sai merkkinsä Nokialle vuonna 1933, Marttilan taistelu Mäntsälään vuonna 1934, Padasjoen taistelu paikakunnalle vuonna 1936 sekä Suur-Savon taistelu Mikkeliin vuonna 1939. Nuijasotaakin muisteltiin siis etupäässä taistelupaikkojen kautta, mutta myös itse legendaarisimman kapinajohtajan muistomerkillä. Jaakko Ilkan lisäksi Pohjois-Pohjanmaalla syntyi Pekka Vesainen -kultti. Santeri Ivalon historiallisten tarinoiden vanhan vihan (1570–1595) aikainen hahmo Pekka Vesainen sai patsaat Ylikiiminkiin 1936 ja Iihin 1941.⁴⁶

Ajallisen läheisyyden, runebergiläisyyden ja lukuisien ylös kirjattujen ja vielä perimätiedossa eläneiden kahakoiden Suomen sota (1808–1809) nousi aikakauden historiallisista taisteluista esiin vuosien 1919–1939 välillä pystytetyillä 19 muistomerkillä. Pohjanmaan osuus oli näissäkin huomattava, mikä selittyi paitsi vahvalla pystytyskulttuurilla myös sillä, että siellä oli yli-

päänsä käyty paljon taisteluita. Alueella oli toki jo 1880–1890-luvuilla pystytetty Suomen sodan aikaisten taistelujen muistomerkit Oravaisille ja esimerkiksi Juuttaalle, joiden pystyttämistä voi hyvin pitää ensimmäisen sotamuistokultin aikakautena.⁴⁷ Tämä ruotsinkielisellä Pohjanmaalla toteutunut toiminta sijoittuu Ruotsin niin sanotun Kaarle XII -renessanssin kulta-ajalle, jolloin Ruotsissa pystytettiin muun muassa kuuluisa *Karolinermonument* Duvediin 1892 tuntureille jääneen Carl Armfeltin karoliiniarmeijan kuolinkamppailun muistomeriksi.⁴⁸

Historiallinen sotaisuus näkyi toki muuallakin. Keuruulla oltiin vuosina 1928–1929 erityisen aktiivisia ja paikkakunnalle pystytettiin peräti kaksi eri muistomerkkiä. Isonvihan aikaisten Herpmanin poikien muistomerkki vuodelta 1928 ”Herpmanin pojat 1713–1715” sijaitsee Keuruun Ketveleenkangaksella ja sen on suunnitellut E. A. Aaltio. Muistomerkki kysyy ohikulkijalta haastavasti:

Vaeltaja ole valmis, kuntoasi kerran kysytään. Tässä taistelivat Keuruun miehet Herpmanin poikien johdolla kotiseudun puolesta Isonvihan aikana 1714.

Toinen muistomerkki pystytettiin Keuruun Ampialaan vuonna 1920 veljesten viimeiselle taistelupaikalle. Muistomerkissä on teksti:

He uhrasivat henkensä isänmaalle, mitä uhraat sinä? Tässä taistelivat Herpmanin pojat viimeisen taistelunsa 1715.

Toimitusjohtaja, pankki- ja liikemies Isak Julin oli lahjoittanut luonnonkivistä rakennetun muistokappelin, joten täälläkin yhden rahamiehen osuus oli huomattava.⁴⁹

Myös Ruotsin ajan kuuluisimmat taistelut saivat muistomerkkinsä jo ennen toista maailmansotaa. Kustaa III:n Venäjän sodan taistelupaikat Parkuinmäki, Porrassalmi, ja Utti, sekä Ruotsinsalmen toinen voitokas meritaistelu saivat muistuttajansa. Sen sijaan esimerkiksi Kustaan sodan

45. SKS, KRA Housut s. 125. Kyselytutkimus 2.2006. FT Arja Turunen. Kertomus Napuen taistelumerkillä käynnistä. Napuen taistelun muistomerkki oli luokkaretkikohteena kirjoittajan lapsuudessa vaasalaisella ala-asteella ainakin vielä 1980-luvulla.

46. Tuomisto 1990, 13; Kormano 2014, 79–81.

47. Kormano 2014, 76.

48. *Karolinermonument*, Duved.

49. Inskriptiot Keuruun muistomerkeistä Tuomisto 1990, 27–28.

■ Kuva 3. Joensuun vapaudenpatsas. (Yrjö Liipola) "Sotaan lähdön" -tematiikka (vrt. Kullervon sotaan lähtö) nousi vahvasti esiin Pohjois-Karjalassa. Kuva: Heikki Kastemaa. Lähde: Wikipedia.

päättänyt Värälän rauha, joka oli saanut rauhansopimuksen allekirjoituspaikaksi nimetyn muistokivensä joskus 1800-luvun puolivälissä, ei kaivannut sotien välisen ajan Suomessa kiillotusta. Myös esimerkiksi Uudenkaupungin rauha (1721) sai muistomerkkinsä vasta 1960-luvulla.⁵⁰ Militarisoitunut nuori Suomen tasavalta ei kaivannut kansalliskaanoniinsa rauhan solmimisten muiston vaalimista.

Vaikka muistomerkit itsessään sisälsivät monesti vain päivämääriä, paikannimiä tai muuten neutraalia ilmaisua, velvoittava loppuun saakka taistelemisen ihannoitiin oli voimakkaasti läsnä joissakin historiallisissa muistomerkeissä. Niitäkin pystytettiin etupäässä tunnetuille tais-

telupaikoille. Mikäli sellaisia ei paikkakunnilla ollut, saatettiin olla luovempia ja perustaa muistomerkki tiedonmurusen tai tarinan pätkän varaan. Esimerkiksi Tammelassa pystytettiin kirjailija Jalmari Finnen aloitteesta kuvanveistäjä Urho Heinäsen ja arkkitehti Veikko Kyanderin suunnittelema muistomerkki "Hakkapeliittojen sotaanlähdölle", koska "Tammelasta oli mukana vuonna 1628 alkaneella sotaretkellä 24 hakkapeliittaa, joista 14 palasi". Tammelan vanhan kirkon edessä sijaitseva patsas paljastettiin 2.10.1932, pystyttäjänä oli Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys.⁵¹ Vahvasti tunnettu 30-vuotinen sota sai ajanjaksolla vain tämän yhden muistomerkkin. Suureen historiakulttuuriseen rooliinsa nähden hakkapeliitat saivat yllättävän pienen roolin sotamuistomerkkien yhteydessä. "Sotaan lähtö" -tematiikka ei toimi samalla tavoin kuin epäonnininkin puolustustaistelu. Tässä mielessä paikallishistoria meni suuren kansallisen kaanonin edelle.

Muistomerkkejä on saatettu myös parannella ja muutella. Kansallisen historiakaanonin väheksymän Hattujen sodan ratkaiselle Lappeenrannan taistelulle (23.8.1741) vuonna 1818 pystytettyä muistomerkkiä muokattiin vuosina 1924 ja 1949. Muistomerkki on vanha virstanpylväs, joka oli paikalla vuoden 1741 taistelun aikana. Viipurin rakuunarykmentin Tyysterniemellä olleet upseerit rakennuttivat vuonna 1818 suojuksen pylvään juurelle. Kaupungin täyttyessä 275-vuotta vuonna 1924 muistomerkille rakennettiin katos ja vuonna 1949 kivimuuri. Muistomerkki sisältää kolme metallilaattaa, joissa on todennäköisimmin 1920-luvulla lisätyt sanat: "Esi-isien henget haastavat meille vuosisatoin takaa, varjelkaa valppaasti menneiden polvien hiellä ja verellä kostuttua maatanne."⁵²

Poikkeavat paikallisuudet ja häivähdyks punaista

Uudenmaan rannikolla Helsingissä, Hangossa ja Loviisassa vuoden 1918 sodassa korostui sakalaisten vahva merkitys punaisesta vallasta vapauttajina. Niinpä Helsingin vanhan kirkon puistoon eli "ruttopuistoon" pystytettiin suo-

50. Tomi Kangas, *Uudenkaupungin "siunattu" rauha 1721. Suuren pohjan sodan ja isonvihan päätös*. Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys 1996.

51. Tiedot Tuomisto 1990, 21; Kormanen 2014, 427.

52. Tuomisto 1990, 31–32.

malaisten kaatuneiden ja saksalaisten kaatuneiden muistomerkit samanaikaisesti vuonna 1920. Helsingissä valkoiset ja saksalaiset esitettiin siis tasavertaisina. Pääkaupungin keskeinen ja tärkeä asema näyttäytyi muistamiskulttuurissa monitahoisena. Toukokuun 16. päivän voitonparaatin luonne pääkaupungin symbolisena valloituksena korostaa hyvin symbolisen voiton saavuttamisen tärkeyttä ja muistamisen kulttuurin muovautuvaa ja muovailtavaa luonnetta. Mannerheim omi paraatillaan saksalaisten vapauttaman Helsingin ja Helsinki otti vastaan valkoisen kenraalinsa talonpoikaisarmeijoihin. Erityisesti Hangon sotamuistomerkitä käytiin myöhemmin pystytysten ja kaatamisten vuorottelu, kunnes patsas muuttui ympäröiväemmäksi suomalaisiksi sotamuistomerkeiksi. Näin saksalaisvaikutusta häivyttiin konkreettisesti ympäristöstä ja historiakäsityksestä.⁵³

Lisäksi on lukuisia muita alueita, kuten Pohjois-Savo ja Pohjois-Karjala, joissa sotaa ei käyty sen alkuvaiheen epätietoisuutta ja joitakin kahaikoita lukuun ottamatta. Näillä sodan muistamisen teemaksi valikoitui sotaan lähdön tematiikka paikallisina korostuksina. Sotamuistomerkeiksi Joensuuhun valikoituikin omaperäisemmin Kullervon sotaan lähtö Kalevalasta. Torvea puhaltavaa hahmoa esittävän patsaan pystytyshanke alkoi heti vuoden 1918 lopulla ja valmis Yrjö Liipolan suunnittelema patsas pystytettiin vuonna 1923. Patsas kuvaakin hyvin vuoden 1918 sodan paikallista luonnetta. Sodan melskeisiin nimenomaan lähdettiin.⁵⁴

Joensuun sotamuistomerkki kuvaa kalevalaista heerosta, joka Kormanon mukaan on eittämättä valmiina puolustamaan maatansa idän uhkaa vastaan, mutta teeman valikoituminen sotaan lähdeksi liittyy idän uhkan torjunnan sijaan⁵⁵ itse tosiasialliseen ja konkreettiseen sotapolulle lähtöön. Pohjois-Karjalan sotatoimet rajoittuivat nopeasti valkoisten saadessa yliotteen punaisista jo sodan alussa. Teos ei siis kuvaa

ainakaan ensisijaisesti itään hyökkäämisen aietta, vaan konkreettista vapaussotaan osallistumista.⁵⁶

Totaalinen julkinen vaikeneminen punaisesta totuudesta koskien vuotta 1918 sai kuitenkin säröjä erityisesti Turussa, joka sai oman vapaussodan muistomerkkinsä vuonna 1924. Turun patsas oli ainoa, jossa oli käytetty aihepiirinä Pyhää Yrjänää, siten sisältäen viitteen viholliseen, jota symboloi jaloissa makaava lyöty lohikäärme. Vihollisen kuvaaminen oli lähes täydellinen tabu suomalaisissa muistomerkeissä.⁵⁷

Turkuun syntyi punainen vastamuistokulttuuri, jonka ilmentymänä myös onnistuttiin pystyttämään muistomerkki Turun uudelle hautausmaalle. Paikalla olevaan punakaartilaiden hautaan oli haudattu kunnianosoituksen yhdeksän kaatunutta punakaartilasta punaisen vallan aikaan maaliskuussa 1918. Lisäksi hautausmaalla oli joukkohauta Sirkkalan vankileirillä kuolleille ja teloitetuille punaisille. Muistokivi louhittiin ja kuljetettiin salaa paikalle 30–40 kivityömiehen voimin vapunaaton aamuna 1921.⁵⁸

Vapunaaton 1921 paikalla pidettiin muistojuhla kaatuneille työväenluokan taistelijoille. Virkavalta ei punalippujen pystytyksiä hyvällä katsonut, joten poliisi saapui paikalle, käski väkijoukon hajaantumaa ja poisti peltisen punalipun kiven päältä. Kiveen kiinnitetty muistolaatta poistettiin niin ikään. Kyltti ilmestyi myöhemmin paikalle, mutta poliisi poisti sen uudelleen.⁵⁹ Kontrolli punaisten muistelua kohtaan kertoo tabun rikkomisen luonteesta. Vastakulttuurin julkinen esiintyminen valkoisen armeijan glorifioinnin haastajana oli viranomaisten kannalta mahdotonta hyväksyä.

Punaisten muistomerkkien kohtelu oli muualla vielä jyrkempää. Hämeenlinnassa kivipatsas määrättiin poistettavaksi vuonna 1924, ja kun määräystä ei toteltu, poliisit kävivät kaatamassa merkin yöaikaan. Myöhemmin suojeluskuntalaiset räjäyttivät sen, samoin yön selässä. Mäkelän mukaan samanlaisia patsashankkeita oli ainakin

53. Saksalaisvaikutuksesta erityisesti Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala 2016; Hangon muistomerkitä erityisesti Kormanon 2014, 405–412.

54. Simo Eronen & Antti Komonen. *Karjala Vapaussodassa*. Edellinen ja jälkimmäinen osa. Otava 1930 & 1934; Katso myös Juha Erola. *Karjalan ratsujääkärirykmentti vapaussodassa 1918*. Hevosalan osaamiskeskus Hippolis 2009.

55. Kormanon 2014, 161–164.

56. Eronen & Komonen 1930 ja 1934.

57. Kormanon 2014, 203–203.

58. Jaakko Mäkelä. Turun punaisten hautamuistomerkit. *Museotiedote* 1/89, 7–9, Turun maakuntamuseo.

59. Mäkelä 1989, 7–8.

Varkaudessa ja Riihimäellä vankileirien tai valkoisen terrorin uhrien hautapaikoilla. Myös puisia muistomerkkejä pystytettiin punaisten haudoille. Lapualaisvuosina muistotilaisuuksien pito oli näillä paikoilla vaikeampaa, mutta myöhemmin 1930-luvulla sosiaalidemokraatit ottivat punaisten haudoilla käynnit tavakseen.⁶⁰ Muistelu alkoi muuttua yksilöllisemmäksi uhrien muistamiseksi, kunnes muistaminen sai jatkosodan jälkeen vahvasti politisoituneen luokkataistelun ja revanssihengen leiman. Vuoden 1945 jälkeen alkoi punaisten luokkasodan muistomerkkien kiivas pystyttäminen.⁶¹

Kansallisen sovinnon ensiaskeleet

Kansallisen sovinnon rakentuminen, jota ilmensi muun muassa 1930-luvulla aloitettu tammikuisen "sovinnollisuuden viikon" -viettäminen, näkyi muistomerkeissä valkoisten voiton glorifioinnin maltillistumisena. Sotaa seuranneiden lähivuosien keskeisten taistelupaikkojen symbolisen haltuunoton jälkeen heeros-kuvasto koki muutoksia. Oulun sankaripatsaan alaston heeros vuodelta

■ Kuva 4. Turun punaisen muistomerkin paljastustilaisuus Vappuna 1921 Turussa muisteltiin virkavaltaa uhmaten kaatuneita punaisia. Kuvaaja: Oskari Rajala. Lähde: Turun Sanomat 27.9.2015.

1929 kohotti lippua, militääriä symbolia, joka kuitenkin on kokoon kutsuva, ei rankaiseva.⁶² Veistoksen elekieli on muutenkin vähemmän sotaisa. Ajallinen etäännyminen sodan verisistä selvitteilyistä alkoi lieventää patsaiden sodan yleviä tar koitusperiä korostavaa kuvakieltä.

Kuvaston muuttuminen neutraalimmiksi sankaripatsaiksi ajoittuu 1920–1930-luvun vaihteeseen. Nämä ovat tyypillisesti hautojen yhteydessä sijaitsevia kivipaasia, joihin on hakattu paikkakunnan kaatuneiden valkoisten nimet (muun muassa Hämeenlinna 1929, Kalvola 1938). Raumalla vuonna 1937 pystytetyssä muistomerkeissä on kuvattuna latinalaispurjein purjehtiva laiva, joka symboloi vapautta.⁶³ Sankaripatsaissa perusmuoto muuttui yksilöllisemmäksi ja inhimillisemmäksi, huomion kiinnittyessä kaatuneiden nimiin itse heeroksen sijaan. Tätä

60. Mäkelä 1989, 8; Peltonen 2003, 187–236.

61. Peltonen 2003, 258; Tuomisto 1990 ja työväenliike.fi tietokanta punaisten muistomerkeistä.

62. Tuomisto 1990, 115; Kormanen 2014, 165–167.

63. Tuomisto 1990, 92–122; Kormanen 2014, 177; Sirola 2017, 250, 251, 392.

voidaan pitää siirtymänä sodan tarkoituksena pyhittämisestä neutraalimpaan vapaussodassa kaatuneiden muistamiseen; voiton, taistelun ja annetun henkilöuhrin glorifioinnista uhrien inhimilliseen muistamiseen.

Vaasaan pystytetyn Suomen vapaudenpatsaan syntyvaiheet kertovat huomattavasta ajan kulumisen myötä tapahtuneesta muutoksesta. Pitkään suunniteltu patsas pystytettiin lopulta vuonna 1938. 1930-luvun lapuolaisvuosien jälkeen Yrjö Liipolan vapaussodan 20-vuotisjuhlaan veistämä patsas oli lopulta aikaisemmin suunniteltua paljon puolustushenkisempi. Toisena hahmona esiintyvä kuoleva soturi pitelee vielä kädessään miekkaa katse kohti taivasta kohotettuna, mutta pystyssä seisova talonpoikaissoturi heiluttaa hatullaan ”vihollisesta vapaa” -merkkiä eli on luonteeltaan puolustushenkisenä, ei hyökkäys-henkisenä tai rankaisevana.

Antiikin heeroksen vaihtuminen talonpoikaissoturiksi ja sodan ”jalon päämäärän” juhlistamisen muuttuminen kaatuneiden muistamiseksi kertoo vuoden 1918 tulkinnan maltillistumisesta. Symboleidenkin näkökulmasta Suomen kansallinen sovintokehitys oli jo pitkällä 1930-luvun lopulla. Sukupolven aikaero vapaussodan tapahtumiin oli jättänyt jälkensä. Katkeamaton kehitys olisi varmasti jatkunut tästä vapaussotamuisteluun ja toukokuun 16. päivän vieton yleistymisenä sovinnollisemmaksi kevään juhlaiksi, mutta uudet sodat loivat kokonaan uudenlaisen muistokulttuurin, joka katkaisi vapaussotatradition.⁶⁴

Mitä sotamuistomerkit kertovat suhtautumisesta vuoteen 1918

Vuosina 1919–1939 pystytetyt sotamuistomerkit, heeros-motiivit ja historiallistaminen etäännyttivät vuoden 1918 tapahtumien, etenkin punaisten kukistamisen, verisestä todellisuudesta. Sotamuistomerkkien pystytysajankohdat ilmentävät sotamuistomerkkien roolia voiton loppuun viemisenä ja sen ikaikaistamispyrkimykseenä. Sotamuistomerkistä tuli voittajien edustaman katsomuksen ja järjestyksen symboli, sankarillisen kuolemanmuistokultin palvonnan kohde, jonka ääreen kokoonnuttiin. Muistomerkillä pyhitettiin ja muisteltiin esi-isien työtä ja uhria, sekä veloitettiin nuorisoa sitoutumaan työn jatkamiseen. Muistomerkkien aiheena keskeisimmäksi nousi

■ Kuva 5. Suomen vapaudenpatsaan (Yrjö Liipola ja Jussi Mäntynen) paljastustilaisuus Vaasassa 9.8.1938. Pitkien kiistojen jälkeen 20-vuotta sodan jälkeen pystytetty vapaussodan kansallinen muistomerkki sai rauhanomaisemman ja kokoonkutsuvamman kuvakielin. Lähde: *Suomen Kuvalehti* 28/1938.

taistelu, jonka voittoa joko glorifioitiin tai tappiossa annettua uhria pyhitettiin. Kuoleminen maan puolesta esitettiin velvoittavana ihanteena, jota palvottiin. Kiistanaiheiksi nousivat paikkakuntien keskeisille paikoille nousseet muistomerkit.

Sekä vapaussodan että varhaisemman historian muistomerkit pystytettiin ensisijaisesti taistelupaikoille ja -paikkakunnille. Myös ”sotaan lähtö” -teemaa, sekä satunnaisempaa tematiikkaa käytettiin, mutta ne jäivät selvästi taistelujen keskeisyyden varjoon. Hävityt taistelut kelpasivat uhrikertomuksiksi muistomerkkien muodossa paremmin kuin kansallisessa historiatarinassa. Esimerkiksi Hattujen sodan hävitty Lappeenrannan taistelu nousi muistomerkeissä suurempaan rooliin kuin historiankirjoituksessa.

64. Tuomisto 1990, 123–163.

Määrällisesti muistomerkkien aiheina vapausodalle helposti samaistettava nuijasota ja ajallisesti läheinen ja Runebergin tarinoista tuttu Suomen sota nousevat muistomerkkiaineistosta esiin. Silti muistomerkkiaineiston valossa näyttää pikemminkin, että mikä tahansa muinaisuudessa käyty taistelu tai kahakka kelpasi muistomerkkin aiheeksi. Taisteluita ei siis tarvinnut liittää suuriin kertomuksiin, vaan pikemminkin riitti, että paikkakunnalla oli ylipäänsä joskus esi-isien toimesta taisteltu vihollista vastaan ja samaan tuli valmistautua vastakin. Siten vuoden 1918 sota oli osa ikaikaista taistelua, joka todisti, että taistelukuntoisuutta tuli vaalia. Mikäli suomalaiset olivat juuriltaan ja luonteeltaan ikaikaista soturikansaa, perivihollisen kanssa liitossa olleiden vuoden 1918 punaisten kohtelu näyttäytyi ymmärrettävämältä.

Sodan kuvaamisessa heti sodan jälkeisinä vuosina ratkaisuksi tuli puhtauden ihanne ja ihanteellisuuden, valkoisen voiton perimmäisen jalouden esittäminen. Ensisijaisena tarkoituksena voittajilla oli vallan vakiinnuttaminen symboleilla, toissijaisena sen juurruttaminen ihmisten mieliin kasvatuksen ja koulutuksen avulla. Toimintaa voi pitää yhtä paljon alitajuisena yhteisöllisen ryhmäkäyttäytymisenä kuin tietoisena kasvatuksena. Punaisten hallussa sodan aikana olleen alueen valkoiset muistomerkit olivat etupäässä vallan vakiinnuttamiseen tähtääviä. Pohjanmaalla totemismi ilmensi myös vahvaa esi-isien palvontaa ja nuorten kasvatusta tähän arvomaailmaan eli valitsevan kulttuurin arvojen syvään juurruttamista ja iskostamista.

Sotamuistomerkkien motiivit ammennettiin antiikista. Voiton esittämisessä puhtauden idea tuli likaisen todellisuuden tilalle. Muistomerkeissä kuvattiin aikakauden realismia vain harvoin ja silloinkin neutraalisti. Keskeisellä paikalla seisova hahmo oli antiikin kuvaston alaston heeros, joka ilmensi voimaa, puhtautta ja jaloutta. Luonnonkiven käyttö historiallisten taisteluiden muistomerkeissä sitoi vuoden 1918 käydyn taistelun isänmaan peruskalliolle ja loi siten valkoisten vapaussodalle historiallisen jatkumon. Ajan kuluessa sodan jälkeinen heeros-kuvasto alkoi menettää alkuperäistä tehoaan ja sodan kuvaamiseen alkoi nousta realismin ja sodassa olleiden muistamisen vaade vapaustaistelun ylevöittäminen sijaan. Tämä kertoo muistokultin lientymisestä ja inhimillistymisestä sekä sotakultin merkityk-

sen vähentymisestä. Myös pinnan alla kytenyt punaisten muistaminen muuttui 1920-luvulta 1930-luvulle tultaessa vallankumoustaistelun veriuhrin muiston vaalimisesta enemmän menehtyneiden inhimillistämisen ja menetyksen muistamisen suuntaan. Jatkosodan jälkeen vuoden 1918 tapahtumat kuitenkin politisoituivat uudelleen.

Muistomerkeistä syntyvät kohut sisältävät monesti myös ”aikaperspektiiviharhan”. Historiallinen menneisyys on monitulkintainen ja -kerroksellinen aikaulottuvuudeltaan. Esimerkiksi ikaikaiseksi aiottu Napuen taistelun muistomerkki kuvaa ammattihistorioitsijalle pystytysajankohtansa, vuoden 1920 ajatusmaailmaa, mutta maallikkoihmiselle se on silta nykyisyyden ja 1700-luvun välillä. Pystyttäjät ja historiallinen konteksti, jossa muistomerkki on tehty, jää erityisen vahvasti jalkoihin ajan monopoliisuuden keskellä. Ammattihistorioitsijoiden tulisikin olla läsnä kaikenlaisten sanallisten tai kuvallisten historiakuvausten tulkinnoissa.

Sotamuistomerkkien alueelliset erot korostavat sotakokemuksen erilaisuutta sekä erityisesti muistamiskulttuurin vahvoja eroja. Koska varsinaisiin sotateimiin osallistui lopulta vain harva, suurimman osan katsoessa tapahtumia sivusta, voitaneenkin ajatella, että sodan voisi tulkita enemmän paikalliskokemusten valossa kuin jaotteluna punaisiin ja valkoisiin. Vuoden 1918 tapahtumille ei ole vain valkoista ja punaista tarinaa vaan useita maakunnallisia ja paikallisia kertomuksia, jotka olivat monelta osin sodan kokeneille ihmisille relevantimpia kuin sotivien osapuolten näkökulmat. Muistamiskulttuurien paikallisuus ja historian oppiainetuolien maantieteellinen jakaantuneisuus heijastuu myös aihepiirin tieteelliseen tutkimukseen. Jos vuotta 1918 tutkittaisiin paljon vaikkapa Tampereen sijaan Vaasassa, vallitseva kertomus sisällissodasta olisi toisenlainen. Paikallisten muistamisen kulttuurien eroavaisuudet ja monipuolisuus nostavat esiin kiintoisan kysymyksen: Tulisiko vuoden 1918 konfliktin jakolinjat ymmärtää enemmän paikallisiksi ja maakunnallisiksi kuin punaisten ja valkoisten välisiksi?

FT **Ville Sarkamo** on tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Sähköposti: ville.sarkamo@jyu.fi.

Michael Halila

Suomen armeija ja kansalaissodan pitkä varjo

Jääkärien sotataito 1918–1939

Suomalaisen sotataidon ja taktiikan tutkimus on esittänyt aiheensa teknokraattis-rationaalisen kehitystyön tuloksena. Tässä artikkelissa esitän, että sodan kulttuuriseen tutkimukseen perustuva lähestyminen tuottaa selitysvoimaisemman näkemyksen sotataidon kehittämisestä. Rakennan tutkimuskirjallisuuden ja alkuperäislähteiden pohjalta kuvan jääkärien sotilaallisesta kulttuurista, ja selitän sen perusteella suomalaisen sotataidon kehitystä jääkäriupseerien johtamassa armeijassa.

Puolustusvoimien ohjesääntöjen ja taktiikan kehitys on pääpiirteiltään selvitetty, mutta aiemmissa tutkimuksissa ei ole käytetty varsinaisesti doktriinintutkimuksen menetelmiä.¹ Samaan aikaan uuden sotahistorian vallatessa alaa on ”vanhan sotahistorian” aiheisiin suhtauduttu jopa tietyllä ylenkatseella, eikä asevoimien toiminnan varsinaisen ydinalueen – sodankäynnin ja siihen valmistautumisen – tutkimukseen ole useinkaan sovellettu uudemman historiankirjoituksen menetelmiä.²

Aiempi kirjallisuus on pitänyt suomalaisen sotataidon kehittymistä yksiselitteisenä voittokuluna kohti talvisotaa. Esimerkiksi Matti Lauerma näkee jääkärihistoriikissaan talvi- ja jatkosodan selkeänä suomalaisen taktiikan menestyksenä. Koska jääkäriupseerit olivat puolustusvoimissa merkittävässä roolissa ennen sotia, johtopäätös

on, että menestyksen täytyy olla heidän ansiotaan.³

Uudempi tutkimus on antanut kaksi eri selitysmallia suomalaisen sotataidon ja taktiikan kehitykselle. Vesa Tynkkynen mukaan suomalainen taktiikka kehittyi pääpiirteittäin yleisten eurooppalaisten trendien mukaisesti, painottaen ensin hyökkäystä ja siirtyen sitten kohti puolustusta.⁴ Juha Mälkki taas on esittänyt, että suomalainen sotataito oli linjakasta, ja keskittyi talvisotaa edeltäneenä aikana pian hylättyjä hyökkäyksellisiä kokeiluja lukuun ottamatta johdonmukaisesti kehittämään ”sodan luonnolliseen kulkuun” perustunutta taktiikkaa, jota talvisodassa toteutettiin.⁵

Molemmat tulkinnat ovat ongelmallisia. Mälkki näkee koko talvisotaa edeltäneen ajan loogisena prosessina, joka huipentui ”Suomen kenttäarmeijan tuottamaan talvisodan ihmeeseen”.⁶ Mälkin tutkimuskysymys näkee talvisotaa edeltäneen ajan täysin toisen maailmansodan näkökulmasta: ”Miten, missä ja millaiseksi muodostui sekä rakentui suomalainen (aineeton) sotilaallinen suorituskyky toisen maailmansodan olosuhteisiin?”⁷ Tällainen tutkimusasetelma on perustavalla tavalla anakronistinen; vaikka asevoimien tehtävä onkin varautua sotaan, eivät jääkäriupseerit tienneet, että he olivat valmistautumassa vuoden 1939 marraskuussa alkavaan tal-

1. Jarkko Kemppi, Suomalaisen sotataidon kehittyminen vuosina 1918–1924. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, 9 (2006); Vesa Tynkkynen. *Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulu, taktiikan laitos, julkaisusarja 1, 1 (1996).
2. John Lynn, *Battle. A History of Combat and Culture*. Basic Books 2008, xv–xvii; ks. esim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 12.
3. Matti Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus*. WSOY 1966, 960–961; samoin esim. Veli-Pekka Lehtola. *Wallenius. Kirjailijajenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*. Kustannusosakeyhtiö Kaleva 1994, 126.
4. Tynkkynen 1996, 91.
5. Juha Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”*. SKS 2008, 140–143, 334–335.
6. Mälkki 2008, 331, myös esim. 10–11 ”sotilaallisista ihmeistä”.

visotaan. Jos sotataidon kehityksestä valikoidaan vain ne asiat, jotka ilmenivät vuosina 1939–1945, syntyy teleologinen kuva, joka ei tee oikeutta tutkimuskohteelle.

Suurempi ongelma on se, ettei aikalaisaineisto tunne lainkaan ”sodan luonnollisen kulun” käsitettä. Mälkki selittää tätä esittämällä, että luonnollisen kulun ajatus oli niin itsestään selvä, ettei sitä ollut tarpeen kirjoittaa auki.⁸ Myös Tynkkysen itsestään selvänä esittämä yleiseurooppalainen kehitys hyökkäyksestä puolustukseen on kyseenalainen. Elizabeth Kier on esittänyt, että ainakin Ranskassa ja Britanniassa päädyttiin puolustusta korostaneeseen doktriiniin kulttuurisista syistä.⁹ Esimerkiksi Ranskassa puolustuksen korostaminen katsottiin tarpeelliseksi siksi, että vain vuoden mittaisen koulutuksen saaneiden varusmiesten ajateltiin olevan kykenemättömiä hyökkäystaisteluun.¹⁰ Suomessa samanlaisia näkemyksiä ei esitetty; suomalaisille läheisessä Saksan armeijassa asia nähtiin myös toisin, eikä Saksa muutenkaan siirtynyt puolustukselliseen taistelutapaan.¹¹ Suomessa tapahtunutta taistelutavan kehitystä ei olekaan mahdollista palauttaa yksiselitteisesti yleiseurooppalaiseen kehitykseen. Esitän, että suomalaisen sotilaalliseen kulttuuriin pohjautuva näkemys on selitysvoimaisempi.

Barry Posen on doktriinintutkimuksen eräänlaisessa klassikossa *The Sources of Military Doctrine* esittänyt mallin, jossa doktriinit jaetaan perusluonteeltaan hyökkäykseen, puolustukseen ja pelotteeseen perustuviin. Lisäksi voidaan kysyä, onko doktriini linjassa valtion turvallisuuspolitiikan ja strategian kanssa. Kolmanneksi doktriini voi olla joko innovatiivinen tai pysähtynyt.¹² Posen esittää doktriinien syntyvän joko asevoimien sisäisten prosessien tai ulkoisten tasapainotekijöiden vaikutuksesta.

Elizabeth Kier on kritisoinut Posenin mallia ja osoittanut, etteivät doktriinit tai niiden muutok-

set synny näin suoraviivaisesti. Kierin mukaan keskeisessä asemassa on asevoimien kulttuuri, joka määrittää sen, miten asevoimat käsittelevät toimintaympäristönsä. Lisäksi doktriinien syntyyn vaikuttaa siviiliyhteiskunnan poliittis-sotilaallinen kulttuuri, joka heijastuu poliittisten päättäjien suhtautumiseen asevoimiin. On liian yksinkertaista puhua suoraviivaisesti joko poliittisten suuntausten tai asevoimien intresseistä: Kierin teesi on, että kulttuuri määrittää sen, mitä kukin taho milloinkin näkee intressinään.¹³

Kierin analyysi keskittyy samaan doktriinintutkimuksen polttopisteeseen kuin Posenin eli maailmansotien väliseen aikaan Länsi-Euroopassa. Kier näkee ajan tilanteen siten, että esimerkiksi Ranskassa oli siviilien keskuudessa useita kilpailevia poliittis-sotilaallisia alakulttuureja, mutta asevoimien organisaatiokulttuurit näyttävät hänelle yhtenäisinä. Tilanteessa, jossa alakulttuureja on useita, kulttuurin arvot näyttävät selkeästi ilmaistuina ideologioina; jos yksi alakulttuuri on hallitseva, sen ideologia näyttävät itsestään selvästi ”järkevänä”.¹⁴

Kierin oletus asevoimien yhtenäisestä kulttuurista on Suomen itsenäisyyden alkuaikojen kannalta valtavan ongelmallinen, koska Suomen asevoimissa tai edes maavoimissa ei tänä aikana ollut yhtenäistä kulttuuria. Kierin luonnehdinta poliittis-sotilaallisista alakulttuureista on kuitenkin käyttökelpoinen myös tilanteessa, jossa asevoimissa on useita kilpailevia kulttuureja: tällöin eri kulttuurien näkemykset näyttävät selkeämmin ideologioina. Yhden alakulttuurin ottaessa vallan sen näkemykset alkavat näyttää itsestään selviltä; alakulttuuri on muuttunut organisaatiokulttuuriksi.

Kierin mukaan asevoimien kulttuuri käsittelee sen perustavanlaatuiset oletukset ja arvot, sekä käytännön toimintatavat joilla näitä ilmaistaan. Hän katsoo, että kulttuuriin pääsee käsiksi

7. Mälkki 2008, 29.

8. Mälkki 2008, 141.

9. Elizabeth Kier, *Imagining War. French and British Military Doctrine Between the Wars*. Princeton University Press 1997.

10. Kier 1997, 73–77.

11. Kier 1997, 79–80.

12. Barry Posen, *The Sources of Military Doctrine. France, Britain and Germany Between the World Wars*. Cornell University Press 1984, 14–18, 24–29, 29–33.

13. Posen 1984, 34–37, 80; Elizabeth Kier, Culture and Military Doctrine. France Between the Wars. *International Security* 19:4 (1995), 66–71, 78–79.

14. Kier 1995, 77–81.

tutustumalla asevoimien tuottamaan kirjalliseen aineistoon kuten koulutusohjesääntöihin ja sotilasaikakauslehtiin.¹⁵

Pyrin tässä artikkelissa avaamaan tutkimusta jääkäriupseerien sotilaalliseen kulttuuriin analysoimalla jääkäriupseerien tuottamia keskeisiä ohjesääntöjä. Tuen tätä tarkastelua jääkäriupseerien kirjoituksilla sotilasaikakauslehtiin sekä arkistolähteillä, pääasiassa Pääesikunnassa laadituilla muistioilla ja raporteilla sotataidon kehittämisestä. Keskeisimpänä aineistona on jääkäriupseerien laatima *Suomalainen Sotilaskäsikirja*.¹⁶ Luen aineistoa diskurssianalyttisesti tavoittaakseni sotilaallisen kulttuurin oletukset ja arvot, jotka liittyvät nimenomaan käsityksiin sodankäynnistä. Viitataan myös aiempaan tutki-

■ Kannaksen sotaharjoitusten päätösparaati elokuussa 1939. Muutamaa kuukautta myöhemmin nämä sotilaat joutuivat armottomaan materiaalitaijeluun, jollaisen ei jääkäriupseerien mielestä pitänyt olla Suomen maastossa lainkaan mahdollinen. SA-kuva-arkisto 192.

mukseen jääkäreistä ja puolustusvoimien sotasuunnitelmista, tavoitteena luoda uudenlainen synteesi jääkäriupseerien ajattelusta ja sitoa se sotataidon kehitykseen.

Pyrin siis selvittämään, millaista jääkäriupseerien sotilaallinen kulttuuri oli ja voiko se selittää suomalaisen sotataidon historiaa. Tämä tarkastelu on vain pintaraapaisu jääkäriupseerien ajatteluun ja keskittyy heidän kokemuksiinsa

15. Kier 1995, 69–70.

16. *Suomalainen Sotilaskäsikirja. Julaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta. 1. Osa.* Ernst Siegfried Mittler und Sohn 1917.

Saksassa ja näiden kokemusten rooliin suomalaisessa sotataidossa.

”Rautainen mieskuri”: jäkäriä Suomen Sotilaskäsikirja

Puolustusvoimien alkuvuosien pääohjesääntönä toimi jäkäriä laatima *Suomalainen Sotilaskäsikirja*. Käsikirjan kirjoittaminen alkoi jo talvella 1915–1916 Lockstedtin koulutusleirillä, mutta varsinainen käsikirjakomitea aloitti työskentelyn elokuussa 1917, ja sai *Sotilaskäsikirjan* ensimmäiset osat valmiiksi vuodenvaihteen jälkeen 1918.¹⁷ Matti Lauerma on todennut *Sotilaskäsikirjan* ensimmäisten osien olevan sisällöltään kirjava ja epätasaisia; ne ovat yhdistelmä saksalaisia ohjesääntöjä ja käsikirjoja sekä kirjoittajien omaa improvisaatiota.¹⁸ Kirjoittajien joukossa oli sittemmin kenraalikuuntaan kohonneita jäkäreitä: Lauri Malmberg, Karl Lennart Oesch ja V. E. Tuompo.¹⁹

Käsikirjan ensimmäisen osan lukijan on vaikea olla huomaamatta kurinpidon merkitystä jäkäreille: ensimmäiset 19 sivua on omistettu sotilassäädöksille, jotka käsittelevät pääasiassa erilaisista palvelusrikkomuksista annettavia rangaistuksia. *Sotilaskäsikirja* on ainoa suomalainen ohjesääntö, joka painottaa näin vahvasti kuria ja rangaistuksia:

Ainoastaan sellainen armeija, jossa vallitsee rautainen mieskuri, voi taitavan johtajan avulla saavuttaa voiton. Kuri muodostaa armeijan tukipylvään, se on jokaisen menestyksellisen yrityksen ehto.²⁰

Samoin myöhemmin komppanian- ja joukku-
eenjohtajan tehtävänkuvauksissa korostetaan kurin ja ankaruuden merkitystä, ja aiheeseen palataan myöhemminkin.²¹ Sittemmin itsenäi-

sessä Suomessa tällaisista kurinpitoasioista säädettiin laissa; kuten Lauerma on huomauttanut, käsikirja oli laadittu armeijalle, jota ei vielä ollut olemassa.²² Ei ole myöskään välttämättä selvää, millaisen valtiomuodon jäkärit ajattelivat tulevalla Suomella olevan.

Kurin vahvaa korostamista selittävät pitkälti miehistöainekseltaan heterogeenisen jäkäripataljoonan kurinpidolliset ongelmat.²³ Kurin ja rangaistusten korostaminen on merkittävää myös siksi, että *Sotilaskäsikirjan* päätoimittajana toimi kovista otteistaan tunnettu Armas Ståhlberg.²⁴ Jäkäripataljoonassa komppanianpäällikköä vastaavan *oberzugführerin* arvon saavuttanut Ståhlberg oli tammikuun 24. päivä 1917 ampunut Aa-joen jälle lapualaisen jäkäri Sven Matti Saarikosken. Mies oli kieltäytynyt lähtemästä hyökkäykseen vedoten sairastumiseensa, ja Ståhlberg oli tappanut hänet. Vaikka saksalainen sota-oikeus totesi ampumisen oikeutetuksi, tapaus pahensi entisestään jäkäripataljoonan kurinpito-ongelmia, ja Ståhlbergiä uhkailtiin ja nimitettiin murhaajaksi.²⁵ Ei olekaan yllättävää, että heti käsikirjan ensimmäisen osion 13. pykälä sallii esimiehen käyttää asetta sotilaisiinsa ”pakottaakseen käskyjään tottelemaan”.²⁶ Samanlaista summittaista väkivaltaa käytettiin sisällissodassa ja sen jälkiselvittelyssä; esimerkiksi jäkäriupseeri K. M. Walleniuksen käskemät teloitukset Pohjois-Suomessa 1918 ja hänen tappouhkauksensa varusmiehille Kuusamon Paanajärvellä.²⁷

Kurin tehtävä oli muovata pataljoonan taustoiltaan ja mielipiteiltään hyvin erilaisista jäsenistä yhdenmukaisia sotilaita. Käskyjä on aina ehdottomasti toteltava, vaikka niitä pitäisi väärinä. Mitään sotilaiden yksilöllisiä eroja ei tunnusteta, eikä pelkkä tottelevaisuus riitä: ”Tottelemisen täytyy tapahtua ilolla, ei rangaistusten pelossa.”²⁸ Sotilaan on pidettävä lippua pyhänä

17. Lauerma 1966, 601–611.

18. Lauerma 1966, 607.

19. Lauerma 1966, 604–605.

20. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 1–19.

21. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 31, 35.

22. Lauerma 1966, 604.

23. Matti Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta? Jäkäreiden tuntematon historia*. Otava 2000, 309–315.

24. Tapio Helen, Ståhlberg, Armas. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, <https://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/6435> (27.9.2017).

25. Lackman 2000, 394–396, 469. Ståhlberg kaatui kansalaissodassa (Lackman 581).

26. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 3.

27. Lehtola 1994, 61–63, 70.

28. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 9.

ja rakastettava isänmaataan.²⁹ *Sotilaskäsikirja* vaatii siis yksittäiseltä sotilalta kyseenalaistamattomaa tottelemista, uhkaa tätä pitkällä luettelolla rangaistuksia aina kuolemaan asti ja velvoittaa alistumaan tähän ilolla. Jääkärien kuvittelemassa armeijassa kontrolli ulottui yksilön tunteisiin ja mielipiteisiin saakka.

Sotilaskäsikirjan ensimmäinen osa käsittelee käytännössä miehistön kouluttamista kompanian tasolla. Pataljoonasta ja sitä korkeammista muodostelmista mainitaan vain, minne komppania niiden suljetussa järjestyksessä sijoittuu.³⁰ Osa koulutusohjeista on silmiinpistävä vanhanaikaisia. Kivääriammunnan esimerkeissä on kantamia 800 metriin asti ja käskyesimerkeissä yli kilometriin, joita on pidettävä poikkeuksellisen pitkinä ampumamatkoina.³¹ Koska koulutus aloitetaan aivan perusasioista, ei sulkeisten määrä yllätä. Hyvin lyhyessä pataljoonan marssia käsittelevässä osiossa mainitaan mahdollisuus, että jalkaväkikomppania saattaisi jopa taistelukentällä marssia tahdissa, ”järjestyksen sekä mieskurin ylläpitämiseksi”.³² Tällaiset ohjeet eivät sinänsä ole yllättäviä, jos ajatellaan, että käsikirjan kirjoittaminen on aloitettu Lockstedtissä vuonna 1915, ennen kuin jääkäreillä oli ensimmäisen maailmansodan taisteluista tietoaakaan, mutta käsikirja julkaistiin kuitenkin vasta vuonna 1918, eikä näitä ohjeita silloin korjattu.

Sotilaskäsikirjaa myös laajennettiin vuonna 1918 kahdeksanosaiseksi.³³ Näistä osista kahdeksas käsitteli kenttäpalvelusta ja taktiikkaa.³⁴ Taktiikan keskeisimmäksi periaatteeksi nousee hyökkäys:

Hyökkäys vie yleensä voittoon, puolustus tappioon. Jos jostakin syystä ollaan pakotetut puolustautumaan, niin on mahdollisimman

pian koetettava muuttaa puolustus hyökkäykseksi. Ainoastaan tämä vie voittoon.³⁵

Hyökkäyksen ylivoima tehdään selväksi myös sotilaiden koulutustavoitteissa:

Menestymisen ehtona on hurja hyökkäyshalu, jonka jo alusta alkaen tulee synnyttää vihollisessa pelkoa. – Hyökkäysintoa ja toimintahalu on erikoisesti istutettava miehiin. Huimalla hyökkäyksellä on menestys.³⁶

Kurin ja hyökkäyksen korostus kohtaavat etenkin *Sotilaskäsikirjan* ensimmäisessä osassa esimerkiksi otetussa kertomuksessa buurisodasta: kirjoittajien mukaan buurit joutuivat tappiolle ”suurimmaksi osaksi siitä, että buureilta puuttui sotilaallinen kuri”, mutta myös koska heiltä puuttui ”kasvatus hyökkäyssotaa varten”.³⁷

Siinä missä *Sotilaskäsikirjan* ensimmäinen osa keskittyi kompanian taisteluun, kahdeksas osa liikkuu korkeammilla tasoilla. Esimerkiksi osio ”Maan luonteen merkitys sodankäynnissä” käsittelee suhteellisen yleisluonteisesti taistelua muun muassa tasangoilla, kukkuloilla ja metsissä.³⁸ Osiossa ”Taistelu erikoisissa olosuhteissa” annetaan hieman yllättäen ohjeita vuoristotaisteluun.³⁹ Sotahistorialliset esimerkit ovat enimmäkseen Saksan sodista; Suomen tapahtumiin viitataan vain ”pikku sotaa” eli sissisotaa käsittelevässä osiossa, jossa on esimerkkejä Suomen sodasta 1808–1809.⁴⁰ Enimmäkseen sota tuntuu sijoittuvan hyvin yleisluonteiseen maastoon, ja ohjeiden soveltuminen Suomeen jää avoimeksi kysymykseksi.

Varsinainen taktiikkaa käsittelevä osio vaikuttaa keskeneräiseltä: osassa B on vain alaosio 2, jonka jälkeen seuraava osa on F. Teksti on paikoin

29. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 2–3, 7.

30. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 191–199.

31. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 180, 227.

32. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 192.

33. Kemppe 2006, 149.

34. *Suomalainen Sotilaskäsikirja*. Julaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta. VIII kenttäpalvelu ja taktiikka. Ei kustantajätietoja.

35. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 21.

36. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 236.

37. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* 1917, 235.

38. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 198–219.

39. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 522–525.

40. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 529–537.

viimeistelemätöntä, ja suurin osa piirroksista ja kaavioista on sijoitettu kirjan viimeisille sivuille, joilta niitä on hankala löytää. Viimeinen eli strategiaa käsittelevä osio siirtää tarkastelun kompanian tasolta valtioon sodassa. Heti alussa annetaan esimerkiksi seuraava luonnehdinta:

Mutta tapain turmelus on suurempi vaara ihmiskunnalle kuin sota, joka usein on virkistänyt ja herättänyt uutta elonvoimaa horrostilassa olevassa kansassa.⁴¹

Sotilaskäsikirjan kahdeksas osa on jossain määrin sekava. Tuntuu myös paikoin kummalliselta ajatella, että sitä olisi ollut tarkoitus käyttää Suomen armeijan sotilaiden koulutukseen korkealentoisine pohdintoineen ja vuoristo- ja tasanko-taisteluohteineen.

Koko *Sotilaskäsikirjan* silmiinpistävin puute on se, että se häidin tuskin huomioi kirjoitusajanaan riehunutta suursotaa. ”Kenttäpalvelus ja taktiikka”-osiossa ei huomioida taistelukaasujen käyttöä, ja asemasota mainitaan vain paikoin. Panssarivaunuja ei koko teoksessa käsitellä lainkaan. Vaikka teknologiaan viitataan taktiikkaa muuttavana tekijänä⁴², uusinta kehitystä ei käytännössä huomioida.

Sotilaskäsikirjan diskurssianalyttinen lukeminen nostaa esiin neljä keskeistä teemaa. Ensimmäinen on kurin ja rangaistusten merkitys: sotilaiden on muodostettava ei vain toiminnaltaan vaan myös ajatuksiltaan ja tunteiltaan homogeeninen joukko. Toinen on hyökkäyksen merkitys: vain hyökkäys voi johtaa menestykseen, ja kaikki muut taistelulajit ovat tilapäisiä. Kolmanneksi, *Sotilaskäsikirja* ei erikoisemmin välitä teknologian kehittymisestä: maailmansodan uudet taistelulaitteet loistavat poissaolollaan, ja esimerkiksi ajatus suljetun muodon käytöstä taistelukentällä on häkellyttävä teoksessa, jolla on koulutettu suomalaisia varusmiehiä. Viimeisenä teemana on sotatieteellisen tarkastelun kapeus. *Sotilaskäsikirja* keskittyy enimmäkseen taktiseen tai taistelutekniseen tasoon, mutta kun siltä pois-

tutaan, siirrytään suoraan strategiaan. Vain hie-man kärjistäen tarkastelu siirtyy pataljoonasta suoraan valtion tasolle. Korkeampi taktinen ja operatiivinen taso puuttuu kokonaan; yhtymän taistelua on hankala hahmottaa *Sotilaskäsikirjan* pohjalta. Nämä neljä teemaa toistuvat myös jääkärien toiminnassa Suomessa.

”Viha voittamaton”: jääkärien pitkä vapaussota

Matti Lackman on kiinnittänyt huomiota jääkärien keskuudessa yleiseen rasistiseen vihaan ”ryssäläisyyttä” kohtaan.⁴³ Jääkärien rasismia ei muussa tutkimuksessa ole nostettu esiin heidän toimintaansa selittävänä tekijänä, vaikka rasismi näyttää olleen keskeisessä asemassa jääkärien identiteetissä ja jääkäriupseerien rakentamassa sotilaallisessa kulttuurissa. Rasismilla tarkoitetaan ajattelu- ja puhetapaa, jossa ihmisiä rodullistetaan kuuluviksi biologisesti erilaisiin ryhmiin, joiden sisäsyntyiset ominaisuudet selittävät heidän toimintaansa deterministisesti.⁴⁴ Jääkäriupseerit eivät ainoastaan olleet omaksuneet aikansa rotuopillisia ajatuksia, vaan he rodullistivat poliittiset näkemyksensä ja identiteettinsä ja toteuttivat näitä ajatuksia myös käytännössä.

Jääkäriliikkeen rodullistaminen alkoi jo Lockstedtin koulutusleirillä. Saksalaiset kouluttajat pitivät suomenkielisiä jääkäreitä rodullisesti vähintään arveluttavina, ellei suorastaan alempiarvoisina ”mongoleina”. Ruotsinkieliset taas olivat silloisessa rodullisessa ajattelussa germaaneja, ja siksi ruotsinkielisiä jääkäreitä ylennettiin ja palkittiin paljon useammin kuin suomenkielisiä. Tämä tietenkin omalta osaltaan ruokki pataljoonaa repinyttä kieliriitaa.⁴⁵

Lackmanin mukaan kaikki jääkärit toisaalta jakoivat rasistisen suhtautumisen venäläisiin, ja Saksan armeijassa he oppivat myös halveksimaan balteja ja juutalaisia alempirotuisina.⁴⁶ Venäläisyyden määritelmä laajeni jääkärien keskuudessa käsittämään myös sellaiset suomalaiset, jotka eivät olleet heille poliittisesti mieluisia. Esimerkiksi sosialistit ja etenkin kansalaissodan puh-

41. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 546.

42. *Suomalainen Sotilaskäsikirja* VIII, 545.

43. Lackman 2000, 583–601.

44. Pekka Isaksson ja Jouko Jokisalo, *Kallonnittajia ja skinejä. Rasismin aatehistoriaa*. Like-kustannus 1998, 8.

45. Lackman 2000, 216–222.

46. Lackman 2000, 227–242.

jettua punaiset olivat oikeistolaisille jääkäreille ”ryssiä”; he olivat poliittisen valintansa kautta menettäneet suomalaisuutensa ja langenneet ”ryssäläisyyteen”. Monet jääkärit olivat pettyneitä Suomen saavutettua itsenäisyytensä rauhanomaisesti, koska heissä heräsi pelko etteivät he pääsisikään puhdistamaan Suomea ”ryssäläisyydestä”.⁴⁷

Jääkäriupseerit päätyivät kansalaissodan aikana konfliktiin myös Venäjällä ja Ruotsissa koulutettujen upseerien kanssa. Jääkärieversti Aarne Sihvo oli Karjalan armeijan tiedonannossa vaatinut, että

[h]allituksen on pidettävä huoli siitä, että sotajoukkojen järjestely jää nykyaikaiseen sodankäytintapaan tutustuneille ja sen opin käyneille eikä toisen n.s. ’perääntymisjärjestelmän miehille, josta järjestelmästä Venäjä on niin kuuluisa.⁴⁸

Samoin Harald Öhqvistin mielestä ”venäläinen arvomaailma” rapautti armeijaa taantuneisuudellaan. Öhqvist syytti kollegoitaan jopa epäsiinämaallisuudesta.⁴⁹ Jääkärikapteeni Olkkonen viittasi *Suomen Sotilasaikakauslehdessä* vuonna 1922 sotaan tekijänä, joka ”karsii pois kaikki ne mutkat, joita useimmiten epäpätevä rauhanaikainen kehitys on siihen [sic] pullistellut”; ”sodat ovat siis omiaan seulomaan pois taistelutavoista vanhan kuonan”.⁵⁰ Kuten Jarkko Kemppe on huomauttanut, ei liene epäselvää kehen Olkkonen tässä viittasi: Venäjällä koulutettuihin upseereihin.⁵¹

Vuonna 1924 tuli aika suorittaa jääkäriupseeri Paavo Talvelan sanoin ”verenvaihto” armeijassa. Puolustusvoimissa palvelevat jääkäriupseerit kokoontuivat ja laativat yhteisen manifestin, jossa Venäjällä koulutetut upseerit vaadittiin syrjäytettävän armeijan johtopaikoilta. Jos jääkärien vaatimuksiin ei suostuttaisi, he kaikki eroaisivat.⁵² Myöhempi tutkimus on suhtautunut jääkärien

kapinaan vähintään neutraalisti, ellei suorastaan myötämielisesti. On korostettu käytännön teki- jöitä kuten jääkäriupseerien halua saada korkeampaa sotilaskoulutusta ja edetä urallaan.⁵³

Jos jääkärikapinaa tarkastellaan suhteessa jääkärien rasistiseen vihaan, näyttävät tapahtumat hieman erilaisilta. Kun jääkäriupseerit laativat luetteloa ”tsaarinupseereista” jotka oli syrjäytettävä, heidän perustelunsa olivat kauttaaltaan rasistisia. Esimerkiksi puolustusvoimien komentajaa, kenraali Wilkamaa, herjattiin pelkuriksi ja yksinkertaiseksi rodullisin perustein:

Ennen kaikkea omaa hän aito venäläisen ominaisuuden, nimittäin vastuuvallisuuden puutteen, saaden vastuun pelko hänessä suorastaan kammon luonteen.

Kenraalimajuri Kivekkään viaksi luettiin, että hän oli esiintynyt Suomessa venäläisen kenraalin virkapuvussa – siis omassaan – ja oli muutenkin rodullisesti arveluttava:

Yleispiirteenä hänessä voitane siis pitää venäläisyyttä – hän on venäläinen kenraali, jonka paikka suinkaan ei ole Suomen armeijassa.

Lasse Laaksonen on kuvaillut jääkärien luonnehdintoja tendenssimäisiksi syytelistoiksi, joille ei löydy tukea kyseisten upseerien henkilöarvioista.⁵⁴ Kemppe on osoittanut kenraali Wilkamaan kohdistuneiden syytteiden olleen pitkälti puhdasta panettelua.⁵⁵

Jääkäriupseereilla oli varmasti monia motiiveja hyökätä Venäjällä koulutettuja virkaveljiään vastaan, mutta rasismi on selvästi ollut keskeisessä asemassa. Palvelu Venäjällä on tartuttanut vanhan väen upseereihin ”ryssäläisyyden”, ja siksi heidät oli puhdistettava valkoisesta Suomesta. Samalla jääkärit tekivät omaa identiteettityötään.

47. Lackman 2000, 231, 523–525, 526–529, 541.

48. Vesa Saarikoski, *Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Demokraatti ja eheyttäjä murrosaikojen asevoimissa*. SHS 1997, 71.

49. Lasse Laaksonen, *Mistä sotakenraalit tulivat? Tie Mannerheimin johtoon 1918-1939*. Helsinki-kirjat 2011, 68.

50. Matti Olkkonen, Vähän uuden koulutussuunnan perusteista. *Suomen Sotilasaikakauslehti* (1922), 332. Sivunumerot viittaavat Maanpuolustuskorkeakoulun kirjastossa oleviin nidottuihin vuosikertoihin.

51. Kemppe 2006, 185.

52. Laaksonen 2011, 75–86.

53. Tynkkyinen 1996, 28; Kemppe 2006 180–183; Laaksonen 2011 75–117.

54. Laaksonen 2011, 83–86.

55. Kemppe 2006, 159–160.

Venäjällä palvelleet upseerit leimattiin epäkansalliseksi, kun jääkärit tekivät itsestään kansallisia. Tässä he myös onnistuivat; onhan huomionarvoista, että tutkimuskirjallisuudessa käytetään vielä 2000-luvullakin nimityksiä ”tsaarinupseeri” tai ”venäjänkenraali”⁵⁶, mutta kukaan ei nimitä jääkäreitä ”saksanupseereiksi” tai ”kaiserinupseereiksi”. Jääkäriupseerit saattoivat ainakin vapaussodan aikana käyttää keskenään komentokielenään saksaa, mutta he esiintyivät silti yksiselitteisen suomalaisina – vaikka vastaava teko Venäjällä palvelleen upseerin tekemänä olisi ollut todiste tämän ”ryssäläisyydestä”⁵⁷

Samalla myös jääkärit, joilta puuttui Venäjällä palvelleiden upseerien muodollinen koulutus, rakensivat kuvaa itsestään edistyksellisinä nykyaikaisen sotatieteen kehittäjinä. Jos vanhan väen upseerit olivat taantumuksellisia, rappeutuneita ja vanhanaikaisia, jääkäriupseerit olivat heidän vastakohtanaan nuoria, dynaamisia ja edistyksellisiä. Venäjällä palvelleisiin ”ryssänupseereihin” kohdistuneet syytteet ilmensivät samalla jääkärien rasismia ja rakensivat jääkärien yhteistä identiteettiä ja kulttuuria. Jääkärit jatkoivat vuoden 1918 hanketta puhdistaa Suomi ”ryssäläisyydestä” armeijan sisällä ja toteuttivat *Sotilas-käsikirjan* kuridiskurssin vaatimusta. Armeijan miehistön oli oltava yhtenäisen kansallista ei vain koulutukseltaan ja toimintatavoiltaan vaan myös asenteiltaan ja mielipiteiltään. Vastaavasti upseeristo oli saatettava kansallisesti yhdenmukaiseksi.

Jääkärien kansallinen sotataito?

Jääkäriupseerien yhteisen erouhkauksen jälkeen Venäjällä koulutetut upseerit syrjäytettiin armeijan johtopaikoilta, ja korkeimmat virat siirtyivät jääkäreille. Millaista sotataitoa jääkärit ryhtyivät armeijan johdossa kehittämään?

Yksi merkittävimpiä foorumeja suomalaiselle sotataitokeskustelulle oli 1920 perustettu *Suomen*

Sotilasaikakauslehti, vuodesta 1935 *Sotilasaikakauslehti*. Lehden päätoimittajina toimi ansiotunteita upseereja aina kenraali Hannes Ignatius Oeschiin.⁵⁸ *Sotilasaikakauslehden* sivuilla käyty keskustelu korosti jo varhain tarvetta kehittää Suomen armeijalle oma kansallinen taistelutapa. Jääkärikapteeni Olkkonen kirjoitti 1922 seuraavasti:

Tällaisena erikoislaatuisena maana maastonsa suhteen pidän ehdottomasti omaa maattamme ja katson vääräksi, että muualla saadut kokemukset ja huippuvaatimukset ovat ilman muuta sovellettavat omiin oloihimme, sillä meillä löytyy maastoja, esimerkiksi metsät, jotka ehdottomasti on otettava lukuun uusien taistelutapain vaatimain taisteluyksiköiden muotoja määrättäessä ja ennen kaikkea määrättäessä suhdetta koneiden ja elävän voiman välillä.⁵⁹

Sana ja Miekka -lehti vaati myös vuonna 1924, että oli kehitettävä kansallisesti omaperäinen metsätaisteluoppi, ja totesi, että ”[m]etsä vaikeuttaa tai ehkäisee kokonaan uuden aikaisten taisteluvälineiden, hyökkäysvaunujen, raskaan tykistön, motorisoidun tykistön [sic] j. n. e. käyttöä”.⁶⁰ Luutnantti Konrad Lorentz valitti saman lehden sivuilla vuonna 1926, että ”meilläkin [on] nähtävästi kokonaan luovuttu olosuhteittemme mukaisen normaalitaktiikan luomisesta.”⁶¹

Saman ajatuksen toisti jääkärieversti Edvard Hanell, joka voimakkaasti korosti suomalaisen ja keskieuropalaisen maaston täydellistä vastakohtaisuutta.⁶² Jääkärikapteeni Erkki Hannula piti tykistön ja hyökkäysvaunujen toimintaedellytyksiä Suomen maastossa huonoina.⁶³

Näissä 1930-luvun puolelle jatkuneissa kirjoituksissa on kaksi keskeistä teemaa: ne korostavat Suomen sotilasmaantieteellistä ainutlaatuisuutta

56. Esim. Kemppe 2006, 183; Laaksonen 2011, 117.

57. Lauerma 1966, 959, viite 1.

58. Pertti Kilkki, Suomen maanpuolustuslehdistö. Teoksessa Päiviö Tommila & Pekka Raittila (toim.) *Suomen lehdistön historia 9. Aikakauslehdistön historia*. Kustannuskiila Oy 1991, 200–201.

59. Olkkonen 1922, 332.

60. Metsät ja maanpuolustus. *Sana ja Miekka* (1924), 413–416.

61. Konrad Lorentz, Olosuhteistamme ja taktiikastamme. *Sana ja Miekka* (1926), 31–37.

62. Edvard Hanell, Maasto meillä ja Keski-Euroopassa. Vertailuja taktillisessa suhteessa. *Suomen Sotilasaikakauslehti* (1929), 337–351.

63. Erkki Hannula, Maastomme laatu ja jalkaväkemme aseistus. *Suomen Sotilasaikakauslehti* (1931), 65, 76.

ja kiistävät nykyaikaisen sotateknologian käyttökelpoisuuden. Esimerkiksi Olkkonen toteaa:

Toiselta puolelta osoittaa meille sotahistoria niin kaukaa kuin sitä tunnemme, että se maa ja se kansa, joka on lähtenyt taistelemaan liiaksi järjellä, s. o. turvautunut liiaksi ihmisjärjen luomiin koneisiin, on poikkeuksetta joutunut tappiolle taistelussa niitä vastaan, jotka taistelevat sydämellään ja sielullaan ja joita ainoastaan on eläyttänyt terve tarve voittaa tai kuolla.⁶⁴

Jääkäriupseerien yleinen suhtautuminen teknologiaan ja nykyaikaiseen sodankäyntiin oli kielteinen. Paljonpuhuva on esimerkiksi Erik Heinrichsin halventava huomautus tykistön kehittäjänä kunnostautuneesta kenraali Vilho Nenosesta ”tykistöteknikkona”⁶⁵

Azar Gat on esittänyt, että sodankäynnin mekanisointi ensimmäisen maailmansodan jälkeen liittyi laajempaan modernistiseen, protofasistiseen intellektuelliseen ajankuvaan.⁶⁶ Yllä on todettu, että syrjäyttäessään Venäjällä palvelleita upseereita jääkärit luonnehtivat itseään hyvinkin tätä esifasistista henkeä muistuttaneilla tavoilla.

Tarmo Kunnas on nostanut jääkäriupseeri K. M. Walleniuksen esimerkiksi suomalaisesta esifasismista.⁶⁷ Wallenius ihaili jo ennen jääkäriajansa norjalaisrunoilija Sigbjørn Obstfelderiä (1866–1900), jota pidetään norjalaisen modernismin uranuurtajana.⁶⁸ Wallenius erotettiin armeijasta presidentti Ståhlbergin kyydityksen yhteydessä, ja sittemmin hän toimi Lapuan liikkeen palveluksessa ja osallistui Mäntsälän kapinaan. Tutkintavankeudessa hän kirjoitti ensimmäisen eräkirjansa, joka sisältää häkellyttävän rasistisia kuvauksia kolttasaamelaisia kohtaan tehdystä väkivallasta, ja esittää Lapin luonnon sosiaalidarwinistisena paratiisina, joka on kai-

killä tavoilla korruptoituneen etelän sivistyksen vastakohta.⁶⁹ Wallenius myös konkreettisesti teki rasistista väkivaltaa kolttasaamelaisille toimiesaan Lapissa kansalais sodan jälkeen.⁷⁰

Fasistiseen kapinaliikkeeseen osallistuneena rasistina Wallenius vaikuttaisi olevan täydellinen ehdokas Gatin esittelemän sotilaallisen modernismin kannattajaksi. Aikansa modernein ja teknisin aselaji ei ilmeisesti kuitenkaan tehnyt Walleniukseen minkäänlaista erityistä vaikutusta. Tarmo Kunnas on esittänyt, että Wallenius ja muutkin suomalaiset fasistit löysivät kaipaa-mansa arvot luonnon armottomuudessa, eivätkä keskieurooppalaisten virkaveljiensä tavoin teknologiassa ja tulevaisuudessa.⁷¹ Modernistisiin näkemyksiin panssarisodankäynnistä suhtauduttiin yleensäkin Suomessa jopa vihamielisesti, usein vedoten suomalaisen maaston koettuihin kansallisiin erityispiirteisiin.⁷²

Kokonaisuutena jääkärien visio vaikuttaa olleen selkeä: Suomelle oli kehitettävä omaperäinen, kansallinen taistelutapa, jossa keskiössä olivat Suomen maaston erityisominaisuudet ja jossa uusin sotateknologia ei ollut merkityksellistä.

Jääkärien sotataito käytännössä

Aikaisempi tutkimus on esittänyt, että suomalaisen sotataito syntyi ulkomaalaisten vaikutteiden ja suomalaisten erityisolojen synteessä.⁷³ Jääkärit kokivat itse tehtäväkseen kehittää uudenai-kaista ja dynaamista kansallista sotataitoa, jossa korostuivat Suomen maaston kansalliset erityispiirteet.

Käytännössä oli kuitenkin toisin. Varsinaisen ohjesääntötyö eteni jääkärien syrjäytettyä Venäjällä palvelleet upseerit erittäin verkkaisesti: uuden kenttäohjesäännön ensimmäinen osa ilmestyi vasta vuonna 1927 ja divisioonan taistelua käsittelevä toinen osa vuonna 1929. Jalkaväki sai uuden harjoitusohjesäännön 1932. Jalkaväen käytössä oli tätä ennen ollut ohjesääntö, joka

64. Olkkonen 1922, 334.

65. Laaksonen 2011, 95.

66. Azar Gat, *A History of Military Thought from the Enlightenment to the Cold War*. Oxford University Press 2001, 521.

67. Tarmo Kunnas, *Fasism in lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana*. Atena 2013, 252.

68. Store Norske Leksikon, Sigbjørn Obstfelder, https://snl.no/Sigbjørn_Obstfelder (17.10.2017).

69. Kunnas 2013, 275.

70. Lehtola 1994, 88–89.

71. Kunnas 2013, 276.

72. Michael Halila, ”Onko hyökkäysvaunuilla mitään tulevaisuutta meillä?” *Suomalainen panssariajattelu ja puolustusvoimien maastokäsitys 1919–1939*. Pro gradu, Helsingin yliopisto, poliittinen historia 2015, 31–38.

73. Tynkkynen 1996, 91, 388–399.

perustui hyvin vahvasti ruotsalaisiin ja saksalaisiin ohjesääntöihin ja sisälsi pitkiä suoraan näistä käännettyjä osioita.⁷⁴ Jääkärit olivat aiemmin voimakkaasti kritisoineet Venäjällä koulutettuja upseereja siitä, ettei ohjesääntöjä saatu päivitettyä,⁷⁵ ja peräänkuuluttaneet ”kansallista” taktiikkaa joka ei olisi lainaa ulkomailta. Käytännössä kuitenkin jääkärien tultua valtaan ohjesääntöjen kirjoittamisessa kesti, ja ulkomailta kopioitiin surutta. Uudenaikaisten kansallisten ohjesääntöjen puute ei siis haitannutkaan enää, kun ”ryssänupseereista” oli päästy eroon. Samoin siirtyminen taistelutekniikan tasolta esimerkiksi rykmentin ja divisioonan taisteluun toteutui vasta 1920-luvun lopulla.

Myöskään käytännön työskentelyssä ei pidetty kiirettä: vaikka Suomen maaston kansalliset erityispiirteet korostuivat vahvasti jääkärien ajatte-

■ Suomalainen hyökkäysvaunu Petroskoissa lokakuussa 1941. Panssarisodankäynnin ja panssarintorjunnan kehitys oli pahoin laiminlyöty Suomessa ennen talvisotaa, muun muassa koska jääkäriupseerit korostivat hengen voimaa yli aineen. SA-kuva-arkisto 52454.

lussa, metsätaistelun varsinainen kehittäminen alkoi vasta vuonna 1934.⁷⁶ Tästä huolimatta jääkärijohtoinen yleisesikunta arvioi vuonna 1931, että suomalaisten sotilaiden ja yksiköiden kyky liikkua maastossa oli hyvä.⁷⁷ Jääkärit eivät selvästi kokeneet tarpeelliseksi varsinaisesti kehittää ”kansallista” metsätaktiikkaa, vaan pikemminkin he tuntuivat olettavan, että suomalaiset sotilaat osaisivat ikään kuin luonnostaan toimia metsämaastossa. Ajatuksessa voi nähdä kaikuja suomalaisen nationalismin ajatuksesta suomalaisista ”metsäläisinä”, joka on kuitenkin lähinnä myytti.⁷⁸

74. Tynkkynen 1996, 48–52.

75. Kemppe 2006, 154.

76. Tynkkynen 1996, 44–45. Metsätaistelun kehityksestä ks. Michael Halila, ”Metsä taistelumaastona. Arvostellaanko sitä meillä oikein?” Suomen armeijan metsäsuhde ja metsätaistelun kehittäminen 1918–1939. *Vuosilusto* 12/2018 (tulossa).

77. Raimo Arimo, *Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939. III osa. Jääkärien aika 1925–1939*. Sotatieteen laitos, sotahistorian toimisto 1987, 296–297.

78. Matti Peltonen, *Between Landscape and Language. The Finnish National Self-image in Transition*. *Scandinavian Journal of History* 25:4 (2000), 274–277.

Sotasuunnitelmissa jääkärien kädenjälki näkyi vahvasti. Venäjällä palvelleen kenraali Oscar Enckellin ollessa yleisesikunnan päällikkö nähtiin ainoaksi realistiseksi vaihtoehdoksi sodassa Neuvosto-Venäjää vastaan puolustus, koska voimien epäsuhta oli niin suuri.⁷⁹ Jääkärit kritisoivat Enckellin ajattelua ankarasti ”passiivisuudesta”, ja noustuaan puolustusvoimien johtoon he laativat uuden sotasuunnitelman, Venäjän keskitys (VK) 27:n. VK 27 perustui samoihin lähtökohtiin kuin Enckellin ajan suunnitelmat, mutta korosti jokaisessa kohdassa hyökkäyksellisyyttä. Pääsotanäyttämö oli Karjalan kannas, jossa suojajoukkojen taakse ryhmittyvän kenttäarmeijan oli ryhdyttävä niin pian kuin mahdollista vastahyökkäykseen Viipurin suuntaan etenevän vihollisen sivustaan.⁸⁰ VK 27:n myötä myös varusmieskoulutuksessa keskityttiin hyökkäystaistelun opettamiseen.⁸¹

VK 27:n hyökkäyksellinen optimismi ei kestänyt kauaa: yleisesikunnan operatiivinen toimisto laati laskelmia Suomen ja Venäjän liikekannallepanon nopeuksista, ja päättyi toteamaan VK 27:n epärealistiseksi jo vuonna 1930. Sen sijaan seuraavana vuonna kehitettiin suunnitelma VK 31, joka oli aiempien suunnitelmien tavoin puolustuksellinen.⁸² Hyökkäyksellinen vaihtoehto säilyi mukana vielä vuoden 1934 suunnitelmissa, mutta vaatimuksena sen toteuttamiselle oli Suomelle poikkeuksellisen edullinen tilanne.⁸³

On mielenkiintoista kysyä, missä määrin VK 27:n optimismi liittyi jääkärien rasismiin, siis heidän tapaansa määritellä itsensä ja vastustajansa rodullisin perustein. Yleisesikunta oli vuonna 1931 arvioinut kenttäarmeijan suorituskykyä. Vaikka materiaalin ei katsottu vastaavan edes minimivaatimuksia ja vaikka todettiin, ettei tarvittavaa koulutusta oltu pystytty voimavarojen puutteessa

antamaan, yleisesikunta päättyi silti arvioimaan, että suomalaisten joukkojen liikkuvuus ja yleinen laatu oli parempaa kuin puna-armeijan.⁸⁴ VK 27:n edellytysten tarkastelussa oltiin toisaalta päädytty toteamaan, ettei kenttäarmeijan suorituskyky riittänyt suunnitelman toteuttamiseen.⁸⁵ Puna-armeijaan suhtauduttiin 1920-luvulla yleisesti ottaen tietyllä ylenkatseella; sitä pidettiin kaavamaisena ja massaana luottavana, joita kuvailtiin ”aitovenäläisinä erikoispiirteinä”. Vaikka Suomessa huomioitiinkin puna-armeijan kehitys, suomalaisia joukkoja pidettiin silti ylivertaisina, eikä puna-armeijan taktiikan ja materiaalin kehitykseen erityisesti reagoitu ennen 1930-lukua.⁸⁶ Tällaisessa ajattelussa, jossa venäläisiä sotilaita pidetään kyvyiltään niin selvästi huonompina, että heidän muodostamaansa sotilaallista uhkaa voidaan ylenkatsoa, on nähtävissä selviä kaikuja jääkärien rasismista.⁸⁷

Myös jääkärien välinpitämättömyys sotateknologiaa kohtaan näkyi sotasuunnitelmissa: Neuvostoliiton voimakkaasti kasvanut panssariase huomioitiin suunnittelussa vasta vuonna 1933.⁸⁸ Panssarantorjunta-aseiden hankintaan ryhdyttiin vasta vuonna 1935, ja hankinnat jäivät auttamatta kesken ennen talvisodan puhkeamista.⁸⁹ Ajattelu panssarijoukkojen käyttökelpoisuudesta alkoi muuttua 1930-luvulla maastokäsityksen muuttumisen myötä.⁹⁰

Jääkärien valta murtuu

Jääkärien ajattelun itsestänselvyyys murtui 1930-luvulla. Kuten Kier on esittänyt, kun yksi alakulttuuri on hallitseva, sen arvot näyttävät itsestään selvinä, mutta kun useita sotilaallisia alakulttuureja on olemassa samaan aikaan, ne näyttävät selvemmin ideologioina.⁹¹ Vaikuttaa siltä, että jääkäreitä nuorempien, Suomessa

79. Raimo Arimo, *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939. II osa. Enckellin kausi 1919–1924*. Sotatieteen laitos, sotahistorian toimisto 1986, 222–223.

80. Arimo 1987, 285–292.

81. Jarl Kronlund, *Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Suomen puolustuslaitos 1918–1939*. Sotatieteen laitos 1988, 335.

82. Arimo 1987, 373–381.

83. Arimo 1987, 383–384.

84. Arimo 1987, 296–297.

85. Arimo 1987, 374.

86. Tynkkynen 1996, 31–32.

87. Lehtola 1994, 130–131.

88. Arimo 1987, 292.

89. Tynkkynen 1996, 81.

90. Halila 2015, 73–82.

91. Kier 1995, 77–81.

virallisen upseerikoulutuksen saaneiden kadettiupseerien nousu merkittävämpiin virkoihin ja myös julkisuuteen maanpuolustuslehdistössä 1930-luvulla teki jääkäreistä yhden kulttuurin muiden joukossa, ja ennen itsestäänselvyyksinä näyttäytyneet totuudet voitiin haastaa. Kadettiupseerit muodostivat oman, nuoremman upseeriryhmänsä, joka oli tietoinen siitä, ettei kuulunut jääkäreihin eikä Venäjällä palvelleisiin upseereihin.⁹² Näiden ryhmien riitely ja jääkärien identiteettityö jäivät ehkä siksi kadeteille suhteellisen merkityksettömiksi asioiksi, ja he saattoivat lähestyä sotataidon kehittämistä vapaammin omien kokemustensa pohjalta.

Vahvin haaste jääkärien käsityksille tuli ehkä yllättäen yleisesikunnan sisältä. Vuonna 1931 valmistunut muistio ”Maavoimien uudestijärjestely” kertasi puolustusvoimien alkutaipaleen Saksan armeijan vaikutusvallassa ja esitti voimakkaan vaatimuksen puolustusvoimien järjestämisestä kansalliselle pohjalle. Muistio perusteli, että siinä missä Suomen armeija oli alun perin järjestetty saksalaisten apujoukoksi, oli nyt korkea aika muuttaa maavoimien organisaatio Suomen puolustamiseen tarkoitetuksi.⁹³

Kritiikin aiheellisuus kävi selväksi, kun vuonna 1934 Uomaalla järjestettiin mittavat metsätaistelukokeilut. Niiden tuloksena todettiin, ettei ”kiv. komppania nykyisen aseistuksena avulla pysty hyökkäystehtävää suorittamaan metsämaastossa”.⁹⁴ Kun jalkaväen perusyksiköllä todetaan näin perustavanlaatuisia ongelmia, vielä juuri kansalliseksi nimetyssä maastossa, sotataidon on kehityksessä ollut puutteita. Jalkaväen tarkastaja, jääkärikenraali Aarne Heikinheimo, kirjoittikin sotaväen päällikölle vuonna 1934 ehdottaakseen pysyvän elimen perustamista jalkaväen aseistuksen kehittämiseksi, koska aikaisemmin hankintoja oltiin toteutettu niin huonosti.

Myöskin sellaisten kysymysten kuin aseiden taktillis-teknillisten ominaisuuksien tai kent-

täkelpoisuuden tutkiminen on joko huomauttamatta sivuutettu, jäänyt liian pintapuolisesti käsitellyksi tai on työ kohtalokkaalla tavalla sitten viivästynyt.⁹⁵

Aiemmin on voimakkaasti korostettu niukkojen määrärahojen merkitystä maavoimien puutteellisen varustuksen synnä, mutta Heikinheimon kritiikki antaa ymmärtää, että myös armeijalla oli omat selkeät ongelmansa.

Myös maanpuolustuslehdistössä alkoi 1930-luvulla näkyä selvästi kriittisiä ääniä. Kapteeni Y. Järvinen kirjoitti *Sotilasaikakauslehdessä* vuonna 1935:

Onhan myönnettävä, että tähänastinen metsän ihailumme hyökkäysmaastona on jäänyt perusteluja vaille, kenenkään oikeastaan tietämättä mistä se on syntynyt.⁹⁶

Jälkikäteen vaikuttaa suhteellisen selvältä, mistä metsähyökkäysinto oli peräisin: jääkärien hyökkäysuskosta ja nationalistisesta maastokäsityksestä. Asian uskoisi olleen myös aikalaisille selvä, mutta kadettiupseeri Järvinen ilmaisee itseään diplomaattisesti. Kapteeni Wolf Halsti käytti suorempaa kieltä:

Lienee myönnettävä, että meidän puolustulaitoksemme varsinkin alkuvuosina selvästi kantoi tällaista nuoren leimaa. Organisaatiomme ja taktiikkamme olivat selviä keski-eurooppalaisten jäljennöksiä. Jokainen vähänkin vanhempi upseeri muistaneekin hyvin ne ajat, jolloin metsätaistelua opetettaessa luettiin tämä kuuluvaksi ”toimintaan erikoisissa olosuhteissa”.⁹⁷

Halsti viittaa tässä suoraan *Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan*, jossa metsätaistelu käsiteltiin lainauksessa nimetyssä osiossa. Hän käyttää samaa kansallisen ja ulkomaalaisen vastakkainasette-

92. Kemppi 2006, 103.

93. Kansallisarkisto, Yleisesikunta, järjestelytoimisto (toimisto VIII), Hh:104c Maavoimien uudelleen järjestelyehdotus liitteineen (1931–1931), T-22104/103, 1–5

94. Kansallisarkisto, Yleisesikunta, koulutustoimisto (toimisto X), 20 Metsätaistelukokemusselostus (1935–1935), T-17644/4, 26.

95. Kansallisarkisto, Yleisesikunta, jalkaväentarkastaja, 21 Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto (1934–1934), Koskee: pysyvän elimen aikaansaamista jv:n aseistuksen kehittämiseksi, T-17814/10.

96. Y. Järvinen, Näkökohtia metstästä ja avomaastosta taistelumaastona. *Sotilasaikakauslehti* (1935), 73.

97. Wolf Halsti, Keski-eurooppalaisesta ja suomalaisesta taktikasta ja organisaatiosta. *Sotilasaikakauslehti* (1935), 263–264.

lua johon jääkäritkin olivat vedonneet, mutta kääntää asetelman niin, että jääkärien ajatukset ja varhaiset ohjesäännöt ovatkin nyt epäkansallisia. Sinänsä Halstin väite on selvästi tosi: varhaiset ohjesäännöt todella olivat käännöksiä saksalaisista ja ruotsalaisista alkuteoksista. Samalla kuitenkin se, että sama retoriikka kansallisen sotataidon tarpeesta toistuu niin 1920- kuin 1930-luvullakin, kertoo siitä, että suomalaisen omaperäisen taktiikan kehittäminen oli jäänyt pahasti kesken. Majuri Kai Savonius summaa keskustelua vuonna 1934 *Tiede ja Ase* -lehdessä seuraavasti:

Armeijamme omaperäiseksi! Tämä on usein kuultu ja tunnustettu totuus. Koska armeijamme on parhaillaan kiihkeässä kehitysvaiheessa, olen rohjennut ottaa esitykseni aiheeksi kysymyksen, mikä olisi tämä omaperäinen pohja meillä.⁹⁸

Vähintään voidaan sanoa, ettei 1930-luvun kadettiupseerien mielestä jääkärien pyrkimys kansallisen sotataidon luomiseen ollut tuottanut tulosta, jos armeija ei vuosikymmenen jääkärivallan jälkeen vielääkään ollut omaperäinen.

Kokonaisuutena siis se kansallinen sotilaallinen mullistus, jonka olisi pitänyt seurata ”taantuneiden perääntymisjärjestelmän miesten” puhdistamisesta armeijasta, jäi tapahtumatta. Jääkärit kyllä kirjoittivat julkisuudessa kansallisesta, Suomen olosuhteisiin sopeutetusta sotataidosta, mutta käytännössä sen luominen jäi alkutekijöihinsä. Vaikka *Suomalainen Sotilaskäsikirja* korvattiin selvästi vanhentuneena, moni siinä näkyneistä teemoista jatkui jääkärien toiminnassa. Usko hyökkäykseen näkyi selvimmin VK 27 -suunnitelmassa ja myös sen pohjalta järjestetyssä varusmieskoulutuksessa. Tynkkynen on esittänyt, että vaikka esimerkiksi kadettiupseeri Valo Nihtilä sai 1930-luvulla jossain määrin juurrutettua ajatusta puolustustaistelun välttämättömyydestä, silti ”hyökkäys oli talvisotaan asti ehdottomasti kaikkea ajattelua ohjaava tekijä”.⁹⁹ Tämä on selkeästi nähtävä jääkärien perintönä. Samoin teknologian kehityksen väheksyminen

jatkui pitkälle 1930-luvulle, ja jääkärien rasismi näyttää vaikuttaneen puna-armeijan jatkuvaan aliarviointiin. Myös sotatieteellisen keskustelun pyöriminen hyvän kansallisen ja pahan epäkansallisen ympärillä voidaan nähdä jatkumona jääkärien voimakkaalle nationalismille ja rasismille.

Kun Jarl Kronlundin toimittama *Puolustuslaitoksen rauhan ajan historia* käsittelee muistiota ”Maavoimien uudestijärjestely”, vaikuttaa kyseisen osion kirjoittaja suorastaan närkästyneeltä ja kiistää ehdottomasti muistion todenperäisyyden.

Sanonta [maavoimien saksalaisvaikutteista, ks. yllä] on voimakas: se mitätöi siihen astisen työn, josta olivat vastanneet saksalaiset, Venäjällä koulutuksensa saaneet upseerit ja jääkärieliitti. Aikaisemmat sukupolvet olivat tämän mukaan hoitaneet huonosti leiviskänsä. Näin ei ilmeisestikään voinut olla.¹⁰⁰

On mielenkiintoista, että siinä missä jääkäreiden kritisoiminen tyrmättiin 1980-luvulla *a priori* perusteettomana, aikalaisilla ja jääkäreillä itsellään ei ollut näin jyrkkää asennetta. Päinvastoin, esimerkiksi maavoimien organisaation vierasperäisyydestä ja sopimattomuudesta Suomen olosuhteisiin ei syntynyt julkisuudessa minkäänlaista väittelyä, vaan näkemys hyväksyttiin yleisesti, ja organisaatiota ryhdyttiin kehittämään. Siinä missä jääkärit olivat edellisellä vuosikymmenellä hyökänneet voimakkaasti Venäjällä koulutettuja upseereja vastaan, he eivät nyt nouseet puolustautumaan kritiikkiä vastaan.

Oliko niin, että jääkäreille oli tärkeintä tehdä omaa identiteettiä ja ”puhdistaa” armeija heidän vieraina pitämistään aineksista – ja kun armeija oli näin puhdistettu, he eivät olleet enää niin omistautuneita niille ideoille, joiden nimissä puhdistus oli toimitettu? Joka tapauksessa sellaisen sotataidon kehittäminen, jota voidaan pitää jääkärien omilla kriteereillä kansallisena – eli joka soveltuu erityisesti Suomen olosuhteisiin – alkoi toden teolla vasta 1930-luvulla. Se vaati jääkärien ajan organisaation ja taktiikan merkittävää uudistamista ja jääkärien sotilaallisen ajattelun keskeisten periaatteiden hylkäämistä.

98. Kai Savonius, Armeijamme omaperäiseksi. *Tiede ja Ase* (1934), 48.

99. Tynkkynen 1996, 55.

100. Kronlund 1986, 381.

Johtopäätökset

Suomalainen sotataito ei kehittynyt talvisotaa edeltävänä aikana johdonmukaisen lineaarisesti, eikä selkeästi rinnan muiden Euroopan maiden kanssa. Sotataidon kehitystä hallitsi etenkin 1920-luvulla jääkärien sotilaallinen kulttuuri, joka Elizabeth Kierin esittämällä tavalla nousi jääkärikapinan jälkeen vallitsevaksi. Sen käsitykset asioista muuttuivat itsestäänselvyyksiksi, kunnes kadettiupseerien kulttuuri nousi haastamaan sitä. Suomalaisen kansallisen sotataidon kehitys alkoi toden teolla vasta sen jälkeen, kun jääkärien kulttuuri oli menettänyt valta-asemansa.

Jääkärien sotilaallisella kulttuurilla oli neljä keskeistä ominaisuutta. Siinä korostettiin voimakkaasti kurin merkitystä. Kurin tehtävä oli tuottaa erilaisista yksilöistä täysin yhtenäinen joukko; joukkoon sopimattomat oli puhdistettava. Tätä puhdistuksen ajatusta jääkärit pääsivät toteuttamaan kansalaissodassa ja Venäjällä palvelleiden upseerien ajamisessa armeijasta. Jääkäreiden tärkein sotatieteellinen uskonkappale taas oli hyökkäys. Hyökkäyksen ylivaltaa toteutettiin etenkin sotasuunnitelmassa VK 27, mutta myös varusmiesten koulutuksessa ja kauttaaltaan armeijan toiminnassa. Vaikka hyvinkin pian VK 27:n laatimisen jälkeen jouduttiin puolustusellinen vaihtoehto palauttamaan valikoimaan, on aikaa ennen talvisotaa silti luonnehdittu hyökkäyssodankäynnin hallitsemaksi. Hyökkäyksellisyttä ei siis voi ohittaa ”kokeiluina”.

Rinnan hyökkäyksen ylivallan kanssa kulki jääkärien ylenkatsova asenne teknologian kehitykseen. Suomen maaston katsottiin estävän modernin sotateknologian käytön tai teknologiaan nojaaminen katsottiin taantumukselliseksi. Tästä seurasi se, että puna-armeijan ja etenkin sen panssariaseen kehitystä ei huomioitu, ja panssarintorjunnan kehitys oli auttamatta kes-

ken talvisodan alkaessa. Posenin käsittein jääkärien sotataito oli selvästi hyökkäyksellistä ja pysähtynyttä. Neljäs ominaisuus oli jääkärien sotatieteellisen katseen kapeus, joka liittyy teknologian ylenkatseeseen: sotatieteellinen huomio kiinnittyi suhteettomasti taistelutekniikkaan ja suurstrategiaan, korkeamman taktiikan ja operaatiotaidon kustannuksella.

Näihin ominaisuuksiin voidaan lisätä viidenenä jääkärien rasismi. Vaikka ”tsaarilupseerien” puhdistaminen armeijasta liittyi myös jääkärien urapyrkimykseen, oli siinä selvästi mukana jääkärien syvästi rasistinen suhtautuminen kaikkeen, jota he pitivät epäkansallisena ja venäläisperäisenä. Sama ideologia oli ohjannut jääkäriupseerien intoa osallistua kansalaissotaan, jossa he olivat päässeet puhdistamaan Suomen kansaa ”ryssäläisyydestä”. Vaikuttaa siltä, että jääkärien rasismi sai heidät väheksymään puna-armeijaa vastustajana, mikä tekee hyökkäyksen korostamisesta ja teknologian ylenkatsomisesta myös ymmärrettävämpää.

Jääkärien sotilaallisen kulttuurin nousu ja murros selittää sotataidon muutosta. Kun jääkärit syrjäyttivät Venäjällä palvelleet upseerit puolustusvoimien johdosta, muuttui sotataito voimakkaan hyökkäyspainotteiseksi ja hankintoja laiminlyötiin. Kadettiupseerien nousu paljastaa sotataidossa useita selkeitä ongelmia, joita ryhdytään korjaamaan. Sen sijaan, että sotataidon kehitys olisi johdonmukaisesti edennyt kohti selkeää maalia, sotilaalliset kulttuurit muuttivat sitä, miten sota, sotataito ja Suomen maasto milloinkin nähtiin.

VTM **Michael Halila** on väitöskirjatutkija Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Sähköposti: mikaelhalila@gmail.com.

Tuomas Tepora

Satavuotinen sota?

Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista

Sisällissodan merkivuosi tekee sisällissodasta ajankohtaisen, mutta vuosi 1918 ei missään vaiheessa ole vaipunut unhoon. Toisaalta toisen maailmansodan jälkeen vuosi 1918 ei enää ole muodostanut modernin suomalaisyhteiskunnan keskeisintä kollektiivisen muistamisen kohdetta. Muistinpoliittisesti toisella maailmansodalla oli vuoden 1918 jakolinjoja suodattava merkitys. On hyvä myös muistaa, että suomalainen yhteiskunta oli ottanut ensimmäiset askeleet kohti toista vuoden 1918 perintöä muovannutta tekijää eli pohjoismaista hyvinvointivaltioprojektia jo 1930-luvun lopussa. Silti sodan kokeneiden väliset jakolinjat ja kamppailut osapuolten kertomusten ja muistojen asemasta jatkuivat ainakin 1970-luvulle, paikallisesti pidempääkin. Tämä katsausartikkeli tarkastelee muutoksia Suomen sisällissodan muistamisessa ja historiakulttuurissa tähän päivään saakka.

Muistaminen

Vaikka moni kenties hyvästä syystä toivoo, että suomalainen historiakulttuuri ja muistaminen voisi tänään irrottautua sodasta ja luoda vaihtoehtoisia kertomuksia, voi toista maailmansotaa tai ainakin sen talvisotamaista eetosta pitää onnena onnettomuudessa. Talvisodan jälkeen valtio vapautui ongelmasta, joka oli tullut näkyväksi viimeistään 1930-luvun loppuun mennessä: kuinka juhlia vapausotaa, kun hävinnyt

osapuolta edustanut puolue istui hallituksessa? Samalla sosialidemokraatit vapautuivat muistin poliittisesta ongelmasta, johon aatesuunnan edustajat olivat 1930-luvun lopussa joutuneet. Tuolloin he pyrkivät nivomaan sisällissodasta kansalaisia yhdistävän tragedian. Murhenäytelmä on kuitenkin huono perusta ”kansalliselle tarinalle”.

Vuodesta 1940 lähtien vuosi 1918 ei enää kuulu valtiolliseen juhlintaan. Toisen maailmansodan voimakkuutta suomalaisessa muistokulttuurissa selittää paljon sille varhain muodostunut asema sisällissodan antiteesinä, josta muodostui välittömästi uusi kansallinen syntymyytti. Lisäksi valkoisten ymmärrys uhreista säilyi maailmansotien välisenä aikana romanttisena toisin kuin etenkin Länsi-Euroopassa, jossa ensimmäisen maailmansodan kokemus toi uhrirromantiikan pariksi ironian ja kranaattikauhun.¹ Se että valitseva käsitys sotauhrista oli säilynyt sankarillisena, vapauden hintana, saattoi vaikuttaa siihen, että toisen maailmansodan sankarivainajien muistokulttuurin sanoitukselle oli elävöittävä tilaus, monista vuoden 1918 ja toisen maailmansodan uhriajattelun eroista huolimatta. Suomen sisällissota oli osa ensimmäistä maailmansotaa, mutta ensimmäisen maailmansodan massataistelujen tuottama ihanteettomuus ei maailmansotien välisessä Suomessa saanut jalansijaa voittajien muistoissa eivätkä häviäjät pohtineet kipeitä

1. Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press 1995, 221–222; Joanna Bourke, *Uusi sotahistoria*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 32–34.

kokemuksiaan itse sodankäynnin kauhujen näkökulmasta. Sotatraumaa ei tunnistettu lääketieteellisesti Suomessa ennen talvisodan alkua.²

Tämän päivän perspektiivistä tarkastellen vuodesta 1918 ei maailmansotien välisenä aikana onnistuttu muodostamaan nationalismeille tyypillistä kansallista syntymyyttä välttämättä lainkaan. Yrityksen puutteesta se ei toki johtunut. Oleellista lienee, että kesästä 1919 lähtien tasavallassa yhteiskunnallisia ristiriitoja jouduttiin selvittämään parlamentaarisesti. Näin vapaussodan valkoiseen ilmaantui pian harmaata, kun vuosien 1917–1918 vihanlietojat joutuivat istumaan saman pöydän ääreen. Vitivalkoinen ja kompromisseja vihannut oikeistoradikalismi ja 1930-luvun fasismi ajoivat lopulta puhdistuskuvitelmissaan oikealta ohi. Hävinneiden katkerat ja valtopoliittisesti epäkorrektilt muistot jakautuivat nekin pian kapinakevään jälkeen. Sosialidemokraattinen tulkinta sodasta painotti punaisten kokemaa vääryyttä taistelujen jälkimainingeissa, mutta irtisanoutui vallankumouksellisuudesta toisin kuin maan alle painostetun suomalaiskommunisminkin näkemys. Tämän aatesuunnan mukaan vuosi 1918 edusti epäonnistunutta vallankumousta ja valkoisten hirmuvaltaa.³

Näin vuosi 1918 muodosti jo ennen toista maailmansotaa muistinpoliittisen ongelman: kiihkeän kansallismielisyyden ja kahtia tai moneen osaan jakautuneiden muistojen aikaa eläneen yhteiskunnan kansalaiset eivät kyenneet muodostamaan sisällissodasta kattavaa, nationalismin tyypillistä narratiivia kansallisesta vapaus-taistelusta, jonka useimmat kansalaiset olisivat voineet allekirjoittaa. Sodan sisäinen luonne säilytti ihmisiä jakaneen väkivallan muiston verokseenä. Nationalismissa uhrien ja niiden muista-

misen merkitys on yhdistää ihmisiä.⁴ Toisin kuin sittemmin toisen maailmansodan vallitsevassa, ”virallisessa” kertomuksessa, edes valkoisille uhreille oli viimeistään 1930-luvun jälkipuolelta tultaessa vaikea löytää kansakuntaa rakentavaa merkitystä. Mielenkiintoisesti valkoisen perinteen ylläpitäjät, suojeluskunnat etunenässä, pyrkivät rakentamaan ehdottomuudessaan autoritääristä muistokulttuuria parlamentaarissa Suomessa.

Brittiläinen uskontotieteilijä Ninian Smart kirjoitti vuonna 1983 esseessään nationalismin uskontosävytteisyydestä, että parasta kansakunnanrakennusainesta ovat mahdollisimman suuret sotauhrit, joita on kuitenkin mahdollista jälkeinpäin muistaa rakentavasti. Hän käytti yhtenä esimerkkinään toisen maailmansodan Suomea.⁵ Tämä toisen maailmansodan muistokulttuuri näyttäisi kantavan tähän päivään saakka, sillä se kosketti käytännössä kaikkia kansalaisia eikä sitä korvaavaa kertomusta ole helppoa luoda. Kansalaisten enemmistökään ei näytä panevan pahakseen sotamuistokulttuurin korostuneisuutta: itse asiassa *Uutissuomalaisen* joulukuussa 2017 teetämän kyselyn mukaan 61 prosenttia vastanneista oli sitä mieltä, ettei sota korostu liikaa suomalaisessa itsenäisyysjuhlinnassa.⁶ Vapaussodastakin oli tarkoitus muodostaa tällainen kansallisen vapauden ja kansallishengen merkkipaalu, myyttinen kamppailu, jossa nuoren kansakunnan nuoret soturit lunastivat verellään isänmaan vapauden. Tämä muisto ei osoittautunut elinvoimaiseksi.

Historioitsijat ja muistaminen

Historiantutkijoille sisällissota oli 1950–1960-luvun vaihteeseen saakka hankala pala, sillä val-

2. Ville Kivimäki, *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44*. Åbo Akademi University 2013, 19, 22–23.

3. 1920–30-luvun muistinpolitiikasta ja muistamisesta, ks. mm. Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk 186. Suomen Tiedeseura 2010; Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino 2012; Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Historiallisia Tutkimuksia 239. SKS 2008, 559–572; Tuomas Tepora, *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. WSOY 2011; Niko Kannisto, *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. THPTS 2016, 94–182.

4. Benedict Anderson, *Kuvitelut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino 2007; Tepora 2011, 62–73, 251–264, 382–384.

5. Ninian Smart, *Religion, Myth, and Nationalism*. Teoksessa Peter H. Merkl & Ninian Smart (toim.) *Religion and Politics in the Modern World*. New York University Press 1983; Carolyn Marvin & David W. Ingle, *Blood Sacrifice and the Nation. Totem Rituals and the American Flag*. Cambridge Cultural Social Studies Series. Cambridge University Press 1999.

6. USU-kysely. Yle.fi 5.12.2017: Enemmistö suomalaisista ei pidä sodan korostumista ongelmana, <https://yle.fi/uutiset/3-9962692> (15.12.2017).

taosa vanhemman polven historioitsijoista oli iän ja yhteiskunnallisen asemansa kautta sitoutuneita suoraviivaiseen vapaussotatulkintaan, joka puolestaan ei enää toisen maailmansodan jälkeen voinut muodostaa ”kansallista” vapausmyyttiä. Valkoisen terrorin laajuus paljastui luottettavasti vasta 1960-luvulla.⁷ Samalla akateeminen tutkimus myös suitsi toisen maailmansodan jälkeen maan alta nousseiden suomalaiskommunistien esittämiä vielä todellista suurempia luke-mia murhatuista punaisista.⁸ Suurten ikäluokkien aikuistumisen ja samanaikaisen yhteiskunnallisen muutoksen yhteydessä 1920-luvun puolivälissä syntyneet Viljo Rasila ja Jaakko Paavolainen sekä 1919 syntynyt Juhani Paasivirta onnistuivat esittämään tutkimusta edistävän, punaisten asemaa ja motiiveja kontekstissaan ymmärtävän, mutta analyttisen näkökulman. Näiden historioitsijoiden avainkokemus olikin ollut toinen maailmansota.

Sisällissota ei siis mennyt pois, vaan siitä val-tajulkisuudessa esitetyt tulkinnat muuttuivat. Vapaussodasta tuli kansalaissota ja punaiset muistot, tulkinnat ja tarinat saivat jalansijaa. Toisen maailmansodan jälkeistä, 1950-luvulle jatkunutta punaisten muistomerkkibuumia vetivät kansandemokraatit ja kommunistit,⁹ mutta historiakulttuurin punainen tulkinta oli lähempänä sosialidemokraattista näkökulmaa. Punaisesta ”totuudesta” ei kuitenkaan koskaan tullut niin hallitsevaa näkökulmaa kuin mitä valkoinen sanoma sotien välisenä aikana merkitsi.

Tunnettua, on että historioitsijat eivät olleet kuskien paikalla, kun vuoden 1918 uudelleen arviointi julkisessa sanassa alkoi. Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanit aloittivat muutoksen 1960-luvun vaihteessa. Linna kirjoitti tietoisesti uutta, modernia eeposta suomalaisen yhteiskunnan synnystä.¹⁰ Näkökulma oli maata

omistamattoman luokan eli maalaiskansan. Realistinen tyyli vetosi lukijoihin. Samalla torpparitologia hyödynsi suomalaiseseen nationalismiin oleellisesti kuulunutta maanomistuksen arvostamista. Linnan käsittelyssä pientiloista haaveilleet torpparit saivat lukevan yleisön silmissä painoarvoaan suuremman roolin sisällissodan tapahtumissa ja syissä. Tämän kirjailijan vapaudella tehdyn tulkinnan oikoi tutkimuksella Viljo Rasila vuonna 1968,¹¹ mutta vuodesta 1917 saakka politisoitunut torpparikysymys on säilyttänyt asemiaan vuoteen 1918 liittyneissä mielikuvissa.

Linnan vaikutus historiakulttuuriin on ollut tutkitusti niin merkittävä,¹² että *Pohjantähden* kanssa samoihin aikoihin julkaistut modernistiset romaanit, kuten Veijo Meren *Vuoden 1918 tapahtumat*, Paavo Haavikon *Yksityisiä asioita* tai jopa Marko Tapion *Arktinen hysteria* -romaanit, ovat jääneet historiakulttuurissa katveeseen. Näissä teoksissa yksilöiden motiivit eivät aina kohtaa ”suurta kertomusta” eivätkä kirjailijat kaihtaneet banaalien, arkisten ja päättömiltä vaikuttavien seikkojen kuvailua sodan viitekehäyksessä. Tällainen selvää historiallista missiota kaihtanut ote on sittemmin muodostunut tavalliseksi tavaksi sodan kuvaamiselle. Vielä 1960-luvulla modernistien tarkoituksena oli ilmiselvästi haastaa kirjailijan tarve kuvata isoja teemoja koherentisti ja kaikkitietävästi.¹³

Sisällissota tänään

Saksalaisen muistamisen tutkijan, egyptologi Jan Assmannin mukaan elävien sukupolvien välittämä muistiperinne eli kommunikatiivinen muisti kestää 80–100 vuotta. Kommunikatiivista muistia määrittää muistin poliittisuus ja elettyjen kokemusten yhteiskunnallisuus sekä mahdollisesti vaikeneminen. Tämän jälkeen muistamista alkaa määrittää kulttuurinen muisti. Menneisyy-

7. Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1. ”Punainen terrori”*. Tammi 1966; Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 2. Valkoinen terrori*. Tammi 1967.

8. Juhani Mäkelä (toim.) *Luokkasodan muisto*. Kansankulttuuri 1947.

9. Maurice Carrez, *Sites of the Red Massacre in Finnish Civil War. The Politics of Memory and Its Re-Interpretation*. Teoksessa Mikko Majander & Kimmo Rentola (toim.) *Ei ihan teorian mukaan*. THPTS & Yhteiskunnallinen arkistosäätiö 2012, 97–101.

10. Pertti Haapala, Väinö Linnan historiasota. *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (2001), 25–34; Yrjö Varpio, Väinö Linnan *elämä*. WSOY 2006, 484–509.

11. Viljo Rasila, *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi 1968.

12. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 112.

13. Yrjö Varpio, Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2008, 457.

den keskeisestä tapahtumasta tulee kulttuurinen varanto, jota voidaan muokata ja hyödyntää vailla henkilökohtaisia tunnesiteitä. Silti nämä kertomukset voivat säilyä oleellisina muistikulttuurin viitepesteinä ja niitä voidaan hyödyntää poliittisesti. Assmannia orjallisesti seuraten suomalainen yhteiskunta on viimeistään nyt katkaissut sukupolvien ketjun sisällissotien kokemukseen ja välittyneisiin muistoihin.¹⁴

Silmäys pelkästään viime vuosien kirjatarjontaan näyttää, että tutkimuksen lisäksi vuosi 1918 on tasaisen suosittu aihepiiri niin tieto- kuin kaukokirjallisuudessa. Vuotta 1918 käsitteleviä elokuviakin on parilta viime vuosikymmeneltä liuta. Yrjö Varpion vuonna 2008 julkaistun artikkelin mukaan sisällissota on vuosituhannen vaihteen molemmin puolin ollut kirjallisuudessa suosittu aihe kuin koskaan aiemmin. 2000-luvun fiktiossa on usein korostunut punaisten näkökulma. Se ei ole ollut julistuksellinen samassa mielessä kuin esimerkiksi Jotaarkka Pennasen *Mommilan veriteot 1917* -elokuva vuodelta 1973. Pikemmin kirjallisuus on kuvaillut tämän päivän arvostuksia mukailien ääritunteita, väkivaltaa, traumaa ja uhrin sekä uhriutumisen teemoja; sympatiat ovat usein altavastajan puolella. Siitä huolimatta fiktiossa on pyritty ylittämään joko-tai-kahtiajako. Puolentalin oikeutus ei ole olennaista, vaan keskipisteessä ovat yleisinhimilliset teemat.

Vuoden 1918 historiallinen tarkastelukaan ei ole aina tärkeää, vaan on mahdollista ajatella, että kirjallisuudessa sisällissota on etupäässä kulttuurinen viitepiste kirjallisesti kiinnostaville teemoille, tunteille ja eettisille pohdinnoille. Myös omien sukujuurien etsiminen ja sodan ylisukupolvisten vaikutusten pohtiminen on ollut tärkeää.¹⁵ Tätä voi pitää osoituksena siirtymisestä kulttuurisen muistin aikakauteen: reflektiivinen ja julistamaton ote sekä sodan monet totuu-

det alkavat päihittää puolentalin ja kaksi "totuutta". Pilvi Torstin suomalaisten historiakuva kyselytutkimuksella vuonna 2012 luodanseen tutkimuksen mukaan vuoden 1918 osalta "menneisyys on muuttunut tai muuttumassa historiaksi", jossa on mahdollista asettua kummankin osapuolen nahkoihin ja ottaa kriittistä etäisyyttä sodan jakolinjoihin.¹⁶

Lisäksi vaikuttaa siltä, että sisällissotaan liittyvä fiktio on Suomen toista maailmansotaa koskevaa fiktiota seuraten tempautunut osaksi trauman kirjallista heijastelua. Yhtään kipeiden kokemusten ylisukupolvisuutta vähättelemättä on myös esitettävä kysymys siitä, kuinka paljon traumaa monipuolisesti kuvaava kirjallisuus heijastelee säröytyneitä todellisuuksia. Entä kuinka paljon se rakentaa näitä todellisuuksia traumasta puhumiseen vihkiytyneessä nyky-yhteiskunnassa?¹⁷

Tänään sisällissodan paikalliset muistokulttuurit voivat edelleen olla jakautuneita, mutta sukupolvien välittämä ketju vuoteen 1918 on käytännössä katkennut. Vaikka eräissä suvuissa muistoja saatetaan vaalia, sisällissodalla ei ole enää oleellista merkitystä yhteiskunnallisten jakolinjojen lähteenä. Nykyisten jakolinjojen ja yhteiskunnallisten ilmiöiden peileinä sisällissodan kokemukset voivat kuitenkin toimia. Sisällissodasta on luotu vahva historiakulttuuri. Fiktion ohella siinä on nykyään tärkeää esimerkiksi museonäyttelyprojektien ja taiteen kautta hahmotettu moniäänisyys sekä tunteiden herättämisen kautta yhteen nivottu tarinallisuus. Kulloinkin heikomman osapuolen asemaan samastuminen lisää tarinan vetovoimaa, mitä ei kuitenkaan enää selitetä puoluepoliittisesti. Näin sisällissodan kokemuksista voidaan oppia. Toki vuoden 1918 jakoja on mahdollista pyrkiä hyödyntämään poliittisessa retoriikassa, mutta kansalaisten poliittinen mobilisaatio ei perustu sisällissodan muistolle.

14. Jan Assmann, Communicative and Cultural Memory. Teoksessa Astrid Erll &

Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. De Gruyter 2008.

15. Varpio 2008, 461–462; Tiina Kinnunen, The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War. Old-New Patterns and New Approaches. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy. History of Warfare* 101. Brill 2014, 428–437.

16. Torsti 2012, 135.

17. Tuomas Tepora, Emotional War? Communicating the Cultural Histories of War to a Wider Audience. *Journal of Belgian History* 46:2 (2016), 185–196; Tuomas Tepora, Toisen maailmansodan muistokulttuuri. Kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin. Teoksessa Teemu Tallberg, Anni Ojajarvi & Tiina Laukkanen (toim.) *Puolustuslinjalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Julkaisuja 197, Kenttä. Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto 2017, 138–139, <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/puolustuslinjalla/tepora.pdf> (18.12.2017).

Sisällissodan tutkimuksessa on viime vuosina korostunut paitsi molemminpuolisen terrorin motiivien selvittäminen ja konfliktin merkitys yhtenä ensimmäisen maailmansodan näyttämöistä, nimenomaan sodan kokemukselliset puolet sekä vuoden 1918 perintö. Tämän päivän tutkimuskysymykset ja ajankohtaiset aiheet kuten naisten ja lasten kokemukset sodan ajalta tai vankeileireiltä ovat hyvin edustettuina sisällissodan tutkimuksessa. On huomattava, että toisin kuin 1960-luvulla, historian tutkimus on 1990-luvulta lähtien profiloitunut myös yleisen historiakuvan aktiivisena rakentajana ja keskustelijana.¹⁸ Vaikka sodan ylijärjaisuus on korostunut viime vuosien tutkimuksessa, sisällissodan historiakulttuurin voi katsoa olevan korostuneen paikallista, mikä johtuu konfliktin olemuksesta paikallisina vallankumouksina ja vastakkainasetteluina.¹⁹

”Sisällissota” on vakiintunut 1990-luvulta lähtien tutkijoiden ja monien tiedotusvälineiden suosimaksi nimitykseksi sodasta. Se on nähty neutraaliksi nimitykseksi toisin kuin vapaussota tai kansalaissota. Vuoden 1918 sodan muut nimitykset kuten luokkasota, veljessota tai kapina ovat jo jääneet syrjään. Vapaussodalla, kansalaissodalla ja sisällissodalla on edelleen omat melko tasavahvat kannattajansa eikä sodalla siis ole vakiintunutta nimitystä. Vuonna 2012 sisällissota oli selvästi yleisin sodan nimi 15–30-vuotiaiden keskuudessa.²⁰ Sisällissota ja kansalaissota eivät kuitenkaan asiasisällöllisesti eroa juuri toisistaan ja aatehistoriallisesti sisällissota kansalaisyhteiskuntaa repivänä, valtion sisäisenä konfliktina toki sopii suomalaiseen kokemukseen valtion ja laillisuuden hajoamisesta vuosina 1917–1918.

Juhlaraha 2017

Mainio esimerkki sisällissodan kertomuksien vahvuudesta sekä kenties sen nykyisin dominoivasta, ylisukupolvisuuksia korostavasta sisällöstä on huhtikuussa 2017 käyty kiivas juhlarahakohu. Itsenäisyyden vuosikymmeniä kuvanneessa raha-

sarjassa muotoilija Ilkka Suppanen kuvasi vuotta 1918 punaisten teloituskuvalla. Sodan nimityksenä kolikossa oli kansalaissota. Mallina toimi tunnettu, mutta lavastettu valokuva. Sisällissodan esittäminen ”juhlarahassa” laittoman teloituksen kautta raivostutti monet kansalaiset. Lyhyen, sosiaalisen median tuotumuspurkausten värittämän keskustelun jälkeen valtiovarainministeri Petteri Orpo kumosi Suomen itsenäisyyden juhlarahoja koskeneen asetuksen ja juhlarahasarja vedettiin pois tuotannosta.

Mitä kohu kertoo? Ainakin sen, että sodan hävinneiden punaisten epäsuhtainen kohtalo herättää sympatiaa suuressa yleisössä ja kuinka sensitiivistä historian kipupisteiden esittäminen ylipäättään on. Tämä kertomus on tunteisiin vetoava tarina etupäässä rivipunaisina uhreina hävinneistä, joille taisteleva vallankumouksellisuus oli vierasta. Oikeudenmukaisuuteen liittyvät pohdinnat ovatkin olleet tapetilla myös muun muassa punavankileirien korkean kuolleisuuden osalta; tämä on myös sisällissodan aihepiiri, jota on viime aikoina tutkittu kenties eniten. Tautalla vaikuttavat myös viime vuosikymmenten kansainväliset esimerkit hajonneiden valtioiden ja sisällissotien jälkeisistä oikeudenkäynneistä. Ajatusleikkinä voisi pohtia, millä tavalla yleisöreaktio olisi eronnut toteutuneesta, jos kuvituksena olisi ollut valkoisten teloitus – valokuvamallia olisi ollut tosin vaikea löytää.

Lienee ymmärrettävää, miksi mielikuvissa teloituskuvan ja juhlarahan yhdistelmä ei ollut toimiva ratkaisu. Kuinka sisällissotaa sitten pitäisi muistaa? Kohu nimittäin kertoo myös, että vuotta 1918 on ajallisesta etäisyydestä huolimatta vaikea sijoittaa luontevaksi osaksi ”suurta kertomusta”, jota Suomessa määrittää pyrkimys kohti eheyttä ja yhtenäisyyttä. Eivätkä monet kansalaisista halukaan vuotta 1918 osaksi yhtenäisyys-kertomusta, sillä se ei siihen sovi. Vuoden 1918 historiakulttuurin merkitys voikin olla mahdollisuudessa korostaa halkeamia ja säröjä, vailla todellista

18. Merkittävä keskustelua avannut ja historiakuvaa muokannut teos oli Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. WSOY 1993. Historiografista, ks. Tuomas Tepora & Aapo Roselius, Introduction. *The Finnish Civil War, Revolution, and Scholarship*. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. History of Warfare 101. Brill 2014, 11–16.

19. Anne Heimo, *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. SKS 2010.

20. Torsti 2012, 126–133; historiallisesti sodan nimityksistä, ks. Pertti Haapala, *Sota ja sen nimet*. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2008.

tämän päivän pelkoa rajuista repeämistä. Mielenkintoisesti edelliseen liittyen kohu myös jakoi historioitsijayhteisöä, sillä kaikki asiantuntijoina kohun aikana haastatellut eivät ensi kädeltä tyrmanneet taiteilijan juhlarahanäkemyistä: miksi kaiken pitäisi olla siloteltua, etenkin kun sisällissodasta on kulunut jo sata vuotta?²¹

Sisällissodan julkisessa muistamisessa askeleita kohti yhtenäisyyttä on otettu toisen maailmansodan vuosista lähtien, jolloin sodan osapuolet seppelöivät toistensa hautoja ja muistomerkkejä. Osapuolten perinteenjatkajien välisen yhteisen muistamisen vaikeudesta kieli kuitenkin viime vuoden juhlarahakohun ohella joulukuun 2017 muistinpoliittinen konflikti Forssassa, jossa kaupunginhallitus ei huolinut Lotta-patsasta sen jälkeen, kun työväenmuistolle arka aihe oli herättänyt huomiota sosiaalisessa mediassa.²² Valkoisilla ja punaisilla onkin edelleen muistioorganisaationsa ja perinnejärjestönsä, jotka operoivat yhä vahvemmin verkossa ja sosiaalisessa mediassa. Tämä on tuonut historiakulttuuriin ja muistamiseen uudenlaisen osallistumisen tason, jossa perinteisten muistioorganisaatioiden ja maallikoiden välinen raja hämärtyy. Lisäksi mielipiteen ilmaisijoiden ja näkemysten esittäjien suuren määrän ohella digitaalisessa muistamisessa korostuu visuaalisuus.²³

Jälkikäteen ajatellen juhlaraha-tapaus toimii hyvänä esimerkkinä tämän päivän muistokulttuurista, jossa kansalaiset, historioitsijat, taiteilijat ja muistikulttuurin ammattilaiset keskustelivat – ja kiihkoilivat – jaetulla digitaalisella sosiaalisen median alustalla. Dataäänestys oli tehokas tapa ilmaista viruksen lailla etenevää mielipidettä ja -alaa, vieläpä ilman äänestysikää ja välikäsien kontrollia.²⁴

Historianesitykset ja sovinto?

Joskus on esitetty ajatus, jonka mukaan sisällissodan osapuolet eivät koskaan ole tehneet sovintoa. Käsite on tietenkin itsessään monitahoinen ja viittaa usein konfliktin osapuolten väliseen pidättäytymiseen vihollisuuksista, yhteistyökyyntä menneisyyden painolastista huolimatta, keskinäisen luottamuksen rakentamiseen ja lopulta eheytymiseen tai yhteiseen identiteettiin. Kuten Tuomas Forsberg huomauttaa, etenkin jälkimmäinen täyssovinnon muoto on konfliktien jälkeisessä kansainvälisessä politiikassa utooppinen.²⁵

Suomen sisällissodan perintöä tarkastellessa on kuitenkin mahdollista puhua edellä mainitut varaukset huomioiden sovinnosta. Viimeisen sadan vuoden demokratisoitumisprosessi, kansalaisyhteiskunnan avoimuuden kasvu ja ainakin viime vuosikymmenelle jatkunut tuloerojen kapeneminen ovat oikeastaan merkinneet jokapäiväistä sovinnonelettä ilman, että asiaa on tehty selväksi virallisilla eleillä. Moni sotarikolliseksi määriteltävä tekijä toki pääsi kuin koira veräjästä, molemmin puolin, ja vielä maailmansotien välisenä aikana kansalaisyhteisyydet olivat rajoitettuja. Valtio kuitenkin korvasi – vaatimattomasti ja osin pitkän hampain – punaisille intressiryhmille heidän kärsimäänsä vahinkoja sitten kun toinen maailmansota laajensi käsitettä siitä, ketkä kansakuntaan kuuluivat.²⁶

Lopulta merkittäväntä viime vuosikymmenten ”sovintotyötä” lienee tehnyt historian tutkimus ja esimerkiksi Suomen sotaturmat 1914–1922-projekti 2000-luvun ensi vuosikymmenellä. Valtion rahoittama ”totuuskomissio”, ajan kansainvälisten esikuvien mukaan, pureutui uhrilukuihin, jotka selvästi herättivät vielä intohimoja ja epä-

21. Tuomas Manninen, Hymynkare, pistoolin piipun suunta... Nämä seikat viittaavat siihen, että juhlarahan teloituskuvat lavastettiin. *Iltä-Sanomat* 27.4.2017 Artikkelissa haastateltiin Aapo Roseliusta.

22. Eeva Hannula, Forssa kielsi patsaan pystyttämisen kaupunkiin – ”En ymmärrä miksi vuonna 2018 tänne pitäisi Lotta Svärd -patsas pystyttää”. *Yle.fi* 19.12.2017.

23. Anne Heimo, The 1918 Finnish Civil War Revisited. The Digital Aftermath. *Folklore* 57 (2014), 141–168.

24. Vrt. Mika Pantzar, Kultuttajakansalainen datataloudessa. *Tieteessä tapahtuu* 35:5 (2017), 24.

25. Tuomas Forsberg, Poliittisen anteeksiannon rajat ja mahdollisuudet. Teoksessa Jan Löfström (toim.) *Voiko historiaa hyviittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus 2012, 69–70.

26. Kaisa Suoranta, ”Ei kai ole syyni vuoden 1918 tapahtumat...” *Punaleskien avustaminen 1918–1948*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto 2006, 41–46; Maurice Carrez, Sites of the Red Massacre in Finnish Civil War. Teoksessa Mikko Majander & Kimmo Rentola (toim.) *Ei ihan teorian mukaan*. THPTS & Yhteiskunnallinen arkistosäätiö 2012, 100; Johanna Manninen, *Rikoksen palkitsemista vai kansan eheyttämistä? Punainvalidien eläkkeet eduskuntakeskustelussa 1936 ja 1940*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2016, 50–67.

varmuutta, vaikka uhrien suhdeluvut ja määrät suurin piirtein tutkimuksessa tiedettiin.

Uhrien lukumäärään ja identifiointiin tähtäävä, objektiivisuutta tavoitteleva perustutkimus on toiminut vakaana perustana myös ja nimenomaan historian harrastajille, joiden merkitys esimerkiksi sisällissodan paikallishistorioissa ja -perinteessä on näkyvä. Sotasurma-projekti toimi myös digitaalisen historianesityksen yhtenä tienraivaajana, vaikka jostain syystä iso osa sen keräämästä ja digitalisoimasta aineistosta on jäänyt hyödyntämättä. Käytössä oleva tietokanta onkin auttamatta vanhentunut. Ohjelma nimittäin sisältää vain murto-osan kerätystä materiaalista ja sen saaminen tutkijoiden käyttöön olisi tärkeää.²⁷

Verrattuna moniin muihin ajallisesti tai muuten saman tyyppisiin konflikteihin kuten Irlannin tai Espanjan sisällissotiin, suomalaisen yhteiskunnan sisällissodan jälkeinen toipuminen oli nopeaa. Sen mahdollisti parlamentaarinen järjestelmä ja konfliktin uusiutumattomuuden takasi viime kädessä osapuolten resurssien epäsuhtaisuus valkoisessa Suomessa 1920–1930-luvulla. Kyse ei siis ollut mistään aktiivisesta menneisyyden hallinnasta.²⁸ Passiivisen sovinnon puolesta puhuu myös se, että sisällissota ei ole sitten toisen maailmansodan muodostanut suomalaisten ryhmäidentiteettien pääasiallista lähdeä – identiteettien peilinä ja identiteettipolitiikan rakennusaineena se toki toimii edelleen.

Sovinnon käsite liittyy läheisesti anteeksipyyntöön ja -antoon. Vaikka sisällissodan muistot eivät enää jaa suurta enemmistöä ihmisistä, on myös helppo ymmärtää joskus esitettyjä vaatimuksia valtion tai kirkon tapaisten instituutioiden esittämistä anteeksipyyntöistä tai pahoitteluista kovia kokeneille hävinneille. Tällöin äänessä on kuitenkin tämän päivän menneisyydenhallinta ja kansainväliset lähihistorian esikuvat totuuskomissioineen. Kun vuoden 1918 raastavat kokemukset eivät enää toisen maailmansodan jälkeen olleet yhteiskunnallisten ristiriitojen pääasialli-

sinta polttoainetta, lienee anteeksipyyntö ja -anto 2000-luvulla nähtävissä tämän päivän uhrituomista ja traumaattisia kokemuksia korostavan ilmapiirin ilmentyminä. Uhrin asemaan samastumiseksi ei välttämättä tarvitse omata uhrin perhehistoriaa eivätkä uhrien ja pahantekijöiden roolit muutenkaan ole sisällissodissa koskaan selviä. Siksi monet ihmiset saattavat kokea erilaiset sovintoa ja selvyyttä tavoittelevat eleet, kuten kulkeet ja performanssit katharttisina.²⁹

Aiemmin jo käsiteltiin sitä, kuinka vuoden 1918 paikalliset muistot ovat saattaneet säilyä viime vuosikymmenille tulenarkoina, vaikka mistään vaikenemisesta ei enää voi puhua. Kuten todettua, tunnehistoriallisesta näkökulmasta on kuitenkin mahdollista ajatella sisällissodan traumoja korostavaa historiakulttuuria nimenomaan nykyisten tunteiden ilmaisulle ja vaikeille kokemuksille avointen ihanteiden kautta, osana terapiakulttuuria. Saman tyyppinen muistokulttuuri-ilmio on viime vuosina liittynyt toisen maailmansodan muistamiseen.

Toisaalta sovinto on myös oleellinen osa hallitsevaan suomalaiseen muistokulttuurin kudottua yhtenäisyyden kertomusta ja tarvetta.³⁰ Yhtenäisyys on tilanteesta riippuen joko ääneen lausuttu tai lausumaton oletus kertomukselle ”Suomesta”. Tähän tarinaan keskinäistä väkivaltaa, luokkeroja ja luottamuksen katoamista avoimesti tarkasteleva kertomus itsenäisyyden alun veljessurmasta sopii äärimmäisen huonosti, vaikka käsite muuten onkin perin myyttinen. Entä jos sisällissodan vetovoima historiakulttuurissa johtuukin sen esillä pitämistä jakolinjoista?

Valtaosa suomalaisista kykenee valitsemaan puolensa tilanteen mukaan ja ymmärtämään monia eri näkökantoja. Monetkaan eivät pysty jäljittämään sukujansa yksiselitteisesti jommallekummalle puolelle. Nykynäkökulmasta, turvallisen etäisyyden päästä, sisällissodan muistamisen suosio saattaa liittyä sen säröisään tarinallisuuteen. Sen täky on nimenomaan

27. Projektissa työskennelleen Aapo Roseliuksen haastattelu 1.3.2018. Toinen digitaalisen historian vuoteen 1918 liittyvä varhainen tietokanta on Työväenmuseo Werstaan ylläpitämä Punaisten muistomerkkien tietokanta (2005), joka perustuu Ulla-Maija Peltosen vuosituhannen vaihteen tutkimushankkeeseen keräämiin tietoihin. Ks. Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. SKS 2003.

28. Forsberg 2012, 81.

29. Kinnunen 2014, 435–436.

30. Forsberg 2012, 80–83

perustava yhteiskunnallinen särö sekä vallan ja väkivallan vuoropuhelu. Vähäisin syy ei myöskään liene "kapinakevään" herättämä vastarinnan miellelyhtymä, joka tarjoaa myös sisältöjä sukupolvikapinalle. Sisällissodan tragediaa ei juhlita, mutta "myyttisenä" tapahtumana se on sitäkin voimallisempi. Siksi monet kansalaisista eivät halua sekoittaa vuoden 1918 jakolinjoja "suureen" kertomukseen, niin kuin juhlarahakohu osoitti. Se toimii kansallisen kertomuksen yleisesti hyväksyttynä vastakertomuksena. Kansainvälisenä vertailukohtana voisi toimia Yhdysval-

tain sisällissota, joka muodostaa ehtymättömän historiakulttuurin ja vastakkaisten identiteettien sammon amerikkalaisille. Sikäläinen sota toimii historiallisena varantona tämän päivän kysymyksille yli 150 vuotta konfliktin päättymisen jälkeen.

FT Tuomas Tepora on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistossa ja yliopistotutkija Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa (2015–2018).
Sähköposti: tuomas.tepora@helsinki.fi.

Suomen sisällissodan vaikutushistoriat

Kirjailija ja pelisuunnittelija Mike Pohjola (s. 1978) julkaisi tammikuussa 2018 sisällissotaromaanin *Sinä vuonna 1918*. Kirjan nimi on sanaleikki: yhtäältä se viittaa yhteen Suomen itsenäisyyden ajan merkittävimmistä ja varmasti traumaattisimmista vuosista, ”siihen” vuoteen 1918, toisaalta se viittaa kirjan kerrontatekniikkaan. Kirjassa on useita tarinalinjoja, joista lukija voi valita omansa (”sinä” vuonna 1918). Pohjola kertoi halunneensa tuoda esiin sisällissodan aikalaiskokemusten moninaisuuden sekä moraalisesti vaikeat valinnat, joita ihmiset joutuivat tekemään. *Turun Sanomien* haastattelussa Pohjola totesi, että sisällissodasta oppiminen uusista näkökulmista sekä totuuden kohtaaminen ja myöntäminen voivat johtaa siihen, että ”ehkäpä vuonna 2028 nämä sisällissodasta syntyneet haavat ovat parantuneet”.¹ Keskeinen ajatus on, että lukija voi ”valita käsivarsinauhansa” kyetäkseen ymmärtämään myös sen osapuolen näkökulmaa, johon ei muuten ehkä identifioituisi.

Tavoite on erittäin hyvä ja kannatettava, mutta viimeaikaisten julkisuudessa olleiden tapahtumien ja kommenttien valossa on syytä kysyä, kuinka realistinen on ajatus ”haavojen parantumisesta” saati ”toisen” osapuolen näkökulman ymmärtämisestä. Seppo Hentilä toteaa tuoreessa sisällissodan julkista muistamista ja käyttöä käsittelevässä kirjassaan *Vuoden 1918 pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka*, että usein varsinkin ei-akateemisten aihetta käsittelevien populaariesitysten – kirjat, elokuvat, viihde, populaarikulttuuri – yhteydessä vihjataan tai todetaan, että kyseessä on nimenomaan pyrkimys traumausten käsittelyyn ja sitä kautta mahdollisesta haavojen paranemisesta. Näin teki myös Pohjola kirjastaan, kuten yllä kävi ilmi. Hentilä puolestaan toteaa, että historioitsijana hän ei anna tällaista

lupausta, vaan hänelle kyse on vain tutkimuksellisesta katsauksesta sisällissodasta tehtyyn tutkimukseen ja kirjallisuuteen; sisällissodan käsitteeseen ja läsnäoloon suomalaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa.² Tämän katsausartikkelin tavoite on samansuuntainen.

Tarkastelen katsauksessani sisällissotaan julkisessa keskustelussa vuosina 2017 ja 2018 eri tavoin liittyneiden tai viitannneiden tapausten kautta sisällissodan merkityksiä nyky-Suomessa. Nostan esiin kolme viimeaikaista tapausta, joissa sotaa on käytetty ajankohtaisten poliittisten aiheiden viittauskohteena. Katsauksen pääpaino on huhtikuun 2017 niin sanotussa juhlarahakohussa, joka sekä tiivistää suomalaisten tunteja ja ymmärrystä sisällissodasta että selittää erityisen kuvaavalla tavalla, miksi nyt, sodan 100-vuotismuistovuotena, siihen viitataan poliittisissa yhteyksissä: kyse on ensi sijassa nykyhetkestä, johon luodaan merkityksiä viittaamalla menneisyyteen.

Lähtökohtani on ajatus, että sisällissota on edelleen suomalaisten itseymmärrystä ja identifioitumista voimakkaasti ohjaava historiallinen tapahtuma, vaikka varsinkin nuorimpien sukupolvien edustajat kertovat usein kyselyissä, ettei aihe ole heille erityisen tärkeä.³ Nähdäkseni suurin syy sisällissodan merkitykselle nimenomaan 2010-luvulla on pitkä talouden taantuma taloudellisine ja sosiaalisine kerrannaisvaikutuksineen. Silti mukana on myös historiallinen ulottuvuus.

Artikkelini otsikko viittaa Hans-Georg Gadamerin vaikutushistoria-käsitteeseen. Gadamerin mukaan vaikutushistoriassa on kyse siitä, että jonkin historian aiheen toistuvat käsittelyt tuottavat itsessään historiaa – ei siis vain historian-tutkimusta, vaan historiaa menneisyytenä.⁴ Tämä sisältää ajatuksen nykypäivän vaikutuksesta

1. Jaakko Mikkola, Lukija voi vaihtaa käsivarsinauhaansa. *Turun sanomat* 8.2.2018, 20.

2. Seppo Hentilä, *Vuoden 1918 Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala 2018, 11–13, passim.

3. Suomen sisällissodan pääsyyistä yhä erimielisyys. *Aamulehti* 14.1.2018, <https://www.aamulehti.fi/uutiset/kysely-sisallissodasta-ylella-yli-puolet-ei-asetu-valkoisten-eika-punaisten-kannalle-200667855/> (3.3.2018).

4. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (Wahrheit und Methode, 1960). Continuum 1975, 299–302, passim.

menneisyyden hahmottamiseen ja merkityksellistämiseen. Suomen sisällissodan julkisessa keskustelussa esiintymisen, käsittelyn ja käytön tarkastelussa tämä tarkoittaa sitä, että myöhemmin tehdyt viittaukset ja kommentaarit sisällissotaan muokkaavat käsityksiä sisällissodasta historiallisena tapahtumana. Ne tuottavat julkista sisällissodan historiaa, vaikutushistorioita – ei ole yhtä sisällissodan historiaa, siitä katsausartikkelini otsikon monikko.

Sisällissodan läsnäolo ja tutkimus eivät kohtaa toisiaan

Juha Siltala toteaa vuonna 2009 julkaistussa kirjassaan *Sisällissodan psykohistoria*, että merkkipuosi 2008 ”kalusi sisällissodan loppuun”. Toisaalta hän samalla vihjaa, että vain toistaiseksi: Siltala nimittäin toteaa, että mitä kauemmaksi menneisyyteen sisällissota jää, sen ahkerammin siitä julkaistaan kirjoja. Siltala puhuu jopa ”1918-teollisuudesta” ja nostaa sen keskeiseksi piirteeksi ajatuksen ”sodan kiihottomasta” käsittelystä, minkä juuri ajallinen etäisyys tekee mahdolliseksi.⁵ Nyt voimme todeta, että aihetta ei ole kaluttu loppuun, vaan pikemminkin ”kiihko” tulkita sisällissotaa on vain lisääntynyt.⁶

Yksi keskeinen kysymys sisällissotakäsityksiä pohdittaessa on historiantutkimuksen vaikutus niihin. Vaikka historiakulttuurin tutkijana olen tietoinen siitä, että historiantutkimuksen vaikutusvalta ei ole useinkaan julkisissa keskusteluissa kovin suuri, yllätyin silti *Aamulehden* pääkirjoituksesta 1.1.2018, jossa todetaan:

Vuoden 1918 karmeista tapahtumista on kirjoitettu paljon. Varsin monen myöhemmin syntyneet mielikuvat ovatkin voineet muodostua kirjallisuuden kautta.

Hyväkään kaunokirjallisuus ei silti riitä historian dokumentoinniksi. Tarvitaan tunteilematta tutkittua tietoa.⁷

Vaikka kuinka yritin lukea tekstin niin, että siinä kehoitetaan lukemaan kaunokirjallisuuden ohella ”tunteilematta tutkittua tietoa”, siis sisällissotaa käsittelevää historiantutkimusta, en voi tulkita sitä niin. Kirjoitus esittää, että kaunokirjallisuus on hoitanut oman osansa sisällissotatietoisuuden lisäämisessä, nyt tutkimuksen on työnnettävä tunteet syrjään ja tuotettava suomalaisille tietoa aiheesta. Syntyy vaikutelma, että kirjoittaja ei ole lainkaan tietoinen esimerkiksi aikanaan laajasti uutisoidusta, valtiollisesta sotaturmat-projektista⁸ ja muista paljon julkisuutta saaneista tutkimuksista, sekä sisällissotatutkimuksen pelkästä määrästä.

Toinen vaihtoehto on, että kirjoittaja pitää liian suurta osaa tutkimuksesta epäobjektiivisena, emotionaalisesti tai poliittisesti motivoituna. Minusta kuitenkin tuntuu, että taustalla piilee jäsentymätön ajatus siitä, että pitäisi tehdä sisällissotatutkimus tai muu esitys, joka jollain tapaa poistaa tarpeen aiheen jatkuvalla läsnäololle suomalaisessa yhteiskunnassa.⁹ Joka tapauksessa näyttää vahvasti siltä, että runsas, laadukas tutkimus sisällissodasta ja sisällissota monien suomalaisten tunteita ja ideologis-poliittista orientatiota heijastelevana historian tapatumana eivät kohtaa. Tätä johtopäätöstä tukee yllä siteerattu *Aamulehden* pääkirjoitus.

Sisällissota nyky-Suomen viitteessä ja politiikassa

Yksi esimerkki sisällissodan käsittelystä ovat itsekin tutkimani 2000-luvulla tehdyt sisällissotaihaiset tai siihen sijoittuvat elokuvat.¹⁰ Tässä yhteydessä ei ole syytä lähteä erittelemään niitä tarkemmin, mutta yksi niistä on hyvä nostaa esiin, sillä siinä tiivistyvät sisällissodan käsittelyn aikaperspektiivit ja samalla vaikeus kohdata itse sisällissota. Kyseessä on Aku Louhimiehen ohjaama *Käsky* (2008). Se perustuu Leena Landerin samannimiseen, Finlandia-ehdokkuuden saaneeseen romaaniin (2003), joka sovitettiin

5. Juha Siltala, *Sisällissodan psykohistoria*. Otava 2009, 9; ks. myös Hentilä 2018, 12–13.

6. Ks. myös Rami Mähkä, Sisällissodan monitasoinen ajankohtaisuus. *Lähikuva* 1 (2018), 7.

7. Uusi muistovuosi nostaa esiin kansakunnan historian synkimmän kertomuksen. *Aamulehti* 1.1.2018, <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/uusi-muistovuosi-nostaa-esiin-kansakunnan-historian-synkimman-kertomuksen-200635069/> (28.2.2018). *Turun sanomat* siteerasi tekstin ”Muut lehdet” katsauksessaan pääkirjoitussivullaan 3.1.2018.

8. <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main> (10.5.2018).

9. Sama tunne syntyy väistämättä, kun katsoo toisesta maailmansodasta Suomessa jatkuvasti ilmestyvää valtavaa määrää kirjoja ja muita esityksiä.

10. Rami Mähkä, ”Jokaisen on valittava puolensa”. Suomen sisällissota 2000-luvun kotimaisessa elokuvassa. *Lähikuva* 1 (2018).

elokuva ennen näytelmäksi, joka esitettiin Kansallisteatterissa vuonna 2006. Landerin mukaan tarinan inspiraatio tuli Jugoslavian 1990-luvun sisällissodasta ja siitä syntyneistä pohdintoista ihmisten kohtaloista. Lopulta hän päätyi miettimään Suomen sisällissotaa ja sen verrattaista läheisyyttä nykyhetkeen. Mielenkiintoiseksi Suomen sisällissodan teki hänelle myös se, että Suomessa oli myös naissotilaita. Jugoslavian sisällissodasta tehdyt havainnot siis sijoitettiin Suomen vuosikymmeniä aiemmin käytyyn sisällissotaan. Ohjaaja Louhimies taas kertoo, että oli aina halunnut tehdä elokuvan Suomen sisällissodasta, ja Landerin romaani tarjosi siihen erinomaisen mahdollisuuden.¹¹

Elokuvan tarina on yksinkertainen: punakaartin naissotilas jää vangiksi sodan lopulla, ja joutuu valkokaartilaiden joukkoraiskauksen uhriksi. Hän pelastuu sattumalta pikateloitukselta, ja idealistinen nuori jääkäri lähtee – esimiestensä vastustuksesta huolimatta – viemään tämän kenttäoikeuteen. Rappioitunut kenttätuomari jakelee kuitenkin kuolemantuomioita yhtä siekailematta. Jääkäri kuolee auttaessaan naisen, johon hän on rakastunut, pakoon. Elokuva on muiden nykysisällissotaelokuvien tapaan hyvin väkivaltainen, ja se sijoittuu niin ikään niille tyypillisesti sodan loppuvaiheeseen tai sen välittömään jälkinäytökseen.

Elokuvan tekemisestä kertovassa dokumentissa Louhimies esittää hätkähdyttävän näkemyksen sisällissotaelokuvastaan. Louhimies (s. 1968) toteaa, että hänen sukupolvensa on ensimmäinen, joka voi tutkia (sic) sisällissotaa ilman poliittista painolastia, siis ”tämän hetken poliittista painolastia”.¹² Hän jatkaa kuitenkin täysin ristiriitaisesti: edellä mainitun johdosta elokuva kertoo ”enemmän voittajista ja voitetuista, vangitsijoista ja vangituista, kuin punaisista ja valkoisista”. Toisin sanoen Louhimies näyttää

ajattelevan, että historiallinen etäisyys auttaa tarkastelemaan sisällissotaa kiihottomasti, ilman nykyhetken poliittista painetta, mutta samalla tämä tarkoittaa sisällissodan historiallisten erityispiirteiden sivuun työntämistä yleishumaniin valta-asetelmien tieltä. Tämän taustalla voi väittää olevan tietoisuuden siitä, että suomalaisen ”kiihottomuus” suhteessa sisällissotaan on erittäin suhteellista.¹³

Marko Tikka tiivistää sisällissodan käsittelyn valtaviirran seuraavasti: ”Sisällissota oli sekava tapahtumasarja, jonka ymmärtämiseen kukaan ei halunnutkaan pyrkiä [...] tärkeintä oli rakentaa omista uhreista myytti ja projisoida sotaan liittyvä pahuus oman ryhmän ulkopuolelle.”¹⁴ Tikka puhuu ensi sijassa sodanjälkeisestä ajasta, mutta se voidaan laajentaa yleiseen tendenssiin keskittyä sodan aikana ja sen jälkeen tapahtuneisiin kauheuksiin: sisällissodan tapahtumat ja seuraukset peittävät alleen syyt ja sen alkamisen. Sota on, Tikan sanoin, ”typistetty uhrinäkökuulmaan”, ja täten historiallinen tapahtuma – sisällissota – on ”mystifioitu”.¹⁵ Tällä on epäilemättä keskeinen osuus siihen, miten sisällissotaa voidaan käyttää yhteiskunnalliseen kommentointiin nykypäivän tavoitteista käsin.

SDP:n puheenjohtaja Antti Rinne sai aikaan yhden viimeisimmistä sisällissotaan viittaavista mediakohuista *Aamulehden* haastattelussa, joka julkaistiin 5.1.2018. Haastattelussa Rinne kertoo saamistaan sadoista yhteydenotoista, joissa tavalliset ihmiset ovat ilmaisseet pettymyksensä ja epätoivonsa paljon julkisuudessa olleeseen työttömien aktiivimalliin. Rinne kertoo, miten työttömät ovat kokeneet, että heidät ”halutaan laittaa polvilleen ja antaa niskalaukaus”.¹⁶ Vaikka sisällissotaa ei mainittu mitenkään Rinteen siteeraamassa kommentissa, eikä hän siihen itsekään mitenkään viitannut, se ymmärrettiin laajalti viitauksena sisällissotaan. Poliitikoista kommentin

11. Kulissien takana – the making of, *Käskey* DVD, 2008.

12. Ibid.

13. Lauri Törhösen samoihin aikoihin ensi-iltaan tulleen elokuvan, niin ikään sisällissodan loppuun sijoittuvan elokuvan *Raja 1918* (2007) mainoslogon oli ”Jokaisen on valittava puolensa”. Mielenkiintoista on preesensin käyttö: aivan kuin elokuvan tekijät viittaisivat sisällissodan asetelman olevan edelleen olemassa suomalaisessa yhteiskunnassa.

14. Marko Tikka, *Kenttöoikeudet*. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. SKS 2004, 13.

15. Ibid., 16.

16. Lauri Nurmi, Oppositiojohtaja Antti Rinne. Hallituksen ihmiskuvan vääristyneisyys johtaa älyttömyyksiin – ”halutaan laittaa työttömät polvilleen ja antaa niskalaukaus”. *Aamulehti* 5.1.2018, https://www.aamulehti.fi/uutiset/oppositiojohtaja-antti-rinne-hallituksen-ihmiskuvan-vaaristyneisyys-johtaa-alyttomyyksiin-halutaan-laittaa-tyottomat-polvilleen-ja-antaa-niskalaukaus-200648185?_ga=2.23147514.1591499462.1515221732-1840671268.1486629065 (2.3.2018).

yhdisti sisällissotaviittaukseksi esimerkiksi sinisten Simon Elo, toimittajista muun muassa *Ilta-Sanomien* politiikan toimittaja Timo Haapala.¹⁷

Turun elintarviketyöntekijät antoivat tammi-kuussa 2018 julkilausuman, jonka mukaan niin sanottu työttömien aktiivimalli paljastaa, että ”tämä nykyinen kolmen porvaripuolueen kopla [toisessa kohtaa lausumaa ”sortohallitus”] on henkisesti edelleen vuodessa 1918”, jolloin ”köyhää kansaa halveksiva luokkavihamielinen politiikka johti vakaviin seurauksiin yhteiskunnassa”. Ammattiosasto kysyy, ”tätä vastakkainasetteluako jälleen kaivataan”.¹⁸ Epäsuoran kapinauhkausten lisäksi lausumassa on mielenkiintoista se, miten porvarihallitus on sen mukaan henkisesti ”edelleen” vuodessa 1918, kun taas työväki, tai sen edustajat, eivät ole, mutta ovat tarvittaessa valmiit vuoden 1918 tyyppiseen vastakkainasetteluun. Koska julkilausuma tehtiin vain päiviä Rinteen haastattelun ja siitä aiheutuneen pienoiskohun jälkeen voi olettaa, että julkilausuman sisällissotaviittaus oli ainakin osittain viimeksi mainitun tapauksen inspiroima.

Yleisradion Jari Korkki taas näpäytti maaliskuussa 2018 SDP:n Eero Heinäluomaa vuodelta 1918. Heinäluoma nimitti viime maaliskuussa Suomen hallituksen soteuudistusta ”Suomen historian suurimmaksi harhalaukaukseksi”.¹⁹ Korkki kysyi, ironisoiden, onko sote Heinäluomasta todella suurempi virhe kuin Heinäluoman ”puoluetoverien”, Kullervo Mannerin [1880–1939] ja Otto Wille Kuusisen [1881–1964], ”käynnistämä vallankumous sata vuotta sitten”.²⁰ Historiallisten viittausten monikerroksisuus tulee kaikissa tapauksissa ilmiselväksi: tämän päivän poliittiset kiistakysymykset esitetään retorisesti historiallisesti lähes muuttumattomina jatkumoina, vaikka sisällissotaviittauksen käyttäjät tietävät, että kyse on tämän päivän konkreettisista asioista.

Rinne paljasti myöhemmin, että kohun aiheutaneen niskalaukaus-kommentin esitti hänelle

”viisikymppinen korkeakoulutettu nainen”, joka ei sadoista hakemuksista huolimatta ollut onnistunut työpaikan saamisessa. Esimerkiksi *Uuden Suomen* uutisen kommenttiosiossa sisällissotakontekstia ei mainita lainkaan,²¹ minkä voi tulkita johtuvan siitä, että kommentin esittäjää ei sosiaalisesta taustasta annettujen tietojen perusteella voi suoraan asettaa sisällissodan porvari-töyväki-akselille. Niin viitteessä kuin politiikassa ”punaiset” ja ”valkoiset” ovat yleensä annettuja, vain osin tiedostettuja kategorioita.

Kohun kokonaisuudessa muutamaa päivää myöhemmin tehdyllä paljastuksella ei kuitenkaan voi katsoa olleen enää merkitystä, sillä sen varsinainen efekti oli jo koettu: kommentti näytti viittaavan sisällissotaan, koska siihen mielikuva hallituksesta teloittamassa omia kansalaisiaan – edes metaforana – epäilemättä yhdistetään Suomen itsenäisyyden historiassa. Ajankohtaisina konteksteina on nähtävä yhtäältä se, että sodan muistovuosi oli juuri alkanut, toisaalta pikkuhiljaa viime vuosina koventunut poliittinen retoriikka niin itse politiikassa kuin ylipäätään suomalaisessa yhteiskunnassa. Nähdäkseni viime kuukausien poliittisen sisällissotaretoriiikan taustalla on keskeisesti vajaan vuoden takainen, muutaman päivän mittainen kohu, jossa sisällissota suorastaan tuli suomalaisten silmille täysin yllättäen ja hyvin provokatiivisella tavalla.

Huhtikuun 2017 ”juhlarahakohu” ja sisällissodan padotut merkitykset

Suomessa syntyi 25.4.2017 vain yksi monista ”somekohuista”, ”juhlarahakohuksi” nimetty tapahtuma, jossa valtionvarainministeriö ensin hyväksyi provokatiivisen juhlarahan julkaisun, vaikka asian allekirjoituksellaan vahvistanut ministeri Petteri Orpo (kok.) kommentoi sitä samalla ”mauttomaksi”. Kyse oli juhlarahan kuvasta nimeltään *Kansalaissota*, jossa kyseinen Suomen historian jakso on tiivistetty kuvaan

17. Teija Sutinen, Antti Rinteen siteeraama vertaus aktiivimallista ”niskalaukauksena” herättää pahaa verta. *Helsingin sanomat* 6.1.2018, <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000005515236.html> (2.3.2018).

18. Turun elintarviketyöntekijät, ”Kannanotto 9.1.2018”, <https://www.a0144.eu/julkilauselmat/> (3.1.2018); ks. myös Hannu Miettunen, Turun elintarviketyöntekijät vertaavat aktiivimallia vuoteen 1918. *Turun sanomat* 10.1.2018.

19. Sit. Johannes Ijäs, ”Tästä on tulossa Suomen historian suurin harhalaukaus” – valinnanvapauskeskustelu velloo kuumana eduskunnassa. *Demokraatti* 14.3.2018, <https://demokraatti.fi/tasta-on-tulossa-suomen-historian-suurin-harhalaukaus-valinnanvapauskeskustelu-velloo-kuumana-eduskunnassa/> (10.5.2018).

20. Jari Korkki, Suomen historian suurin harhalaukaus. *Yle* 16.3.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10117985> (18.4.2018).

21. Ulla Jäske, Antti Rinne kertoi niskalaukausvertauksensa taustan. *Kaleva* 9.1.2018, <http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/antti-rinne-kertoi-niskalaukaus-vertauksensa-taustan-paljasti-kuka-vertausta-kaytti/781356/> (2.3.2018).

teloituksesta. Rahapaja markkinoi juhlarahaa ”nostalgiseksi”²² mikä ei jäänyt huomaamatta medialta ja yleisöltä.

Kohun aktiivisin vaihe kesti vain tunteja, minkä päätteeksi Orpo muutti mielensä ja ilmoitti, että juhlarahan julkaisu peruutetaan. Pidemmällä tarkastelulla keskustelut muun muassa sanomalehtien verkkosivuilla jatkuivat muutamia päiviä. Seurasin keskusteluja tarkkaan tuoreeltaan, kommentteja oli varovaisestikin arvioiden satoja – somen osalta lukumääriä voi vain arvailla.

Rahapajan Suomen satavuotisen itsenäisyyden kunniaksi lanseeraaman *Itsenäisyyden vuosikymmenet* -kolikkosarjan idea oli, että kukin noin 20 vuoden periodia Suomen itsenäisyyden ajasta (1917–1939, 1940–1959, 1960–1979, 1980–1999, 2000–2017) symboloiva kolikko sisältäisi ”haasteen” ja ”onnistumisen” puoliskon. Kolikoiden suunnittelija, arkkitehti Ilkka Suppanen, totesi, että ensimmäisen periodin (1918–1939) suurin ”haaste” oli sisällissota.²³ Tästä on vaikea olla eri mieltä, mutta kohussa kyse oli vain ja ainoastaan siitä, *miten* tuo traaginen vaihe esitetään. Suppanen kertoo, että hän valitsi kuvan huolella, kyseessä oli ”tarkkaan harkittu”, ”luonnollinen valinta”, mutta väittää, että hänelle tuli ”täytenä yllätyksenä”, miten voimakkaasti kuvaan reagoitiin.²⁴ Väitettä on vaikea ottaa täysin vakavasti – siitäkin huolimatta, että hän kommentoi kohun olevan vain ”nasta juttu”:²⁵

Poliitikot yli puoluerajojen tuomitsivat rahan eri perustein, kolikkoa pidettiin ”mauttomana” tai ”törkeänä”. Siksi on mielenkiintoista, että puolustaessaan jo peruttua kolikkoa Suppanen suuntasi alun perin sanansa *vain* Orpolle: ”Haluaisin kuulla ministeri Orpolta, että mikä tässä on mautonta”. Suppanen antoi lausunnon:

Minusta tämä ei ole mautonta, vaan asian vakavasti ottamista. Minusta on hienoa, että

kansakuntana voimme käsitellä juhlarahassa myös historian vaikeita asioita. Herra Orpokin voisi olla siitä ylpeä.²⁶

On sinänsä täysin ymmärrettävää, että Suppanen kritisoi vain Orpoa, sillä tämä peruutti kolikon – siis Suppasen taideteoksen – julkaisun. Vaikka vasemmistopoliitikot arvostelivat kolikkoa Orpoa enemmän ja monisanaisemmin, pelkkä kritiikki ei olisi estänyt julkaisua. Julkaisun esti Orpo. Tässä vaiheessa vaikutti vielä siltä, että Suppanen näki asian vain ja ainoastaan juhlarahana, jossa on provokatiivinen kuva. Hän ei näyttänyt ymmärtävän, kuinka räjähdysherkästä motiivista sisällissodassa on kyse, varsinkin pitkäkestoisen talouden taantuman ja sosiaalisen eriarvoisuuden kokemusten keskellä. Myös historioitsijoita haastateltiin asiasta. Pertti Haapala totesi *Ilta-lehden* haastattelussa, että ”[t]ekijät ovat olleet hyvää tarkoittavia, mutta vähän naiiveja. Se on niin osoitteleva.”²⁷ Myöhemmin kävi ilmi, että osoittelu olikin täysin tarkoituksellista.

Vasemmistopoliitikkojen kritiikki oli Orpoa yksityiskohtaisempaa ja lopulta se kirjoitti paljon mielenkiintoisempia ja paljastavampia kommentteja myös taiteilijalta. Vasemmistoliiton Li Andersson twiittasi, että ”juhlarahan tekeminen sisällissodan teloituksista on mautonta, loukkaavaa ja todella kaukana” Suomen 100-vuotistee-man ”yhdessä”-teemasta.²⁸ Käytännössä kaikki – niin julkisuuden henkilöt kuin sadat asiaa netissä kommentoineet suomalaiset – tulkitsivat kuvan valkoisiksi teloittamassa punaisia. Esimerkiksi vasemmistoliiton Anna Kontula totesi, että ”kansanmurha on outo teemavalinta juhlarahaan”.²⁹

SDP:n Antti Rinne kirjoitti puolestaan Facebookissa tuoreeltaan:

Vuoden 1918 tapahtumat olivat yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden, epätasa-arvon

22. Mikko Metsämäki, Rahapajalta räväkkä juhlaraha. Kansalaissodan teloitukset. *Kauppalehti* 25.4.2017, <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/rahapajalta-ravakka-juhlaraha-kansalaissodan-teloitukset/SdmPNQHx> (10.5.2018).

23. Erika Äkman, ”Luonnollinen valinta”. *Ilta-Sanomat* 26.4.2017, 7.

24. Sit. ibid.

25. Sit. Matti Kuusela, Juhlakolikossa aito kuva teloituksesta, kuhu nousi välittömästi – ”Vau, nastajuttu!” *Aamulehti* 25.4.2018, <https://www.aamulehti.fi/kotimaa/juhlakolikossa-aito-kuva-teloituksesta-kuhu-nousi-valittomasti-vau-nasta-juttu-24436921/> (3.3.2018).

26. Hilikka Tiirö, Suunnittelija. ”Haluaisin kuulla ministeriltä, mikä tässä on mautonta”. *Ilta-lehti* 26.4.2017, 5.

27. Sit. Hilikka Tiirö, Professori. Alkuperäinen kuva lienee lavastettu. *Ilta-lehti* 26.4.2017, 5.

28. Sit. Riikka Kajander, Nolo rahafarssi. *Ilta-Sanomat* 26.4.2017, 6–7.

29. Sit. Johanna Mattinen, Kontula. ”Kansanmurha on outo teemavalinta juhlarahaan”. *Ilta-lehti* 25.4.2017, http://www.ilta-lehti.fi/uutiset/201704252200110243_uu.shtml (5.3.2018).

ja demokratiapuutteen synnyttämiä. Tuolloin sorretti kansa nousi aseina taistelemaan vapautensa ja tasa-arvonsa puolesta. Nyt valtiovainministeriö on julkaissut Suomen 100-vuotisjuhlarahan, jonka kuvana on Punavankien teloitus niminen valokuva. Tämän juhlakolikon sisältämä viesti on yksipuolinen ja henkii valkoisen Suomen totuutta. Erittäin huonosti harkittu yhtenäisen Suomen 100-vuotisjuhlarahan viesti. Tämä menee monen suomalaisen ihon alle siitä syystä, että jokaisella suomalaisella suvulla on vuoden 1918 tapahtumiin suhde.³⁰

Kaikkien mainittujen poliitikkojen kommentit tavoittivat paljon laajemman yleisön kuin näiden seuraajat sosiaalisessa mediassa: kommentit uutisoitiin näkyvästi muun muassa iltapäivälehtien netti- ja printtiversioissa.

Joissain kommentissaan Suppanen näytti olevan tietoisempi siitä, miten kuva ymmärrettäisiin yhteiskunnallisena ja poliittisena viestinä kuin hän oli aluksi antanut ymmärtää, sillä hän ihmetteli Anderssonin kritiikkiä seuraavasti:

Vasemmistolainen reagoi näin? Olisin kuvitellut, että kolikko olisi sen sijaan voinut närkästyttää oikeistolaisia. Siis se, että asiasta yhtä [sic] halutaan muistuttaa.³¹

Yhtäkkiä kävi myös ilmi, hänellä oli hyvinkin kärkekkään pelkistetty näkemys sisällissodasta:

Se ei ollut rintamalinjasota perinteisessä mielessä, vaan tällainen teloitussota.

Kun häneltä sitten kysyttiin, eikö kuva ole kuitenkin liian ”räväkkä”, hän totesi:

Ongelmanahan olisi, jos olisin valinnut sellaisen kuvan, jossa ei oikeasti tätä asiaa tuotaisi esille. Sehän olisi ollut halventavaa näitä uhreja kohtaan.³²

Toisin sanoen siinä missä vasemmistopoliitikot näkivät hänen loukkaavan sodan punaisia uhreja, hän ilmoittikin kunnioittavansa heitä nostamalla heidät esiin.

Suppanen tiivisti oman näkökulmansa vastaan samalla saamaansa runsaaseen kritiikkiin:

Totuus voi olla myös mauton. Se on myös uhrien halveeraamista sanoa, että se on mautonta, mitä he ovat joutuneet kokemaan.³³

Suppasella olikin siis erittäin selkeä käsitys siitä, millainen sisällissota oli ja miten se piti hänestä esittää, kyse ei ollutkaan vain ”nastasta jutusta”.

Kuten edellä totesin, kävin läpi kohun aikoihin satoja eri sanomalehtien verkkojulkaisujen juhlarahauutisten kommenttiketjuissa julkaistuja kommentteja. Suurin osa kommentoijista paheksui kolikkoa, mutta myös ymmärtäjiä ja hyväksyjiä löytyi. Viimeksi mainitut totesivat, että kansakunnan on hyväksyttävä historiallinen ”totuus”, millä viitattiin sisällissodan aikaisiin ja sitä seuranneisiin teloituksiin.³⁴ Kyse ei ole ”totuudesta” sinänsä, vaikka kohun aikana selviteltiin myös, oliko kolikon mallina ollut valokuva autenttinen vai lavastettu: sisällissota-asiantuntijoista ainakin Pertti Haapala ja Tuomas Hoppu totesivat tahoillaan sanomalehdille, että kyseessä on todennäköisesti vuonna 1918 lavastettu kuva.³⁵ Kolikon esikuvana olleen valokuvan autenttisuus on kuitenkin lopulta triviaali kysymys, koska mitattavat teloitukset on osoitettu muilla lähteillä, eikä niiden tosiasiallisuutta kommentoissa kyseen-

30. Antti Rinne, Facebook-päivitys 25.4.2017, <https://www.facebook.com/anttirinnej/posts/1945015275731757>, (28.2.2018).

31. Sit. Matti Kuusela, Juhlakolikossa aito kuva teloituksesta, kuhu nousi välittömästi - ”Vau, nastajuttu!” *Aamulehti* 25.4.2018, <https://www.aamulehti.fi/kotimaa/juhlakolikossa-aito-kuva-teloituksesta-kuhu-nousi-valittomasti-vau-nasta-juttu-24436921/> (3.3.2018).

32. Sit. Minna Karkkola, ”Hieno opetus herra ministerille” - Kohukolikon suunnittelija uskoo Orpon muuttavan mielensä. *Uusi Suomi* 25.4.2017, <https://www.uusisuomi.fi/kotimaa/219382-hieno-opetus-herra-ministerille-kohukolikon-suunnittelija-uskoo-orpon-muuttavan> (5.3.2018).

33. Sit. *ibid.*

34. Rami Mähkä, Juhlarahan teloituskuvaa sai tunteet pintaan. *Turun Sanomat* 6.6.2017, 2.

35. Riikka Kajander, Nolo rahafarssi. *Ilta-Sanomat* 26.4.2017, 6-7; Hilikka Tiiri, Professori. Alkuperäinen kuva lienee lavastettu. *Iltalehti* 26.4.2017, 5.

alaistettukaan.³⁶ Vaikka useat kommentaattorit Suppasen tapaan vihjasivat, että suomalaiset eivät tunne tai ymmärrä sisällissodan ja sen jälkinäytöksen mittavia teloituksia, oma johtopäätökseni materiaalista on päinvastainen: ne ovat yleisesti tiedossa.

Sen sijaan sisällissotadebateille tyypillisesti väittelyä syntyi sodan syistä, tarkoituksiperistä ja, edellä mainittuja kysymyksiä vastaten, sodan ”oikeasta” nimestä. Suurin osa puhui ”sisällissodasta”, kolikon termiä ”kansalaissota” käytettiin myös paljon, ”vapausstoa” ja ”punakapinaa” huomattavasti vähemmän.³⁷ Aivan kuten Suppasen ilmeisen aito hämmennys vasemmistolta tulleesta kritiikistä, myös anonyymien kommentojien keskuudessa juhlarahakuvan valinnan motiivit ja viesti tulkittiin keskenään täysin päinvastaisesti. Osa uskoi taiteilijan halunneen herättellä ”porvarin” omatuntoa, toiset taas näkivät ”porvarin” haluavan kerskailla punaisten teloituksilla. Monet taas pitivät teloituskuvaa osuvana allegoriana hallituksen leikkauspolitiikalle.³⁸

Itse asiassa sisällissodan muistot kuitenkin hallitsivat keskusteluja määrällisesti. Jotkut kommentoijista viittasivat sukulaistensa kohtaloihin, toiset muistuttivat, että tapahtumat ovat ylipäättään koskettaneet valtavaa määrää suomalaisia. Eri sukupolvien kokemukset ja käsitykset sisällissodan syistä ja seurauksista limittyivät. Kysyttiin myös, miksi ”vanhat haavat” piti repiä näin juhluvuoden alkupuolella auki. On kuitenkin huomattava, että sisällissodasta on todellakin tehty 2000-luvulla useampikin elokuva (uusin, Heikki Kujanpään *Suomen hauskin mies*, tuli ensi-iltaan 16.3.2018), ja sotaa käsittelevistä tutkimuksista on uutisoitu aika ajoin pitkin 2000-lukua. Ruokakauppojen kassojen tuntumassa silmään ovat osuneet jo muutaman vuoden ajan iltapäivälehtien sisällissota-historianumerot, ja juhlarahakohun aikaan Yle esitti Timo Koivusalon *Täällä Pohjantähden alla* -filmatisointia (2009). Itse asiassa

sisällissota on ollut toistuvasti läsnä mediassa jo pitkään.³⁹

Esko Salminen puhuikin sisällissodasta ”päättymättömänä sotana” ja kirjoittaa, että ”arkaluontoinen sisällissota herättää yhä vahvoja tunteita, sodan arvet ovat pitkäikäisiä”.⁴⁰ Ulla-Maija Peltonen kirjoitti puolestaan jo muutamaa vuotta aiemmin, että ”sisällissodan jälkihoito on Suomessa vielä 2000-luvun alussa kesken”.⁴¹ Tämän katsausartikkelin argumentti on, että tämä pätee edelleen, ja että sisällissota on ajallisesta etäisyydestään huolimatta monien suomalaisten identiteettiä sekä yhteiskunnallista ja poliittista ajattelua ohjaava tai ainakin jäsentävä historiallinen tapahtuma. Vaikuttaa siltä, että sisällissodan muistelu ja käsittely ovat edelleen heiluriliikettä sen poliittisen hyödyntämisen ja kansallisten traumojen parannusyritysten välillä.⁴²

Siltala taas toteaa vuoden 2009 sisällissotatutkimuksessaan, että 2000-luvun identifioituminen sisällissodan osapuoliin kertoo enemmän nykyisyydestä kuin menneisyydestä. Esimerkiksi ajatus taannehtivasta anteeksipyyttämisestä liittyy pikemminkin siihen, että nykyisyydessä on jotain anteeksipyydettävää. Hän viittaa varallisuuden epätasaiseen jakautumiseen yhtenä kontekstina.⁴³ Näkökohta on muuttunut Siltalan teoksen kirjoittamisen jälkeen entistäkin ajankohtaisemmaksi. Myös juhlarahakohun yhteydessä nousi esiin ajatus anteeksipyyttämisestä. Avoimeksi jäi, ketkä anteeksipyyntöä esittäisivät sodan osapuolien edustajina. Ovatko ”punainen” ja ”valkoinen” Suomi edelleen olemassa? Virallisesti eivät ole, mutta juhlarahakohun ja myöhempien sisällissota-viittausten poliittisen käytön perusteella voi väittää, että monelle suomalaiselle ne ovat.⁴⁴

Kolikosta esitettiin myös enemmän tai vähemmän vakavia tulkintoja, joiden mukaan kuvalla muistutettaisiin niitä, jotka olisivat valmiita nousemaan laillista esivaltaa vastaan. Osapuolet näyttivät olevan kuin automaattisesti samat kuin

36. Mähkä 2017.

37. Ibid.

38. Ibid.

39. Ks. myös ibid.

40. Esko Salminen, *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Edita 2007, 5–6, passim.

41. Ulla-Maija Peltonen, Vuoden 1918 muistot. Teoksessa Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 3. oma maa ja maailma*. Tammi 2003, 192–198.

42. Ks. myös Salminen 2007, 5; Mähkä 2018.

43. Siltala 2009, 12.

44. Mähkä 2017.

lähes sata vuotta sitten – juuri näihin ajatuksiin kytkeytyvät yllä esitelty Rinteen tapaaman työtömän niskalaukaus-kommentti ja Turun elintarviketyöläisten julkilausuma kapinaviittauksineen. Näyttää vahvasti siltä, että juhlarahakohu osoitti sisällissodan poliittisen provokaatiovoiman historiallisena viittauskohtana. Oleellista kuitenkin on ymmärtää, että koska sisällissotaan viittaaminen tapahtuu aina nykyhetken tavoitteista käsin, sille on luonteenomaista tuottaa uusia viittauksia sisällissotaan, ja kaikki tämä tuottaa sisällissodan vaikutushistoriaa.

Lopuksi

Käsittelin tässä katsausartikkelissa ajankohtaisia tapauksia, joissa sisällissotaan on tavalla tai toisella viitattu nykypäivän tarpeista käsin. Tietysti tämä koskee historian tarkastelua ja historiallisen tiedon käyttöä ylipäätään, mutta sisällissodan tapauksessa on selkeä tendenssi rinnastaa sadan vuoden etäisyydellä toisistaan historian jatkumolla sijaitsevat aikakaudet hyvin suora- viivaisella tavalla. Vaikka voimme nostaa esiin yksittäisiä vertailukelpoisia tekijöitä ja ilmiöitä on selvää, että vertailu ei kestä kriittistä tarkastelua. Toisaalta siinä mielessä kyse on laajemmasta ilmiöstä, että vastaavien, ja usein paljon absurdimpien, historiallisten paralleelien tekemisestä on tullut tällä vuosikymmenellä yhä merkittävämpi osa suomalaista historiakulttuuria. Sisällissodasta on tullut poliittinen ja yhteiskunnallinen ”meemi”.

Kuten artikkelin alussa totesin, teksti ei käsittele sisällissotaa sinänsä. Olen viime aikoina saanut tarkastella sodan aikaa myös aikalaislähteistä käsin, yhtenä historioitsijana blogiprojektissa *Elämää Turussa 1917–1918*, jossa julkaistaan päivittäin lyhyt kirjoitus, joka perustuu sadan vuo-

den takaisen päivän turkulaisesta lehdestä löydettyyn uutiseen tai muuhun ilmoitukseen.⁴⁵ Itse sisällissodan päiviltä materiaali on rajallista, sillä punaisten hallussa olleessa kaupungissa ilmestyivät vain sosialistilehdet. Kuva sisällissodasta on aivan toinen kuin yleisesityksissä tai sisällissotatutkimuksen pääosassa – *Sosialistin* ja *Arbetetin* huomiota herättävin osa ovat kansanvaltuuskunnan maailmanvallankumousta propagoivat kirjoitukset. Niissä Suomen ”luokkasota” on vain yksi pieni palanen suurempaa sosialistista unelmaa, jota toteuttamaan vallankumouksen johto pakeni Venäjälle jättäen kapinaan nostamansa rivikansalaiset kohtaamaan voittajan rangaistus. Tämä aspekti on jäänyt osin ymmärrettävästi sisällissodan muistelun ulkopuolelle, sillä sodan todellinen tragedia ovat tavallisten suomalaisten kohtalot.

Hentilä kertoo alussa mainitun, tänä vuonna ilmestyneen kirjansa esipuheessa, että kirjan kirjoittamisen keskelle sijoittunut juhlarahakohu sai hänet huokaisemaan helpotuksesta: kohu merkitsi, että hän ei ollut kirjoittamassa kirjaa ”ihan turhasta aiheesta,” vaikka hän oli jo niinkin ehtinyt työn aikana ajatella.⁴⁶ Ei voi olla sattumaa, että Hentilän kirjan kanteen on valittu sama valokuva, joka toimi kohutun juhlarahan mallina. On oleellista ymmärtää, että tämäkin rakentaa merkittävällä tavalla sisällissodan vaikutushistoriaa: yhdestä kenties lavastetusta kuvasta on tullut monille nykysuomalaisille yksi sisällissodan symboleista.

FT **Rami Mähkä** on historiakulttuuriin ja populaarikulttuuriin erikoistunut kulttuurihistorioitsija Turun yliopistossa. **Sähköposti:** rami.mahka@utu.fi.

45. <https://blogit.utu.fi/elamaaturussa/> (5.3.2018).

46. Hentilä 2018, 15.

Jussi Ojajärvi

Alussa oli ristiriidat

Väinö Linna sisällissodan käsittelijänä

Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian (1959–1962) asemaa sisällissodan kuvaajana on jälleen kommentoitu historiantutkimuksen taholla, kärkkäästikin. Kirjaansa markkinoineet Lasse Lehtinen ja Risto Volanen moittivat teosta vakavasti harhaanjohtavaksi ”lumetariksi”: antaessaan arvon ”kärshivälle sankarille” Linna samalla piilottaa sen, ”mistä oli kysymys”.¹ Vesa Vares lähestyi asiaa hilitymmin sanansävyin huolenaan, että ”pohjantähdeläisyys” rajoittaa älyllistä uteliaisuutta ”arvioida noita vuosia miltään muulta pohjalta”.² Jari Ehrnrooth taas kävi Linnaan käsiksi ”valheellisen tarinan” ja herravihan ”pyhänä paavina”, jonka siunauksella punaiset nähdään hyvinä ja valkoiset pahoina; ”neutraalissa analyysissa” punaiset olivat poliittisia hölmöjä arkaaisen viyahurmeensa vallassa ja valkoinen terrori vain rationaalinen, tehokas valtatoimenpide.³

Arvostelijat ovat halunneet vähentää *Pohjantähden* vaikutusvaltaa sisällissotakuvaan. Moit-

teissa on toistunut se, ettei torppareiden punaisuus Suomessa vuonna 1918 ollut niin mittavaa kuin Linnan hämäläisfiktiossa – sinänsä perusteltu muistutus, eri asia kuitenkin on, mitä siitä pitäisi päätellä. *Pohjantähteä* on pidetty sodan suhteen likinäköisenä, jopa propagandaan yllyttävänä: punaisten kuva on romantisoiva, valkoisten yksipuolinen. Pitäneekö tällainen jo fraasikin muodostunut arvostelu aivan kutiaan, jos teosta luetaan uudelleen?

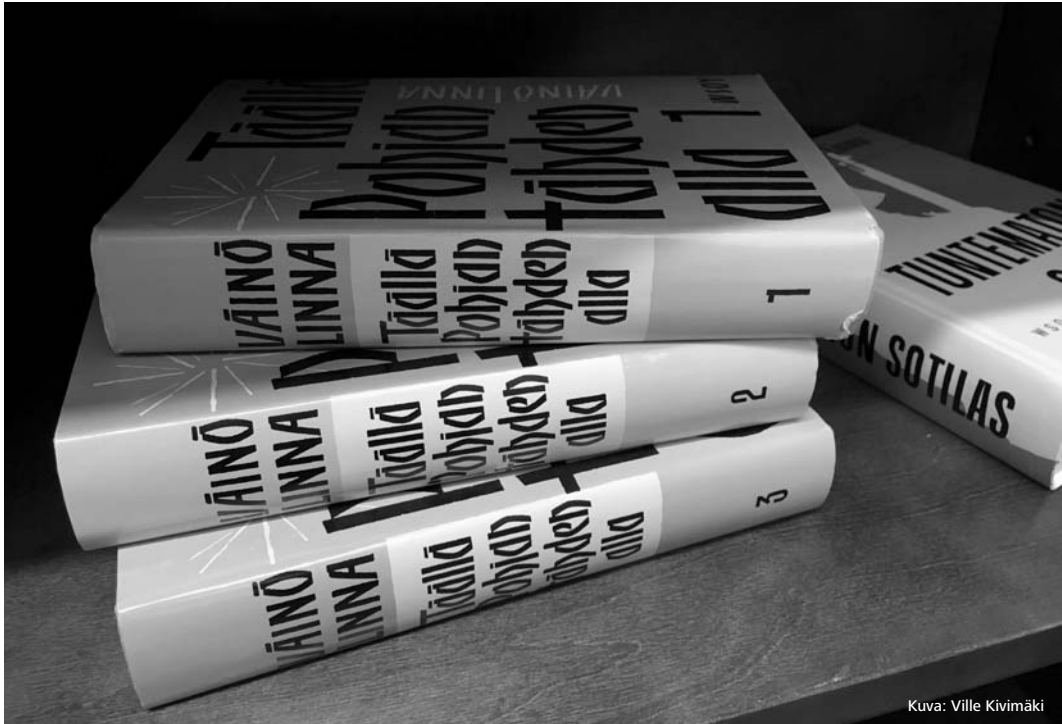
Palaan tässä kirjoituksessa trilogiaan itseensä. Jos ”pohjantähdeläisyyden linseistä”⁴ puhutaan, se on välttämätöntä. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta on kaikille vahingollista, jos tulkin *Pohjantähdestä* jää kiinni rutiininomaiseen käsitykseen juonesta ja henkilöasetelmasta tai tematiikan stereotypisointiin, jopa ohittamiseen. Linnaa sisällissodan tarkastelijana ei täältä katsoen myöskään varsinaisesti vahvista tai kaada se, löytyykö vuodesta 1918 juuri Akseli Koskelan näköistä torpparia, maita ominutta kirkkoneu-

1. Ks. Lasse Lehtinen & Risto Volanen, 1918. *Kuinka vallankumous levisi Suomeen*. Otava 2018, 8; myös Volanen, 1918 ja kaksi harhautettua sukupolvea, www.ristovolananen.fi (13.1.2018). Itse kirjassa *Pohjantähdestä* on yhteensä vain viitisen sivua, mutta sitä julkaistaessa kärjeksi oli valittu juuri Linnaa vastaan hyökkääminen, kuten käy ilmi julkaisu-uutisista lehtien internetsivuilla: Rane Aunimo, ”Lumetarina” – Lasse Lehtinen ja Risto Volanen murjovat Väinö Linnan Pohjantähteä: ”Johtanut vakavasti harhaan kokonaisen sukupolven”. *Demokraatti* 25.1.2018; Juha-Pekka Tikka, Lasse Lehtinen: Väinö Linna johti vakavasti harhaan kokonaisen sukupolven. *Verkkouutiset* 1.2.2018; Juho Mäkelä, Uutuuskirja: Linnan Pohjantähti on johtanut meitä harhaan – vallankumoukselliset kaappasivat Sdp:n. *Aamulehti, Kaleva ja Turun Sanomat* 25.1.2018.

2. Vesa Vares, Kun ikoni painaa liikaa. *Kanava* 2/2018, 27–31. Varesen asenne trilogiaan itseensä on asiallinen ja kunnioittava, joskin nähdäkseni yksinkertaistava. Ydinhuoli muistuttaa Esko Salmisen vuosikymmenen takaista perin asemointunutta kritiikkiä.

3. Jari Ehrnrooth, Punaisen Suomen pitkä varjo. Ylen sivujen ”1918-kolumni” 8.4.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10149155> (1.5.2018).

4. Vares 2018, 31.

vostoa tai Ellen Salpakaria. Detaljikritiikillä on paikkansa, mutta sillä on viety huomiota pois teoskokonaisuudesta ja sen syvemmästä asetelmasta. Tällöin ymmärrys siitä, millainen sisällissodan kehystäjä ja käsittelijä Linna on, yksitasoisuuksi ja vääristyy aina tunnustamattomaksi asti.⁵

Pohjantähti on sanataidetta, romaani-trilogia. Trilogian osilla on erilaisia funktioita suhteessa sisällissotaan – kertomuksen keskikohtaan – ja sen ristiriitojen käsittelyyn. Edes toinen osa ei ole yksiulotteinen. Siinä kuvataan sekä valkoista että, muistettakoon, punaista terroria.⁶ Lisäksi siinä korjaavasti, ristiriitoja ylittävästi takaisin-inhimillistetään sodan osapuolia. Pyydän pohtimaan tarkemmin sitä, mikä on Linnan realismin mieli. Ei riitä, että muotoillaan vastaanoton historiaa karrikoiden leimarautoja, joilla sitten poltetaan teokseen takaperoisesti ”pohjantähdeläisyyden” tai jopa ”valheellisuuden” merkki. *Pohjantähteä*

on luettava konkreettisesti uudelleen, jottemme ajautuisi huutelemaan teoksen yli eli puhumaan jostain aivan muusta kuin Linnasta.

Ristiriitojen luonne

Jo *Tuntematon sotilas* (1954) on suhteessa sisällissotaan ääneenlausumattomasti – Marskin syntymäpäivillä ääneenkin. Suomalaisjoukkoa läpäisevät erot sekä herran ja rivityöntekijän vastakkaisuus. Romanin vastaanottoa väritti ”tiedostamaton sisällissota”⁷.

Täällä Pohjantähden alla -trilogian alku on tiheä: ”Alussa oli suo, kuokka – ja Jussi.” On taustateksti eli luomiskertomus. On vetinen maa, työkalu – ja työn tekijä, Jussi suunnitelmiseen ja työkykyineen. On siis pääoma, tuotantoväline ja työvoima.⁸ Ristiriita kumpuaa siitä, että pääoma ei ole työn tekijän, vaan toisen, eli maan omistajan. Työvoiman ja pääoman ristiriita tuodaan

5. Syvemmät eli temaattiset asetelmat pitää mielessä Seppo Hentilä tutkimuksessaan *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka* (Siltala 2018, 244–252). Detaljikritiikkiä koskien hän suhteellistaa, että Linnan kotiseudulla juuri torppari-kysymys sinänsäkin kyllä oli keskeinen.

6. Linnalla edes murhien määrällinen jakautuminen tuskin demonisoi valkoisia.

7. Matti Kurjensaari, *Tuntematon ja kansakunta*. Teoksessa Yrjö Varpio (toim.) *Väinö Linna. Toisen tasavallan kirjailija*. WSOY 1980, 59–69.

8. Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä*. WSOY 2006, 450.

vuoden 1918 taustaksi heti – maaseudun maattomien ja maata omistavan luokan vastakkaisuutena.

Työvoiman asema on alati epävarma, sen ”perustuslaki” on: ”Aina on mentävä työhön kun käsketään, ja jolsei tulla, niin töllistä pois.” (TPA1, 124.) Koskelan torpparisopimuksessa on lauseke ”ellei virkatalon etu kirkkoneuvoston päätöksen mukaan toisin vaadi” (TPA1, 107). Teoksen dramatiikassa epäoikeudenmukaisuuden tuntoja kylvää sitten moni arkipäiväisesti vaadittu asia. Dramatisoiduimmillaan puolikas parasta raivatua maata eli työn tuottamaa arvoa riistetään. Vallan alla ollaan myös romaanin vastineessa Laukon torpparihäädöille, Laurilan perheen häädössä. Riiston teos esittää todenkaltaisena, kuten toisaalta senkin, että työväenlehti käyttää häätöä näytelmällisen ideologisesti.⁹

Yhtä huomattava vuoden 1918 taustajännite on sivistyneistön ja kansan etäisyys: sivistyneistö tulkitsee kansaa ylevin mieltein.¹⁰ *Pohjantähdessä* kansakuva on kuitenkin toinen, kiistasuhteessa ”niiden idoleiden kanssa, joita yhteiskunnan yläkerrokset ovat tästä kansasta elätelleet”,¹¹ Yläkerroksia ovat maanomistajat ja ajan fennomaanit, joita edustavat etenkin pastori ja Ellen Salpakari. Heillä on taipumus nähdä kansa, ellei se vastaan laita, ihanteellisen sitkeänä maalaistyökansana, jota sivistyneistö johtaa kohti kansallista valistusta.¹² Vuonna 1899 adressinkeruumatkallaan Ellen kohtaa kavalkadin todellisempaa kansaa ja joutuu lopulta kuin kiirehtimään karkuun sitä – sen asumusten oloja, sen tapoja ja nurjamielistä suhtautumista sivistyneistön projektiin. Kuvauksessa on jo sodan ennakkointia, kun Laurilassa Ellen kuulee seinään kahlitun, kehitysvammaisen ”Antti”-pojan kalistelevan kahleitaan.

Raivaajahahmo Jussi Koskela, alkujaan ”Antinpoika”, on avain sivistyneistön ja kansan jännitteeseen. Trilogian kiistakumppaniksi tulee jo avausvirkkeessä koko se ideologinen, kirjallinen perinne, jossa kansaa edustivat ”Saarijärven Paavo” ja jörö mutta kuuliainen kivenkääntäjä-Matti. Linna itse viittasi myöhemmin siihen, että fennomaaninen mielikuvitelma oli estänyt ymmärtämästä vuoden 1918 jännitteiden luonnetta. Kansa esitettiin sisukkaana työkansana, mutta ei sellaisena, jota kiinnostaisi hallita työn tuloksia.¹³

Vastineeksi Jussia kiinnostaa pitää kiinni työnsä hedelmistä – aina parodiaksi asti, sillä hän on legendaarisen nuuka mies. Jumalan sanan, fennomaanikuvitelmien ja luokka-auktoriteettien sijaan etualan saa suunnitelmia tekevä, ähkiävä, toimeentulonsa puolesta pelkäävä ja sen varmistumisesta haaveileva maatyöläinen. Avointa kapinaa ei Jussin hiljaisesta vastarinnasta vielä tule. Siihen ryhtyvät vasta hänen poikansa.

Trilogian avausosa luo peruskehysten eli asettaa sotaa rakentuneisiin yhteiskuntasuhteisiin.¹⁴ Vuosi 1918 näytetään pitkien yhteiskunnallisten ja kulttuuristen jännitteiden seurausilmionä. Alussa oli – ristiriidat.

Työväen kirjo

Toisen osan alkupuoli on jännitteiden kasvami-sen kuvausta. Keskiössä on (jo ykkösosassa nous-seva) työväenliike ja työväen toimijuudet, jotka eivät suinkaan liity vain torppariuteen ja ovat laadullisesti hyvinkin erilaisia.

On Koskeloiden pragmaattinen oikeustaistelu, jossa Jussin kärsivällisyys riittää loputtomiin, poikien ei enää talven 1918 yli.¹⁵ On hankaliin Laurilan miehiin kitkeröitynyt herraviha ja murhaava

9. *Kansan Lehden* teatralinen raportti tekee primitiivisen väkivaltaisesta Laurilan Anttoosta pystypäisen sankarin. Ks. Varpio 2006, 454.

10. Tätä ironisoi aikanaan myös nuorsuomalainen Eino Leino.

11. Väinö Linna, Kirjallisuus kansakunnan tilan henkisenä heijastajana (1978). Teoksessa *Esseitä*. Toinen painos (alkup. *Murroksia*, 1990). WSOY 2007, 476–482.

12. Ks. Jyrki Nummi, *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. WSOY 1993, 194–197. Vrt. myös Kukku Melkas et al., *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. SKS 2009.

13. Ks. Linna (2007, 315–322, 238–251), ”Muovaako kirjailija yhteiskuntaa?” (1968) ja ”Runeberg ja suomalainen kansallismentaliteetti” (1964); Varpio 2006, 462–467.

14. Osan läpikäynti pidemmin: Jarkko Lauri & Jussi Ojajärvi, 1950-luku: Taloa rakentamassa. Teoksessa Jussi Ojajärvi & Nina Työlähti (toim.) *Maamme romaani. Esseitä kirjallisuuden vuosikymmenistä*. Nykykulttuuri/Jyväskylän yliopisto 2017, 116–122.

15. Linnan sankareiden omin asenne on pragmaattisuus. Se yhdistää niin *Pohjantähden* Koskeloita ja Janne Kivivuorta kuin *Tuntemattoman* Rokkaa ja vänrikki Koskelaa. Asialliset hommat suoritetaan, asiattomia mielellään ei. Kapinanhan tekevät tavoillaan niin Rokka kuin Vilhokin.

väkivaltaisuus, joita aatteellinen sivistys ei suodata ja joita teksti ei ihaile. On Laurilan Elman traaginen naistoimijuus ja Leppäsen Aunen pyrkimys luovia sodan(kin) läpi ruumiillisella pääomallaan. Leppäsen Valentin on oppipoika, kömpelö runoilija ja käväisee Amerikassa. Kapinan myöhempi metonymia ja jäänteellinen personifikaatio on osaton Leppäsen Valtu, Aunen avioton poika.¹⁶

Paljon painoa saa Kivivuoren Jannen, muurarin ja lainoppineen, sosialidemokraattinen mallisuus. Huutulaispojasta rätätäliksi varttuneen Halmeen sosialismi on idealistista, pasifistista ja toismaailmallista; hän on karkeasti pettyvä kehitysoptimisti. Puoluemies Hellbergin kumouslinja vie kohti sotaa.¹⁷ Linna ei häntä mairittele, vaan viittaa etäisyyteen rahvaasta ja näyttämölliseen itsepetokseen sodan alla.¹⁸ Hellbergin ja – toisella tavalla – Halmeenkin tapauksessa aate ja sitä moninäkökulmaisempi todellisuus erkaantuvat toisistaan, mikä on kohtalokasta.¹⁹ Tässä asetelmallisessa mielessä he ovat kuin Ellen Salpakari.

Toisen osan loppupuolisko on sotaa ja sen seurauksia. Tampereen asemalla maalaistyöväki toivotetaan tervetulleeksi tehdastyöläisten rinnalle. Jo varhain käy ilmi punaisten sotataidottomuus – sotimisen todellisuutta ei ylipäättään osata ennakoita – ja kapinan epätoivoinen ja hallitsematonkin luonne.

Punaterrorissa viha riistäytyy voimaksi, jota Akseli, Janne ja Halme eivät kykene hallitsemaan. Linna ei vihaa arvosta.

Myöhemmin kuvatut punaisten, lukijalle läheisiksi tehtyjen henkilöiden teloitukset ovat tunteisiin vetoavia ja puistattavia. Nämä vääryydet jäänevät usein väkevästi mieleen: pasifisti Halmeen kohtalo tai kuva Koskelan Akustista heittämässä keppiään kohti teloittajia. Linna nostaa esiin valkoisen terrorin kokemusta, josta oli virallisesti niin pitkään oltu varsin vaiti. Sama

funktio on kuvauksilla vankileiristä. Vaan tärkeä piirre trilogiassa on myös seuraava.

Korjaava inhimillistäminen

Kirjailija Elina Hirvonen kutsui äskettäin ”kaikkien sisällissotien perusmekanismiksi” kieltä, jolla vastapuolelta viedään ihmisen asema.²⁰ Punaisten retoriikassa voitiin tuottaa herravihaa. Valkoisessa kielikuvastossa tavalliseksi tuli tämän peilikuva: punaisten esittäminen raakalaismaiseksi eläimiksi, atavistisiksi hirviöiksi.²¹ Pahamaineisin tapaus on Ilmari Kiannon metafora ”susinartuista”, jolla hän vaati punaisten kitkemistä. Nartuista aloittaminen olisi tehokasta.²² Punaisten naistoimijat palautetaan eläimeen ja naaraan seksuaalisuuteen.

Tällaisen epäinhimillistämisen purkamista kutsun korjaavaksi inhimillistämiseksi. Linna toki näyttää sodan, sen kummankin osapuolen, raakalaismaisuutta. Se voi saada ajattelemaan tekijöitä petomaisina. Mutta hän konstruoi sodan muistoa myös takaisin-inhimillistämällä kahteen suuntaan: punaisia valkoisille, valkoisia punaisille.

Tuskin patavalkoisinkaan sydän voi olla liikuttumatta esimerkiksi Akustin ja Laurilan Elman rakkaudesta, kun osaa ennakoita, miten siinä käy. Näin kirjoittaa tunteidensa sanallistamista tapaileva Elma Akulle kirjeessä, jota tämä sitten lukee sotajunassa:

Hyvä ystävä.

Koko lopun yöstä vuotivat kyneleeni kun aatelin että kohtalo meitä erottaa ja toivon ettei ero olis ikuinen jota sydämmeni pelkää. Älä mene eturintamaan vaan ole takana. Vaikka kaikki yllyttää niin älä mene. Ja tahtosin oikein repiä silmät päästä semmosilta kun käskää. Oma ystäväni älä aattele muuta kuin sitä uskollista

16. Valtusta (TPA3) ks. myös kustannustoimittaja Samuli Knuutin ”12 huomiota Pohjantähdestä”, <https://www.wsoy.fi/wsoy/lonkalta/12-huomiota-pohjantahdesta> (25.9.2017).

17. Janne on Väinö Tanner, Halme Eetu Salin ja Hellberg Kullervo Manner, katsovat Lehtinen ja Volanen (2018, 109).

18. Varpio 2006, 453.

19. Varpio 2006, 452–457.

20. Valoa pimeyteen. Tampere 1918 – maailma 2018 -tiedetapahtuma, Tampere 27.1.2018. Epäinhimillistämistä myös Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. WSOY 1993, 320–321.

21. Lasse Koskela, *Kansa taisteli, valkoiset kertovat*. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. SKS 1999, 222–239.

22. Ja näinhän se ”neutraalissa analyysissä” (Ehrmrooth) on; välineraationaalisesti mitä vain voidaan oikeuttaa.

joka sinua vartoo. Jos käsketään niin sano että menkööt toiset. Aattele vaan että me saamme jostakin maata ja pienen mökin niin elämme sitten yhdessä. Jos pappila jaetaan niin sinä varmaan saat sieltä. Minä olen jo aatellu kuinka minä opettelen kutoon ja laittaa kaikkia. Joka ehtoo lähden talolta heti pois kun olen saanu tiskattua ja menen kotio aatteleen sinua. Ja kun tulet niin sitten saat pitää omaas kauvan ja tehdä sille taas mitäs vaan tahdot.

Piirsi rakkaudella oma ystävänsä. (TPA2, 253.)

Sikäli kuin Linnan romaani on punaisen historiantekijän kokemuksen esiintuomisena puhetta valkoiselle puolelle, tällaisissa piirteissään se eittämättä takaisin-inhimillistää punaisia. Toisaalta Linna kirjoittaa aivan vastaavassa mielessä punaisten suuntaan: vaikkapa Töyryn isännän ja paronin murhien kuvauksessa inhimillistetään korjaavasti valkoisia. Paronittaren (kuten Töyryn emännän) hätää romaani kuvaa keskittyneesti:

- Te armahta vanhat ihmiset [...] Teillä myös isä ja äiti [...] Eikö te usko Jumala...

[...] Rouva rientä miehensä luokse ja tarttui muista välittämättä tämän käsiin puhuen rukoilevalla äänellä huonoa suomeaan, sillä hätäännyksissään hän ei huomannut vaihtaa kieltä:

- Magnus [...] kirjotta heiden paperi [...] Mine pyyttä sinut [...] kirjotta ne [...] (TPA2, 302.)

Valkoisetkin olivat siis eläviä ja tuntevia ihmisiä ja kärsivät punaisten vääristä teoista, kertoo Linna. Kohtaus loppuu kiteytykseen paronittaren hädästä: ”Käsiään väännellen hän käveli palvelijoiden välissä hokien sekaisin Jumalan ja miehensä nimeä.” (TPA2, 303.)

Ehdotukseen korjaavan inhimillistämisen tärkeystä *Pohjantähti*-trilogiassa voidaan asettaa vastaväitteitä. Onhan tavanmukainen moite, että Linnan kuva valkoisesta puolesta on karikatyyriinen ja harhaanjohtava²³ tai että trilogiassa ei ole,

kuten Vares muotoilee, ”oikeastaan yhtään edes asiallista porvarillista tyyppiä”²⁴ Sotamotiivien koko kirja Linna ei kuvaa, se on selvä, mutta eikö porvari-ihmisen kuvaa laajentavia ulottuvuuksia lainkaan löydy?

Paroni tietysti puhuu suomea murtaen ja edustaa omaa aatelistaa, suomirahvaasta etäällä olevaa maailmaansa, mutta ei häntä aikansa hahmona kai sinänsä hyljeksivästi väritetä, ja hänen kuolemansa kerrotaan hyvin traagisesti. Ei silloin karikatyyriä murhata. Kertoja alkaa tuntea paronin mielen läpi hieman ennen teloittajien tuloa. Ja samalla sivulla, jolla pistin lävistää paronin, vaivattomaan elämään tottuneen vaimon ajatteleminen ”kuristi kurkkua”. (TPA2, 298–304.) Näin siis juuri ennen kuin paronin elämä loppuu, Samuli Knuuti korostaa: “[L]ukija näkee hänet aivan uudessa valossa [...]. Linnan viesti on, että jokainen kuolema ja samalla jokainen elämä on tärkeä, mikä ihan oikeasti itkettää.”²⁵ Linnalla kuolemankuvaus on dialektinen keino korostaa ihmisarvoa.

Lauri Salpakari saa Linnalta paljon omaa tilaa sisäisissä kamppailuissaan. Lukija tuodaan häntä lähelle niin ikään sodanaikaista vankeutta kuvattaessa – ja kas vain, nyt hän on sorretun ”Antin” asemassa; tätä pidetään naapurihuoneessa. Maiden riistäminenkään ei ole hänen aloitteensa. Olisiko hän sittenkin aika asiallisesti kuvattu porvarispuolen ihminen? Ainakin hän on inhimillisessä hapuilevuudessaan moniulotteisempi hahmo kuin nationalismin variaatiosta toiseen liukuva Ellen tai profofasisti Ilmari, ja kertomus koskeekin myös sitä, millaisiin ajatuksellisiin kompromisseihin hän kristillistä omatuntoaan joutuu taivuttelemaan rakastaessaan näitä suorasukaisia läheisiään.²⁶ Nähdäkseni Lauri Salpakari hahmottuu perin ymmärrettävä, kokonainen ihminen. Kun Ellen kuolee, Koskelat lähettävät adressin muistoa kunnioittamaan. Idea on vanha-emännän, mutta ”eivät sitä Elina ja Akselikaan vastustaneet”. Alma muistelee vanhoja taksvärkiaikoja aurinkoisina, kunnes vakavoituu: ”Niin. Sillai me kaikki sitten kerran menemme.” Rovasti kohdataan Koskelassa vesi silmissään: ”On niin kovin tyhjää nyt.” (TPA3, 360.)

23. Lehtinen & Volanen 2018, 112.

24. Vares 2018, 128–129. Poikkeuksiksi Vares nimeää vanhan opettajan tämän vastustaessa kuningasmielisiä ja Yllön isännän siltä osin, että hän suo Koskeloille lisämaata sodan jälkeen.

25. Knuuti 2017.

26. Knuuti 2017: tässä suhteessa kyseessä on ”Pohjantähden murheellisin hahmo”.

Porvarispuolen yleinen vieraantuneisuus työkansasta on osa trilogian historiallisia jännitteitä (rahvas vs. fennomaaninen kansakuva, työ vs. pääoma). Lisäksi kun kertomus kirjoittaa esiin valkoisen terrorin, on sen tieteenkin vaikea kokea terroria edeltäneen ajan valkoisuutta täysin ilman tuota myöhempää kurkistusaukkoa; tässä kertomus toimii kuin muisti. Toisin sanoen *Pohjantähden* fiktio ei tallenna yksittäisiä historiallisia ajankohtia tai tapauksia sellaisenaan, vaan valkoisten kuvaan sisältyvä ”totuus” on tekstin kokemuksellista totuutta: teksti tutkailee ja tekee tunnustetuksi punaista historiankokemusta. Se oli tärkeää ajassaan ja on, osana kulttuurista muistiamme, tärkeää edelleen, vaikkei kyseessä olekaan ”koko totuus” sodasta. Samalla Linna myös korjaavasti takaisin-inhimillistää osapuolia humanistisella viisaudellaan.

Sisällissodasta eteenpäin

Trilogian toisen ja kolmannen osan taitteen rooli, piiloinenkin, on sodan trauman kuvaus. Elinan ja muun perheen elämän osalta korostuu tuolla kohtaa kerronnan aukkoisuus; tekstissä on iso aikahyppy ennen Akselin paluuta kuolemanleiriltä. Tuleeko Linna näitä vuosia koskevilla hiljaisuuksillaan viitanneeksi kollektiivisen trauman voimaan?

Kolmas osa, joka alkaa Akselin kotiinpaluun jälkeen, lähtee kuvaamaan selviämistä – osin vain sitkeän arkisen elämisen kautta,²⁷ osin taas selviämistä nimenomaan siksi, että yhteiskuntaa muutetaan: työn ja pääoman ristiriitaa lievennetään. Kertomuksen horisontissa alkaa orastaa jopa keskiluokkaistumista, kuin Linnalle kajastaneessa hyvinvointivaltioprojektissa. Niukkaa kyllä edelleen on, erityisesti Koskeloita karumalla, nälkäiselläkin luokkaportaalla.

Häviöjä, personifioidusti Akseli, käy kovan kamppailun, ettei katkeruus hallitsisi loppuelämää. Aihetta katkeruuteen olisi niin valkoisia veljien murhaajia kuin punaista johtoa kohtaan. Suututtaa katsella valkoisten muistopatsaan pystyttämistä ja kuunnella sodan yksipuolista muistamista. Eikä ole helppoa tavata tappiota ja sanojensa seurauksia pakoillutta Hellbergiä.

Samalla Akseli käy taistelua ”entistä itseään vastaan” (TPA3, 128). Kun perhe ja työ tulevaisuuden eteen sitten saavat täyttää mielen, suhteesta vuoden 1918 muistoon kertoo lakonisen ironisesti se, että Linna pistää Akseli-isän kuulustelemaan tynesti Vilhon läksyjä, joissa totuus on vitivalkoinen. ”Luet sillai ajatuksella että se jää päähän...” (TPA3, 184.) Suojeluskunnan urheilukenttätalkoisiin Akseli ei poikia sentään laske.

Ristiriidat ja vapaussota-totuuden kritiikki ovat edelleen läsnä ja Hennalan jäljet polttavat vatsaa, mutta kertomuksen painopiste kallistuu äärioikeistolaisen ilmapiirin nousuun. Sitä kuvatessaan Linna käyttää persoonakohtaisena tiivistymänä usein opettaja Rautajärveä. Romaanin lapualaismieliset perustelevat itseään ”Valkoisen Suomen perinnön” pelastamisella (TPA3, 250–255). Kääntäen, Linna näyttää suomalaisen fasismin ja demokratiaa halveksineen terrorismin kasvukehikkona vuoden 1918 yksipuolisen muistamisen. Eiköhän siinäkin jotain totta ole?

Samoin on toisaalta talvisodan vaikutuksessa sisällissodan muistoon. Leppäsen Valtu kaatuu ensimmäisenä ja saa ironisesti osansa historiassa. Valtun toteaa kuolleeksi lähes huolehtien Rautajärvi, joka sitten sodan jälkeen puhuu tiuhaan ”aseveljistä” ja tekee ”upseeritoveri” Vilhon kanssa sinunkaupat. Hän on myös mukana vapauttamassa teloitettujen kapinallisten hautaa pannasta ja laskee heille muistoseppeleen. Kivi-vuoren Janne pitää tilaisuudessa diplomaattisen puheen. Yhdessä kohdassa isännät tosin saavat kasvoilleen kertojan mukaan ”poissa olevan ja hajamielisen ilmeen”, sillä Janne toteaa kärsimysten unohtamisen ehdoksi sen, että ”kaksikymmentä vuotta kestänyt tanssi näillä haudoilla lopetetaan.” ”Vaikka kapinoitsija onkin rikollinen, hän on kuitenkin ihminen, jolla on omaisia, joille hänen muistonsa on rakas.” (TPA3, 458–460, 463.)

Linnan realismin mieli

Mistä oli kysymys? Palaan Volaseen ja Lehtiseen.²⁸ He valittelivat luulleensa Linnan trilogiaa dokumentaarisemmaksi kuin piti. Siispä Linna on sukupolvien vakava harhaanjohtaja, ”lumetarinan” tekijä. Leimaamisessa näkyi myös kamp-

27. Vrt. Kukku Melkas & Olli Löytty, *Sisällissotakirjallisuuden laskoksia*. Teoksessa Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.) *Toisemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Vastapaino 2018, 31–33.

28. Ks. Lehtinen & Volanen 2018, 7–8, 102, 109–112, julkaisu-uutiset, Volasen blogikirjoitus. Yleisempi osuus seuraavasta on keskustelua myös Vareksen suuntaan. Ehrnroothin tulkitsen asettuneen tavoittamattomiini.

pailua siitä, miten vuosi 1918 pitäisi muistaa. Harmillisesti Linna ei laita sotaa punaisten johdon ja Leninin kontolle, ei kerro Alkion viisaudesta eikä esitä Akselia kapinaan huijattuna vaan rationaalisenä toimijana. Vikapää myös kuvaa punaisia torpparien kautta – joskin, erittelevät kriitikot kiittäen, kokouksissa on puolueen eri linjoja edustavia hahmoja. Maailmansotaakaan Linna ei opeta,²⁹ eikä hän ”juuri tavoita” kaupunkien tilanetta, kuten lisääntyvää työttömyyden ahdinkoa. No, fiktion Pentinkulma on hämäläispitäjän pikkukylä. Vaan ulottuisiko temaattinen lanka myös kaupunkiin?

Romaani ei ole dokumentti, aivan, mutta Linna tiesi sen hyvin.³⁰ Hän oli kaunokirjallinen realisti. Realismin tavoite on todellisuuden uskottava tarkastelu, ei sen valokuvaaminen sellaisenaan.³¹ Realismi on kriittistä jäsentelyä. Se näyttää ihmisen tunnistettavassa, rajatussa miljöössä eritellen historiallisia säännönmukaisuuksia. Realismin niin sanotut tyypilliset henkilöahmot – kuten Akseli – ovat tämän dramaturgian tiivistymiä: jännitteisiä kokemuksia ja kysymyksiä yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Eivät pintapuolisen todellisuuden tavallisimpia tapauksia tai laskettava suure, esimerkiksi punaisten ammatillinen keskiarvo, vaan historiallisten voimien persoonakohtaisia tiivistymiä tunnistettavassa modernissa todellisuudessa.³²

Pohjantähden realistille Pentinkulman maatomat ovat pääomattomien luokkaa, välillisesti siis myös kaupunkilaista teollisuus- ja palvelutyöväkeä. He ovat työvoimallaan eläviä ihmisiä, joita ahdistaa elannon ja asumisenkin epävarmuus. Samalla Linna kritisoi ideologista kansakuvaa, joka tekee ylemmät sokeiksi sille, mitä he alemmilta vaativat. Ristiriitojen kompleksi kiteytyy jo

Jussi Koskelaan, jota juhliitaan raivaajamitalilla samaan aikaan kun työehtoja kovennetaan.

Korjausliikkeitä ei tehdä ajoissa. Siten yhteiskuntarauha sortuu. Alempien kansankerrosten pakotettu, jännitteitä kuvitteellisesti sitonut rooli murtuu.³³ Sitä murtumaa Jussin pojat, kuten Akseli, ovat.

Murroksen väkivaltaisuudessa on osansa punaisilla. Yksillä aate muuttuu työn ja pääoman ristiriitaa käsitellessä liian näyttämölliseksi (Hellberg), toisilla kapina on liiankin aatteetonta eli vain kitkeröitynyttä herravihaa (Laurilan miehet). Valtaosa Pentinkulman punaisista kuitenkin lähinnä taistelee oikeuksistaan pragmaattisesti siinä tilanteessa, jonka historia antaa.³⁴

Toivoisi, että Pentinkulmaa pohdittaisiin trilogian tematiikan ja realismin eetoksen valossa. Eiväthän pääoman ja työvoiman suhde, ideologisten linssien rooli, väkivallan punninta ja pienen ihmisen osa historiassa mitään liian triviaaleja tai liian polttavia teemoja liene. Eräänlaisena viimekätisenä oikeutuksena Linnaa yksityiskohdista nuhdeltaessa on vedottu siihen, että myöhemmin hän kernaasti otti ”historioitsijan viittaa” itselleen. Niin tavallaan ottikin, kun annettiin, mutta silloinkin hän puhui paljon näistä samoista teemoista. Jos hänen historiakuvansa halutaan kaataa, argumentit eivät voi juuttua Akseli Koskelan ammattiin.

Trilogiaa kaikinensa voisi lukea tarkemmin. Pentinkulmalaisista on paitsi torppariksi, myös moneksi. Lehtinen ja Volanen kaipaavat vielä vallankumouksellista puoluejohtoa tuomittavaksi. Sitä, että Linna laittaa Hellbergin käymään Pentinkulmalla 1920-luvulla Akselin silmin kritisoitavana (TPA3, 118–125), he eivät lainkaan mieti, eivät liioin Akselin itsereflektiota. Linnan oma

29. Näkyvän kertojan historiallisesti selittävät metakommentaarit olivat 1950-luvun poetikassa vanhanaikaistuneet; sellaisia karsittiin, perustellustikin, jo *Tuntemattoman* kerronnasta. Ks. Varpion johdanto *Sotaromaaniin* (WSOY 2000).

30. Linnan realistinen romaani ei ole myöskään Runebergin sankarieppinen runoelma. Lehtinen ja Volanen (2018, 8) samastavat ne peittäen tyyli- ja lajieron näkyvistä omaksi hyväkseen. He ovat myös niin erinomaisia, ettei lähteissä ole kirjallisuudentutkimusta lainkaan.

31. Jälkimmäinen on naturalismin yritys, jos jonkin.

32. Ks. esim. Raymond Williams, *Realismi ja nykyromaani* (1958). Suom. Jussi Ojajärvi. *Avain* 1/2015, 81–92. Vrt. myös Linna (2007, 523–531), *Historiallisen romaanin realismista* (1980).

33. Ks. Linna 2007, Runeberg ja suomalainen kansallismentaliteetti.

34. Samalla eri asia kuin Toivolan Juha, joka Vareksen (2018, 31) sanoin ”vain” menee mukaan. *Hurskaassa kurjuudessa* (1919), kehuu Vares, yhteiskunnan suuri murros tulee osallisille yllätyksenä. Eipä ihme, sillä romaani pikakelaa vuodet suurlakosta sisällissotaan kymmenessä sivussa. Linnan ja Sillanpään näkemys determinaatoin ja toimijuuden suhteesta on työväkeä katsoessa ylipäätään erilainen. Sillanpää katsoo kyllä empaattisesti, mutta selittää motiiveja verrattain eäältä (Juhan ”luonnossa on ristiriitaisia voimia”; Otava 1988, 186). Linna katsoo tasalta.

tehtävänanto ei toki tällöinkään ole etsiä tragedi-alle päivämäärättävää alkupistettä tai yhdenyhtä vastuullista. Realistin sisällissota on historiallinen kulminaatio.

Samalla *Pohjantähden* realisti on humanisti, jolle jokaisen kuolema ja siten elämä on ainutkertainen. Siksi hän varoittaa historiallisten riskiriitojen ohittamisesta, siksi kuvaa raakuudet molemmin puolin. Ja siksi hän myös korjaavasti, vastakkaisuutta ylittäen, pyytää, että lukija huomaisi murhattavat ihmisinä – ei vain ”punaisina” tai ”valkoisina”. Kunpa ei puhuttaisi Linnan ohi.

Pohjantähti tekee romaanitaiteellisesti, mitä ajassaan välttämättömäksi katsoo. Linnaa reilusti käsiteltäessä ei piiloteta näkyvistä trilogian temaattista asetelmaa, vaan pidetään hänen realisminsa mieli esillä.

FT, dosentti **Jussi Ojajarvi** työskentelee kirjallisuuden yliopistonlehtorina Oulun yliopistossa.

Sähköposti: jussi.ojajarvi@oulu.fi.

Timo Soikkanen

Sorsa, Kekkonen ja Koivisto

Jaakko Kalela tarkasteli *Historiallisen Aika-kauskirjan* edellisessä numerossa julkaistussa puheenvuorossaan ”Kekkonen viimeinen päiväkirjamerkintä” sosialidemokraattisen puolueen ja omaa henkilökohtaista suhdettaan Mauno Koiviston presidenttiehdokkuuteen. Kalelan mukaan Kekkonen on kirjannut väärin tietyt asiat viimeisissä muistiinpanoissaan 18.7.1981¹. Kalela jatkaa kuvaamalla Juhani Suomen tulkintaa tapahtumasta ja väittää allekirjoittaneen ottaneen Suomen tulkinnan ”ilman pohdiskelua”.

En ole ottanut Juhani Suomelta tulkintaa vaan käyttänyt samaa presidentin päiväkirjamerkintää. Kyllä ”tulkintoja” olisi löytynyt paljon ennen minua näkyviltä sosiaalidemokraateilta itseltään. Esimerkiksi Lasse Lehtinen esittää väitöskirjassaan vuonna 2002 asian niin, että ”Kalelalla oli kuitenkin vielä tässä vaiheessa lupa viestiä Kekkoselle SDP:n johdosta, että Kekkonen pitäisi valita ’vielä yhdelle kierrokselle’”²

Lehtisen vastaväittäjänä olisin mielelläni ja avosylin ottanut aikamani apua Kalelalta ja ihan ”ex officio” ahdistellut ”doctor in spetä”³. Jos olisin jostain syystä osannut kysyä asiaa Kalelalta, niin miten hän olisi asian uskottavasti edes selittä-

nyt ja minä hyödyntänyt, koska Kalela painottaa asian olleen salainen aina vuoteen 2006 asti.

Siteerasin myöhemmin ulkoministeriön historiassa presidentin päiväkirjaa⁴. Mitään salaisia tietoja minulla ei ollut käytössäni. Pohdin asiaa lähdekriittisesti, kuten olin tehnyt Lehtisen vastaväittäjänäkin. Haastattelin myös asiassa Kalevi Sorsaa. Olen keskustellut presidentille tulleista tiedoista myös usean muun keskeisen henkilön kanssa, mukaan lukien Mauno Koivisto. Mutta sitä ennen on syytä todeta Kalelan lopetus:

Tapaus on sinänsä pieni: vanhan, sairaan miehen muistilipsaus ja siitä tehty virheellinen tulkinta. Ongelma on siinä, että tulkinta näyttää vakiintuneen historiankirjoitukseen todisteena yleisemminkin vallinneesta arvailusta, että Kalevi Sorsa ja SDP:n johto ei täysin ollut Mauno Koiviston presidenttiehdokkuuden takana. Jos tällaiseen uskoo, on kuitenkin paras hakea muita todisteita.

Kalelan näkemys siitä, että tuo yksi, häneen liittyvä päiväkirjamerkintä olisi ollut ohjaamassa tutkijoita, on aivan liian suppea. Presidentti Kek-

1. Kalelan käynti oli tapahtunut 6.7. ja presidentti kirjasi sen 18.7. Todellisuudessa kyse oli toiseksi viimeisestä päiväkirjamerkinnästä.

2. Lasse Lehtinen, *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. WSOY 2002, 623.

3. Lehtisen väitöskirjasta käytiin ainutlaatuinen polemiikki aina eduskuntaa myöten. Rintamalinjat olivat selvät. Oikeistososiaalidemokraatit puolustivat Lehtistä. Keskustapuoluelaiset, vasemmistososiaalidemokraatit ja heistä vasemmalla olleet vastustivat. Ks. Timo Soikkanen, Haluatko tohtoriksi. Teoksessa Jukka Kuikka & Riitta Aarrevuo (toim.) *Tasavallan tulppa. Lasse Lehtinen. Isokenkäisten ikäluokka muistelee*. Juva 2007.

4. Käytin Orimattilassa olevaa alkuperäistä päiväkirjaa, jossa ei ole poistoja; Juhani Suomen toimittamissa päiväkirjoissa olevat poistot liittyvät yleensä perheen yksityisasioihin, eikä niillä ole merkitystä. Ko. asian osalta ks. Juhani Suomi, *Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981*. Otava 2000, 699, 701.

koselle tulvi vuosina 1980–1981 tietoja Sorsan ja Koiviston huonontuneista väleistä. Esimerkiksi 27.5.1980 Kekkonen kirjaa päiväkirjaansa:

Koiviston ja Sorsan välit ovat hyvin huonot. Sen kuulee kaikkialla. Tässä on todellinen vastakohtaisuus.⁵

Ruotsin suurlähetystössä – jolla oli poikkeuksellisen hyvät tietolähteet eri poliittisiin suuntauksiin – tiedettiin samoihin aikoihin, että Sorsa oli ”skeptinen ajatukselle Koiviston presidenttiehdokkuudesta”.⁶

Vuoden 1981 alkupuolella peli vain koveni. Helmikuussa Sorsa kävi kertomassa tilanteesta ja Koiviston kannatuksen pienenemisestä presidentille, joka merkitsi päiväkirjaansa:

Koiviston lumous on mennyt. S[orsa] sitä mieltä, että Koivisto menettänyt jo paljon myötätunnostaan. K[oivisto] saatava eroamaan pääministerin virasta. S[orsa] samaa mieltä. Joko ero heti tai ensi syksynä.⁷

Maaliskuussa Sorsa kävi kertomassa Kekkoselle Koiviston strategiasta hallituksensa pystyessä pitämiseksi. Kekkonen kirjasi päiväkirjaansa lopputuleman: ”Jos hallitus ei hajaannu maalishuhtikuussa, niin se siirtyy syksyyn”.⁸

Kekkonen muistiinpanot ovat hämmäntävää luettavaa parlamentarismia ja demokratiaa ajatellen. Vaikka jätän pois lähteiden joukosta Kalelan ko. käynnin presidentin luona, jää jäljellä oleva lähdeaineisto murskaavaksi⁹.

Myös Paavo Väyrynen tapasi Kekkonen kehoituksesta Sorsan; yhteisenä pyrkimyksenä oli aikaansaada hallituksen vaihdos. Väyrynen laati tapaamisen jälkeen muistion Kekkoselle.¹⁰

Huhtikuussa Koivisto sai presidentin kirjeen, joka voidaan tulkita vain erottamiseksi. Koivisto kieltäytyi. Tilanne oli ennen kokematon.

SDP:n puoluekokouksessa päätettiin kesäkuussa oman ehdokkaan asettamisesta seuraavissa vaaleissa; henkilöstä ei kuitenkaan päätetty.

Sorsa ja Väyrynen tapasivat SDP:n puoluekokouksen jälkeen 9.6. He totesivat yhteisesti hallituksen seuraavan ”koetinkiven” olevan budjettiesityksen laatiminen.¹¹ Väyrysen mukaan hän keskusteli hallituksen kaatamisesta Sorsan kanssa vielä sunnuntaina 6.9.1981 ja Sorsa oli mukana ”hankkeessa”.¹²

Haastattelin Sorsaa vuonna 2000 hänen ”huonoista väleistä” Koivistoon¹³. Sorsa ei mitenkään kiistänyt niitä, vaan vahvasti jatkuvasti raportoineensa asiasta presidentille: ”Olihan se olennainen osa vääjäämättä lähestyviä vaaleja”. Muutoksen hän itse totesi tulleen ”syksyn lähestyessä” – siis kuitenkin ennen presidentin sairaslomaa.¹⁴

Sorsalla ei ollut vastaan sanomista Väyrysen kuvaukseen SDP:n puoluekokouksen jälkeisen tapaamisen suhteen, mutta syksyllä hän totesi ajatustensa olleen jo ”toisella kantilla”. Sorsa viittasi presidentin kuntoon ja Koiviston kannatusluokuihin.¹⁵ Mitä ilmeisemmin Sorsa on kesän 1981 mittaan mieltänyt presidentille lanseeraamansa näkemyksen Koiviston alenevista kannatusluvuista olevan väärän ja todellisuudessa tapahtuvan päinvastoin; hän on kuitenkin ollut haluton

5. Urho Kekkonen päiväkirjat 27.5.1980, UKA, Orimattila.

6. Tiedusteluista ja yhteydenpidosta eri piireihin vastasi suomen kieltä taitava Martin Hallqvist. Halqvistin ”raportoinnista” saa kuvan HP 1 Af Finland, UDA, Tukholma.

7. Urho Kekkonen päiväkirjat 17.2.1981, UKA, Orimattila.

8. Urho Kekkonen päiväkirjat 19.3.1981, UKA, Orimattila.

9. Kekkonen päiväkirjamerkintöjen lisäksi tutkimuskirjallisuudesta kootusti ks. Risto Hauvonen, *Taistelu Koivistosta*. Sigillum 2017, 30–36; SDP:n sisäisen aineiston käsittelyyn ei tässä ole tilaa.

10. Paavo Väyrynen, *On totuuden aika I. Tosiasioita ja muistikuvia Urho Kekkonen Suomesta*. WSOY 1993, 302–305.

11. Väyrynen 1993, 319.

12. Väyrynen 1993, 319–324; Risto Hauvonen, *Vallanvaihdon muuttuva kuva*. Turun yliopiston julkaisuja C 401. Turun yliopisto 2015, 248–249.

13. Kekkonen päiväkirjat eivät vielä silloin olleet julkisia. Juhani Suomen viimeinenkin osa ”Umpeutuva latu” oli luettavissa; Myös Paavo Väyrysen kirja ”On totuuden aika I” oli ilmestynyt. Matti Tuovisen päiväkirjoista minulla oli valokopioita käytössäni ja olin haastatellut häntä. Myös Yrjö Väänänen oli haastattelussa kertonut tapahtumista. Ilmeisesti Väänänen oli saanut tietonsa Sorsalta. Ks. lähdeviite 19.

14. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000.

15. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000. Sorsa oli lukenut huolella Väyrysen kirjan; Sorsa nosti Koiviston kannatusluvut esille myös Aarne Saariselle hänen kysellessään syksyllä 1981 Sorsan presidenttiehdokkuutta. Aarne Saarinen. *Kivimies*. Otava 1995, 272.

tuomaan julki Väyrykselle mielipiteensä muuttamista.

Kun Koiviston presidenttiehdokkuus vuoden lopulla siunattiin, Koivisto lausui salin edessä monimielisesti: ”Vain Kale ja minä tiedämme, kauanko hän on tukenut ehdokkuuttani.” Asiasta paremmin perillä olevat ymmärsivät Koiviston piruilun: ”Sorsan kannatus Koivistolle saattoi yhtä hyvin olla vain kaksi tuntia vanha” toteaa koiranleukana tunnettu Lasse Lehtinen.¹⁶ Itse painottaisin Koiviston sanoiksi pukematonta osaa kommentista: muut SDP:n sisällä eivät tieneet! On vahinko, että Sorsan muistelmien viimeinen osa jäi kesken.

Jouluna 2007 ulkoministeriön historian kolmas osa oli käsikirjoituksena valmiina. Toivoin vielä tilaisuutta keskustella Koiviston kanssa minkä sainkin.¹⁷ Koivisto viittasi hänen ja Sorsan vastakkainasettelujen alkuna Sorsan ”jättäytymiseen” hänen hallituksensa ulkopuolelle. Päätepisteenä hän näytti pitävän hallituksensa pystyssä pysymisen presidentin sairauslomaan asti.

Presidentin edellä kerrotut muistiinpanot Koivisto tunsikin tarkkaan. Tiesikö hän Kalelan nyt kertoman Kekkosen muistivirheen, en tiedä. Ainakaan hän ei siitä maininnut. Toisaalta tuntuu oudolta, ettei Kalela olisi keskustellut asiasta Koiviston kanssa, koska hän oman ilmoituksensa mukaan on laatinut raportin Tarja Haloselle, jonka kytkennät asiaan ovat paljon ohuempat.

En lähde väittämään vastaan arvostamalleni Jaakko Kalelalle presidentti Kekkosen toiseksi viimeisestä varsinaisesta päiväkirjamerkinnästä. Varmaa kuitenkin on, että Kekkonen oli äärimmäisen hyvin informoitu sekä erittäin hyvin tietoinen Sorsan ja Koiviston vastakkainasetteluista; olihan hän suorastaan hyödyntämässä niitä.

Mikäli Kalelan esittämä muistivirhe on tapahtunut, se on ilmeisesti ollut seurausta samaan suuntaan viittaavista tiedoista, joita presidentille virtasi jatkuvasti: presidentti on yksinkertaisesti

yhdistänyt Kalelan käynnin/ilmoituksen omiin ja hänelle jatkuvasti tulleisiin tietoihin.

Sen sijaan rohkenen olla eri mieltä Kalelan näkemyksestä, että ko. yksittäinen päiväkirjamerkintä on johtanut historiankirjoittajat yleisemminkin tulkitsemaan perusteettomasti ja lähdekritiikittömästi koko tilannetta. Ei ole mitään syytä tarkastella presidentti Kekkosen loppuvaihetta yhden päiväkirjamerkinnän – oikean tai muistivirheestä johtuvan – valossa. Kalelan mukaan Sorsan ja Koiviston vastakkainasettelu on vain arvailua ja pelkkä ”uskon asia”. Uskon sijasta kyse on ilmiselvästi ajankohdasta – siitä, milloin Sorsan asenne muuttui, mikä näkyy Koiviston vinoilustakin!

Pari viikkoa Kalelan jälkeen Koivisto kävi presidentin luona. Koiviston mukaan presidentti oli ”valpas ja virkeä”. Koivisto tunnusteli erilaisia vaihtoehtomalleja – kuitenkin koko ajan lähtien siitä, että vaalit pidettäisiin normaaliaikana.¹⁸ Presidentti ei tehnyt enää päiväkirjamerkintöjä.

Hämmästelin Koivistolle sitä, ettei kai hän nyt sentään enää tuolloin uskonut Kekkosen asettuvan ehdokkaaksi vielä vuoden 1984 jälkeiselle kaudelle. Koiviston hymystä saattoikin lukea todellisen syyn! Samalla Koivisto veti rajan: ”Eikö Sun pitänyt kirjoittaa ulkoasiainhallinnon historia?”¹⁹

Aloittaessani työni 1980-luvun lopussa pääsin monin tavoin tuoreille jäljille ja saatoin haastatella lähes kaikki keskeiset ulkoministeriön virkamiehet. Kekkosen päiväkirjat olivat silloin vielä salaiset eikä käytössäni; minulle tuottikin vaikeuksia tuolloin uskoa eräiden virkamiesten kertomuksia, kun he vetosivat ”käytävätietouteen”.²⁰

Sosiaalidemokraatit olivat ulkoministeriössä – keskustapuolueen vanhalla kentällä – edenneet 1970-luvulla nimenomaan Sorsan johdolla. Sorsa oli myös uudistanut merkittävästi ulkoministe-

16. Lasse Lehtinen, *Luotettavat muistelmat* II. WSOY 1997, 130–131.

17. Keskustelutilaisuus aukeni Krister Wahlbäckin 70-vuotisjuhlallisuuksien Suomen vierailuun liittyen 31.01.2008. Kyse ei ollut varsinaisesta haastattelusta vaan keskustelusta. Muistiinpanot tein vielä samana päivänä.

18. Mauno Koivisto, *Politiikkaa & politiikointia 1979–1981*. Kirjayhtymä 1988, 262, 263.

19. Koivisto käytti koko keskustelun ajan leikkillisesti Turun murretta toiselle turkulaiselle.

20. Kuvaavaa oli, että haastattelin valtioshteeri Matti Tuovista peräti neljästi, kahdesti ennen Kekkosen päiväkirjojen ilmestymistä ja kahdesti niiden ilmestyttyä. Tuovinen antoi myös valokopioita päiväkirjoistaan. Yrjö Väänänen, joka oli ollut läheisessä yhteistyössä Sorsan kanssa, avasi tilannetta jo ennen Kekkosen päiväkirjoja. Jaakko Hallaman tiedot lienevät tulleet Anita Hallamalta. Ks. Soikkanen 2008, 578–279, jossa luetellaan haastattelut ja haastatteluajankohdat.

riötä: ”ehostanut vanhaa madamea” kuten hän asian ilmaisi. Uudempi tutkimus on korostanut Koivistolla olleen luultua paremmat idänsuhteet²¹; hän hoiti niitä kuitenkin matalalla profiililla. Sorsan ”ylivertaisia” ansioita ulkopolitiikassa käytettiin merkittävänä aseena valtapelissä.²² Ulkoministeriössä ”sorsanpoikien” määrä ylittikin selvästi Koiviston kannattajien määrän.

Sekä Sorsa että Koivisto ottivat keskustelussa toisistaan riippumatta esiin vain Pekka J. Korvenheimon ja Pauli Oppaan Koiviston kannattajina. Virkamiesten haastatteluisissa – kuten odottaa saattaakin – varhaisia Koiviston kannattajia toki löytyi runsaasti.

Ulkoministeriössä käytiin presidenttitaistelua ”selän takana”²³ hyvin pitkälle. Mikäli hallitus kaatuisi Koiviston ”jahkailuun” uskottiin tilanteen muuttuvan. Ulkoministeri Paavo Väyrynen oli ryhtynyt estämään jo kesäkuun alussa koivistolaisena tunnetun Pekka J. Korvenheimon tuloa hoitamaan poliittisen osaston päällikkyyttä ja siirtämään hänet ulkomaille. Tästä ei ole merkintää Juhani Suomen toimittamassa valtiosihteeri Tuovisen päiväkirjassa, mutta kylläkin alkuperäisissä, Kansallisarkistossa säilytettävissä päiväkirjoissa.²⁴

Kekkonen meni sairauslomalle 10. syyskuuta. Va. presidentin tehtäviä hoitanut Koivisto kutsui valtiosihteeri Matti Tuovisen luokseen Suomen Pankkiin ja antoi ohjeen, ettei ”UM:n johdossa suoritettaisi mitään henkilöjärjestelyjä maaliskuun loppuun mennessä, ei myöskään pol. os. v.t. pääl. Pekka Korvenheimon nimitystä suurlähettilääksi Brasiliaan 1.1.1982, vaan sitä siirrettäisiin 1.4.1982 saakka.”

Poliittisen osaston päällikön pesti oli presidenttipelissä paikka, mistä taisteltiin mies miestä vastaan. Väyrynen piti ”täysin mahdottomana, että Korvenheimon nimitystä Brasiliaan siirrettiisiin”; Väyrynen halusi irti Korvenheimosta. Poliittisen osaston päälliköksi Väyrynen halusi presidentin kansliasta Jaakko Kalelan.²⁵

Koivisto oli sitä mieltä, että ”Pekka Korvenheimon on jatkettava va. pol.os. päällikkönä vielä pari kuukautta ensi vuoden puolella”. Ulkoministeri Väyrynen joutui taipumaan presidentin tehtäviä hoitavan Koiviston edessä. Ratkaisun jälkeenkin Väyrynen ilmoitti, ettei ”pidä Korvenheimoa sopivana”²⁶ ”Kaukopartiomies osasi myös linnoittamisen taidon” kommentoi Sorsa haastattelussa.²⁷

Kuten sanottu, minun tarkastelukulmani oli ulkoministeriö ja siellä käyty taistelu – kuten Koivistokin huomautti. Samanaikaisesti päätaistelu Koiviston hallituksesta ja presidenttiydestä käytiin muualla. Mutta sivutaisteluista on vaikea kirjoittaa, ellei tunne koko sodan käännteitä, minkä vastauksen annoin Koivistolle ja johon hän näytti jossain määrin tyytyvän.

Koivisto voitti koko sotansa ja ulkoministeriö joutui mukautumaan tapahtuneeseen. Voittajana Koivisto toimi ”jalosti”: varhaiset vastustajat saivat säilyttää asemansa.

Poliittisen historian professori emeritus **Timo Soikkanen** on tutkinut etenkin Suomen ulkopolitiikkaa ja ulkoasiainhallinnon historiaa.

Sähköposti: timo.soikkanen@utu.fi.

21. Juho Ovaska, *Mauno Koiviston idänkortti*. Otava 2017; Itse Koivisto kuitenkin julkisuudessa vähätteli idänsuhteitaan: ”Siinä suhteessa ei ollut paljon kehumista”.

22. Sorsa oli ollut kahdesti ulkoministerinä, pääministerinä ja hänellä oli poikkeuksellisen läheiset suhteet Sosialistiseen internationaaliin.

23. Ilmaisu on UM:ssä korkealla olleen sosiaalidemokraattisen virkamiehen käyttämä.

24. Vrt. päivämäärä 2.6.1981 Juhani Suomen toimittamassa ”Salaisuuksien vartija” sekä alkuperäinen päiväkirja KA:ssa; Ks. myös Timo Soikkanen, *Presidentin ministeriö 1970–1981. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet*. Otava 2008, 468.

25. Matti Tuovisen päiväkirja 6.10.1981. KA; Päiväkirjat ovat ilmestyneet lyhennettynä Juhani Suomen toimittamana: *Salaisuuksien vartija. Lehtiä valtiosihteeri Matti Tuovisen päiväkirjasta 1972–1985*. Poliittisen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto 2012.

26. Matti Tuovisen päiväkirjat 8.10.1981.

27. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000; Osasin kysyä asiaa koska Tuovinen oli haastattelussa kertonut siitä ennen kuin hänen päiväkirjansa olivat käytössä.

Ville Jalovaara

Ensimmäisen maailmansodan pitkä varjo ei jätä Armeniaa rauhaan

Jopa puolitoista miljoonaa armenialaista sai surmansa Etelä-Kaukasuksella ensimmäisen maailmansodan aikana. Heidän kohtalonsa lienee yksi suurimpia historiapolitiittisia kiistoja, joka jakaa edelleen näkemyksiä ja estää valtioita solmimasta diplomaattisuhteita. Kuolivatko he systemaattisen kansanmurhan uhreina vai olivatko he 23 miljoonaa ihmishenkeä vaatineen maailmansodan uhreja? Vastaus kysymykseen riippuu siitä keneltä kysyy.

Tarunhoitoisen Ararat vuoren kupeessa sijaitseva Armenia ylpeilee olevansa maailman vanhin kristitty valtio. Armenia omaksui kristinuskon valtionuskonnoksi jo ennen Rooman valtakuntaa vuonna 301. Maa on lukemattomia kertoja historian saatossa joutunut eri imperiumien ikeen alle. Ensimmäisen maailmansodan aikana sen hallinnasta taistelivat Turkki ja Venäjä. Sodan jälkeen Armenia yritti itsenäistyä Suomen lailla Venäjältä, mutta päättyi 1920-luvun alussa puna-armeijan toimesta kuudeksikymmeneksi vuodeksi osaksi Neuvostoliittoa. Uudelleen itsenäistymistä seurasi 1990-luvun alussa sota naapurimaa Azerbaidzhania vastaan Vuoristo-Karabahin hallinnasta. Sota päättyi vuonna 1994 yhä häilyvään tulitaukoon. Keväällä 2018 maassa puhkesi vakavia sisäisiä poliittisia erimielisyyksiä, jotka johtivat levottomuuksiin erityisesti maan pääkaupungissa Jerevanissa.

Mitä Syyrian autiomaassa tapahtui?

Historian saatossa kansanmurhat ovat yleensä liittyneet sotiin. Armenialaisten 1900-luvun alun joukkotuho liittyi syksystä 1914 syksyyn 1918 kes-

täneen ensimmäisen maailmansodan vaiheisiin Lähi-Idässä ja Kaukasuksella. Ottomaanien Turkki osallistui sotaan keskusvaltojen, Saksan ja Itävalta-Unkarin puolella Venäjän, Britannian ja Ranskan johtamia ympärystalvoja vastaan. Sota tarjosi Turkissa valtaa pitäneelle Enver Pashan diktatuurille mahdollisuuden toteuttaa nationalisia päämääriänsä ja vallata alueita ikaikaiselta kiistakumppanilta Venäjältä. Alkumenestyksen jälkeen Turkin sotaonni kääntyi ensimmäisenä sotatalvena ja Venäjä tunkeutui itäiseen Anataliaan, jossa oli suuri armenialaisten kristittyjen vähemmistö. Keväällä 1915 Venäjän liittolaiset Britannia ja Ranska nousivat maihin Gallipoliin päämääränään pakottaa ottomaanit sodasta.

Monelta suunnalta tapahtuneen hyökkäyksen alla ottomaanien sotajohto näki armenialaisen väestön Venäjän potentiaalisina liittolaisina ja päätti aloittaa pakkosiirrot uhan alla olevilta alueilta. Turkkilaiset myös syyttivät, usein ilman perusteita, armenialaisten ”viidettä kolonaa” kärsimistään sotilaallisista tappioista. Vihan ja epäluulon kierre oli valmis, kun yksittäiset turkkilaiset joukko-osastot kohdistivat väkivaltaa armenialaisiin kyliin, joista osa puolestaan hankki aseita puolustaakseen itseään.

Arviolta puolitoista miljoonaa armenialaista kuoli vuosina 1915–1916, kun ottomaanit pakko-siirsivät heidät Itä-Anataliasta Syyrian autiomaahan. Monet menehtyivät veden ja ravinnon puutteeseen pitkien marssien aikana. Perillä autiomaassa osa teloitettiin ja monet kuolivat kuumuudessa nälkään ja tauteihin. On väitteitä, että armenialaisia olisi surmattu jopa elävältä

polttaen. Nämä väitteet Turkki jyrkästi kiistää. Turkin näkökulmasta kyse oli sotilaallisin perustein tehdystä väestönsiirroista. Turkki myöntääkin 300 000 armenialaisen kuolleen ravinnon puutteeseen, mutta kiistää väitteet surmaamisen systemaattisesta valmistelusta.

Kansanmurha vai ei?

Länsimaisten historiantutkijoiden enemmistö on arvioinut arkistolähteiden pohjalta, että kyse oli systemaattisesta surmaamisesta. Se tapahtui autiomaan kuumuuden ja ravinnon puutteen keinoin eikä aseiden voimalla, kuten juutalaisten surmaaminen toisen maailmansodan aikaisessa Saksassa. Myös itse termi kansanmurha oli vielä 1900-luvun alussa tuntematon. Sitä käytti tieltävästi ensimmäisen kerran puolalainen lakimies Raphael Lemkin vuonna 1944 kuvatessaan natsien toimeenpanemaa juutalaisten joukkotuhoa. Voittajavaltiojen painostuksen johdosta Turkissa järjestettiin sodan jälkeen oikeudenkäyntejä armenialaisten kohtalosta, mutta pian asia haluttiin Turkissa unohtaa ja kieltää.

Ympäri maailmaa sijaitsevista armenialaisten diasporayhdyskunnissa ihmeen kaupalla autiomaasta selvinneet, usein orvoiksi jääneet lapset, eivät unohtaneet. Armenian neuvostotasavalta rakensi vuonna 1967 pääkaupunkiinsa Jerevaniin Tsitsernakaberd (suomeksi Lintulinna) muistomerkin, jossa palaa ikuinen tuli uhrien muistoksi. Vuonna 1995 muistomerkin yhteyteen avattiin kansanmurhasta armenialaisesta näkökulmasta kertova museo. Viimeisessä näyttelyhuoneessa on Adolf Hitlerin 22.8.1939 lausumat sanat: ”Kuka sitä paitsi enää tänään muistaa armenialaisten joukkotuhon?” Viikkoa myöhemmin Saksa hyökkäsi Puolaan ja alkoi toinen maailmansota. 60 miljoonaa ihmistä sai surmansa.

Tulisiko Suomen virallisesti tunnustaa kansanmurha?

Armenia aloitti 1990-luvun alussa kampanjan saadakseen valtioita ja jopa yksittäisiä kaupunkeja tunnustamaan sadan vuoden takaiset tapahtumat kansanmurhaksi. Toistaiseksi 29 maata, mukaan lukien, Ranska, Ruotsi, Saksa ja Venäjä, ovat vastanneet pyyntöön. Virallisen tunnustuksen on antanut myös 47 Yhdysvaltojen 50 osavaltiosta. Valtiona Yhdysvallat on varonut Nato-liittolaisensa Turkin liiallista ärsyttämistä. Samoin halu ylläpitää suhteita Turkkiin on vai-

entanut niin Israelin kuin sen arkivihollisen Iranin ottamasta asiaan selkeää kantaa. Kesäkuussa 2016 paavi Franciscus sai Turkin vetämään pois Vatikaanin suurlähettiläänsä kutsumalla tapahtunutta 1900-luvun ensimmäiseksi kansanmurhaksi.

Historiallisten faktojen sijaan kansanmurhan diplomaattisesta tunnustamisesta on tullut ulkopolitiittinen kysymys, jossa näkemuserot kertovat valtioiden suhteesta Turkkiin ja tavasta toimia kansainvälisessä politiikassa. Tuomarin roolia kansainvälisessä politiikassa välttelevä Suomi ei ole ottanut kysymykseen selkeästi kantaa, vaikka presidentti Tarja Halonen vieraili lokakuussa 2005 Jerevanissa Tsitsernakaberdin muistomerkillä laskemassa seppeleen.

Onko kiistaan löydettävissä ratkaisua?

Kansanmurhasta käytävää historiapolitiittista kiistaa ei voi irrottaa Vuoristo-Karabahin konfliktista. Armenia miehittää de facto Azerbaidzhanille aiemmin kuuluneita alueita ja mielellään suuntaa kansainvälistä huomiota toisaalle. Turkki tuki sodan aikana Azerbaidzhanian ja asetti vuonna 1994 Armenian taloussaartoon. Turkki ja Armenia yrittivät 2010-luvun alussa normalisoida suhteensa korkeantason jalkapalldiplomatian avulla. Vuonna 2011 maat olivatkin jo valmiit solmimaan diplomaattisuhteet. Kansallismieliset voimat asettuivat kuitenkin muun muassa kansanmurhakiistaan vedoten molemmissa maissa vastustamaan, eikä sopimusta ratifioitu.

Historian varjot saataisiin Etelä-Kaukasuksella lyhenemään ainoastaan, jos Turkki ja Armenia löytäisivät edes osittaisen konsensuksen siitä, mitä ensimmäisen maailmansodan aikana tapahtui. Tällä hetkellä myönteinen kehitys näyttää kuitenkin hyvin epätodennäköiseltä. Turkki on valinnut presidentti Recep Tayyip Erdoğanin johdolla kansanmielisen linjan ja Armenian puolelta välit Turkin kanssa kytkeytyvät Vuoristo-Karabahin kysymykseen. Kiistassa on pohjimmiltaan kyse nykypolitiikasta, ei juurikaan siitä, mitä historiallisilla lähteillä voidaan osoittaa oikeaksi tai vääräksi.

Helsingin yliopiston dosentti ja historiantutkija **Ville Jalovaara** vieraili Armeniassa loppuvuodesta 2017.
Sähköposti: ville.jalovaara@helsinki.fi.

Salonkien aika – naiset kulttuurielämän keskiössä

Roger Picard:

Salonkien aika. Art House 2018. 424 s.
ISBN 978-951-884-642-3.

Roger Picard (1884–1950) oli juutalaista syntyperää ollut ranskalainen taloushistorioitsija ja oikeusoppinut, joka monien eurooppalaisten intellektuellien tavoin pakeni toista maailmansotaa Yhdysvaltoihin. Hänen ranskalaisen salonkikulttuurin klassikko *Les salons littéraires et la société française* 1610–1789 ilmestyi New Yorkissa 1943, ja nyt 75 vuotta myöhemmin hieman yllättäen suomenkielisenä käännöksenä. Teos on Picardin kulttuurihistorian päätyö. Käännöksen syntymävaiheet käyvät ilmi kirjan saatesanoista. Työn aloitti edesmennyt kuopiolainen diplomi-insinööri ja frankofiili Juhani Sarkava ja sen saattoi loppuun mikkeliäinen matemaatikko ja monista Ranskan yhteyksistään tunnettu dosentti Osmo Pekonen. Klassikoksi teos on melko harvinainen eikä sitä ilmeisesti ole käännetty muille kielille. Käännös onkin nähtävä kulttuurivalistustyönä.

Miksi siis kertoa Ranskan suuren vuosisadan (*Le Grand Siècle*) ja valistusajan (*Le Siècle des Lumières*) salonkikulttuurista? Picard piti salonkikulttuuria tärkeänä osana ranskalaista seuraelämää, joka on olennaisesti muovannut ranskalaisten kirjallista makua ja moraalia. Salonkikulttuuri selittää omalta osaltaan sitä, miksi ranskalaiset ovat sellaisia kuin ovat. Syitä on muitakin. Etenkin meillä Pohjolassa valitusaika mielletään yksipuolisesti järjen ja hyödyn aikakautena, eikä niinkään aikana, jolloin hienostuneet tavat ja runollinen herkkyys kehittyivät huippuunsa. Valitusajalla on monet kasvot, ja tämä puoli on meillä päin epäilemättä vieraampi. Toisaalta salonkeja emännöivät poikkeuksetta älykkäät ja henkevät naiset, niin paljon kuin haluammekin nähdä juuri oman aikamme sukupuolten tasa-arvon edelläkävijänä. Salongit myös mursivat sääty-yhteisön rajoja. Vaikka salonkiemännät kuuluivat yhteiskunnan ylimpään luokkaan, salonkeihin hyväksyttiin myös muiden säätyjen edustajia. Salonkien seurustelukulttuurista tuli, Picardia lainatakseni, todellinen taide, jonka ansiosta voitiin esittää mitä erilaisimpia ja myös mitä rohkeimpia

mielipiteitä. Salonkien suojea ilmapiiri innosti taitelijoita eleganttiin ja etevään ilmaisuun.

Salonkien historia ulottuu 1600-luvun alkuun, jolloin valtakuntaa repineet vaikeat uskon- ja sisällissodat olivat ainakin hetkeksi tauonneet. Olojen vakiintuessa maan ylhäisö ja sivistyneistö koki kasvavaa tarvetta kultivoituneelle kanssakäymiselle, jota kuvaa vaikeasti kääntyvä käsite *sociabilité*. Hyvin toimiakseen se vaatii osallistujiltaan tiettyä tasa-arvoisuutta, vapautta ja pyyteettömyyttä, mikä tuohon aikaan ei ollut itsestään selvyyttä. Henrik IV:n tiukkaan protokollaan sidottu hovi ei selvästi ollut henkevien keskustelujen työssija. Niinpä kokoontuminen tapahtui vapaamuotoisemmin sivistyneiden ylhäisönaisten kotona. Ensimmäiseksi salonkiemännäksi kirja nostaa markiisitar de Rambouillet'n, jonka loistokausi kesti lähes neljännesvuosisadan, aina 1600-luvun puoliväliin saakka. Häneen kiteytyy hyvän salonkiemännän piirteet, hieno käytös, hyvä maku ja vilpittömän kyky huomioida vieraansa ja innostaa heitä keskusteluun. Hänellä oli taloudellisia resursseja ja jopa taitoa suunnitella itse omat seurustelutilansa. Niinpä Hôtel de Rambouillet'ssa oli useita salonkeja, joista viimeistä ja intiimeintä kutsuttiin nimellä *chambre bleu*, sininen huone.

Markiisitar de Rambouillet'n inspiroimana Pariisiin ja myöhemmin myös maakuntakaupunkeihin syntyi joukoittain kirjallisia huoneita, erilaisia alkoveja ja budoaareja, joissa kävijöitä alettiin kutsua nimellä *les précieuses* (kääntäjien nimitys presiöösiksi tai sievistelijä), sanasta *préciosité*, kallisarvoisuus. Nimitys juontuu tuon ajan kirjallisesta suuntauksesta, joka tähtäsi ranskan kielen kaunistamiseen. Salongit jakaantuivat kahteen lajiin, joista toisessa vaalittiin hyvän maun ja hienon käytöksen perinnettä, galanteriaa, toisessa taas saivat jalansijaa huono maku ja jopa mauttomuuteen yltyvä sievistely. Merkittävimmäksi Rambouillet'n salongin seuraajaksi, tosin vähemmän aristokraattiseksi ja enemmän kirjalliseksi, Picard nimittää neiti de Scudéryn salongin. Hän kuvaa de Scudéry'n kirjallista salonkia tyyliään hieman väkinäiseksi ja markiisittaren salonkia vähemmän hilpeäksi.

Salonkikulttuuri alkoi vähitellen muuttua luonteeltaan. Aluksi kyse oli sivistyneiden ihmisten kokoontumisesta ja virkistymisestä miellyttävässä seurassa, hyvän kirjallisuuden, taiteen ja musiikin parissa. Ranskan Suu-

ren Vuosisadan loppupuolella salonkien henki alkoi jo muistuttaa pienimuotoista kirjallisuusakatemiaa, jossa kirjailijat lukivat tekstejään ja vastaanottivat kuulijoiden kritiikkiä. Temaattisia piirteitäkin alkoi erottua. Picard päättää kirjansa ensimmäisen osan kahteen kappaleeseen, jotka käsittelevät eri ajatussuuntia: moralisteja ja vapaa-ajattelijoita. Edellisiä olivat La Bruyère, joka esitteli hengentuotteitaan Montpensierin herttuattaren luona Luxembourgin palatsissa, La Fontaine rouva de Sablières luona Reullyssa, ja La Rochefoucauld rouva de Sablén salongissa eräässä La Place Royalin rakennuksessa. Vapaa-ajattelijat taasen viihtyivät parhaiten neiti de Lenclos'n henkevässä salongissa, jossa muuan varhaiskypsä sanavalmis nuorukainen François-Marie Arouet otti ensi askeliaan julkisuuteen. Tunnenme hänet tietenkin kirjailijanimellä Voltaire.

Kirjan toisessa osassa Picard siirtyy kuvailemaan 1700-luvun valistuksen salonkeja ja niiden emäntiä. Tuolloin ennen niin kirjallisuuspainotteiset salongit muuttuivat luonteeltaan yhä enemmän filosofisiksi. Yhteiskunnallisen vakauden tarjoama turvallisuuden tunne käy niissä ilmi entistä vapaampana seurusteluna. Uudet salongit ottivat vastaan ulkomaisen eliitin sekä tieteen ja taiteen edustajia, naisten rooli voimistui ja yhteiskuntaluokat sekoittuivat niissä entistä enemmän.

Aurinkokuninkaan valtakauden jälkeisenä aikana monet ylhäisaateliset järjestivät kilvan omia kirjallisiin salonkeihin verrattavia juhliiaan. Näistä kuuluisimpia olivat herttuatar du Mainen lähes puolen vuosisataa jatkuneet loisteliaat vastaanotot Sceaux'n palatsissa. Tilaisuuksissa sepitettiin epigrammeja, maksiimeja, henkilökuvauksia ja arvoituksia. Ja kun runoja luettiin, myös näyteltiin. Marionetista siirryttiin ennen pitkää todellisiin teatterinäytelmiin, joissa herttuatar useasti ja taidokkaasti hoiti pääosan. Sceaux'n hovin ensimmäinen suuruuskausi huipentui vuonna 1714 järjestettyihin suurten juhlien sarjaan, *les Grandes Nuits de Sceaux*.

Vastapainona herttuatar du Mainen järjestämille huvituksille oli 1720-luvulla markiisitar de Lambertin emännöimä vakavahenkisempi salonki Hôtel Colbertissa. Se jatkoi tavallaan neiti de Lenclos'n salongin perinnettä, avaten tietä filosofisten ja uskonnollisten aatteiden kritiikille. Hänen luonaan parveili kirjailijoita, virkamiehiä ja tiedemiehiä, juhliuimpiana ehkä Fontenelle, jonka vuonna 1686 ilmestynyt *Entretiens sur la pluralité des mondes* tarjosi aiheen moneen keskusteluun, ei vähiten siksi että tiededialogin toisena osapuolena on ylhäinen nainen. Tämä kartesiolaiseen fysiikkaan pohjautuva teos aloitti ranskankielisen tieteen vulgarisaation eli kansantajuistamisen perinteen. Keskustelua syntyi myös Fontenellen vuonna 1688 julkaisemasta *Digression sur les anciens et les modernes*

-teoksesta. Fontenellessa sulautui kaksi suuntausta, yhtäältä galantti salonkirunoilija, toisaalta ensyklopedistiä vahvasti muistuttava filosofi. Pitkän iän saavuttanut Fontenelle vaikutti myös Lambertin salongin jatka-jana pidetyn rouva de Tencinin salongissa.

Valistusajan salongeista rouva Geoffrinin salonkia voidaan sen vaikutusvaltaisuuden takia jo verrata instituutioon, kuten Picard asian ilmaisee. Vaikutusvalta ulottui esimerkiksi Ranskan Akatemian jäsenvalintoihin. Hänen vieraitaan olivat useimmat valistusfilosofit, joista uskollisin ja merkittävin oli ensyklopedisti d'Alembert. Taidemaalarit, kuvanveistäjät ja muusikot, joukossa mm. Rameau ja Mozart, esittivät taidettaan ja taitojaan Saint-Honoré -kadun salongissa. Geoffrinin kilpailijaksi Picard nostaa markiisitar du Deffandin. Hänen persoonallisuuttaan kuvaa älykkyys ja skeptisyys, mikä myös antoi leiman hänen Beaune-kadun salongilleen. Du Deffandin seurapiirin ytimen muodostivat sivistyneet ylimykset, mutta myös filosofit ja tiedemiehet kuten Voltaire ja d'Alembert. Hänen ystävättärensä Julie de Lespinasse ja herttuatar de Choiseul jatkoivat sittemmin perinnettä perustamallaan omilla salongeilla. Neiti de Lespinasse oli aluksi tuurannut du Deffandia salonkiemäntänä tämän tultua sokeaksi, mutta vieraiden alkaessa suosia häntä, du Deffand sai ystävyystä tarpeekseen. Kielitaitoinen ja poliittisesti valveutunut Lespinasse piti siitä lähtien omaa, varsin korutonta salonkia, jossa keskusteltiin niin kirjallisuudesta, yhteiskunnallisista uudistuksista kuin musiikista.

Kirjan kaksi viimeistä kappaletta käsittelevät *Ancien Régimen* lopun ajan salonkeja. Sitä mukaa kuin valistusfilosofit alkoivat järjestää omia tilaisuuksia kotonaan, filosofiset ja yhteiskunnalliset keskustelunaiheet yleistyivät, kirjallisuutta, taidetta sekä gastronomiaa kuitenkin unohtamatta. Tuon ajan salonkiemäntiä ovat mm. rouva de Luxembourg, rouva Necker ja rouva de Staël. Näissä salongeissa käsiteltiin kriittisesti instituutioita ja tapoja ja sivuttiin ihanneyhteiskunnan rakennetta ja sen lakien henkeä. Niissä myös esiromantiikka tekee tuloaan Rousseauun myötä.

Kirjan suomentajilla on ollut monia kieli- ja tyylikysymyksiä ratkottavaan: kutsuako kuten alkukielessä salonkiemäntiä Madame tai Mademoiselle vaiko kotoisasti rouva tai neiti? Viimeistelijänä Pekonen on päätenyt jälkimmäiseen. Sanoja, joille täydellistä vastinetta ei kerta kaikkiaan löydy ovat galanteria ja presiöosi. Samaan henkeen olisi sanan *sensibilité* voinut mielestäni jättää muotoon sensibilitéetti. Teoksen runositaattien sulavat käännökset ovat Pekosen taattua kädenjälkeä. Runsa mustavalkoinen kuvitus (jota alkuperäisteoksessa ei ole), henkilöhakemisto, viitteet ja täydennykset ovat tutkijalle hyödyllisiä.

Johan Stén, FT, TKT
Helsingin yliopisto

Tallinnalaisten elämää 1700-luvulla

Raimo Pullat:

Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil.
Estopol 2016. 384 s. ISBN 978-998-597-2281.

Maaliskuun alussa 1944 venäläisten pommitukset tuhosivat Tallinnan Rüütli-kadulla sijainneen kaupunginarkiston rakennuksen ja siellä olleen arkistoaineiston. Osa aineistoa oli ehditty evakuoida muihin tiloihin. Saksalaisten miehitysviranomaisten käskystä säilyneitä arkistoaineistoja lähetettiin Saksaan. Syksyllä 1990 aineistot palautettiin Tallinnaan. Tallinnan yliopiston historian emeritusprofessori Raimo Pullat on kuvannut arkiston palautusprosessia *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1991.¹

Raimo Pullatin tutkimustyö on 1990-luvulta alkaen kiinnittynyt tallinnalaisten arkielämän ja materiaalisen kulttuuriin tarkasteluun omaisuusluetteloiden pohjalta. Teos *Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil* (Tallinnalaisten esinemaailma valistusajalla) on yhteenveto 1700-luvun tallinnalaisten elämän eri piirteistä päälähteenään tallinnalaisten perukirjat ja testamentit, joita on talletettu kaupunginarkistoon noin 500.

Teoksessaan Pullat keskittyy alkuperältään saksalaisia sukuja edustaneiden kauppiaiden ja käsityöläisten perukirjojen analyysiin. Hän käy läpi Tallinnan väestön, puhtaanapidon ja terveydenhoidon, kaupunkitilan ja asuinpaikat, agraarisen elämäntavan, ruoka- ja juomakulttuurin, vaatetuksen, huonekalut ja sisustuksen, taitteen, musiikki-instrumentit, kirjallisuuden, aseet ja kulkuvälineet. Perukirjoja Pullat kuvaa ”suulaiksi lähteiksi”, jotka avaavat oven aiempien sukupolvien elämään. Vaikka perukirjoilla on ”Akilleen kantapäänsä”, ovat ne hänen mukaansa hyvää lähdeaineistoa historian, kulttuurihistorian ja muidenkin tieteenalojen tutkijoille.

1700-luvun tallinnalaisten kokonaisvarallisuuden arvoa on perukirjojen avulla lähes mahdotonta arvioida. Suomalaisesta käytännöstä poiketen esineiden rahallista arvoa ei yleensä ole kirjattu ylös. Rahavarojenkin kokonaisarviointi on vaikeaa, sillä varallisuudesta kertovaa käteistä rahaa esiintyy omaisuusluetteloissa lähes kaikissa Euroopan valtioiden valuutoissa. Toisaalta tämä kertoo ulkomaista kauppaa harjoittaneiden kauppiaiden intensiivisistä kansainvälisistä yhteyksistä.

Pullat on tehnyt tarkkaa työtä. Hän on muun muassa koonnut tallinnalaisten kauppiasperheiden omaisuusluetteloihin vuosina 1697–1810 merkityt miesten ja naisten vaatteet ja jalkineet omiin taulukoihinsa. Taulukkoja analysoimalla selviää, että naisten vaatteita on merkitty vähemmän kuin miesten. Kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä taulukoista ei voi tehdä, joskin niiden perusteella voi päätellä vaatevarallisuuden keskittyneen

tietyille suvuille. Näyttää siltä, että miesten vaatteet merkittiin ylipäänsä tarkemmin, mutta Pullat ei pohdi tätä sen enempää.

Teoksessa onkin monia mielenkiintoisia esimerkkejä siitä, miten eri tarkkuudella omaisuusluetteloita laadittiin. Kauppiaanleski Anna Witten perukirjassa (1727) ei ole yhtään mainittavaa vaatekappaletta, kuitenkin vainajan kodissa oli viisi vaatekaappia. Ylipastori (ülem-pastor) Johann Roosin perukirjaan (1790) ei ole kirjattu ainoatakaan paitaa tai housua, vain yksi papillinen asu näyttäisi hänen vaatteistaan säilyneen. Naisten perukirjoihin ei kirjattu miehiseksi miellettyjä aseita tai kulkuvälineitä, ja lasten vaatteista ja leikkikaluista on vain yksittäisiä merkintöjä.

Tallinnassa on arvioitu 1600-luvun puolivälin jälkeen olleen 10 000–15 000 asukasta. Väestöä vähensivät tuntuvasti 1690-luvun nälkävuodet ja 1700 alkanut suuri Pohjan sota, joka Viron osalta päättyi 1710. Viron historiassa alkoi Venäjän vallan aika; tilanne sinetöitiin 1721 Uudenkaupungin rauhassa. Jo sodan aikana puhkesi ruttoepidemia (1710–1711), jonka jäljiltä jäi eloon vain noin 2000 tallinnalaista ja joka rapautti koko kaupungin normaalin elämän. Vuosisadan lopulla asukasluku oli kasvanut noin 10 000:een. Tässä kasvussa maahanmuutolla oli suuri merkitys, vaikka syntyvyys lisääntyikin huomattavasti ruttoepidemian jälkeen. Monet taudit, kuten isorokko ja kolera niittivät satoaan, naisia menehtyi synnytykseen ja lapsikuolleisuus oli suurta.

Ruttoepidemian ja suuren Pohjan sodan seuraamuksista toipuminen vei paljon aikaa. Puhtaanapitoa ja terveydenhoitoa ei juuri ollut. Kaupungin kadut olivat epäsiistejä ja etenkin esikaupungissa ilman laskuoja. Tallinnan raatihuoneen takainen kapea katu oli kuin sikolähti, joka puhdistettiin vasta vuoden 1785 paikkeilla. Kaupungin raati oli tosin jo 1739 kiertänyt asukkaita sallimasta sikojen juoksentelun kadulla. Kieltoa terästettiin juoksentelevan sian tappouhkauksella. Tallinna oli vielä varsin agraarinen kaupunki, joten kotieläinten pitokin oli tavallista.

Kaupungin vesi oli osin juomakelvotonta ja levitti tartuntoja, eikä peseytymisen alemman rahvaan parissa ollut kovin yleistä. Sosiaaliset erot hygienian tasossa näkyivät perukirjoissa: varakkaammalla väellä oli pesusoiikkoja, saaveja, pyyhkeitä ja hammasharjoja. Tallinnalaisten terveydentilan uhkana oli myös runsas alkoholin käyttö ja tupakointi; vuonna 1780 Tallinnassa oli 250 kapakkaa. Esikaupungin kaikissa taloissa ei ollut savupiippuja, ja vähävaraisilta puuttuivat kunnolliset makuusijat. Ahtautta lisäsi ja asukkaiden hyvinvointia kuormitti vielä 1770-luvulla 5000 venäläisen sotilaan pakkomajoittaminen. 1700-luvulla kanssakäyminen Länsi-Euroopan kanssa kuitenkin tiivistyi, mikä kasvatti lääketieteellistä tietämystä. Osansa myönteisessä kehityksessä oli terveysvalistuksella ja -kirjallisuudella.

Kaupungissa oli monenkirjavaa asujaa. Kukkaron paksaus ja ammatti sekä niiden mukanaan tuoma yhteiskunnallinen arvostus määrittivät kaupunkilaisten elinoloja ja asumista. Arvokkainta oli asua raatihuoneen ympäristössä ja etenkin Toompean mäellä, jolla kohosivat lähinnä baltiansaksalaisen aateliston palatsit. Alakaupunkia asuttivat varakkaat kauppiat ja vauraat käsityöläiset porvaristaloissaan. Talonpoikaiskauppiain ja kiltavanhimman Michael Meyerin omaisuuden inventaariosta (1758) ilmenee, että hänellä oli toistakymmentä erilaista asuin- ja talousrakennusta ja monta kapakkaa ympäri kaupunkia. Litteraatit taas tuntuivat olleen enemmän kiinnostuneita henkisistä asioista kuin omaisuuden kartuttamisesta. He asuivat pääasiassa kantakaupungissa, kuten 1756 kuollut professori Johann Friedrich Herlin, joka asusteli yhdessä erään luutnantin kanssa, ilmeisesti vuokrahuoneessa.

Muut kaupunginosat olivat vähäarvoisempia ja niissä näkyi asujaimiston monenkirjava koostumus: asukkaina oli papistoa, käsityöläisiä, palvelusväkeä, ajureita, kalastajia, merimiehiä, pakolaisina tulleita venäläisiä ja tataareja ja pahamaineisia kaupunkilaisia, eli katunaisia ja muita marginaaliryhmiin kuuluvia. Kauppiailta ja käsityöläisillä oli maaorjia, joita 1770-luvun Tallinnassa oli yli kolmesataa. Kaupungin ulkopuolella asuvilla talonpojilla oli oikeus myydä tuotteitaan Tallinnan toreilla. Näin maalaiskulttuuri vaikutti monin tavoin kaupunkilaisten elämään, ja maalaiset saivat puolestaan vaikutteita kaupunkilaisten elämäntavasta ja aineellisesta kulttuurista.

Valistuksen vuosisata toi kaupunkilaisten elämään monia yhteiskunnallisia, sosiaalisia ja kulttuurisia muutoksia. Kaupungilla oli toimivat yhteydet Länsi-Eurooppaan. Suurkiltaan kuuluneet suurkauppiat veivät ulkomaille viljaa ja muita maataloustuotteita. Suuren Pohjan sodan jälkeen tuonti kasvoi jyrkästi. Tuontitavaroihin kuului muun muassa suolaa, viiniä, huonekaluja, siirtomaatuotteita ja taidetta. Pullatin mukaan tuontitavaroilla oli vaikutusta erityisesti varakkaiden porvarien eri elämänalueiden globaalistumiseen ja tapojen sivilisointumiseen. Muun muassa pöytätavat hienostuivat, porsliiniset astiat ja hopeiset ruokailuvälineet ja lautasliinat otettiin käyttöön ja kulinaristinen kulttuuri monipuolistui. Vähävaraisempien pääaravinnon lähteenä olivat yhä leipä, viljatuotteet ja vähitellen myös aikaisemmin ihmiselle myrkyllisenä pidetty peruna.

Kansainvälisen kaupan vaikutus kohdistui myös porvarisasuntoihin, joilla osoitettiin sosiaalis-taloudellista asemaa ja statusta. Yläkerroksen varastohuoneet otettiin asuinkäyttöön, ja erilliset makuuhuoneet lisäsivät elämiseen yksityisyyttä ja intiimiyttä. Salien seinät saivat tapetit, seiniltä katsoivat esi-isien, mahtimiesten ja hallitsijoiden potretit, kullattu-kehyksisiä peilejä oli seinillä useampia. Pöytä- ja kaappikellot alkoivat yleistyä, ja porvarismiehen taskuun sujahti taskukello, porvarisnaisilla aikaa näytti kaulakello. Vaurastuminen

toi mukanaan uudenlaiset ja muodikkaat huonekalut, kuten vitriinikaapit ja pehmustetut sohvot ja muut istuimet, jotka antoivat lisämukavuutta elämään. Latinankielinen teologinen kirjallisuus sai yhä enemmän rinnalleen maallista saksan-, viron-, ruotsin- ja ranskankielistä kirjallisuutta. Vaatteissa seurattiin läntisen Euroopan uusimpia muotivirtauksia, mutta myös Venäjältä ja Puolasta tuotiin kankaita ja asustetarvikkeita. Muotitavaroiden ja vaatteiden kysyntä, tarjonta ja kuluttaminen kiihtyivät ja johtivat ylellisyyteen, jota aika ajojin pyrittiin normittamaan ja rajoittamaan. Pullat toteaa kuitenkin useissa yhteyksissä, että Tallinna ja Viron muut kaupungit olivat vielä jäljessä tulijoita moniin Euroopan kaupunkiin verrattuna.

Raimo Pullatin teosta voi luonnehtia monella tapaa. Sisällöllisesti ja metodisesti sitä voi pitää kaupunki- ja kulttuurihistoriana tai mikrohistoriana. Määrittelyksi sopii myös arkielämän tutkimus. Omaisuusluetteloiden tietojen kvantitatiivinen analyysi luo pohjaa mentaliteettien tutkimukselle. Kirjoittajalle on ollut tärkeää myös 1700-luvun Tallinnan sijoittaminen Itämeren maiden ja Euroopan kaupunkien historiaan ja kulttuuriin. Teos on runsas ja sisältää paljon yksityiskohtaista tietoa, mikä asettaa lukijalle omat haasteensa. Hivenen päällekkäisyyttä ja tekstin raskautta on aiheutunut siitä, että tekijä on koostanut kirjansa osin jo aiemmin kirjoittamastaan. Kuitenkin on kunnioitettavaa se tutkimustyön määrä, mitä tämä tietorikas Tallinnan kaupungin historia on vaatinut. Kaiken kruunaa hieno ja laadukas kuvitus.

Pirjo Korkiakangas, professori emerita
Jyväskylän yliopisto

1. Raimo Pullat, Pyhä proveniensi. Tallinnalle palautettiin sen historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 89:1 (1991), 89–91.

Venäläinen Viapori

Alpo Juntunen:
Sveaborg. Helsingin suojaja ja Pietarin etuvartio 1808–1918. Docendo 2017. 265 s.
ISBN 978-952-2913-401.

Maanpuolustuskorkeakoulun strategian laitoksen emeritusprofessori Alpo Juntusen tutkimus venäläisestä Viaporista on ensimmäinen yhtenäinen kokonaisuus itse linnoituksen ja sitä ympäröivien saarten geopolitiisesta merkityksestä vuosina 1808–1918. Aiempi tutkimus on leimallisesti ollut kiinnostunut Viaporin ruotsalaiskaudesta 1748–1808.

Tutkimuksen ajanjakso on haastava. Viapori ei ollut osa Suomen suuriruhtinaskuntaa, eikä suuriruhtinaskunnan viranomaisilla ollut alueella minkäänlaisia toi-

mivaltuuksia. Linnoitusta hallitsivat venäläiset sotilasviranomaiset, joiden tuottamaan aineistoon tutkimus nojautuu. Kansallisarkistossa säilytettävä Venäläisten sotilasasiakirjojen kokoelma (VeSa: asiakirjat, kartat ja piirustukset) muodostaa tutkimuksen rungon, minkä lisäksi Juntunen on täydentänyt tietoaan venäläisistä arkistoista, lähdejulkaisuista ja venäjänkielisestä tutkimuskirjallisuudesta.

Emeritusprofessori Juntunen tarkastelee Viaporin ja sitä ympäröivien saarten historiaa keisarikunnan geopoliittisesta ja ennen kaikkea Pietarin ja Helsingin puolustamisen näkökulmasta. Ajanjaksoon sisältyvät toisaalta Itämeren alueen geopoliittiset muutokset, ennen kaikkea Saksan keisarikunnan vahvistunut asema, toisaalta taas asejärjestelmien kehitys. Molemmat vaikuttivat Viaporin sotilasstrategiseen asemaan. Viaporin geopoliittisen aseman tarkastelu Venäjän korkeimman poliittisen ja sotilaallisen johdon pietarilaisesta horisontista tarjoaa uusia näkökulmia linnoitussaarten historiaan.

Juntusen mukaan ruotsalaiset varustivat Viaporin ja saaristolaivastoa hyökkäyssotaa varten 1700-luvun lopulla. Juntunen ei verifioi Viapori-argumenttiaan venäläisillä alkuperäislähteillä vaan tyytyy mainitsemaan Kustaa III:n sodan 1788–1790 ja sen seurauksena valtakunnan rajalle 1790-luvun alussa rakennetun Suvorovin linnoitusketjun, erityisesti Kyminlinnan–Ruotsinsalmen linnoitusparin, joista jälkimmäinen oli Venäjän saaristolaivaston päätukikohta, siis Viaporin vastine.

Helmikuussa 1808 syttyneen Suomen sodan ensivaihtona oli Viaporin nopea piirittäminen. Linnoitus oli saatava antautumaan ennen kuin Ruotsin ja sen liittolaisen Ison-Britannian laivastot purjehtisivat Suomenlahdelle ja Viaporin edustalle. Pelko Suomen etelärannikolle laskettavasta mairinnousuosastosta olisi pakottanut venäläiset siirtämään joukkojaan Pohjanmaalta ja Savosta etelään, mikä olisi tarjonnut ruotsalaisille etenemismahdollisuuden.

Wienin kongressin jälkeen Venäjä oli manner-Euroopan johtava valtio, joka voimansa tunnossa laiminloi puolustuksensa kehittämisen. Juntunen osoittaa kuitenkin paikkansapitämättömäksi väitteen, jonka mukaan venäläiset eivät olisi tehneet mainittavampia uudistuksia ja parannuksia Viaporissa ennen Krimin sotaa. Juntunen mukaan venäläiset heräsivät tosin vasta 1840-luvulla rappioituneen linnoituksen korjaamiseen. Todellisuudessa venäläiset korjasivat Viaporin jo 1810-luvulta lähtien, minkä linnoitusta koskevat erillaiset suunnittelu- ja työpiirustukset osoittavat. Nämä korjaus- ja uudistustyöt eivät kuitenkaan vastanneet aikakauden laivaston ja tykistön ripeää kehittymistä.

Venäjän laivaston ja erityisesti raskaan linnoitustykistön vanhanaikaisuus kävi ilmi vuonna 1853 syntyneessä Krimin sodassa. Juntunen ihmettelee aivan aiheellisesti raskaan tykistöaseen kehittämisen täydellistä laiminlyöntiä. Venäläisten tykit eivät ulottuneet lähellekään

brittiläis-ranskalaista laivastoa, jonka ammukset moukaroivat Bomarsundia, Ruotsinsalmea ja Viaporin. Venäjän pääosin purjeilla liikkuvasta avomerilaivastostakaan ei ollut mitään vastusta höyryvoimalla liikkuville brittiläisaluksille.

Venäläiset kehittivät sen sijaan ruotsalaisen insinööri Immanuel Nobelin (nuor.) johdolla veden alla räjähtävän merimiinan. Venäläiset olivatkin jatkossa miina-aseen johtavia kehittäjiä, ja 1800-luvun lopulla se yhdessä torpedoveneiden kanssa mullisti Suomenlahden meripuolustuksen. Viaporin ja Katajanokan välissä sijaitsevasta Lonnin saaresta tuli merimiinojen lataamis- ja säilytyspaikka 1860-luvun lopulla. Katajanokalle puolestaan perustettiin Viaporin sotasatama, joka oli torpedoveneiden, miinanlaskijoiden ja -raivaajien tukikohta.

Krimin sodan jälkeen venäläiset aloittivat Viaporin modernisoimisen. Pariisin rauhassa (1856) oli sovittu Ahvenanmaan demilitarisoinnista, ja sen seurauksena Pietarin puolustusta oli vahvistettava ja modernisoitava Suomenlahden molemmilla rannoilla. Vallisaareen ja Kuninkaansaareen rakennettiin uusia kasematoituja pattereita, joihin sijoitettiin Kruppin tehtailla Saksassa tai lisenssillä Permissä tai Pietarin Obuhovin tehtailla valmistettuja raskaita kanuunoita. Juntunen esittelee rakennustöitä asiantuntevasti ja nostaa esiin useita venäläisiä linnoitusupseereita, joiden nimiä ei mainita missään muussa Viaporin koskevassa tutkimuksessa.

Venäläisten geopoliittisessa ajattelussa Krimin sodan Itämeren sivurintama vahvisti sen vuosikymmeniä vanhan arvion, jonka mukaan Iso-Britannia muodosti vaarallisimman uhkan Pietarin puolustukselle. Saksan yhdistyminen (1871) muutti Itämeren alueen geopoliittista asemaa. Wilhelm II:n ajama aggressiivinen ja amiraali Alfred von Tirpitzin toteuttama laivastopoliitiikka 1890-luvulla ajoi Venäjän ja Saksan lopulta kalliiseen varustelukierteeseen.

Sopeutuminen uuteen geopoliittiseen uhkaan näkyi Viaporin edustan ulkosaarien linnoittamisena. Kun Venäjän Itämeren laivasto tuhoutui Tšušiman salmen meritaistelussa 1905, Pietarin puolustuksen painopiste oli asetettava Suomenlahden rannikopuolustukseen sekä miinoitusten ja torpedovene-laivaston kehittämiseen. Suomenlahden molemmin puolin rakennettiin rannikkolinnakkeita, joita kutsuttiin yhteisnimityksellä Pietari Suuren merilinnoitus. Alun perin se käsitti vain Porkkalan ja Viron Naissaaren välisen Keskusaseman sekä Porkkalan ja Hangon välisen Saaristoaseman. Vuonna 1913 Nikolai II vahvisti Keskus- ja Saaristolinnostusten yhteiseksi nimeksi Pietari Suuren merilinnoitus. Päättöstä Viaporin liittämistä siihen ei kuitenkaan koskaan tehty.

Saksan mairinnous uhkaan liittyi myös Helsingin puolustuksen vahvistaminen ja Viaporin linnoituspiirin tuntuva laajentaminen mantereelle puolelle. Suuriruhinaskunnan pääkaupunkia oli puolustettava, ja sama

koski myös Katajanokalle ja Kruunuvuorenselälle sijoitettua Itämeren laivastoa. Venäjän vuoden 1905 suurlakko radikalisoi linnoitusväkeä ja matruuseja ja johti Viaporin kapinaan 1906. Ensimmäinen maailmansota merkitsi sotilaille ja matruuseille monen vuoden odoteltua ja toimettomuutta, mikä osaltaan altisti heidät poliittiselle kiihotukselle. Tämä kävi ilmi maaliskuun vallankumouksen 1917 upseerimurhissa.

Juntusen mukaan Viaporin venäläiskauden historiassa olisi vielä paljon tutkittavaa. Helsingin ja Viaporin välistä vuorovaikutusta on perin pohjin käsitelty 1700-luvun osalta, mutta tutkimusta olisi ehdottomasti jatkettava vuodesta 1808 eteenpäin. Millaiset liikesuhteet linnoituksella oli Helsingin kauppiasiin, osallistuiko Helsinki ja sitä ympäröivä maaseutu linnoituksen elintarvikehuoltoon vai tulivatko kaikki elintarpeet meritse Pietarista, miten rakentamisesta vastaavat insinöörikomennuskunnat toimivat, millaista oli sotilaiden ja matruusien arki? Viaporin kulttuurisen merkityksen analysoiminen olisi kokonaan oman tutkimushankkeensa arvoinen.

Juntunen kutsuu linnoitusta näkökulmansa pietarilais-venäläisessä hengessä *Sveaborgiksi*, joka on suora translitterointi linnoituksen venäjänkielisestä nimestä. Mielestäni linnoitusta voi myös kutsua entiseen tapaan Viaporiksi, emmehan nimitä tällä perusteella Lappeenrantaakaan Vilmanstrandiksi tai Haminaa Fredrikshamniksi, kun tarkastelemme niiden historiaa venäläisen armeijan näkökulmasta. Nimivalinta ontuu myös siksi, että linnoituspiiriin kuuluneita puolustusasemia ja saaria olisi pitänyt niin ikään kutsua niiden venäjänkielisillä nimillä. Onneksi Juntunen ei sentään ole lipsauttanut ainoatakaan kertaa nimeä Suomenlinna. Nimihän tuli käyttöön vasta toukokuussa 1918.

Jyrki Paaskoski, dosentti
Helsingin yliopisto

Kristillinen perinne ja työväenliike

Martti Ajo:

Punainen eskatologia. Jumalan valtakunta ja työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aatteellisessa ajattelussa ja kristillisosiaalisessa toiminnassa vuoteen 1924. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian julkaisematon väitöskirja. Helsingin yliopisto 2017. 290 s.

Pastori Sigfrid Sirenus (1877–1961) otti elämäntehäväkseen kristillistä suomalaista työväenliikkeen. Vuoden 1918 sisällissota merkitsi alunperinkin utopistiselle tavoitteelle takaiskua, josta toipuminen sävytti Sireniuksen työnäkyä seuraavat vuosikymmenet. Sire-

nus oli pappi, kirjailija, organisaattori ja puhuja. Hänen toiminnassaan näkyi kaiken aikaa pyrkimys edistää ”Jumalan valtakunnan” toteutumista maallisen elämän eri alueilla. Nuorena teologina Sirenus omaksui uskonnollisen liberalismiin, ja vasta myöhemmin sosialistisen yhteiskuntakäsityksen. Vuoden 1905 suurlakon alla hän lähti merimiespapiin tehtäviin ensin Antwerpeniin ja sittemmin Lontooseen. Englannissa Sirenus tutustui kristilliseen työväenliikkeeseen ja setlementtiaatteeeseen, ja palattuaan kotimaahan hän alkoi edistää näitä ajatuksia Suomessa.

Tammikuun puolivälissä 1918 Helsingin Kalliossa kokoontuivat kolmipäiväiset Kirkkopäivät, ensimmäiset laatuaan. Runtas tuhat kirkollista vaikuttajaa, pappeja ja maallikkoja, kokoontui suunnittelemaan, millä tavoin kirkko voisi aktivoida maallistuneita suomalaisia seurakuntatietoisuuteen, ja miten saataisiin laitettua sulkua sekularisaatiolle. Kirkkopäivillä kysyttiin myös, millä tavoin kirkon oli toimittava kasvavan yhteiskunnallisen epäjärjestyksen ja huolen keskellä.

Myös Sirenus kuului kirkkopäiville kutsuttujen esitelmöitsijöiden joukkoon. Puheessaan hän korosti, että työväkeä ja vähäosaista suomalaisväestöä oli kuunneltava, mikäli luterilainen kirkko tahtoi olla kansankirkko. Sireniuksen voimakas vetoisuus sosiaalisen kristillisyyden puolesta kaikui Kallion kirkon seinistä. Puhuja muistutti kuulijoita siitä, että kirkkopäivieraat olivat nyt keskellä Sörnäisten työväenaluetta, jonka lukemattomissa yhden huoneen asunnoissa elävät työläiset tuskin jakoivat ”mieluisaa yhdessäoloamme näillä kirkkopäivillä”. Nämä eivät Sireniuksen mielestä moittineet tai vihanneet kirkkoa ilkeämielisyttään, vaan syystä: ”he eivät ole saaneet kirkolta tyydytystä eräissä oleellisissa kohdissa heidän sisimmälle kaipuulleen.” (Kirkkopäivät 1918, 140).

Sisällissodan ensitaisteluja käytiin jo Kirkkopäivien aikana ja runsas viikko niiden päättymisen jälkeen annettiin vallankumousjulistus. Sirenus palasi Kirkkopäiviltä Janakkalaan jatkamaan pastoraalityönsä kirjoittamista, mutta työ keskeytyi. Pastori pakotettiin punakaartiin ja määrättiin palvelemaan Riihimäellä, joskaan rintamalle hän ei lopulta joutunut. Sen sijaan kenttäoikeuden kuulusteluihin hänet vietiin. Pappina Sireniusta ei pidetty luotettavana, mutta työväenjohtajien tuttavana ja työväestöä ymmärtävänä hän onnistui puhumaan itsensä vapaaksi.

Sodanaikaisesta episodista huolimatta Sirenus oli niitä harvoja pappeja, jotka pyrkivät toimimaan sovittelijana voittaneiden ja hävinneiden välillä sisällissodan jälkeen. Hän puhui vankileirille joutuneiden puolesta ja siunasi teloitettuja punavankeja siinä missä kaatuneita valkoisiakin. Kuusankoskella Sirenus harjoitti sielunhoitoa punakaartilaiden perheiden parissa, ja siunasi myös punaisen terrorin uhrina kuolleita virkamiehiä ja tehtaan johtajistoon kuuluvia.

Martti Ajon tutkimus on ensimmäinen väitöskirjaton Sigfrid Sireniuksen ajattelua ja toimintaa valaiseva tutkimus. Tutkimus käsittää aikajakson 1800-luvun lopulta vuoteen 1924 saakka. Se tuo runsaasti uutta tietoa teologisten, aatteellisten ja poliittisten virtausten vaikutuksesta Sireniuksen toimintaan, mutta – mikä tärkeintä – se avaa kiinnostavan uuden tarkastelukulman suomalaiseen yhteiskuntaan poliittisen modernisaation murrosvaiheessa. Tutkimus kertoo teologista ja yhteiskunnallisesta vaikuttajasta, jolla oli unelma tehdä jumalanvaltakunta todeksi sosialistisen työväenliikkeen avulla.

Ajon tutkimus keskittyy sellaiseen kohtaan suomalaista uskonto- ja kirkkohistoriaa, jota on jo aiemminkin tutkittu runsaasti. Ajanjaksoa on käsitteellistetty sääty-yhteiskunnan murtumisena, kansalaisyhteiskunnan syntyinä, poliittisen modernisaation ja sekularisaation aikana. Parin sukupolven mittaista, vuosisadan vaihteen molemmin puolin vallinnutta kiihkeän muutoksen kautta alkoi sen jälkimmäisellä puolella hallita yhteiskunnallisen hajoamisen tendenssi. Yhtäältä aiempaa selvästi nopeampi muutosvaihe ja toisaalta yhteiskunnan hajoaminen – joita varsinkin ensimmäisen maailmansodan aika kiihdytti – ovat juuri ne kontekstit, joissa Sigfrid Sireniuksen teologis-aatteellinen ajattelu ja kristillissosiaalinen toiminta ilmenivät.

Kansainvälinen Sirenius poikkesi papiston edustamasta tavanomaisesta herätysliikkeiden hapattamasta kansankirkollisuudesta. Merimiespappina vietetyt vuodet Antwerpenissa ja varsinkin Lontoossa vaikuttivat ratkaisevalla tavalla hänen ajatteluunsa ja elämäntyöhönsä. Ajon tutkimus valaisee eri kotimaisten ja ulkomaisten vaikutteiden merkitystä ja kysyy, miten Sirenius teologisyhteiskunnallisessa unelmassaan onnistui. Teollisuusetuojen evankelioimistyö ja Sireniuksen vuonna 1918 perustama Teollisuusetuojen Evankelioimis seura ilmensivät hänen ajatteluaan käytännössä. Hän työskenteli tavoitteidensa puolesta sekä työläisten parissa että pyrki vaikuttamaan sosialidemokraattisiin työväenjohtajiin. Sireniukselle oli tosin lopulta pettymys, ettei esimerkiksi Väinö Tanner osoittanut missään vaiheessa kovin suurta kiinnostusta Sireniuksen 'sillanrakennustyölle'.

Martti Ajon tutkimus liittyy kirkkohistorian tutkimustraditiossa aatehistoriallisen selittämisen perinteeseen. Tekijä kirjoittaa: "aatehistorioitsijan tehtävänä on keskittää huomionsa inhimillisen toiminnan ajatuksellisiin ulottuvuuksiin: käsittämiseen, kokemiseen, näkemiseen ja ymmärtämiseen." Tavoite on selvittää "Sigfrid Sireniuksen Jumalan valtakuntaa ja työväenliikettä koskeeneen ajattelun ja toiminnan taustaa, sisältöä, kehitystä ja merkitystä." (s. 2) Kirjoittajan aatehistorialliselle selittämisen on ominaista aatteiden ja ajattelun ensisijaisuus. Selityspenusteissa toissijaista näyttää olevan välitön konteksti, jossa aate tai ajatus muuttuu toiminnaksi.

Välitöntä kontekstia ei toki sivuuteta, mutta toiminnan ymmärrettäväksi tekemisessä – siis selittämisessä – oleellisempaa on välittömän toiminnan takana olevan ajattelun juuret ja kulkureitit.

Perustellessaan historiateoreettista lähtökohtaansa ja näkökulmaansa tekijä viittaa Markku Hyrkkäsen teokseen *Aatehistorian mieli* (2002). En kiistä Ajon soveltaman aatehistoriallisen metodin mahdollisuuksia, mutta muistutan, että monet uskonto- ja kirkkohistorian ilmiöt näyttävät viittaavan siihen, että ideologinen, opillinen tai aatteellinen perustelu seuraa jo tapahtunutta toimintaympäristön muutosta. Aate ja ajattelu eivät siis välttämättä edellä ratkaisuja ja toimintaa, eikä myöskään Hyrkkänen näin esitä. Kyse on kuvattua monimutkaisemmasta vuorovaikutussuhteesta. Sireniuksen kohdallakin on perusteltua kysyä, millä tavoin olosuhteiden muutokset – olivatpa ne sitten hitaita tai äkkiäisiä – muuttivat hänen ajatteluunsa. Yhtäältä teollistuminen, modernisaatio ja niiden vanavedessä kulkenut sekularisaatio ohjasivat häntä selvästikin toimimaan uudella tavalla ja etsimään uusia toimintamalleja, toisaalta sisällissota pakotti häntä arviomaan perinteisiä toimintatapoja uudelleen.

Tutkimus perustuu laajaan ja huolellisesti koottuun lähdeaineistoon, joka koostuu sekä arkistomateriaalista että julkaistuista aineistoista. Työn lähderajaukset ja analysointimenetelmät ovat tekijän valitseman näkökulman kannalta perusteltuja, mutta Sireniuksen aatehistoriallinen taustoimittaminen ja teologisten selitysmallien ensisijaisena pitäminen on vaikuttanut siihen, että poliittis-yhteiskunnallisen ja myös kirkollisen aikalaistekstin selvittäminen on jäänyt paikoin puutteelliseksi. Tällöin myöhemmin julkaistu kirjallisuus ja muistelmät korostuvat aikalaisdokumenttien kustannuksella.

Martti Ajon tutkimuksessa erityisen vahvaa on württembergiläisen pietismin, anglosaksisen millenarismien, kristillisen sosialismin ja kulttuuriprotestantismin keskinäisten yhteyksien kypsä ja vivahteikas analyysi. Poliittisten aatteiden vuorovaikutussuhteiden osoittamisessa tekijä on ollut puolestaan epävarmempalla pohjalla. Myös sekularisaatio-käsitteen auki kirjoittaminen on jäänyt joiltain osin kesken.

Tutkimuksen aikarajaukset toimivat kokonaisuudessaan hyvin, mutta lukujen sisällä tekijä ei malta olla liikkumatta ajallisesti edes takaisin, mikä on paikoin häiritsevää. Työn kronologinen jäsenyys on esitystavan kannalta ollut järkevä ratkaisu. Aikarajauksen ylityksistä huolimatta kronologia on pitänyt yleensä tekstin kurissa ja raameissa. Yleisesti ottaen teksti on kielellisesti hyvää, jopa paikoin erinomaista asiaproosaa. Kielenkäyttö on myös persoonallista, joskin värikkäät ilmaukset ovat välillä niin maalailevia, että lukijan on vaikea ymmärtää, mistä on kysymys. Toki tyyliseikat ovat paljolti makuasioita, mutta kielikuvien tulisi selvittää ja valaista asioita, ei hämärtää niitä.

Kokonaisarvioni on, että tekijä kuvaa väitöskirjassaan erinomaisesti Sireniuksen ajattelua sekä toiminnan taustoja ja sisältöjä. Sen sijaan Sireniuksen ajattelussa tapahtuneiden muutosten ja toiminnan merkityksen analyysissa olisi vielä ollut terävöittämisen varaa. Valittu aatehistoriallinen metodi toki selittää osittain jälkimmäistä rajoitetta. Se tuottaa helposti nyt nähdyn lopputuloksen, jossa tutkimusta hallitsee ajattelun punaisen langan ja jatkuvuuden osoittaminen muutoksen analyysin sijasta.

Erityisesti ”jumalanvaltakunta-aatteen” eri vivahteiden monipuolisessa teologianhistoriallisessa analyysissään tekijä on selvästi vahvimmillaan. Vaikka sireniuslaisittain tulkittu jumalanvaltakunta-aate – siis yritys yhdistää sosialidemokraattinen työväenaate millenaristiseen jumalanvaltakunta-teologiaan – ei saanutkaan suomalaisessa kontekstissa sellaista merkitystä kuin Sirenius itse olisi ehkä toivonut, sen ’maahantuontiyrittäksen’ perinpohjainen analysoiminen on arvokas asia. Martti Ajo on tutkimuksellaan tuonut tärkeää, jatkotutkimusta palvelevaa uutta tietoa suomalaisen järjestäytyneen sosialistisen työväenliikkeen aatteellisista yhtymäkohdista kristilliseen perinteeseen.

Ilkka Huhta, dosentti, TT
Itä-Suomen yliopisto

Ulervo Mangerin surullinen tarina

Matti Lackman:

Kullervo Manner. Kumouksellisen muotokuva.
Amanita 2017. 284 s. ISBN 978-952-5330-84-7.

Sadan vuoden odotus on ohi. Suomen ensimmäinen ja toistaiseksi viimeinen virallinen diktaattori on saanut elämäkertansa, vieläpä verrattoman pedantin biografian, jonka tulipunaisesta kannesta Kullervo Manner (1880–1939) kohdistaa kirjan punnitsijaan mietteliään tai ehkä mieluummin tutkivan katseen.

Matti Lackmanin Manner-nide on paitsi elämäkerta myös melkoisen kattava kartoitus suomalaisen vasemmiston – etenkin laitavasemmiston – vaiheista 1900-luvun ensimmäisellä kolmanneksella. Samalla se tietysti luotaa suomalaiskommunistien selkkauksia Rajajoen takana, jonne Manner ja kumppanit kapinakevään 1918 päätteeksi siirtyivät. Taustoittava aines vain on niin painavaa, että *Kullervo Mannerin* alaotsikon lupaus ”kumouksellisen muotokuvasta” uhkaa toisinaan jäädä kulloisenkin toimintamiljöön kuvauksen alle. Tätä vaaraa sopii torjua Mannerin 1930-luvun intiimillä kir-

jeenvaihdolla, josta Jukka Paastela ja Hannu Rautkallio toimittivat taannoin tuhdin niteen nimellä *Rakas kallis toveri* (1997).

Nuori Manner koki sosialistisen herätyksen mullistusten vuonna 1905, minkä jälkeen hän ahkeroi kiivaana lehtimiehenä, syyttävänä agitaattorina, sosialidemokraattisen puolueen kansanedustajana ja puheenjohtajana, eduskunnan puhemiehenä ja viimein punaisen Suomen yksinvaltiaana. Jossain välissä hän ehti istua lyhyen vankeustuomion keisarillisen Venäjän yksinvaltiaan herjaamisesta. Neuvosto-Venäjällä hän oli perustamassa Suomen kommunistista puoluetta ja sen porukan palveluksessa hän ennätti ahertaa toistakymmentä vuotta.

Elämäkerta ei varsinaisesti uudista vallitsevaa, viimeisinä vuosikymmeninä vakiintunutta Manner-kuvaa. Päähenkilön käänteitä Neuvosto-Venäjällä ja käyntejä Ruotsissa ja Norjassa keritään kuitenkin auki mukhean arkistomateriaalin varassa. Vuoden 1930 Amerikan-reisun tarkoitus ei vain tahdo avautua. Kumouksellista kiihotusta ja ehkä pimeää rahaakin hän joka tapauksessa jälleen levitti. Mikähän muuten Mannerin viime kädessä radikalisoi? Papinpojan aatteellisessa sitoutuneisuudessa oli epäilemättä ”uskonnollisävytteisiä piirteitä”, kuten elämäkerrassa sanotaan, mutta sama huomio voidaan sovittaa useimpiin kohtalontovereihinkin.

Manner varttui ja vaikutti vahvojen naisten otteessa. Lackmanin teoksen jäljiltä ei voi ainakaan aliarvioida naisten osuutta ”kiltin” miehen myrskyisiin vaiheisiin. (Adjektiivista vastaa elämäkerturi.) Mannerin ensimmäinen vaimo Olga Arjanne oli tulinen sosialisti-feministi, ja yhdessä he livahtivat Neuvosto-Venäjälle, jossa mies ihastui Hanna Malmiin, entistä kiihkeämpään kommunistiin. Tästä sitten aikanaan seurasi täystuho. Malm ja Manner viskattiin 1930-luvun vainoissa vankileirille, ja siltä komennukselta he eivät enää palanneet porvari-Suomea kaatamaan.

Joku toinen tutkija olisi tehnyt kahden kovan naisen muokkaamasta miehestä pitkällekin meneviä psykologisia päätelmiä. Matti Lackmanin toteavaan, tasapaksuun tutkimusproosaan tuollainen arvuuttelu ei sovi; hän vyöryttää esiin vaikuttavan kokoelman faktoja ja joitakin spekulointeja. Kerronta vapautuu vain pariin otteeseen, esimerkiksi silloin, kun tekijä viittaa punapakolaisten massiiviseen korrupioon Neuvosto-Venäjällä. ”Teorian mukaan rahan piti hävitä kommunismissa. Sitä hävisi jo matkalla sinne.”

Kiltiksi kutsutun miehen sielunliikkeisiin kirja tarjoaa kiehtovia välähdyksiä. Manner ei ollut halukas diktaattorin tehtäviin, kuten tunnettua, ja sisällissodan jatkuessa hän kärsi ”hirveitä tuskia” verenvuodatuksen vuoksi. Kun sitten kaksi maalaisliiton vaikuttajaa hakeutui punapomon puheille, tämä näytti heistä ”lyödyltä mieheltä”. Vieraiden poistuessa Mannerilla olikin kyyneleet silmissä: ”Voi olla, että emme enää koskaan

tapaa toisiamme. Mutta koettakaamme kumpikin ymmärtää.” Juuri tuohon kohtaan olisi ehdottomasti kuulunut lainaus Santeri Alkion päiväkirjoista (jotka lähdeluettelossa toki mainitaan). ”Mannerista on parilta taholta kerrottu, että hän aivan vapisee ja on mielenvian partaalla”, Alkio merkitsi muistiin 9. helmikuuta 1918. Alkion toinen informantti oli Ruotsin konsuli, joka ei ollut kertomansa mukaan ”koskaan nähnyt niin vapi-sevaa miestä”.

Tutiseva, vetistelevä sosialisti punaisen Suomen halitsijana! Ei ihme, että Manner märehti viimeisinä vuosinaan kapinatalven 1917–1918 tekemisiään, tarkemmin sanottuna ”petollisena” pitämänsä pehmoiluaan. Maamme historia olisikin tainnut asettua toisenlaiseen uomaan, jos hän olisi tohtinut ottaa oppia Venäjänmaan uudesta valtiaasta. Lukuisten todistusten mukaan Lenin tuon tuostakin kiehahti lähimpien tovereidensa lepsuudelle. ”Te puhutte jostain diktatuurista”, vanha Molotov muisteli Leninin huudahtaneen Stalinille. ”Se on diktatuuriksi naamioitunutta paskapuheen valtaa!”

Mannerin tapauksessa sanat olivat kovemmat kuin teot, ja ehkä parempi niin. Vihapuheen hyökyä ei elämäkerran sivuilta totisesti puutu. ”Tuntui, että lahtarin veri häisi sieraimissa”, Manner hekumoi 1920-luvun yksityiskirjeessä, kun suomalaiset punasotilaat olivat karsineet keuhkojensa koko voimalla. Porvarillinen Suomi oli hänelle ”fasistien” hallitsema maa, jonka ”herrakommentoa” hän mieli päästä ”pyllylleen pyöräyttämään”. Synnyinmaansa hän kirosi vielä vankinakin, mikä vahvistaa vallitsevaa kuvaa tämän toverin fanaattisesta, ympäröivälle todellisuudelle sokeasta vakaumuksesta.

Oliko Manner silti stalinisti tai peräti ”umpistalinisti” kuten elämäkerta esittää? Vaikka hän nöyrästi pokkuroi Leninin seuraajan linjausten edessä, sitä ennen hän oli sitoutunut yhtä lujasti Leninin tahtoon – eli ollut Lackmania itseään lainaten ”leninisti”. Tekijä korostaakin Mannerin puolueuskollisuutta ja toteaa tämän visusti vältelleen kajoamista neuvostovaltion niin sanottuun kehittämiseen. Koska ”stalinisti” on myöhempien aikojen miellelyhtymillä raskautettu termi, sen voisi Mannerin kohdalla korvata pelkällä kommunistilla, ellei sitten astetta mutkikkaammin ”suomalaisella neuvostokommunistilla”.

Kirjan kuvitus on ihailtavan monipuolinen. Loppuvitteet, lähteet, kirjallisuus ja henkilöhakemisto vievät niteestä neljänneksen ja herättävät huolellisuudellaan kunnioitusta. Hakemistoon on merkitty elinvuosien – silloin kun ne tiedetään – lisäksi lyhyt henkilöesittely. Mutta päähenkilön kirjallista tuotantoa ei ole koottu yhteen. Vaikka Mannerin sanotaan olleen parempi puhuja kuin kirjoittaja, lista Mannerin keskeisistä teksteistä olisi puoltanut paikkaansa perusteellisessa biografiassa; se olisi ohjannut lukijaa lempeän yksinvaltiaan omien mietteiden pariin ja hyödyttänyt ennen kaikkea muita tutkijoita.

Tuon puutteen vuoksi elämäkerturilta jää lähemmin noteeraamatta kahden tulevan diktaattorin ensimmäinen tapaaminen. Syyskesällä 1917 Helsingissä lymynnyt Lenin esiteltiin Suomen hajotetun eduskunnan puhemiehelle, jolloin tämä ei häpeäkseen löytänyt kotikirjastonsa kätköistä bolševikkipakolaisen kaipaamaa teosta. Kuvaavaa kyllä, Lenin ikävöi Marxin näkemystä Ranskan kansalaissodasta. Lenin myös varoitti Manneria ”anti-militarismien” kiusauksesta, mutta melko heikoin tuloksin, mistä Mannerin epäröinnit seuraavina kuukausina todistavat.

Tammikuussa 1918 bolševikkien *Izvestija*-lehti nosti kuitenkin palstoilleen Ulervo Manger -nimisen vallankumousjohtajan. Lapsus oli pahaenteinen: ensin Mannerilta vietiin oma nimi, sitten hänet sysättiin vankileirin joukkohautaan ilman mitään nimeä, pelkkä numerolappu isovarpaaseen sidottuna. Kaari on dramaattinen, ja sen ulkoiset vaiheet on nyt tunnollisesti tallennettu kovien kansien väliin. Psykohistorioitsijat paneutukoot pehmeän diktaattorin sisikuntaan!

Erkki Vettenniemi, YTT, historian tohtorikoulutettava
Jyväskylän yliopisto

Tärkeä tutkimus kärsii lähteidenkäytön ongelmista

Marjo Liukkonen:

Hennalan naismurhat 1918. Vastapaino 2018. 351 s.
ISBN 978-951-768-584-9.

Marjo Liukkonen kirjoittama *Hennalan Naismurhat 1918* julkaistiin alkuvuodesta suuren mediahuomion saattelemana. Vastapainon julkaisema kirja perustuu myöhemmin keväällä väitelleen Liukkonen väitöskirjatutkimukseen. Tutkimuksen kolme pääkysymystä ovat: millaista arkea Hennalan vankileirillä elettiin, keitä siellä murhatut naiset olivat ja miten heidät valikoitiin teloitettavaksi. Teoksen teoreettinen viitekehys nojaa feministiseen sosiologiaan ja hyödyntää erityisesti Michel Foucault'n valtateoriaa sekä Hannah Arendtin tutkimuksia totalitarismista.

Kirjoitan tämän arvion sukupuolentutkimuksellisesti orientoituneen vankileiritutkijan silmin ja keskityn arviossani tutkimuksen esittämien uusien väitteiden ja niiden perusteena olevien lähteiden käytön arviointiin.

Marjo Liukkonen mukaan Lahdessa teloitettiin toukokuun kolmen ensimmäisen viikon aikana 216 punaista naista. Teloitettujen naisten kohtaloiden selvittäminen kuuluu ehdottomasti teoksen ansioihin. Naisten toimijuuden, motiivien, tunteiden ja ajatusten uuttaminen lähdeaineistosta on ansiokasta. Liukkonen kuvaa

myös naisten vankileirillä käyttämiä avoimen ja piiloisen vastarinnan muotoja ja hyödyntää tässä erinomaisesti teoreettista viitekehystä. Myös naiseen kohdistuvan vallankäytön eri muotojen analyysi onnistuu feministisesti orientoituneelta sosiologilta. Liukkoson teos antaa aiempaa tarkemman kuvan teloitettujen naisten lukumäärästä ja tutkija todella onnistuu vastaamaan kysymykseensä siitä, keitä Lahdessa murhatut naiset olivat. Hän perustelee tätä tutkimustehtäväänsä kauniisti toteamalla, että pitää teloitettujen naisten tarinoita ja kohtaloita tärkeinä.

Selkeistä ansioistaan huolimatta *Hennalan naismurhat 1918* on kuitenkin ristiriitainen lukukokemus. Teosta vaivaa erityisesti kysymyksenasettelun kannalta vajavaainen lähdeaineisto ja riittämätön lähdekritiikki.

Vankileirit olivat toukokuun ensimmäisinä viikkoina vielä hallinnollisesti ja materiaalisesti organisoitumattomia ja siksi myös valkoisen terrorin vapaata toimintakenttää. Tästä syystä on ollut tapana erottaa organisoituneen vankileirihallinnon vastuulla oleva nälkä- ja tautikuolleisuus kenttäoikeuksien toiminnasta ja Valtiorikos-oikeuksien määräämistä kuolemantuomioista. Valta-asemassa olevien toiminnan, motiivien ja vastuullisuusnäkökohtien analyysissä tällä erottelulla on merkitystä, ja ennen kaikkea erottelu myös ohjaa tutkimuskysymysten kannalta relevanttien lähdeaineistojen pariin. Koko kesän 1918 ajalta olevien *vankileiriaineistojen* avulla on hankala vastata tutkimuskysymykseen siitä, miksi *kenttäoikeudet* teloittivat naisia toukokuun alkupuolella.

Teoksen kompurointi alkaakin vastattaessa kysymykseen siitä, *miksi* naiset murhattiin. Tässä Liukkoson odottaisi tarkastelevan valkoista terroria laajemmin, varsinkin kun hän toteaa, että suurin osa hänen tutkimistaan naisista teloitettiin Lahden kaupungissa kenttäoikeuden päätöksestä. Täysin selvittämättä jääkin esimerkiksi Lahden kaupunginkomendantin Artturi Kävyän ja hänen myötään valkoisen armeijan johdon rooli kenttäoikeuden kuolettavassa toiminnassa. Sen sijaan kirjoittaja keskittyy jo teoksen otsikotasolla Hennalan vankileiriin. Aiemmista tutkimuksista Liukkonen esittelee punavankileiritutkimuksia, mutta ei käsittele aiheen kannalta relevanttia valkoista terroria ja kenttäoikeuksia koskevaa tutkimusta. Tästä seuraa, että Liukkonen laskee kaikki Lahdessa teloitettut naiset vankileirikuolleisuudeksi ja kritisoi aiempaa vankileiritutkimusta naisten vankileirikuolleisuuden vähättelystä. Liukkonen itse ei puutu Hennalan leirin yleiseen kuolleisuuteen muutoin kuin esittämällä virheellisen luvun Lahden vankileirillä kuolleiden kokonaismäärästä.

Ongelmat jatkuvat, kun Liukkonen kuvaa teloitustapahtumia ja vankileirin arkea vankien, teloitattajien ja vartijoiden muistitietoaineistojen avulla. Hän ei kuitenkaan noudata muistitietoaineistojen käsittelyssä jatkuvan kriittisyyden ja tilannekohtaisen arvion periaatetta, jota

tulisi soveltaa aina silloin, kun muistitiedolla halutaan selvittää myös historiallisia tapahtumia. Tutkija sanoo juoksuttavansa viranomaisaineistoja muistelmien ohella kokonaiskuvan luomiseksi, mutta juuri viranomaisaineistojen käyttö on jäänyt keskeisiin teeseihin nähden liian vähäiseksi ja huolimattomaksi etenkin siksi, että tutkija ei tyydy historioitsijan perinteiseen rikostutkijan rooliin vaan toimii myös kärkkäästi tuomarina.

Kun Liukkonen tarkastelee Hennalan leirin arkea, häneltä jää osin käyttämättä Sotavankilaitoksen arkiston anti. Arkistosta löytyisivät esimerkiksi tutkijan peräänkuuluttamat ja hänen tarkoituksellisesti tuhoituisi epäilemänsä listat muun muassa sairaalahoitokunnasta sekä pidätetyiltä takavarikoidusta omaisuudesta. Sotavankilaitoksen aineistot olisivat myös monessa kohtaa tarjonneet tukea väitteille, jotka nyt jäävät vankien muistitiedon varaan. Esimerkiksi toukokuun epäinhimillisen vähäiset ruokamäärät ja kokonaan ruoattomat päivät tulevat hyvin ilmi sekä leirin taloudenhoitajan kirjeenvaihdosta että leirin toimintakertomuksesta, samoin kuin lasten syntymät Fellmanin pellolla sekä vähintään 130 alle 15-vuotiaan lapsen pitäminen leirillä aina kesäkuun lopulle. Aineistot olisivat myös tarkentaneet leirin henkilökunnan toimintaa ja etenkin vastuunäkökohtia, joista tutkija on teoksessaan kiinnostunut. Nyt syytökset esimerkiksi ruokintakysymyksessä menevät monesti joko ohi maalin tai jäävät ilmaan roikumaan ilman asianmukaisia perusteluja.

Huolimattomasta lähdeyöskentelystä kertovat myös ajoittainen tärkeiden viitteiden puute ja tekijän taipumus viitata toisen käden lähteisiin silloin, kun ensikäden lähde olisi ollut saatavilla. Tutkija kyllä kirjoittaa kauniisti lähteiden arvioinnin tärkeydestä, tendenssikritiikistä ja asiallisuudesta, mutta erityisesti kovat väitteet eugeniikasta, vankien tahallisesta näännyttämisestä ja kulkutautien tahallisesta tartuttamisesta olisivat vaatineet tarkempaa lähdeytöstä – jo tutkimuseettisistä syistä. Lähteiden ajallisuus jää paikoin huomioimatta, jolloin päädytään esimerkiksi perustelemaan toukokuun leiriolosuhteita lähdeaineistoilla, jotka käsittelevätkin elokuun tilannetta.

Tutkija esittää, että leirin sairaalan funktio oli kartuttaa lääkärin tietoutta eugeniikasta altistamalla vangit tahallisesti tartuntataudeille. Väitteen perustelun kannalta ongelmallinen on sekaannus isän ja pojan välillä. Toisin kuin Liukkonen väittää, leirillä palvelut lääkäri ei ollut kuuluisa hygienian professori Vilhelm Sucksdorff (1851–1934), vaan hänen poikansa, tuolloin lääketieteen kandidaatti Vilhelm Immanuel (1892–1971). Leirin sairaalan katastrofaalinen tila kuitenkin esitetään useassa kohtaa (s. 80, 133 ja 143–149) tartuntatautispesialisti-isä Sucksdorffin tietoisena ihmiskokeena. Kirjoittaja sivuuttaa myös muistitiedossakin mainitun vankien varhaisen rokottamisen isorokkoa vastaan, kun tarkoitus lienee todistaa, että tauteja tartutettiin tahallaan.

Eugeniikkateesiä sovelletaan myös kysymykseen teloitettavien naisvankien valikoimisperusteista. Tutkimus noudattaa aiemmissa tutkimuksissa esitettyä näkemystä punaisten naisten yliseksualisoinnista, epäinhimillistämisestä ja julmasta kohtelusta osana nationalistista projektia. Kenttäoikeuden jäsen Hans Kalmin neuvonantajana toimineen Lauri Pihkalan Martti-veljen rotuhygienististen ja naisvihamielisten kirjoitusten perusteella Liukkonen esittää, että teloitettavaksi valittiin ennen kaikkea rodunjalostajien vaarallisina pitämiä vapaita tehtaalaisnaisia. Tutkijan todisteet tästä perustuvat Pihkaloiden ja Kalmin henkilöiden lisäksi muun muassa Ilmari Kiannon ja Adolf Hitlerin kirjoituksiin. Naismurhien tärkeänä pontimena esitetään myös Kalmin pataljoonan miesten korkea koulutustausta. Tämän kiintoisan huomion tilastollinen todentaminen ja vertaaminen muualle olisi kenties voinut tuoda väitteelle vielä lisätukea.

Edellä tekemieni huomautusten tarkoitus ei ole kumota esimerkiksi eugeniikkateesiä mahdottomana vaan osoittaa, että tutkijan käyttämällä aineistoilla sitä ei voida todentaa. Lisäksi näyttää siltä, että aineistoja, jotka eivät tue tutkijan johtopäätöksiä ei joko ole löydetty tai käytetty, ja että tutkimushypoteesiin kauniisti sopivia asioita ei ole arvioitu tarpeeksi kriittisesti. Tutkija on siis paikoin noudattanut johtolankametodiaa vain haluamaansa tulokseen saakka. Tässä kohden haluan ankin korostaa, että on hyvän tieteellisen käytännön mukaista pyrkiä selvittämään myös vastuussa olevan osapuolen toimijutta mahdollisimman tarkasti ennen vakavien syytösten laukomista.

Teoksen selkeä vahvuus on sukupuolittuneen väkivaltakokemuksen ja vallankäytön analyysi, mutta siitä irrallaan esitetään syytöksiä, jotka ovat toisinaan tarkoitushakuisia ja jäävät ilman todistusvoimaa. Lahtelaisten henkilöiden suomiminen verirahoilla rikastumisesta jää heitoksi, jota ei perustella tutkimustiedolla vaan kuitataan pisteliäillä huomautuksilla. Nykyisten vastuullisten tutkimuseettisten standardien rajoja koetellaan silloin, kun tutkittavia, myös väärintekijöitä ja rikollisia, käsiteltäessä ei käytetä kunnioittavaa kirjoitustapaa. Historiantutkimuksen, mikrohistoriallisen lähestymistavan ja varmasti myös historiallisen sosiologian eräs peruseriaate on menneisyyden toimijoiden mentaliteettien avaaminen ja ymmärtäminen (joka on ehdottomasti eri asia kuin niiden hyväksyminen). Hirmutekojä tutkittaessa huolellinen ja kriittinen tutkimustyö on myös uhrien kannalta tärkeää. Tämän periaatteen uupuminen syö kielellisesti erinomaisen teoksen uskottavuutta.

Virva Liski, FM
Helsingin yliopisto

Monenlaiset naiset vuonna 1918

Reetta Laitinen (toim.):

Sisaret 1918. Arktinen Banaani 2018. 112 s.

ISBN 978-952-270-386-6.

Sisaret 1918 on sarjakuvateos, joka käsittelee naisten muistoja Suomen sisällissodasta. Kirjan on toimittanut Kansan Arkistossa tutkijana työskentelevä sarjakuvantekijä Reetta Laitinen. Hän on valinnut kirjaan kymmenen naisen muistitietokertomukset sekä koonnut kymmenen sarjakuvataiteilijanaista näitä tulkitsemaan. Tuloksena on samalla kertaa helposti lähestyttävä ja uusia näkökulmia avaava, syventymään kutsuva lisä sisällissotaa käsittelevään kirjallisuuteen. Kirjaa voikin hyvillä mielin suositella niin koululaisille kuin perinpohjaisesti sotaan perehtyneille tutkijoillekin.

Kirjaan valituista kertomuksista seitsemän sisältyy Kansan Arkiston muistitietokokoelmaan ja loput kolme löytyvät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston 1918-kokoelmasta. Joukossa on jo aiemmista tutkimuksista tuttuja muistitietoaineistoja, kuten punakaartissa taistelleen Ida Brusin kertomus Tampereen puolustamisesta ja antautumisesta. Tutkimuksen tutuksi tekemiin aiheisiin linkittyvät myös viimeisen Suomessa teloitettun naisen, Martta Koskisen, asetoverin muistot sekä kertomukset vankileireiltä. Näiden lisäksi mukana on avustavissa tehtävissä toimineiden ja vielä sodan aikana

lapsuuttaan eläneiden naisten muistoja, niin valkoisten kuin punaistenkin puolelta. Nämä ryhmät ovat suuria mutta usein kirjallisuudessa ja tutkimuksessa unohdettuja, kuten Laitinen toteaa. *Sisaret 1918* antaa näille ryhmille äänen tasaveroisina muiden muistelijoiden rinnalla. Toteavalla tyyllillä sodan yleistä kulkua ja tapahtumia kuvaavat lyhyet faktaosiot jokaisen kertomuksen alussa toimivat teoksessa tarpeellisena sideaineena. Sarjakuvakertomukset itsessään ovat muistitietoaineistolle uskollisesti välähdyksenomaisia, paikallisia ja yksilöllisiä.

Kirjan sarjakuvapiirtäjien tyyli poikkeavat huomattavastikin toisistaan. Ida Brusin tarinan tulkinnut ja myös kirjan kannen piirtänyt Tiitu Takalo ottaa vuoden 1918 tyyliin haltuun suurella pieteetillä ja taidolla. Annukka Leppänen puolestaan antaa toisen naiskaartilaisen, Martta Tuomisen muistoille rohkeasti lähes hätkähdyttävän karikatyyrimaisen piirrosmuodon, joka sopiikin Tuomisen muistelun myöhäisempään ajankohtaan. Emmi Niemisen kuvat Mandi Mäen aivan tuoreeltaan vuonna 1918 kirjoittamaan vankileirikertomukseen ovat poeettisen maalaukselliset, siinä missä Ainur Elmgrenin piirrosjälki Hulda Äijälän vaiheikkaassa sotatarinassa muistuttaa toimintasarjakuvan dramaattista tyyliä. Muistitietotutkijaa tämä moni-ilmeisyys ilahduttaa, sillä se kuvastaa hyvin muistitietokertomusten moniäänisyyttä, kertomistapojen vaihtelua ja kertojen persoonallisuuksien, kerronta-ajankohdan ja muiden ympäristökäyttäjien vaikutusta muisteluun. Teoksen sarjakuvat soveltuvat hyvin muistitietokertomusten luonteen esiin piirtämiseen. Ne ovat narratiivisia, mutta myös katkelmallisia, persoonallisia ja erilaisia.

Elina Ovaskainen on tulkinnut sarjakuvaksi Maija Landénin muistitietokertomuksen siitä, millaista oli työskennellä muonittajana punaisten päämajassa Helsingin valtauksen aikana. Teen ja voileipien tarjoilu vartijoille ja kuoleman läheisyys ovat kertomuksessa rinnakkain, ja Ovaskaisen piirroksissa vanhempi muistelija-Maija kommentoi nuoren muonittaja-Maijan tekemisiä ja peilaa niitä nykyisiin tunteisiinsa. Kertomuksen lopussa nuori Maija on joutunut vangiksi sotalaivan ruumaan ja tarkkailee sieltä voittajien juhlintaa, ei kuitenkaan lannistuneena, vaan jonkinlaisen vakavan ylevyyden tunteen vallassa. Vahva tunnemuisto tuo sarjakuvassa nuoren ja vanhan Maijan hetkeksi fyysisen kosketuksen tavalla, joka kuvastaa hienosti muistitietokertomusten taipumusta kiertyä tiettyjen voimakkaiden hetkien ympärille. Mari Ahokoivun tulkitsemassa Helena Monton kertomuksessa puolestaan ollaan muonitustöissä valkoisten päämajassa Karjalan Raudussa, jossa käytiin yksi sisällissodan kiivaimmista taisteluista. Helenan muistoissa käydään episodimaisesti läpi sodan alun pelottava ja epäselvä tilanne, työt ja huhut esikunnassa sekä ratkaisevan taistelun julmat jäljet. Koko kertomusta nousee kehystämään lopun kohtaus vuoden 1955 äitienpäiväjuhlassa, jossa Helenan kuvitelma yhtenäisestä kansasta

saa särön, kun hänen vieressään istuu vankileirillä traumatisoitunut nainen.

Laitinen linjaa kirjan esipuheessa, että kammottavimmat muistelutekstit päätettiin jättää pois, sillä kirjasta ei haluttu tehdä kauhukertomusten kokoelmaa. Yksittäisten ihmisten murhenäytelmien muokkaaminen taiteeksi ei olisi eettisestikään ongelmatonta. Laitinen lisää, että kyseessä on kokoelma pelastuneiden ja selviytyneiden tarinoita, sillä sotaturmaluetteloihin merkityt eivät ole voineet muistojaan kertoa. Kirja ei piilottele sodan ja leiriolojen hirvittävyttä, mutta on kerrontatavoiltaan ja valinnoiltaan mallittainen, mikä toimii lukijaa menneisyyteen lähentävästi. Kuten Johanna Rojola on todennut, sarjakuva on hyvä muoto, jos täytyy kertoa julma tarina.¹ Laitinen kutsuu lukijaa tekemään oman tulkintansa tarinasta, sillä piirtäjien tarkoituksena ei ole tarjoilla totuutta sodasta vaan antaa arvoa muistelukertomusten kuvauksille ihmisyydestä erityisissä olosuhteissa.

Sisaret 1918 näyttää, kuinka tavanomaisesti kauhein ja uskottominkin tapahtuu, miten sota koostuu yksilöiden kokemuksista ja toimista ja suuret kehityskulut pienistä ja jopa sattumanvaraisista valinnoista. Sota tuodaan lähemmäksi lukijaa esittämällä se arkisena asiana, joka tapahtuu tavallisille ihmisille keskellä heidän tavallista elämäänsä. Myös vähemmän esille nousseiden naisten toimijuuden esiin nostaminen ja asettaminen jatkumoon jo aiemmin tutkittujen punakaartilaisnaisen kertomusten kanssa kuuluu teoksen ansioihin. Teos ei myöskään kerro pelkästään naisten historiasta, vaan naismuistelijoiden ja -piirtäjien ääni ja viiva saavat tilaa kertoa oman näkökulmansa koko sotaan.

Sarjakuvat historiallisista aiheista mahdollistavat sellaisia käsittelytapoja, näkökulmia ja myös lukukokemuksia, joita perinteinen tekstipohjainen historiankirjoitus ei voi yksin tarjota. Aikuisille suunnattu historiallinen sarjakuva on yleensä luokiteltu taiteeksi, joko historiallisiin tapahtumiin ja muistoihin pohjaavan sarjakuvaromaanin muodossa (esim. maailmankuulu holokaustisarjakuva *Maus* ja karjalaisten evakuoinnista kertova *Kannas*²) tai historiallisen tekstin sarjakuvaversiona, kuten Anne Frankin päiväkirjan uusin sarjakuvatulkinta³ ja tässä arvioitavana oleva teos. Sarjakuva on vakiinnuttanut asemansa taidemuotona, mutta voisiko se vakiintua myös osaksi tieteen tekemisen palettaa? Esimerkkejä sarjakuvan akateemisesta hyödyntämisestä on jo olemassa. Lajin kiinnostavuus ei perustu pelkästään uusien lukijaryhmien ja lukutapojen etsimiseen tutkimukselle, vaan myös ajatukseen sarjakuvasta erityisenä tekemisen prosessina ja ajattelemisen tapana.⁴

Myös *Sisaret 1918* kulkee taiteen ja tutkimuksen rajalla, omaa lähestymistapaansa olemassa olevaan tutkimukseen peilaten ja herättelee näin miettimään sarjakuvan mahdollisuuksia historiatieteellisen ilmaisun muotona. Teos on tehty Koneen säätiön rahoituksella,

ja sama säätiö on tukenut viime vuosina useampia sarjakuvaa ja tutkimusta yhdistäviä hankkeita.⁵ Historiankirjoituksen lähdeaineistot ja tutkimuskohteet ovat jo vuosikymmenien ajan monipuolistuneet. Esimerkiksi arkeen, visuaalisuuteen ja materiaalisuuteen liittyvää materiaalia käytetään yhä enemmän. Ehkä tutkimuksen ajattelu-, kirjoitus- ja ilmaisutavat voisivat vastaavasti laajeta käsittämään myös sarjakuvan.

Tiina Männistö-Funk, FT
Chalmers tekniska högskola

1. Veera Järvenpää, Rojun raivolla. *Voima* 27.8.2015.
2. Hanneriina Moisainen, *Kannas*. Kreegah Bundolo 2016.
3. Ari Folman & David Polonsky, *Das Tagebuch der Anne Frank*. S. Fischer 2017.
4. Ernesto Priego, Comics as Research, Comics for Impact. *The Case of Higher Fees, Higher Debts. The Comics Grid. Journal of Comics Scholarship* 6 (2016).
5. Muita Koneen säätiön tukemia hankkeita ovat mm. 2017 rahoituksen saaneet ”Sarjakuva ja siirtolaisuus” sekä ”Syntyvyyden politiikka, seksuaalisuuden asiantuntijat ja inhimilliset kokemuksen sotien jälkeisessä Suomessa.”

Tikkakosken mannekiinien puvustajat

Niina Naarminen:

Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksestä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2018. 427 s. ISBN 978-952-5976-63-2.

Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* -romani teki Tikkakosken tehtaan tunnetuksi kaikkialla Suomessa. Antero Rokka esittelee teoksessa itsensä Tikkakosken mannekiinina, Suomi-konepistooliampujana. Niina Naarminen tarkastelee folkloristiikan väitöskirjassaan keskisuomalaisen vuonna 1893 perustetun Tikkakosken metalli- ja ase tehtaan työntekijöiden muistitietoa.

Rakennemuutos ravisteli voimakkaasti Suomen teollisuuspaikkakuntia 1990-luvulla, jolloin myös Tikkakosken tehdas lopetti toimintansa. Se oli ollut paikkakunnan ainoa merkittävä työnantaja, joten Tikkakoskella tapahtui tehtaan lopettamisen jälkeen taloudellinen romahdus. Tästä seurasi vaikea työttömyys sekä muita ongelmia. Myös yhteisöllisyys sekä yhteisön jäsenten tiivis kanssakäyminen kuihtuivat nopeasti, kun tehdas yhteisenä nimittäjänä lopetti toimintansa.

Väitöskirjan tutkimusaineisto koostuu pääosin tutkijan vuosina 1996–2014 tekemistä 27 videoidusta haastattelusta. Haastateltavista 18 oli miehiä ja naisia oli yhdeksän. Haastateltavat olivat syntyneet 1910–1970-luvuilla

(yksi nainen ennen vuotta 1910). Muistitieto kattaa ajan 1920-luvulta tehtaan lopettamiseen asti sekä vielä sen jälkeenkin, kun kertojat pohtivat nykyistä elämäntilannetta vuosia tehtaan olemassaolon jälkeen.

Naarmisen tutkimus nojaa vahvasti folkloristiikan tutkimustraditioon. Teoreettisena viitekehystenä toimii muistitietotutkimus. Naarminen määrittelee tutkimuksensa kuuluvan erityisesti radikaaliin muistitietotutkimuksen suuntaukseen, joka painottaa muistitietolähteisiin paneutumista ja sitoutumista. Tutkimus ammentaa myös folkloristiikan vahvasta kerronnan ja huumorin tutkimuksen perinteestä. Tutkimus kiinnittyy lisäksi yhteiskuntahistoriaan erityisesti mikrohistoriallisen tarkastelun kautta.

Tutkijalla on tässä väitöskirjatutkimuksessa erityinen rooli. Naarminen vietti lapsuutensa ja nuoruutensa Tikkakosken tehdasyhteisössä. Hänen sukulaisensa työskentelivät tehtaalla ja myös Naarminen itse kävi siellä töissä ylioppilaskirjoitusten jälkeen etsiessään suuntaa elämälleen. Vaikka hän ei tutkimusta tehdessään enää asunut Tikkakoskella, hän tunsi tai ainakin tiesi jokaisen haastateltavan etukäteen. Tästä asetelmasta syntyvää ambivalenttia suhdetta tutkittavaan yhteisöön Naarminen pohtii ansiokkaasti läpi työn. Kuten hän osoittaa, sisäpiiriläisyys tuo myös joukon haasteita. Haastattelutilanteisiin tullessa molemmilla osapuolilla oli jo ennakkoletuksia toisesta asianosaisesta. Tutkijan tuleekin asemoida itsensä suhteessa kenttään. Naarmisen itse-reflektio leikkaa läpi tutkimustyön ensimmäisistä haastatteluista aivan väitöskirjan valmistumiseen saakka.

Naarminen tarkastelee tehdasyhteisöä erityisesti huumorin kautta. Huumoriperinne on osin universaalia, mutta toisaalta myös paikallisesti painottunutta. Naarminen pohtii työssään myös Sheffieldin metalliteollisuuden huumoriperinnettä. Brittiläinen teollisuuskaupunki on kooltaan aivan toista luokkaa kuin piskuihen Tikkakoski, mutta eroista huolimatta metallityöntekijöiden keskuudessa huumorilla oli samankaltaisia piirteitä. Teollisuuden alasajo ja sitä seurannut työttömyys eivät naurattaneet ketään, mutta itseironian ja huumorin avulla vaikeistakin ajoista saattoi osa kertoa.

Työssään Naarminen kuvaa, miten naurulla voitiin Tikkakoskella haastattelutilanteissa paikata kerronnan painostavaa hiljaisuutta. Naurun merkitys voi myös muuttua. Myöhemmin voi nauraa asioille, jotka aikaisemmin eivät lainkaan naurattaneet. Joistakin asioista ei haastatteluissa puhuttu lainkaan tai ne sivuutettiin lyhyesti. Esimerkiksi sisällissodan muistelua luonnehti yleinen vaitonaisuus. Vaikka kukaan haastatelluista ei ikänsä puolesta voinut kertoa tapahtumista omakohteisesti, moni korosti kaikkien olleen tehdasyhteisössä kuin yhtä suurta perhettä ja haastateltavat olivat yksimielisiä siitä, että tehtaalla ei ilmennyt erimielisyyksiä ja tehtaan johto suojeli työntekijöitä. Samaan aikaan on kiinnostavaa, että Tikkakoskella ryhdyttiin ensimmäisen

kerran yhtiön historian aikana valmistaa aseita vuonna 1918 valkoisen armeijan tarpeisiin.

Naarminen löysi tästä hegemoniasta poikkeavan muistitietolähteen Työväen Arkistosta, jossa on arkistoituna 1960-luvulla tehty Tikkakosken tehtaalla työskennelleen miehen haastattelu. Siinä vuonna 1919 tehtaalle töihin tullut mies kuvaa vankileiriltä tehtaalle palaavia nälkiintyneitä työmiehiä sekä tehtaan kireää ilmapiiriä ja painottaa, miten tärkeää vaikeneminen oli. Kertoja oli nuori muualta muuttanut poikamies, joka oli Tikkakoskella vain melko lyhyen aikaa. Vuosikymmeniä myöhemmin hänelle tarjoutui tilaisuus kertoa nuoruuden kokemuksistaan. Tämä kertomus rikkoo sitä seesteistä ja yhtenäistä kuvaa, jota Tikkakoskella kerrotaan sisällissodasta. Aihe on mielenkiintoinen, mutta siihen on ollut hankala päästä käsiksi. Kertomus yhtenäisestä tehdasyhteisöstä elää niin vahvana. Vaikeneminen sekä yhtenäisyyden korostaminen ovat toimineet myös selviytymisstrategiana vuosikymmenestä toiseen.

Tutkimuksessaan Naarminen luo kuvan harmonisesta paikallisyhteisöstä, jossa puhallettiin yhteiseen hiileen ”tikkahengessä”. Haastateltaviksi valikoitui aktiivisia ja hyviä kertojia, jotka maalasivat nostalgista kuvaa yhteisön arjesta. Huumori teki raskaistakin työpäivistä kevyempiä. Tästä herää kysymys, kokivatko kaikki todella rasvaiset jutut ja pitkälle viedyn huumorin pelkästään keventävänä. Naarmisen mukaan yhteisön perhemäisyys suojaasi jäseniä ylilyönneiltä, mutta voi myös kysyä, mitä tutkijalle jätettiin kertomatta ja olisiko mahdollisesti löytynyt myös toisenlaisia muistoja. Selvästi jäsenten ei kannattanut pahoittaa herkästi mieltään, jotta pienessä yhteisössä arki sujui. Naarmisen omat muistot tehtaalta poikkesivat osittain kertojien nostalgisista kuvauksista, joten tämä herätti tutkijaa miettimään kertojien motiiveja. Nostalgia on vahvasti läsnä kertojien kuvauksissa, mutta jää Naarmisen käsittelyssä taka-alalle. Nostalgia on kuitenkin keskeinen osa muistitietoa, jota Naarmisen olisi työssään kannattanut tarkastella myös muistitietotutkimuksen metodologisten haasteiden näkökulmasta.

Väitöskirjan teksti on kielellisesti sujuvaa. Asian tiivistäminen olisi kuitenkin paikoitellen terävöittänyt työtä, sillä kerronta on melko laveaa. Muistitietotutkimus toimii hyvin teoreettisena lähtökohdana yhteisön arjen tarkastelussa. Työ tuo uutta tietoa huumorin monista merkityksistä paikallisyhteisössä. Kokonaisuutena väitöskirja on kiinnostava ja hyvin tehdasyhteisön kulttuuria avaava teos tutkijalta, joka todella tuntee aiheensa.

Maria Vanha-Similä, FT
Turun yliopisto

Menestyvä bisnes kasvatti vaikutusvaltaisen median

Niklas Jensen-Eriksen & Elina Kuorelahti:
Suuri affääri. Helsingin Sanomien yrityshistoria 1889–2016. Siltala 2017. 450 s.
ISBN 978-952-234-465-6.

Helsingin Sanomien historia (1889–2009) -projektin osana valmistunut *Suuri affääri* keskittyy yritys- ja liiketoimintahistorian näkökulmaan. Niklas Jensen-Eriksen ja Elina Kuorelahti kuvaavat *Helsingin Sanomien* kasvua *Päivälehd*en perustamisesta (1889) aina 2010-luvun kynnykselle saakka, jolloin ”nuorten radikaalien perustama startup” oli muuttunut mediakonserniksi.

Kirjoittajat alleviivaavat, että kyseessä on yrityshistoria, mutta on selvää, että liiketoiminnalla ja lehden sisällöllä on yhteys. ”Suuri affääri” (s. 7) viittaakin yhtiön toimintafilosofiaan, jonka mukaan sanomalehden tuli laatujournalismia tuottaakseen oltava lähtökohteisesti kannattava. Lehtiyhtiön liiketoiminnalla ja journalismilla on siis selvä yhteys. Tässä suhteessa teos on erinomainen näkökulma paitsi maan merkittävimmän lehtitalon historiaan, myös journalismin kehitystä koskevaan keskusteluun. Sujuvasti kirjoitettu teos kiinnostanee useita kohderyhmiä.

Tutkimuksen keskeisin havainto on, että *Helsingin Sanomat* on aina ollut liikeyritys: ”Se ei ole muuttunut sellaiseksi vasta 2000-luvun vuosina, jolloin on puhuttu paljon median kaupallistumisesta tai hienommin markkinoitumisesta ja jolloin alan liiketoiminnan tuottovaatimukset ovat koventuneet.” (s. 11) Kirjoittajien mukaan *Helsingin Sanomat* oli 1900-luvun lopulla niin hyvin menestynyt, että journalistit olivat unohtaneet lehden olevan liikeyritys. Tämän takia 1990-luvulta alkanut median viimeisin murros oli monelle alan toimijalle suuri shokki.

Helsingin Sanomien edeltäjä *Päivälehti* (1889–1904) syntyi Nuorsuomalaisen puolueen äänenkannattajaksi. Tavoitteena oli alun alkaen valtakunnallinen lehti, joka ei kuitenkaan kilpailisi maakuntalehtien kanssa, vaan täydentäisi niitä. Aatteelliset juuret näkyivät siinä, että lehteen sijoittaneiden motiivit liittyivät pikemmin kannatukseen ja poliittisiin päämääriin kuin tuotto-odotuksiin. Tästä johtuva sijoittajien pitkämielisyys pelasti lehden sen vaikeina aikoina.

Tästä *Päivälehd*en aatteellisesta lähtökohdasta johdettujen kirjoittajien tapa kutsua *Päivälehteä* ja vielä *Helsingin Sanomiakin* 2010-luvun termein ”startupiksi” – millä yleensä viitataan korkeintaan muutaman vuoden ikäiseen, hyvin kasvuhakuiseseen yritystoimintaan – saattaa kuulostaa vieraalta. Rinnastuksen tarkoituksena on selvästi innostaa lukijaa vertaamaan 1900-luvun alun ongelmissa painivaa lehtitulokasta tämän päivän

pienyrytykseen. Kirjoittajat korostavatkin toiminnan kasvuhakuisuutta. Lehden kehitys harrastelijamaisesta toiminnasta mediataloksi on monella tapaa kiinnostava tarina.

1900-luvun alussa ajoittain pahoissakin ongelmissa paininut *Helsingin Sanomat* onnistui askel askeleelta parantamaan asemaansa. Tilaaajamäärän kasvaessa siitä tuli houkutteleva myös mainostajille. Kriisiajat, kuten sota, lama ja sisäpoliittiset levottomuudet lisäsivät uutisjournalismin kysyntää ja hiljalleen vaurastuvalla kansalla oli entistä useammin varaa tilata lehti. Mikään taianomainen menestyskertomus *Helsingin Sanomien* alkutaival ei kuitenkaan ollut. Jensen-Eriksen ja Kuorelahti toteavat: ”Myöhempien sukupolvien vuolaasti yllätyttävät päivälehteläiset olivat aloittelevia yrittäjiä, jotka tekivät kaikki virheet, joita noviisit voivat tehdä ja vielä muutaman lisää.” (s. 28)

Tarkastellessaan *Helsingin Sanomien* realiteetteja likeyrityksenä, tekijät nostavat esille tuttuja ja tärkeitä liiketoimintahistorian teemoja. Eräs näistä on yrityksen omistuksen vaikutus sen toimintaan. Hesaristahan muodostui kolmen sukupolven ajaksi Erkköjen perheyrytyks. Tässä mielessä tutkimus ottaa paikkansa myös osana viime vuosien Erkkö-kirjallisuutta. Perheyrytysmäisyys näyttäytyi paitsi Erkköjen dynastian myös yhtiön rakenteissa ja taloudenpidossa. Kirjoittajat korostavat yhtiön ihmisläheistä, jopa sisäänpäin lämpiävää henkilöstöpolitiikkaa. Vahva omistaja näkyi myös journalistisessa linjassa. Erkot halusivat avata ovia länteen ja suhtautuivat myönteisesti Yhdysvaltoihin. Sen sijaan suhde vasemmistoon vaihteli.

Toinen tärkeä teema ovat tuotannon tekijät ja markkinahäiriöt. Paperin hinta, saatavuus ja paperikartellit nousevat tutkimuksessa keskeiseen osaan. Toisaalta esiin tuodaan myös lehtien keskinäinen sopimus keskinäisen kilpailun rajoittamisesta. Kolmas tärkeä teema on yrityksen laajeneminen eri muodoissaan. Kirjoittajat kiinnittävät paljon huomiota kiinteistökauppoihin ja painotaloihin. Erityisesti toimitilojen laajenemiseen *Helsingin* kortteleissa paneudutaan paikallishistorian tarkkuudella. Omasta mielestäni kiinnostavampia tematiikkoja ovat itse lehden ja liiketoiminnan laajeneminen. Tärkeä osa yrityksen strategiaa oli valtakunnallisen jakeluverkoston kehittäminen. Yhä suurempi osa maata haluttiin saada varhaisjakelun piiriin. Usein unohdamme, kuinka suuri merkitys esimerkiksi logistiikalla on. Tässä suhteessa kiinnostava yksityiskohta on Varkauden lehtipainon perustaminen. Satelliittipainon avulla *Helsingin Sanomat* vahvisti asemaansa maan itä- ja keskiosissa.

Vuosisadan mittaan keskeinen kehityslinja on lehden epäpoliittisuus ja muuttuminen massatuotteeksi. Median muuttuminen yleispuoleliseksi on kiinnostava, joskin journalismin historiassa varsin paljon käsitelty aihe. *Helsingin Sanomien* valtti oli korostunut

mallisuus ja uutisten pitäminen uutisina, ”yhtä tarkkoina kuin puolueettominakin” (s. 167). Keskittyminen informoimiseen ja viihdyttämiseen poliittisesti värityneen journalismin sijasta oli kilpailuetu, jolla tavoiteltiin markkinaosuuksia. Tässä se myös onnistui.

Vuosisadan lopulla *Sanoma* oli kasvanut sanomalehdestä viestintäkonserniksi. Median muutos ja viestintän digitalisoituminen pakottivat yhtiön muuttumaan. 1990-luvulta alkanut kehitys on todella käänteentekevä, kuten kirjoittajat itsekin toteavat. Siksi kirjan aluksi esitetty argumentti, jonka mukaan murros muistutti journalisteille sanomalehdenteon olevan liiketoimintaa, tuntuu jopa vähättelevältä. Ensimmäisen 1990-luvun laman myötä lehden levikki kääntyi laskuun. Aluksi muutos ei näyttänyt niin mullistavalta, kääntyi levikki vielä hetkeksi uuteen nousuun. Totuus kuitenkin valkeni hiljalleen. Paperilehden levikki ei ikinä saavuttanut entisiä mittasuhteitaan. Maksavien asiakkaiden ja mainostulojen väheneminen ovat ongelma, sillä lehden perinteisen filosofian mukaan vahva talous mahdollistaa laadukkaan journalismin.

Yhtiö ei enää ollut pelkästään *Helsingin Sanomat*, vaikka lehti säilyikin yrityksen keskiössä. Mielestäni kiinnostavinta on, kuinka ulkoisten paineiden keskellä konsernin toimintatapa muuttui: nyt se oli valmis hylkäämään vanhat periaatteet. Se osti osuuksia maakuntalehdistä ja laajensi ilmaisjakelumarkkinoille. Myös Erkköjen aika päättyi, kun Aatos Erkkö jäi muodollisesti pois lehden johdosta 1990-luvun lopulla. Aiempi pehmeä henkilöstöpolitiikka sai väistyä. Tosin, kuten kirjoittajat huomauttavat, yhtiötä kovalla kädellä uudistaneet olivat nekin Erkon palkkaamia.

Astuminen sähköisen viestinnän aikakauteen oli hapuileva prosessi. Kuten aiemminkin kirjallisuudessa todetaan, lehdistölle siirtyminen internetiin oli vaikeaa, koska lukijat eivät olleet valmiita maksamaan sisällöstä, jonka olivat tottuneet saamaan ilmaiseksi. Samaan aikaan perinteiset sanomalehtimarkkinat olivat kylläiset eivätkä luvanneet kasvua. Sitä *Sanoma* kuitenkin etsi. Kirjoittajat toteavat *Sanomien* tehneen jälleen useita virheitä. Harharetket nähdään keskeisenä osana yrityksen uudistumista.

Nimensä mukaisesti teos on *Helsingin Sanomat* -keskeinen ja seuraa lehtitalon kehitystä välillä neliö neliöltä. Sen sijaan mediamarkkinoiden yleinen kehitys jää sivurooliin. Näkökulma kuitenkin lunastaa paikkansa. Lukijana jään pohtimaan, kuinka lehtitalojen ja muiden tiedotusvälineiden liiketoiminnalliset päämäärät ovat vaikuttaneet suomalaisen mediamaisen muotoutumiseen.

Pasi Nevalainen, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Ks. esim. Aleksis Mainio, *Erkon Kylmä sota. Helsingin Sanomat Moskovan varjossa*. Siltala 2018; Janne Virkkunen, *Päiväleht-*

den mies. WSOY 2013; Antti Blåfield, *Loistavat Erkot. Patruunat ja heidän päätoimittajansa*. Otava 2015; Ohto Manninen & Raimo Salokangas, *Eljas Erkko. vaikenematon valtiomahti*. WSOY 2009.

Vuoden 1918 varjo suomalaisessa historiakulttuurissa

Seppo Hentilä:

Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka.

Siltala 2018. 350 s. ISBN 978-952-234-514-1.

1900-luku oli Suomelle pitkä ja dramaattinen vuosisata. Se alkoi autonomian ajan lopun oikeus- ja demokratia-taistelusta, jatkui sisällissotaan, talvi- ja jatkosotaan sekä niiden jälkeiseen yhteiskuntarakenteiden rajuun muutokseen. Seppo Hentilän mukaan vuoden 1918 sisällissota oli kansakunnalle kolhu, jonka jäljet tuntuvat vielä vuosisadan vaihduttuakin.

Luin Hentilän kirjan rinnakkain Martti Häikiön viime vuonna ilmestyneen Svinhufvud-elämäkerran kanssa. Molemmat historioitsijat kirjoittivat paitsi tutkimuksen myös omien kokemusten pohjalta. Häikiö sanoo esipuheessaan kirjoittamisen tuntuneen jännityskertomuksen rakentamiselta, ja Hentilä puolestaan kirjoittaa teoksensa jälkisanoina: ”Tästä kirjastahan oli tulossa minun ikioma Suomen 1900-luvun poliittinen historiani...” Henkilökohtainen ote tuottaa paitsi mukaansa tempaavan tyylin myös kaksikielisen kertomuksen: Häikiö käyttää kriisistä kaksoisnimeä vapaussota ja vallankumous, kun taas Hentilän mukaan “[viimeistään] välirauhansopimus 1944 lopetti vapaussodan”, joka alkuainkin oli luonteeltaan sisällissota. Hentilän Suomi oli vuoden 1918 kriisin jälkeen trauman kanssa pitkään kipuileva ja vaivoin selviävä yhteiskunta, kun taas Häikiön Suomesta tuli nuori uljas kansallisvaltio, joka hyvien johtajan ansiosta selviytyi kriisistä esimerkillisenä demokratiana.

Hentiläkään ei suinkaan tee sisällissodan jälkeisestä Suomesta voimatonta valtioraukkaa. Aitona sosialidemokraattina hän näkee edistyksen voittavan ja yhteiskunnallisen sovinnon etenevän jo 1920- ja 1930-luvuilla. Vaikka ”eheytyminen” oikeiston kielenkäytössä tarkoitti kansan kokoamista valkoisten arvojen taakse saksalaisen ”Gleichschaltung” -politiikan hengessä, Hentilä käyttää termiä onnitellessaan Suomen kansaa viimeistään talvisodassa ilmenneestä yhteiskuntaluokkien lähentymisestä. Käsitehistoriallinen huomautus olisi tässä yhteydessä ollut paikallaan. Mikä ero oli eheyty-misellä, yksiarvoisuudella ja konsensuksella?

Kirjan alaotsikko ”Muistamisen historia ja politiikka” antoi lukijan odottaa, että Hentilä käsittelee nimenomaan muistelukulttuuria. Hän analysoi kuitenkin

laajasti 1920- ja 1930-lukujen sisäpolitiikkaa ja myös 1950–1970-lukujen vasemmistopuolueiden monimutkaisia vaiheita. Totta on, että sisällissodan ”varjot” selittivät elimellisesti poliittisia jakoja vielä vuosikymmenien jälkeen. Ei ollut kysymys vain muistin politiikasta vaan politiikan muistista, kun työväenpuolueet yhä uudelleen jakautuivat. Eri leirien suhteet ja valinnat radikaalin ja kompromissihakuisen politiikan välillä heijastivat vielä 1950- ja 1960-luvuilla sisällissodan jättämiä jakolinjoja. Näin ”muistamisen historiasta” tuli ”minun [Hentilän] ikioma Suomen 1900-luvun poliittinen historia”. Silti historiakulttuuri ja kollektiivinen muisti olisivat ansainneet oman kirjan ja pohdiskelun, sillä niille rakentuva historiatietoisuus ajaa niin politiikan kuin arjen päättäjiä.

Historiakulttuuria tarkastellessaan Hentilä keskittyy historiankirjoitukseen, jossa 1920-luvun valkoinen totuus vähitellen vaihtui toisen maailmasodan jälkeiseen objektivismiin, moninäkökulmaisuuteen ja ”mataalaan katseeseen”. Hentilä jättää historian arkikäytön Ulla-Maija Peltosen, Aapo Roseliuksen ja Pilvi Torstin edustamalle yhteisön muistin ja muistelukulttuurin tutkimukselle. Hän ei kuitenkaan voi sivuuttaa Väinö Linnan *Pohjantähteä*, jonka vaikutus suomalaisten historiatietoisuuteen oli jopa järeisyyttämpi kuin Jaakko Paavolaisen lähes samaan aikaan julkaissamat vertailevat luvut punaisten ja valkoisten uhreista. Hentilä analysoi Linnan ja Paavolaisen teosten vastaanottoa. Linna auttoi suomalaisia ymmärtämään sisällissodan hävinneen puolen vaikuttimia. Paavolaisen lukijakunta oli Linnaan verrattuna suppea, mutta hänen kvantitatiivinen datansa ja johtopäätöksensä olivat historiasta käytävässä keskustelussa vastaansanomattomia. Niiden valossa Svinhufvudin senaatin joulukuussa 1918 valkoisille sotureille myöntämä rankaisemattomuuden suoja menetti jälkipolvien silmissä lopullisesti hyväksyttävyytensä. Tosin tämä johtopäätös tunnustettiin Hentilän mukaan julkisesti vasta sotasurmaprojektin yhteydessä vuosituhannen vaihteessa. Hentilä analysoi Linnan ja akateemisten historiankirjoittajien 1960-luvun alussa käymää keskustelua arvostellen nimenomaan jälkimmäisiä epätieteellisestä asenteellisyydestä.

Muistelukulttuuri muuttui 1960- ja 1970-luvulla radikaalisti. Punaisen totuuden esiin työntyminen näkyi maisemassa muistomerkeinä ja muistin paikkoina, ja paikallisista muisteluiritäistä tuli osa vuotuista kiertoa. Punainen muistelukulttuuri jyräsi alleen valkoisen jopa siinä määrin, että paatunein oikeisto saattoi väittää punaisen salaliiton kaapanneen historiallisen totuuden.

Neuvostoliiton romahdusta vuonna 1991 seurasi Suomessa lyhytaikainen uuspatriottinen käänne. Se ei kuitenkaan johtanut Baltian maiden tapaiseen kaiken ”punaisen” kieltämiseen ja vanhoihin neuvostovastaisiin poteroihin kaivautumiseen, vaan tuotti vain lyhyen aallon valkoisen Suomen rehabilitointia. Vuoden 1944 välirauhassa kielletyt suojeluskunnat ja lottajärjestö

tunnustettiin historiakulttuurissa museoin ja muistomerkein.

Hentilä pohtii laajasti vuoden 1990 käänteen jälkeistä muistamisen historiaa. Vuosi 1918 oli katoamassa sukupolvien välisestä elävästä muistelusta mutta ei suinkaan yhteisön kulttuurisesta muistista. Kirjallisuus, elokuva ja draama uusintavat edelleen vuosituhannen vaihduttuakin sodan muistoa. Paikkakunnittain muistoa karnevalisoidaan kulkuein ja kuvaelmin. Joillakin seuduilla harrastajat kaivavat auki joukkohautoja Espanjan ja Bosnian esimerkkien tapaan. Tammisunnuntain vietto, jolla valkoiset 1920- ja 1930-luvulla muistivat vapaussodan alkua, elvytettiin paikoin 1990-luvun alussa, etenkin Pohjanmaalla. Valkoisen totuuden rehabilitointia tapahtui Hentilän mukaan jonkin verran myös akateemisessa historiankirjoituksessa.

Muistovuonna 2018 suomalaiset lähestyvät sisällissotaa dialogisesti. Kuten Pertti Haapala totesi jo vuonna 1993 *Historiallisessa Aikakauskirjassa* käydyssä suuressa nimityskeskustelussa, Suomessa käytiin vuonna 1918 useampaa kuin yhtä sotaa. Yksi oli maan yhteiskunnallisista jännitteistä johtunut luokkasota, toinen valtion rakenteiden romahtaessa syntynyt sisällissota, ja kolmas kansainvälisen tilanteen laukaisema irtautumissota, jota saattoi kutsua myös vapaussodaksi. Kollektiivisen muistin tasolla merkitykset nyky-Suomessa kohtaavat toisensa. Porvarilliselle väestölle punaisten sodanjulistus oli käsittämätön nuoreen valtioon kohdistunut petos, kun taas työväelle se oli yritys tehdä yhteiskunnasta oikeudenmukainen. Historiallinen empatia värittää muistoja eri henkilöiden silmissä vaihtelevin sävyin, mutta räikeät vihan ja koston sävyt ovat vuoteen 2018 mennessä häipyneet. Vaarana on kulttuurituotannossa vihan ylläpitoa enemmän sodan estetisoiminen, joka ei ole historian käytön etiikan mukaista. Menneisyyden ihmiset näet ansaitsevat tulla otetuiksi tosissaan.

Hentilä on aikaisemmassa tuotannossaan paneutunut historiapolitiikkaan ja analysoinut poliitikkojen puuttumista historian tutkimukseen ennen muuta Saksassa. Esillä olevassa kirjassa hän paneutuu tutkimuksen ja muistamisen suhteeseen. Kun koulut ja valtamedia 1920- ja 1930-luvuilla pitivät yllä valkoista totuutta ja vaikenivat punaisten muistoista, oli kyse valtiollisesta muistin politiikasta. Niin oli myös vuoden 1944 jälkeisinä vuosikymmeninä, jolloin vallanpitäjät puolestaan rajoittivat kansallismielisen oikeiston esiintymistä ja tukivat työväen muistelukulttuuria. Vuosituhannen vaihteen sotasurmahanke, jonka suurisuuntainen tarkoitus oli panna tutkijat laatimaan lopputili sisällissodan uhreista, oli sekin valtion hanke. Hentilä pitää hankkeen ratkaisevana antina sitä, että vuoden 1918 valkoisen terrorin tekijät, jotka Svinhufvudin senaatti oli julistanut juridisesti koskemattomiksi, vihdoinkin tunnustettiin ja nimettiin.

Historiapolitiikan harjoittamisen tilaa on kaventanut kansalaisten kasvavan valppauden lisäksi historiantutki-

muksen kehitys. Historiantutkimus on 1970-luvulta lähtien uudistunut tavalla, joka tukee kollektiivisen muistin pohjan laajentumista ja jatkuvaa uudistamista. Tutkijoiden ”matala katse” on tuonut ennen vaiennettujen ihmisryhmien asiat valokeilaan ja hyväksynyt suullisen perimätiedon historian lähteeksi. Valtiollinen historiapolitiikka on saanut väistyä. Suomessa ei ole vaadittu valtiollista totuuskomissiota vuoden 1918 totuuksien vahvistamiseksi eikä varsinkaan kollektiivista muistia sääteleviä lakeja. Historia on Suomessa vapaiden tutkijoiden ja yhteisön vuorovaikutuksen eikä valtiollisen kontrollin vastuulla.

Hentilän esimerkit 1990- ja 2000-lukujen historian käytöstä todistavat historian elävän yhteiskunnassamme dynaamisena ja olemukseltaan dialogisena ilmiönä. Hentilä kummeksuu itsenäisyyden juhluvuo- den muistorahan provosoimaa kontrollivaatimusta ja päättää kirjansa yhteisölle osoitettuun vetoomukseen, jonka mukaan oman menneisyyden käsittelyn avoimuus ja oikeamielisyys ovat kansakunnan sivistyneisyyden mitta. Kiistelystä juhlarahassa esiintyi kansakunnan historian pimeä puoli teloitusaktina. Rahan toisella puolella uutuuttaan valkoinen Stadionin torni henki tulevaisuudenuskoo. Hentilän historiankuva on kuin juhlaraha: pahat ja huonot valinnat päätyvät Hentilän historiassa lopulta yhteisön rationaliteetin varassa korjattaviksi. Hentilä on samalla kertaa reilu menneisyyden toimijoille ja vaativa tulevaisuuden tekijöille. Hänen nautittavalla tyylillä kirjoitettu teoksensa on oiva kumppani juhluvuo- den sisällön ja yleensäkin historian käytön valppaalle tarkkailijalle.

Sirkka Ahonen, professori emerita
Helsingin yliopisto

Ajattelemisen arvoista

Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.):

Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa.

Gaudeamus 2017. 423 s. ISBN 978-952-495-423-5.

Venäläinen filosofi, opettaja ja kirjastotyön pioneeri Nikolai Fedorov (1829–1903) ajatteli kirjojen olevan eläviä olentoja. Hän uskoi, että menneet sukupolvet olivat hahmottomana läsnä kirjaston pölyssä – sieluina odottamassa ”henkiin herättämistä”, joka tapahtuisi menneiden ajatusten äärellä tapahtuvan systemaattisen työskentelyn kautta. Fedorov eli viimeiset 25 vuotta elämästään käyden kiihkeästi läpi Rumjantsev-museon kirjastoluettelaita. Kirjojen vaaliminen oli pyhää työtä, kirjaimellisesti taistelua kuolemaa vastaan. Vanhoissa teksteissä menneisyys näyttäytyi ”inhimillisimmillään”, kerran eläneiden ihmisten ajatteluna.¹

Mikko Myllykankaan ja Petteri Pietikäisen toimittama *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa* osoittaa, että menneiden tekstien opiskelu on nykypäivän kannalta merkityksellistä työtä. Siinä missä ympäristökriisi tai teknologinen muutos, myös niitä koskevat ajatukset liikuttavat historiaa. Siksi ajatuksia ja niiden syntyyn ja leviämiseen vaikuttaneita tekijöitä on tärkeää tutkia. Teos rakentuu pääasiassa Oulussa tehdyn aate- ja oppihistoriallisen tutkimuksen varaan. Kirjassa on johdanto, lyhyt epilogi ja kaksitoista lukua, jotka esittelevät aatehistoriaa ja tieteenhistoriaa erilaisten tapaustutkimusten kautta. Lisäksi artikkelien lomaan on sijoitettu kuusi tietolaatikkoo, jotka antavat tuiki tarpeellisen täydentävän näkökulman kulloinkin käsiteltävään aiheeseen. Oululaisella itsevarmuudella tekijät lupaavat tarjota ”mahdollisimman monipuolisen kattauksen” (s. 13) suomalaisesta aate- ja oppihistoriallisesta tutkimuksesta. On siis syytä katsoa, miten tämä toteutuu.

Lukijan eteen avautuu laaja temaattinen kirjo. Pietikäinen käynnistää pelin mukaansa tempaavalla artikkelilla yhteiskuntautopiosta Thomas Moren (1478–1535) jälkeen ja osoittaa, miten ”sosiaalinen unelmointi” on eri aikoina näyttäytynyt vaihtoehtona vallitsevalle, usein kurjana koetulle todellisuudelle. Ari Helo jatkaa tutkimalla yhdysvaltalaisen liberalismiin ja siihen voimakkaasti liittyvän edistysuskon aatehistoriallisia juuria ja kytkee sanottavansa myös nykypresidenttien puheisiin. Tämän jälkeen pallon ottaa haltuun Kari Väyrynen, joka tarkastelee länsimaisen ihmisen luontosuhdetta antiikista nykypäivään käsittehistorian menetelmin. Hän esittää puhuttelevan teesin ’luonto’-käsitteen kovasta ytimestä, johon sisältyvät ajatukset luovuudesta ja kasvusta, mutta myös hallitsemattomuudesta ja vieraudesta (s. 110–113). Simo Knuutilan artikkeli syvennyy klassisiin tunneteorioihin ja niiden muunnoksiin uuden ajan alussa. Aatehistoriallisen osuuden päättää Jo Kirjan tieteenhistoriallista puoliskoa ennakoiden Jouni-Matti Kuukkasen analyysi tieteen edistystä koskevista debaateista 1900-luvun jälkipuolella. Kaikki aatehistorian alle luetut artikkelit edustavat korkeatasoista, mutta samalla melko perinteistä ’suurten ajattelijoiden’ aatehistoriaa, eivätkä ne myöskään lähdeaineistojensa puolesta tee suuria irtiottoja.

Teoksen tieteen historiaa käsittelevässä osuudessa lukija kohtaa sisällöltään rikkaita tekstejä evoluutioajattelun (Pietikäinen), tuberkuloosin (Hakosalo) ja hulluuden historiasta (Pietikäinen ja Myllykangas). Erkki Urpilaisen artikkeli suomalaisista tieteen suurmiehistä (ja Alma Söderhjelmistä) saa tarpeellisesti rinnalleen Heini Hakosalon tietolaatikon naisista tieteenhistoriassa. Hakosalo muistuttaa tieteen historian kirjoittajien perisyntistä – kehityksen kuvaamisesta suurten vaikuttajajaksiloiden kautta: ”[...] sillä jokaista huippua kohden on ollut satoja vähemmän nimekkäitä tutkijoita [...]

ja tällä tieteen ’keskiportaalla’ on ollut runsaasti naisia” (s. 259). Maija Kallinen puolestaan tarjoaa artikkelissaan opettavaisen matkan 1500–1600-luvun tieteen suureen murrokseen. Keskeisiksi teemoiksi nousevat mekanistisen maailmankuvan nousu kello- ja koneistometaforineen, tieteiden matematisoituminen ja ennen kaikkea empirismin läpimurto, joka ilmeni esimerkiksi lääketieteellisten ruumiinavausten (ja anatomisten teatterien) lisääntyneenä suosiona.

Kallinen ja Urpilainen johdattelevat lyhyesti tieteen historian metodologiaa koskevan nykykeskustelun pariin. Heidän määritelmänsä mukaan tieteenhistoria tutkii ”eri tieteiden, tieteellisten käsitysten ja tieteellisten yhteisöjen historiaa” (s. 185). Tämä määritelmä on hivenen kapea. Kirjoittajat kyllä esittävät kannattavansa *eksternalistista* tarkastelutapaa, joka korostaa tieteen sisäisen logiikan seuraamisen sijasta yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden vaikutusta tieteeseen. Kuten Kuukkanen toteaa, tähän niin kutsutun Edinburghin koulukunnan eteenpäin kehittämään näkökulmaan kuuluu myös tieteen tarkasteleminen sosiaalisena toimintana – ilman rationaalisuusoletusta (s. 173–174). Itse lähtisin seuraamaan yhä määrätietoemmin tieteen ja yhteiskunnan *molemmipuolisen* vuorovaikutuksen kautta avautuvia polkuja. Tarjoaako aate- ja oppihistoria tähän riittävän vastauksen, vai tarvitaanko vielä laajempaa yhteiskunnallista näkökulmaa?

Kallisen artikkelin parissa vahvistuu käsitys siitä, että tieteenhistoriassa ollaan ennen kaikkea uuden tiedon rakentamisen ja vanhojen vallitsevien käsitysten kumoutumisen äärellä. Tähän prosessiin vaikuttajat monet tekijät, myös inhimillinen uteliaisuus ja ihmettely: eivätkö ampiaiset synnykään hevosenraadosta tai hiiret sikiä likaisista rääsytistä? Pietikäinen kertoo anekdootin skotlantilaisesta filosofista ja kielen tutkijasta James Burnetista (1714–1799). Lordi Burnet esitti jo 1770-luvulla ajatuksen, että apinat olivat mahdollisesti ihmisen varhaisin muoto. Hän kyseli uteliaana tutkimusmatkailijoilta, oliko heidän kohtaamillaan alkuasukkailla häntää, kunnes James Cookin laivalla Oseaniassa seilannut kapteeni kertoi lordin pettymykseksi, että ainakaan australialaisilla aboriginaaleilla ei sellaista ollut.

Kirjan kantaviksi teemoiksi muodostuvat ihmisen ja luonnon suhde, uskonnon rooli tieteen historiassa ja tunteiden historia. Kuten Pietikäinen osoittaa, uskonnollisesti motivoitu ajatus luonnon hallinnasta elähdytti monia varhaismodernin ajan utopioiden muotoilijoita. Näin esimerkiksi Francis Baconin (1561–1626) *Uusi Atlantis* esitteli lukijoilleen Bensalemin saaren ihanneyhteisön, jota johtivat ”Salomonin huoneen” viisaat tiedemies-papit. Väyrysen mukaan kristillinen luonnonhallinnan perinne jatkui vahvana siksi, että uuden ajan luonnontiede korosti tieteen antavan tähän entistä paremmat välineet. Kallinen viittaa paroni Baconiin, jonka mukaan luontoäiti oli laitettava ”kidutuspenkkiin”

(s. 219), sillä hän ei koskaan paljastanut salaisuuksiaan vapaaehtoisesti.

Uskonsotien aika sai ihmiset eri puolilla Eurooppaa pohtimaan harmonisen yhteiselön edellytyksiä. Sekä Helo että Kallinen kirjoittavat kiinnostavasti kriisiajan merkityksestä tieteelle ja filosofialle. Moraalifilosofia haluttiin erottaa teologian eripuraisista opinkappaleista luomalla luonnonoikeuden perusteet, jotka oli mahdollista rationaalisesti ymmärtää ja myös empiirisesti todentaa. Kenties luonto ”puolueettomana auktoriteettina” lopulta ratkaisisi asioiden oikean tolan? Iso-Britanniassa tätä henkeä ilmensi erityisesti vuonna 1660 restauraation hengessä perustettu Royal Society.

Myös tunteet ja tunteiden hallinta saivat tärkeän sijan monen uuden ajan alun filosofin tuotannossa. Kuten Knuutti totea, tunteiden ymmärrettiin vaikuttavan ihmisen kognitioon ja siten myös ohjaavan hänen käyttäytymistään. Nähdäkseni tunteiden historian merkitys onkin siinä, että tunteet voidaan ymmärtää historiaa liikuttavina tekijöinä (*e-motion*). Knuuttilan artikkelia lukiessa tulikin pohtineeksi myös siinä analysoitujen tunnetyyppittelyjen viime kädessä arkipäiväisiä, yhteiskuntaan ja sosiaaliseen elämään kiinnittyviä motiiveja. Kenties abstrakteja teorioita olisi voinut vielä enemmän havainnollistaa vaikkapa jonkun käsitellyn filosofin omalle ajalle luonteenomaisen tunne-elämän ’kriisin’ kautta.

Kuten Hakosalo toteaa, tunne-elämän häiriöt ovat myös aate- ja oppihistorian kannalta kiinnostavia. Myönteisten ja kielteisten tunteiden historiaa voi lähestyä esimerkiksi ’tunnenormiston’ käsitteen avulla. Kuten Pietikäinen ja Myllykangas kirjoittavat, monissa ahdistokotiloissa on kyse tunnepitoisista kokemuksista, joita on kussakin ajassa selitetty saatavilla olevilla käsitteillä. Näin esimerkiksi maanis-depressiivisyys (ja aiemmin melankolia) lääketieteellisenä kategoriana on voinut antaa ”luvan” tuntea syvemmin tai kiihkeämmin. Mutta voiko ajatella, että psykiatriset diagnoosit ovat myös kääntäneet ei-toivottuja tunteita ja käyttäytymistapoja kulttuurisesti helpommin ymmärrettävään muotoon?

Miten menneiden ajatusten äärellä sitten työskennellään? Minkälaista aatehistorian mallia *Ajatusten lähteillä* tarjoaa? Se esittelee tutkimuskohteekseen ajattelevan ja symboleja luovan ihmisen, joka on eri aikoina luonut käsitteellisen suhteen elämäänsä ja elinympäristöönsä pyrkien näin tekemään maailmaa itselleen ja muille ymmärrettäväksi. Aatehistorioitsijan tehtävä puolestaan on tehdä tämä prosessi ymmärrettäväksi lukijalle nykypäivässä. Menneiden ajatusten tulkinta ja merkityksellistäminen ei tietenkään ole helppoa. Metodiseksi ohjenuoraksi kirjassa esitetään syventymistä yhteiskunnalliseen, kulttuuriseen ja älylliseen kontekstiin. Juuri tämän enempää kirja ei kuitenkaan metodologisia kysymyksiä käsittele. R.G. Collingwood kyllä lyhyesti mainitaan, mutta hieman laajempi paneu-

tuminen vaikkapa hänen aatehistorian metodiinsa olisi voinut olla kirjalle eduksi.²

Kirjassa esitellyt aatehistorialliset tutkimukset eivät juuri pohdi käsitteellisen muutoksen ongelmaa. *Ajatusten lähteillä* onkin nimensä mukaisesti enemmän kiinnostunut menneestä ajattelusta ja sen erilaisista syntykonteksteista, ei niinkään siitä, miten ja mihin tarkoitukseen ajatuksia *käytettiin*. Teoksen esittelemä aatehistoriallinen lähestymistapa ei siis kohdistu kielelliseen toimintaan, argumentointiin, vaikuttamiseen tai keskusteluun – vaikka J.L. Austinin puheaktiteoria lyhyesti mainitaankin. Kirja ei myöskään ota kantaa ’kielelliseen käänteeseen’ ja kielen sosiaalista todellisuutta rakentavaan luonteeseen. Jäänkin innolla odottamaan uusia suomalaisen aatehistorian saavutuksia esitteleviä teoksia – tosin laaja-alaisuudessa ja sanankäytön sujuvuudessa tätä kirjaa ei ole helppo ylittää.

Tuomas Laine-Frigren, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Rachel Polonsky, *Molotov's Magic Lantern. Uncovering Russia's Secret History*. Faber and Faber 2010, 9–10.
2. Ks. esim. Markku Hyrkkänen, *All History is, More or Less, Intellectual History*. R. G. Collingwood's Contribution to the Theory and Methodology of Intellectual History. *Intellectual History review* 19:2 (2009), 251–263.

Miten kirjoittaa muiden elämästä?

Maarit Leskelä-Kärki:

Toisten elämät – Kirjoituksia elämäkerroista.
Avain 2017. 272 s. ISBN 978-952-304-124-0.

Dosentti, yliopistonlehtori Maarit Leskelä-Kärki on usein pohtinut oivaltavasti sekä menneisyyden ihmisten elämiä että elämäkerran kirjoittamiseen liittyviä haasteita. Teoksessaan *Toisten elämät* hän esittää sekä kokoavia havaintoja elämäkertojen lajeista että tapausanalysejä ihmiselämän esittämisestä.

Kirjan fokus on elämäkerroissa ja sen tulkintakehys ankuroituu paitsi elämäkertatutkimukseen myös laajempaan elämäntarinallisuutta korostavaan tutkimusperinteeseen, johon usein viitataan käsitteellä *life-writing*. Teoksen päähuomio on elämäkertateoksissa, mutta Leskelä-Kärki kirjoittaa myös kaunokirjallisuuden ja elokuvien elämäkertatulkinnoista. Nämä teemat myös lomittuvat, kun kirjassa käsitellään esimerkiksi Aino Kallaksen elämää kirjailijana ja elämäkertojen kirjoittajana.

Elämäkertojen kirjoittamiseen liittyy monia haasteita. Yhtäältä haasteet liittyvät lähdeaineistoon: mitä

voidaan tietää, mitä jää katveeseen? Toisaalta ongelmia liittyy toisen ihmisen elämän esittämiseen: mitä asioita tulee painottaa, miten tehdä oikeutta ihmiselle, jota kuvaa? Mikä merkitys antaa aikakaudelle, jota yksilö osittain edustaa? Kun huomio kohdistuu yksittäisen ihmisen elämänkulkuun, toiveisiin ja tavoitteisiin, monet historian tutkimukseen ja tulkintaan liittyvät ongelmat nousevat ikään kuin korostetusti ja konkreettisesti näkyviin.

Maarit Leskelä-Kärki muistuttaa toistuvasti siitä, että tulkitsijan oma elämä ja tulkinta kietoutuvat osaksi elämäkertateosta. Teoksen nimikin on muistutus kertojan ja kuvattavan monimutkaisesta suhteesta, sillä se muistuttaa elokuvasta *Muiden elämä* (Das Leben der Anderen, 2006). Elokuvasa Stasin edustaja ensin vakoolee epäilyttävää kirjailijaa, päätyy sitten peittelemään tämän toimia sepitetyin raportein, ja lopuksi päätyy hahmoksi kirjailijan uuteen teokseen.

Leskelä-Kärki kirjoittaa muun muassa viime vuosisadan elämäkertakirjailijoista kuten Tyyni Tuuliosta ja Helmi Krohnista ja osoittaa esimerkein, millaisia valintoja he tekivät, kun he laativat vaikkapa pohjoismaisten kirjailijoiden elämäkertoja. Mitä kertoa merkittävien kirjailijoiden yksityiselämän pettymyksistä, julkaistako repiviä kirjeitä tai tuodako esiin vielä elossa olevien ihmisten ristiriitoja?

Toisten elämät tuo erinomaisesti esiin erään suomalaisen elämäkertakirjoittamisen jatkumon, jota yleisesityksissä ei mitenkään liikaa käsitellä: 1800-luvun alkupuolelta lähtien naiskirjoittajat ovat kirjoittaneet tulkintoja menneisyyden ihmisistä ja olleet muotoilemassa elämäkerran kirjoittamisen tapoja. Kirjoittajat ovat usein liikkuneet puolittain kaunokirjallisessa ilmaisussa, joka Sara Wacklinin ja Fredrika Runebergin aikoina olikin vielä varsin lähellä historiankirjoitusta.

Monet Leskelä-Kärjen käsittelemät kirjoittajat kuten Helmi Krohn tai Tyyni Tuulio kirjoittivat sekä kaunokirjallisia teoksia että elämäkertoja. Nämä kirjoittajat pohjivat myös työssään samanlaisia kysymyksiä, joita viime vuosikymmenten *life writing* -näkökulma on nostanut esiin. *Toisten elämät* tuo arvokkaalla tavalla esiin varsin pitkän kirjoittamisen perinteen, ja lukijan mieleen nousee myönteisessä mielessä häiritsevä kysymys, miksi emme useammin kuule puhuttavan tästä varsin pitkästä perinteestä.

Toisten elämät seuraa viime vuosikymmenille tyypillistä tapaa lähestyä historian tutkimuksen menetelmiä

ja lähtökohtia: kysymykset ankkuroituvat usein tutkijan omiin aineistoihin ja tutkimushavaintoihin. Tämä on yhtäältä hyvä asia, koska se tuo tutkimusprosessin lähelle ja konkretisoi ongelmia ja tulkintahaasteita. Leskelä-Kärjen analyttiset esimerkit Tuulion ja Krohnin hienotunteisista valinnoista pureutuvat avainlähteisiin, ja näin lukija saa eteensä selkeän esimerkin siitä, mitä elämäkertakirjailijan työ on. Toisaalta esimerkianalyysit kaipaivat usein rinnalleen lisää keskustelua näkökulman yleistettävyydestä ja monikäyttöisyydestä.

Leskelä-Kärki toteaa, että elämäkerran kirjoittaja joutuu väistämättä pohtimaan itseään ja vastuutaan kirjoittajana. Varmasti useimmat kirjoittajat jonkin verran miettivätkin omaa rooliaan ja tulkintojensa oikeutusta. Luin kuitenkin *Toisten elämien* rinnalla ulkomaista, perinteistä kuningaselämäkertaa, jonka kirjoittajaa tietämisen rajat eivät juuri vaivanneet. Suoraviivaisen, kaikkietävän elämäkertakirjoittajan tyyli asettui jyrkään kontrastiin Leskelä-Kärjen eettisen pohdiskelun ja dialogin etsimisen kanssa.

Jatkavtko lineaariset kuuluisuuselämäkerrat omaa elämäänsä ilman, että refleктоiva, dialogiin kutsuva *life writing* koskettaa niitä? Kansainvälisessä keskustelussa *life writing* on koettu jopa uhaksi lineaariselle historialliselle biografialle, mutta tällainen vastakkainasettelu tuntuu omituiselta. Sen sijaan olisi kiinnostava miettiä, millaista olisi useammin kirjoittaa tai lukea valtiomieselämäkertaa tai ”julkiselämäkertaa”, jossa olisivat läsnä Leskelä-Kärjen keskeiset huomiot: että jokainen tulkinta jää vajaaksi ja että elämäkerran kirjoittajalla on suuri vastuu sekä lukijoilleen että erityisesti henkilölle, jonka elämää kuvaa?

Mitä olisi tehtävä, jotta erilaiset elämäkertakirjallisuuden lajit kohtaisivat toisensa useammin – sillä kohtaamiset varmasti olisivat kaikille hyödyksi? Tämä ei ole Leskelä-Kärjen pääkysymys, mutta *Toisten elämät* toimii tällaisen pohdiskelun tukena esimerkiksi opetuksessa ja tutkimuksessa.

Lukiessa herää toive, että jatkossa voitaisiin käydä lisää keskustelua elämäkertatutkimuksen menetelmien yleisestä käytöstä niin, että biografioiden eri lajit kohtaisivat toisensa. Leskelä-Kärjen teosta on helppo suositella kenelle tahansa henkilöhistoriaa tutkivalle ja kirjoittavalle. Opinnäytetöiden tekijät ovat jo ehtineet kiitellä tätä teosta, joka pohtii herkkävireisesti sekä eletyn elämän ainutlaatuisuutta ja aikasidonaisuutta että yksilöllisen elämän kertomista ja muistamista.

Anu Lahtinen, dosentti, FT
Helsingin yliopisto

Suomen valtiokalenteri historiallisena lähdeteksenä

Suomen valtiokalenteria on julkaistu keskeytyksettä vuodesta 1811. Taustana ja esikuvana on Ruotsin valtiokalenteri, jossa valtakunnan itäisten maakuntien hallinto oli mukana. Suomen historian suuria kysymyksiä on, mitä tarkoitamme tai ymmärrämme puhuessamme siitä, että vuonna 1809 syntyi Suomen valtio. Valtiokalenterin julkaisemisen aloittaminen kahta vuotta myöhemmin liittyy tähän kontekstiin. Kaarlo Tuorin sanoin valtiokalenterista avautuu ikkunoita moneen suuntaan, jos niitä osaa ja uskaltaa avata. Valtiokalenterista ilmevät sekä jatkuvuudet että murrokset. Se on tärkeä historiallinen lähde-teos.

Valtiokalenterista järjestettiin 30.8.2017 Helsingin yliopistossa juhlaseminaari. Kyseessä oli yksi Suomi sata-vuoden tapahtumista. Siinä puhuivat professori Kaarlo Tuori, professori Laura Kolbe, suurlähettiläs Pekka Huttaniemi, professori Matti Klinge ja allekirjoittanut.¹

Yliopistolain 73 §:n mukaan Helsingin yliopisto vastaa Suomen valtiokalenterin julkaisemisesta. Yliopistolla on oikeus saada valtion viranomaisilta valtiokalenteria varten tarvittavat tiedot maksutta. On harvinaista, että jonkin teoksen julkaiseminen on lakisääteistä. Tällaista julkaisemisen pohjaa ei ole esimerkiksi lakikirjalla.

Valtiokalenteria varten on yleensä saatu aineistot hyvin valtion viranomaisilta. Muutaman kerran on kuitenkin jouduttu muistuttamaan yliopistolain 73 §:stä. Tiedot muualta kuin valtion viranomaisilta on saatu tarvittaessa valistamisen ja neuvottelujen tietä eikä aina yhtä ajantasaisina kuin valtiolta.

Valtiokalenterin kustantajana on ollut 2000-luvulla kaupallinen toimija, aluksi Suomen Lakimiesliiton pääosin omistama Kauppakaari Oyj, vuodesta 2001 Talentum Oyj ja nyttemmin (yritysfuusion kautta) Alma Talent Oy. Liiketoimintariski ja siten myös mahdollisuus taloudelliseen tuloksetekoon on kustantajalla.

Valtiokalenterin tiedonkeruu tapahtuu nykyisin Alma-Talent Oy:ssä. Vuodesta 2014 on ollut käytössä verkkolomake, joka on tuntuvasti helpottanut tiedonkeruuta. Helsingin yliopiston valtiokalenteritoimituksella on kalenterin toimittamisessa konsultatiivinen ja linjaava rooli. Sisältöpäätökset tekee julkaisija. Valtiokalenterin toimitustyötä ohjaa Helsingin yliopiston valitsema toimituskunta. Vuosina 1996–2010 puheenjohtajana toimi professori Matti Klinge. Nykyisin toimituskuntaan kuuluvat puheenjohtajana professori Heikki Halila ja jäseninä professorit Kristian Donner ja Laura Kolbe.

Valtiokalenteri julkaistaan yhä kirjan muodossa. Keskeisinä syinä ovat jatkuvuus, eri vuosikertojen vertailtavuus ja se, että eri vuosilta olevat tiedot löytyvät jatkossakin vaivattomasti ainakin sieltä, missä kaikkia vuosikertoja säilytetään. Valtiokalenterin painos ei ole kovin suuri. Valtiokalenteri leviää kuitenkin tehokkaasti sinne, missä siitä tietoa tarvitaan: valtion virastoihin, mediataloihin, suuriin kirjastoihin, Suomessa toimiviin suurlähetystöihin, Suomen suurlähetystöihin ulkomailla, merkittäviin yksityisoikeudellisiin yhteisöihin ja niilleen.

Valtiokalenteria ei enää saa hankitaksi kirjakaupasta. Ainoa mahdollisuus sen hankkimiseen on asiointi kustantajan verkkokaupassa. Alma-Talent Oy:llä on valtiokalenterista maksullinen verkkopalvelu. Muuta nettiversiota ei ole.

Valtiokalenterissa vuosittain julkaistavien tietojen täsmäytyspäivä on 1. päivä huhtikuuta. Tämän jälkeen tietoon tulleita muutoksia voidaan ottaa huomioon vain aivan poikkeuksellisesti. Niinä vuosina, joina toimitetaan eduskuntavaalit, kalenteritoimituksessa odotetaan vaalituloksia, mutta ei enää maan hallituksen muodostamista. Kalenteri ilmestyy kesäkuussa.

1. Tuorin esitys "Suomen valtio autonomian ajasta valtiokonserniin" on julkaistu *Kanavan* numerossa 7/2017.

Kalenteria toimitettaessa otetaan huomioon sen laaja käyttö hakuteoksena julkisella ja yksityisellä sektorilla niin Suomessa kuin ulkomaillakin. Kalenterilla on myös tehtävä ulkomaisten kunniamerkkien ilmoittamisessa sekä niiden lyhenteiden normiston ylläpitämisessä. Tieto suomalaisille myönnettyistä kunniamerkeistä ei kulje aivan aukottomasti matrikelitoimitukseen. Toimituskunta linjaa sen, mitkä ovat sellaisia kunniamerkkejä, joita valtiokalenteriin merkitään. Esimerkkinä voidaan mainita, että Maltaan ritarikunnan kunniamerkit ovat kalenterissa mukana.

Henkilönimiä valtiokalenterissa on lähes 40 000. Mukana on valtion ylempi virkamieskunta ja johtavassa asemassa olevat työsuhteiset henkilöt. Valtiokalenterin liiteosa käsittää nykyisin 14 % kalenterin volyyymistä. Liiteosastoon on sisällytetty henkilöesittelyineen organisaatioita eri aloilta kuten yhdistyksiä, säätiöitä, suurimpia yrityksiä sekä sanomalehtiä ja uutistoimistoja. Tältä osin matrikelitoimituksella on valinnoissa eniten pelivaraa.

Liiteosastossakin vaikuttaa jatkuvuus, eri vuosikerrojen vertailtavuus. Siksi esiteltäviin organisaatioihin tehdään vain verkalleen muutoksia. Tämän mukaisesti on esimerkiksi lisätty uusia säätiöitä ja vastaavasti poistettu vaikutukseltaan vähäisiä. Merkittävät rakenteelliset muutokset on tehty jo vuosikymmeniä sitten. Tämän mukaisesti mukana ovat olleet esimerkiksi käytännöllisesti katsoen kaikki ammattiliitot ja urheilun lajiliitot sekä tärkeimmät yritysjärjestöt.

Se, että valtiokalenteria julkaisee sivistysyliopisto, näkyy kulttuurijärjestöjen ja tieteellisten seurojen näkyvänä esillä olona. Tieteellisistä seuroista julkaistaan jäsenluettelot, tieteen nomenklatura, *in extenso*. Tietty pieteetti ja tradition voima näkyy siinäkin, miten syvälle organisaatioihin on menty. Niinpä esimerkiksi SAK:sta on esitelty vain yli johto (viisi henkilöä), kun taas Suomen Lääkäriliitosta on esitelty 20 henkilöä. Erot voivat johtua paljon siitä, mitä järjestöt itse haluavat organisaatioistaan valtiokalenterissa julkaista.

Valtiokalenterissa on julkaistu myös kuntaorganisaatiot mukaan luettuina suurimpien kaupunkien kuntakonsernitaso. Kuntaorganisaatioita ei ole esitelty läheskään yhtä tarkasti kuin valtio-organisaatiota, mutta keskeiset tiedot teoksessa joka tapauksessa ovat.

Suomen liittyminen aluksi Euroopan neuvostoon ja sittemmin Euroopan unioniin näkyy niin ikään valtiokalenterissa. Niinpä teoksesta löytyvät muun muassa Euroopan unionin komission ja sen pääosastojen pääjohtajien sekä tuomioistuinten jäsenten henkilötiedot. Kyseessä on valtiokalenteritoimituksen näkemys unionijäsenyyden kantavuudesta Suomessa. Ulkovaltojen diplomaattiedustus on vanhaan tapaan valtiokalenterin perusaineistoa.

Suurin yksittäinen muutos valtiokalenterissa vuosituhannen vaihteen jälkeen on dosenttien poistaminen

vuonna 2010. Ratkaisu koettiin välttämättömäksi, kun teoksen sivumäärä oli noussut yli tuhannen. Dosenteista ei ole nytemmin missään yhtenäistä tiedostoa. Sellaisen rakentaminen voisi olla tarpeellista.

Aikanaan valtiokalenterissa on julkaistu upseerin-arvot myös siviileistä samaan tapaan kuin kunniamerkitkin. Nytemmin sotilasarvoista on luovuttu muiden kuin ammattisotilaiden osalta, mutta kunniamerkit on säilytetty. Valtiokalenterin kautta nähdään, millaisia kunniamerkkejä eri henkilöillä on eri aikoina ollut. Valtiokalenteri on myös väline kunniamerkkejä koskevien ehdotusten tekemiselle. Ritarikuntien kansliassa on tietokanta suomalaisista kunniamerkkien saajista, mutta se ei ole yhtä helposti saatavissa kuin valtiokalenterin tiedot.

Valtiokalenterista on näkynyt yli 200 vuoden ajan valtiosektorin muuttuminen. Valtiokalenterissa ei toki käytetä tiittävästi alivaltiosihteerin Juhani Kivelän 1980-luvun lopulla kehittelemää ilmaisua valtiokonserni, mutta valtion toimintojen sirpaloituminen kalenterista kyllä selviää. Valtiokonsernihan ei ole käsitteenä täsmällinen, ja se antaa virheellisen vaikutelman valtion toimintojen luonteesta. Valtiokalenterin niteiden seuraaminen kertoo 2000-luvun ilmiöistä – rakennemuutoksista ja henkilöstön vähennyksistä.

Valtiokalenterin ulkoasu on pidetty ennallaan, ja systematiikkaan on tehty vain vähäisiä muutoksia. Signumien numerointi on uusittu vuonna 2004. Muutostarpeita joudutaan arvioimaan jatkuvasti, vaikka muutoksia ei paljoa tehtäisikään. Esimerkkinä voidaan mainita, että vuodesta 2016 ei kaikkia uskonnollisia yhdyskuntia ole enää esitelty. Mukana on parikymmentä merkittävintä.

Tietosuojaalautakunnan päätöksen mukaan henkilöillä on oikeus estää syntymävuotensa kerääminen ja ilmoittaminen valtiokalenterissa. Tehtävään nimittämisvuosi merkitään kalenteriin viran puolesta. Yliopistolaista ilmenevällä tavalla valtio-organisaatioon kuuluva ei voi jättäytyä kalenterista pois toisin kuin esimerkiksi akateemisten alojen matrikkeleista. Syntymävuosia ei ole aina ilmoitettu valtiokalenteriin. Jos tähän ei ole syynä kieltäytyminen, syntymävuosia on lisällyt kalenteritoimituksessa *ex officio*.

Valtiokalenteri ei ole täysin virheetön, mutta virheiden määrä on onnistuttu pitämään siedettävänä. Tietoja on pyritty tarkistamaan, ja esipuheessa on kehoitettu palautteen ja kehitysehdotusten antamiseen. Palautetta on saatukin. Tutkijoita ja muitakin käyttäjiä palvelee jatkossa Kansalliskirjaston vuonna 2017 käynnistämä valtiokalenterin vanhojen vuosikertojen digitalisointi.

Valtiokalenterin painamisesta on luovuttu Ruotsissa, maassa, josta Suomen valtiokalenteri juontaa juurensa. Sen sijaan valtiokalenterista luopumisesta ei näy meillä käydyin keskustelua. Luultavasti niitäkin on, joiden mielestä aika on ajamassa valtiokalenterin ohitse. Vain val-

tiokalenterista näkyvät kuitenkin yksityiskohtia myöten valtionhallinnon organisaatiomuutokset ja eri tehtävissä toimineet henkilöt. Teossarja on Kansalliskirjaston tutkijansalissa ahkerassa käytössä. Toisaalta valtiokalenteria ei tunneta kaikissa valistuneissakaan piireissä kovin hyvin.

Painettua valtiokalenteria voi käyttää hakuteoksena sekin, jolla ei ole verkkoversion käyttöoikeutta. Eri organisaatioiden verkkosivutiedot palvelevat vain julkaisuajankohdan käyttäjiä, eivät niitä, jotka haluavat katsoa,

keitä tietyissä tehtävissä on ollut aikaisemmin. Valtiokalenterin henkilötiedot ovat sitä paitsi kattavampia kuin eri organisaatioiden omat verkkosivut. Siksi verkkosivut eivät voi vastaisuudessaakaan korvata painettua valtiokalenteria historiallisena tietolähteenä.

OTT **Heikki Halila** on Helsingin yliopiston siviilioikeuden professori.

Marko Tikka

Hitaasti koottu palapeli: Suomen sisällissota historiankirjoituksessa.

A slowly assembled puzzle: Finnish Civil War in history writing.

Sisällissodan historiankirjoituksen eri periodit kuvastavat aikalaiskokemuksen jakautuneisuutta ja poliittisten identiteettien vaikutusta historiankirjoitukseen. 1990-luvulta alkanut sisällissodan akateemisen historiankirjoituksen uusi vaihe on pyrkinyt laajentamaan sisällissodan historian kuvaa kapean poliittisen ja sotahistorian kuvauksen sijaan. Uusi tutkimus on aikaisempaa perustellummin kyennyt tuomaan esiin myös sodan marginaaliin aikaisemmin rajattuja asioita.

Asiasanat: sisällissota, historiankirjoitus

The segmented memory and political reflections on history have influenced the interpretations of the Finnish Civil War for decades. The aim of new academic research has been to diversify the image on Civil War era, instead of narrow narratives written in political and war history. The new research has introduced many themes that were previously seen as marginal, for example, war camps, women's and children's war experiences and long-run effects of internal war in the Finnish society.

Keywords: Civil War, history writing

Virva Liski

”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin”: Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918.

“We threw herring through the window every time the soldier turned away”: Female POW's survival strategies in Santahamina prison camp in the summer of 1918.

Tässä artikkelissa tarkastelen naispunavankien selviytymisstrategioita Santahaminan vankileirissä kesällä 1918. Tutkin vankileirin toimintaa, toimijoita ja käytäntöjä selvittääkseni, millaisia parempaa selviytymistä tukeneita tekijöitä leiriltä löytyy. Tarkastelen selviytymisstrategioita vankileirielämän eri osa-alueiden, kuten ravitsemuksen, vankityön, terveyden, sekä erityisesti sosiaalisten suhteiden, kautta. Lähdeaineistoni koostuu vankileirejä hallinnoineen Sotavankilaitoksen asiakirjoista, punavankeja tuominneiden Valtiorikosoikeuksien

ja Valtiorikosoikeuden akteista sekä vankien muistitiedoista. Esitän pienen kuolleisuuden syiksi naisvankien tiivistä keskinäistä yhteistyötä, solidaarisuutta ja kekseliäitä lisäravinnonhankintakeinoja. Merkitykselliseksi nousevat erityisesti vankileirillä paimennetusta karjasta pihistetyt maito ja veri sekä niiden jakaminen myös sellaisille naisvangeille, joilla ei ollut mahdollisuutta hankkia lisäravintoa. Lisäksi vankien yhteistoiminta vangitsijoiden sekä erityisesti Santahaminassa tukikohtaa pitäneiden saksalaisten ja suomalaisten merisotilaiden kanssa tuki selviytymistä. Artikkelin selviytymisstrateginen viitekehys tuo uuden lähestymistavan suomalaiseen punavankileiritutkimukseen ja osoittaa vankileiriselviytymisen rakentuneen monista yhteisöllisistä ja yksilöllisistä strategioista. Naisvangit eivät hyväksyneet tilannettaan passiivisesti, vaan toimivat aktiivisesti olojensa parantamisen ja hengissä säilymisen hyväksi.

Avainsanat: vankileirit, naisvangit, selviytymisstrategiat, Suomen sisällissota

This article seeks to explain why mortality among female prisoners of war (POW) in Santahamina prison camp after the Finnish civil war of 1918 was remarkably smaller compared to mortality in other, mostly male inhabited prison camps of the time. I examine every-day life, conventions and the inhabitants of Santahamina prison camp in order to find what kind of survival-supporting strategies there were related to food, penal servitude, health and social relations. My source material consists of prison camp organisation's documents, letters and ledgers, acts of the State Criminal Court and the women prisoners' memoirs. By applying international research on survival strategies and coping mechanisms, I will contextualise my findings to a wider discussion on human behavior in stressful environments. I suggest that survival in harsh prison camp environment required self-acting acquiring of supplementary nutrition, resilience and cooperation with fellow inmates and captors. Women prisoners organised an effective solidarity-based trade-off system where they exchanged milk and blood they stole from the prison camp's cattle. Prisoners who were able to collect supplementary nutrition due to their work assignments also fed fellow inmates who couldn't move around the camp area as freely. Women formed relationships with Santahamina based German marine soldiers, who supported women's day-to-day coping by providing extra food, kindness and attention and by helping them to

escape the camp. Marine soldiers opposed the Finnish prison camp organisation by ignoring and resisting their authority over female prisoners.

Keywords: prison camps, female POW, survival strategies, Finnish civil war

Tiina Lintunen ja Kimmo Elo

Valtiorikosoikeuteen joutuneiden punaisten naisten verkostot Porin alueella vuonna 1918.

Networks of red Women from Pori region prosecuted in the Court for Crimes against the State in 1918.

Suomen sisällissodan jälkeen 5533 naista joutui valtiorikosoikeuteen syytettynä punaisten tukemisesta. Millaisia kytköksiä näillä naisilla oli keskenään? Jotta voidaan selvittää valtiorikosoikeuteen joutuneiden naisten keskinäisiä suhteita, on syytä rajata otos tietyille alueille. Käsittelemme artikkelissamme Porin seudulta valtiorikosoikeuteen joutuneita naisia, jotka työskentelivät pääsääntöisesti sairaanhoito- ja huoltotehtävissä. Analysoimme näiden naisten keskinäistä verkostoitumista ja hyödynnämme tutkimuksessa verkostoanalyysin metodeja. Artikkelissa esitellyt tulokset osoittavat, että kaartissa olleet naiset tulivat ryppäinä tietyistä kaupunginosista ja kylistä, mistä syystä heidän voidaan olettaa keskustelleen kaartiin liittymisestä arkipäiväisessä kanssakäymisessään omassa naapurustossaan. Tuloksista on myös nähtävissä, että työväenyhdistykset ja ammattiosastot ovat yhdistäneet eri alueilta tulleita naisia, jolloin naiset ovat pystyneet levittämään tietoa aatteesta ja liikkeen suunnitelmista myös laajemmin omaan sosiaaliseen verkostoonsa.

Asiasanat: punaiset naiset, sisällissota, 1918, sosiaaliset verkostot, historiallinen verkostoanalyysi

After the Finnish Civil War 5533 women were sued for the support for communists and were prosecuted in the court for crimes against the state. What kind of connections existed between these women? In order to analyse connections and relations between women prosecuted in the court for crimes against the state, we selected a sample consisting of red women from Pori region for the closer analysis. A majority of these women served in ambulance and maintenance duties. Our analysis explores mutual networking among these women by exploiting methods and tools offered by historical network analysis. The results presented in this article evidence that the women who served in the red guard came from certain districts and villages. Due to this geographical proximity it can be assumed that the question of joining the red guard came up in the daily communication with the neighbourhood. Further, the results evidence that women from different geographical locations were

connected through workers' associations and branches of a trade union. These associational networks created a good opportunity to spread the ideology and plans of the red movement into the social networks of the members.

Keywords: red women, Finnish Civil War, 1918, social networks, historical network analysis

Ville Sarkamo

Kiveen hakattu historia: Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939.

History Carved in Stone: Finnish War Memorials (1918–1939) commemorating the War of 1918 as Manifestations of History, Culture and Silence.

Artikkeli käsittelee maailmansotien välisen ajan suomalaisia sotamuistomerkkejä, joita pystytettiin runsain mitoin vuoden 1918 tapahtumien sekä vanhemman (sota)historian muistamiseksi. Muistomerkkejä tutkitaan niiden kuvakieli ja iskevät patsastekstit huomioiden. Artikkelin osoittaa, kuinka vuoden 1918 sisällissodan raaka todellisuus etäännyttiin muistokulttuurissa valkoisen Suomen tarkoitusperien ylevöittämisellä sekä historiallistamalla taistelu osaksi ikaikaista suurempaa kertomusta. Vuosi 1918 näyttäytyi valkoisessa historialliskulttuurissa monikasvoisena. Kertomukset saksalaisten mairinnoususta Uudellamaalla, sotaan lähdistä Pohjois-Karjalassa, kapinan kukistamisesta Hämeessä sekä kansannousun historiallistamisesta Pohjanmaalla olivat erilaisia. Myös punainen sodan muistaminen kyti pinnan alla. Paikallisten muistamisen kulttuurien eroavaisuudet ja monipuolisuus tuovat esiin kiintoisan kysymyksen: Tulisiko vuoden 1918 konfliktin jakolinjat ymmärtää enemmän paikallisiksi ja maakunnallisiksi kuin punaisten ja valkoisten välisiksi?

Asiasanat: sisällissota, muistokulttuuri, muistomerkit, materiaalisuus, sodan kulttuurihistoria, Suomi

During 1919–1939 Finnish landscape became filled with war memorials, which highlighted the victory of the "whites", the bourgeois faction of the society after the civil war of 1918. At the same time, war memorials were erected to reminisce historical wars fought between the 16th and 19th centuries. War memorials idealised the victory of the whites by celebrating the cause of the war itself, not the brutal reality of war. Remembrance of the past wars was a way to put the events of 1918 into a larger context. If the rebellious reds were joined with the eternal enemy of the nation, their harsh punishment became more readily approved. During the white hegemony, only few red memorials were erected. Also, the local differences within the country were huge. Ten years after the war memorials started to become more

realistic and humane and the national reconciliation process could be seen in the motives of the war memorials. The article is based on the analyses of Finnish war memorials with their motives and carved slogans and texts.

Keywords: War Memorial, Finnish Civil War, Cultural History of War, Material Culture, History Culture, 20th century

Michael Halila

Suomen armeija ja kansalaissodan pitkä varjo: Jääkärien sotataito 1918–1939.

The long shadow of the Finnish Civil War:

The Jäger Way of War 1918–1939.

Suomen maavoimien taistelutavan kehitys maailmansotien välisenä aikana ei ollut aiemman tutkimuksen kuvaama teknis-rationaalinen prosessi, vaan pikeminkin Elizabeth Kierin teorian kuvailema kilpailevien sotilaallisten kulttuurien kamppailu. Armeijassa valtaan 1920-luvulla nousseiden jääkäriupseerien kulttuurilla oli viisi pääpiirrettä: kurin ja yhtenäisyyden korostaminen, vahva omistautuminen hyökkäykselle, sotateknologian ylenkatsominen, taktiikan ja operaatiotaidon laiminlyönti sekä voimakas rasismi kaikkea ”ryssäläistä” vastaan. Jääkäriupseerien nousu johti vanhan väen upseerien puhdistamiseen armeijasta pitkälti rasistisin perustein, voimakkaaseen hyökkäyssodankäynnin korostamiseen, hankintojen laiminlyöntiin ja puna-armeijan aliarviointiin. Kun yhtenäisemmän koulutuksen saaneet kadettiupseerit haastoivat jääkärit, alkoi asevoimien kulttuurin ja sitä kautta myös taistelutavan muutos, joka oli kesken talvisodan alkaessa.

Asiasanat: jääkäri, armeija, rasismi, Suomi, 1920-luku, 1930-luku

In this article, I propose that the development of Finnish military doctrine is best understood as a story of competing military cultures, as advocated by Elizabeth Kier. The culture of the Jäger officers who took power in the Finnish Army in the 1920s was characterised by five main themes: an emphasis on discipline and unanimity, a strong commitment to the offense, a disdain for military technology, a neglect of the higher tactical and operational levels of war, and racism against anything perceived as Russian, including other Finns. The rise of the Jäger officers coincided with a strong emphasis on the offense, a neglect of procurement and an underestimation of the Soviet army. When more formally trained officers gained influence in the army, the Jägers’ assumptions were challenged, leading to a shift in doctrine that was still underway at the outbreak of the Winter War.

Keywords: jäger, military, rasism, Finland, 1920s, 1930s

Tuomas Tepora

Satavuotinen sota?: Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista.

Hundred Years’ War?: Commemoration and History Culture of the Finnish Civil War, 1918.

Katsausartikkeli kuvaa Suomen sisällissodan muistamista ja historiakulttuuria sadan vuoden aikana. Vaikka ei kenties ole mahdollista puhua aktiivisesta menneisyydenhallinnasta, voi parlamentaariseen politiikkaan sitoutumisen vuodesta 1919 lähtien ja sittemmin seuranneen hyvinvointivaltion rakentamisen nähdä passiivisina sovinnon muotoina. Artikkelissa pohditaan myös fiktion sisällissotakuvausten muutosta. Väinö Linnan suosittu realistinen *Täällä Pohjantähden alla* -eepos on säilyttänyt suosionsa historiakuvan muokkaajana, mutta viime vuosien 1918-fiktiossa korostuvat usein äärimmäiset tunnekokemukset tämän päivän arvostuksien mukaan. Tänään sosiaalinen media toimii muistamisen ja historiakulttuurin alustana. Tästä maallikoita ja historian sekä museoalan ammattilaisia samalle foorumille keräävästä ilmiöstä toimii hyvänä esimerkkinä huhtikuun 2017 juhlarahakohu. Muistovuoden ”virallisena” teemana on sovinto, mutta itse asiassa sisällissotaan olennaisesti kuuluva jakolinjoja korostava kertomus toimii etabloituneena vastakertomuksena yhtenäisyyttä korostavalle ”suurelle tarinalle”.

Asiasanat: sisällissota 1918, muistaminen, historiakulttuuri, juhlarahakohu 2017

This review article traces the phases of the commemoration of the Finnish Civil War in the politics of memory, historiography and fiction since 1918. The article argues that in spite of the lack of explicit reconciliation, parliamentary politics since 1919 and the subsequent welfare state politics can be perceived as a form of passive reconciliation. However, social media has reinvigorated the current memory culture and offers a new and versatile platform to it. Evinced by the jubilee coin controversy in 2017 that arose from the portrayal of an execution of the Red guardsmen in Finland’s centennial jubilee coin series, the civil war narrative works as a popular counter-narrative to the grand national one. The divisions rather than reconciliation are important in this narrative. At the same time, however, the public sees that the divisions should not be incorporated into the grand narrative.

Keywords: Finnish Civil War, commemoration, history culture, jubilee coin controversy 2017

Rami Mähkä**Suomen sisällissodan vaikutushistoriat.***Effective histories of the Finnish Civil War.*

Artikkeli käsittelee vuosina 2017 ja 2018 julkisuudessa ilmenneitä tapauksia, joissa Suomen sisällissotaa on käytetty viittauskohteena jotain ajankohtaista poliittista asiaa kommentoitaessa. Artikkelin argumentti on, että vaikka viittausten ensisijainen merkitystaso on nykyhetkessä, viittaukset vaikuttavat käsityksiin ja ymmärrykseen Suomen sisällissodasta. Nykypäivän poliittiset ja yhteiskunnalliset sisällissotaviittaukset tuottavat Suomen sisällissodan "vaikutushistorioita" (Gadamer 1960/1975).

Asiasanat: sisällissota, julkinen keskustelu, vaikutushistoriat, Suomi

The article analyses three cases in 2017 and 2018 in which the Finnish Civil War of 1918 has been used as a historical reference point for topical political and social commentary. However, as the article argues, even if the primary meaning and intent of the references has been in the present, every time the Civil War has been used as a reference point, understandings of it as a historical event are influenced. Topical political references contribute to "effective histories" (Gadamer 1960/1975) of the Civil War.

Keywords: Civil War, public discussion, effective histories, Finland

Historiallisen Aikakauskirjan tilaajille ja ystäville.

Monet ylivoimaiset esteet ovat vaikuttaneet sen, että Historiallisen Aikakauskirjan v. 1918:n vuosikerta vasta nyt voidaan toimittaa tilaajillensa. Viime talvena vallinnut sotatila, joka niin suuressa määrässä on häirinnyt ja lamannut kaikkia henkisiä harrastuksia maassamme, on erityisesti polkenut sellaista hiljaista sivistystyötä ja julkaisutoimintaa, joka, kuten Historiallisen Aikakauskirjan toiminta, on ollut syrjässä päivän pauhaavasta elämästä. Säännöllisempiin oloihin palatessa on meidän julkaisumme senmukaisesti kauimmin saanut odottaa vuoroansa.

Toimitus ei voi olla tuntematta syvää mielihapaa siitä ikävyydestä ja vahingosta, minkä se vasten tahtoaan on tullut tuottaneeksi Historiallisen Aikakauskirjan tilaajille ja sen edustamalle tärkeälle asialle. Mutta Toimitus on ollut myöskin vakuutettu siitä, että ikävyys olisi ollut vielä suurempi, jos aikakauskirjan julkaiseminen olisi kokonaan keskeytynyt. Kun aikakauskirjamme myöhästynyt vuosikerta nyt vihdoinkin suurin ponnistuksin ja aineellisin uhrauksin saadaan julaistuksi, rohkenee Toimitus toivoa tilaajain ymmärtävää anteeksiantoa. Samalla luotamme siihen, ettei tilaajain kärsivällisyys ja kannatus ole meitä jättävä jatkuvissa ponnistuksissamme Historiallisen Aikakauskirjan nopeaksi vapauttamiseksi siitä ahdingosta, johon epäsuotuisat ulkonaiset olot sen ovat saattaneet. Kohotkoon äänenkannattajamme pian entistä ehompana ilmoille ja kootkoon se ympärilleen entistä sankemmat joukot vapautuneen isänmaamme historianharrastajia!

Toimitus.

HISTORIALLISEN
AIKAKAUSKIRJAN

ASIAMIETÄ

pyydetään ystävällisesti kiinnittä-
mään huomionsa sivulla 170 ja
171 sanottuun. Nyt jos kos-
kaan tämä aikakaus-
kirja tarvitsee
kaikkien

ystäviensä kannatusta

Toimitus

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 2 / 2018

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien Liiton kuulumisia

Kesä alkoi tänä vuonna jo toukokuussa, toivottavasti se jatkuu vielä mukavan lämpöisenä elokuuhun. Jo lauantaina 5.5. aurinko helli Tampereen retkelle osallistuneita. Vehreä kaupunki jätti meille tunteen, että Tampereelle pitää tulla uudelleen, kaikkea mielenkiintoista katsottavaa on niin paljon. Tutustuimme myös historiamme synkempään puoleen, kevään 1918 taistelupaikkoihin ja Vapriikin näyttelyyn, jonka tutkija Antti Liuttunen esitteli. Bussimatkan aikana lehdistöneuvos Jyrki Vesikansa kertoi taisteluiden kulusta sekä sodan jälkeisestä terrorista. Sisällissodan lisäksi kuulimme toki myös kulttuurista, kirjallisuudesta ja teatterista. Retkeläiset olivat tyytyväisiä päivän antiin.

Historian Ystävien Liiton hallitukseen valittiin vuosikokouksessa kaksi uutta jäsentä, Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton (HYOL ry) puheenjohtaja Eero Kitunen ja lehtori Pirkko Veiranto. Lämmin kiitos hallituksesta poisjääneille lehtori Maija Saksalalle ja lehtori Riitta Mikkolalle. Erityisesti Maija Saksalan työpanos ohjelmatyöryhmän vetäjänä on ollut tärkeä viimeiset yhdeksän vuotta, kiitos tästä aktiivisesta toiminnasta! Muutoin hallitus jatkaa entisellään, tarkemmat tiedot voitte katsoa nettisivuiltamme (www.historianyst.fi).

Vuoden historiateos -ehdokkaita voi ehdottaa elokuun alusta aina lokakuulle saakka nettisivuillemme tulevalla kaavakkeella. Kutsomme kaikkia *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoita osallistumaan tähän! Mitä useampi ehdottaa samaa teosta, sitä todennäköisemmin se pääsee Vuoden historiateos ehdokkaaksi! Muistattehan, että teoksen tulee olla julkaistu tänä vuonna.

Vuoden historiateos -ilmoituskaavake löytyy nettisivuiltamme (www.historianyst.fi/palkitut-kirjat). Ehdokkaat julkistetaan Historian Ystävien Liiton vuosijuhlissa 10. joulukuuta 2018 Helsingin Suomalaisella klubilla ja Vuoden historiateos -palkinnon saajat julkistetaan Suomalaisilla Historiapäivillä Lahden Sibelius-talossa 8. helmikuuta 2019.

Jo edellisessä *HAikissa* mainittu matka Bryggeen ja Gentiin toteutuu lokakuun alussa (3.–7.10.). Majoitumme Brygessä, josta teemme myös retken Yprésin In Flander Fields -sotamuseoon, onhan tänä vuonna kulunut sata vuotta ensimmäisen maailmasodan päätymisestäkin. Lisätietoja matkasta on nettisivuiltamme.

Syksyllä (13.9. ja 18.10.) Tieteiden talolle Helsinkiin on tulossa tilaisuuksia, joissa esitellään Vuoden historiateos -kunniamaininnan tänä vuonna saaneita kirjoja. Niistä saatte tarkempaa tietoa seuraavassa *HAikissa* ja syyskuun alussa myös netissä ja Facebook-sivuillamme. Käykääpä tykkäämässä Historian Ystävien Liiton sivusta!

Tämä vuoden toinen *HAik* on perinteisesti ollut juhannuksen lukupaketti. Toivottavasti voitte nauttia siitä Suomen suven valossa. Kesäloma on oivallista lukuaikaa, muistakaapa ilmiantaa kiinnostavat uutuuudet Vuoden historiateos -kilpailuun! Ja kesä on tietysti parasta retkiaikaa käydä tutustumassa niin paikallisiin kuin kauempanakin oleviin kiinnostaviin historiallisiin paikkoihin.

Hauskoja historiallisia retkikohteita voi vinkata Facebook-sivuillamme. Tiesittekö, että *S/S Tarjanne* oli keisarillisen Satakunnan laivaston komentajan lipulaiva 1916–1917? Tampereen Mustalahden satama ja höyrylaiva *Tarjanne* ovat myös osa ensimmäisen maailmansodan historiaa, kun Venäjä pelkäsi saksalaisten maihinnousua. Ainakin vielä tänä kesänä tämä maailman vanhin pitkän reitin matkustajahöyrylaiva seilaa Tampereelta Ruoveden kautta Virroille. Tervetuloa siis Facebookiin jakamaan historian ystävien retkikohteita!

Hyvää, rentouttavaa ja historiatäyteistä kesää,

Kari Salmi
puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä yliopilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke.

Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori Tiina Kinnunen

Varapuheenjohtaja: dosentti Marja Jalava

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2018 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

